

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

โดย

วรพล	เองวานิช
อรรธรณ	ชินราศรี
วิเชียร	เองวานิช
นิตญา	มนัสไธสง

สนับสนุนการวิจัยโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.)

มิถุนายน 2546

สัญญาเลขที่ RDG4/0027/2544

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

โดย

วรพล	เองวานิช
อรรณณ	ชินราศรี
วิเชียร	เองวานิช
นิตญา	มนัสไธสง

สนับสนุนการวิจัยโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มิถุนายน 2546

คำนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทำให้เราเข้าใจถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม และความหมายของคำว่า “คน” และ “สังคม” ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว นอกจากนี้ยังทำให้ทราบว่าแต่ละชุมชนมีการดำรงอยู่ เปลี่ยนแปลง และปรับตัวอย่างไร เมื่อมีปัจจัยจากภายนอกมากระทบ รายงานการวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี” ได้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชี ในช่วงเริ่มแรกของการตั้งชุมชนว่ามีลักษณะเรียบง่าย ใช้ทรัพยากรภายในชุมชนเพื่อการยังชีพ และสอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งชุมชน พบว่าการตั้งชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละแหล่งนั้น ส่งผลต่อการมีหรือขาดทรัพยากรหลักในการดำรงชีพ อันได้แก่ ข้าว ปลา และเกลือ อย่างไรก็ตามเมื่อมีการขาดแคลนทรัพยากรเหล่านี้ วิธีการแก้ปัญหาของคนในลุ่มแม่น้ำสายนี้คือ นำเอาทรัพยากรที่ตนมีไปแลกเปลี่ยนทรัพยากรที่ขาดแคลนกับชุมชนอื่น จนเกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมขึ้น และการที่มีการพึ่งพิงทรัพยากรเหล่านี้ ทำให้คนในลุ่มแม่น้ำชีดำรงชีวิตอย่างเป็นวัฏจักรในรอบปี ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าคนในลุ่มแม่น้ำชีเป็นมนุษย์ฤดูกาล

อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยม ซึ่งมีการพัฒนาประเทศโดยองค์กรของรัฐในด้านต่าง ๆ ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีเปลี่ยนไป เริ่มตั้งแต่การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ ถนน ระบบไฟฟ้า น้ำประปา และกลไกของตลาด ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรที่สำคัญในลุ่มแม่น้ำชีโดยเฉพาะ “ปลา” ซึ่งทรัพยากรชนิดนี้ถูกดึงจากชุมชนประมงเข้าสู่กลไกของตลาดเป็นจำนวนมาก โดยภาพที่เห็นเริ่มมีความชัดเจนมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา อันเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้การพัฒนาโครงการสำคัญ ๆ ของรัฐ เช่น เขื่อนและฝาย ได้ส่งผลกระทบต่อการเดินทางของปลาจากแม่น้ำขนาดใหญ่ไปยังลำน้ำสาขา และการที่ลักษณะทางนิเวศของแหล่งน้ำที่เปลี่ยนไปนี้ ได้เปลี่ยนชนิดพันธุ์ปลาที่สำคัญในการดำรงชีพด้วย การใช้สารเคมีทางการเกษตรส่งผลทำให้ปลาอ่อนแอต่อการเกิดโรค โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ปล่อย่น้ำเสียลงสู่แหล่งน้ำก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศที่เหมาะสมสำหรับปลา รวมถึงการทำลายป่าบุงป่าทามซึ่งเป็นแหล่งอาหารและแหล่งหลบซ่อนของปลาตามธรรมชาติ การลดลงของปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติที่เกิดขึ้นจากปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวประมงซึ่งเดิมเคยจับปลาขายแล้วนำเงินมาเลี้ยงดูครอบครัว พบว่าเมื่อปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งเดิมเคยมีอยู่เป็นจำนวนมากลดลง ชาวประมงเหล่านี้ได้ปรับตัวโดยหันไปประกอบอาชีพรับจ้าง หรือออกไปทำงานนอกชุมชนมากขึ้น เนื่องจากอาชีพประมงเดิมไม่มั่นคงต่อการดำรงชีพ

การได้มองเห็นภาพของ “วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี” ดังที่กล่าวมาข้างต้น และรายละเอียดของรายงานการวิจัยบทถัด ๆ ไป น่าจะเป็นสิ่งสะท้อนให้เรา

II

ทุกคนได้มองเห็นการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ขาดการไตร่ตรองถึงผลได้หรือผลเสียอย่างถี่ถ้วน ซึ่งเดิมเราเคยคิดว่าเป็นสิ่งดีแต่อาจกลับกลายเป็นฝันร้ายในเวลาต่อมาได้ คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าความรู้จากการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อทุกคนในลุ่มแม่น้ำชี ให้ได้หันกลับมามองถึงสภาพความเป็นจริงว่า การพัฒนาได้ส่งผลต่อเราอย่างไรบ้าง แต่คณะผู้วิจัยมิได้แนะนำหรือส่งเสริมให้ผู้อ่านงานวิจัยฉบับนี้หันหลังให้กับการพัฒนา เพราะการพัฒนาด้านต่าง ๆ เหล่านี้ได้ตอบสนองวัตถุประสงค์ของการสร้าง การพัฒนา และยกระดับการดำรงชีวิตในอีกมิติหนึ่งได้ เพียงแต่ขอให้ท่านใช้ดุลยพินิจและไตร่ตรองให้รอบคอบถึงผลดีและผลเสียที่จะเกิดขึ้นในอนาคตก่อน สุดท้ายนี้คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยฉบับนี้จะเป็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์และอยู่ในความทรงจำของท่านสืบไป

คณะผู้วิจัย
มิถุนายน 2546

III

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี” นี้ เป็นส่วนหนึ่งของชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน: การขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี” ซึ่งได้ทำการศึกษาถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนต่างๆ ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับปลา ทั้งหมู่บ้านที่ตั้งชุมชนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ พื้นที่ปลูกข้าว หนองน้ำขนาดใหญ่ และเขื่อน โดยทำการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปลา วิถีชีวิตของชาวประมง การจับปลา การใช้ประโยชน์จากปลา การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลา ตลาดปลาและเครือข่าย ปัจจัยที่ทำให้ปลาในลุ่มแม่น้ำชีลดลง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของปลาและการปรับตัวของชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี การศึกษานี้สำเร็จลุล่วงได้โดยการสนับสนุนทุนวิจัยจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นอกจากนี้ทีมวิจัยยังได้รับคำแนะนำที่เป็นประโยชน์จากผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ดังนี้คือ รศ. ศรีศกร วลลิภาคม (เมธีวิจัยอาวุโส สกว.) ดร. สีลาภรณ์ บัวสาย (ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย) ผศ.ดร. ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ (ผู้ประสานงานชุดโครงการ) รศ.ดร. สุจินต์ สิมารักษ์ (ที่ปรึกษาโครงการ) นางนภาพร ศรีพุฒนิพนธ์ (ที่ปรึกษาโครงการ) และ ผศ. ชูศักดิ์ สุทธิสา (ที่ปรึกษาโครงการ) และทีมวิจัยยังได้รับความกรุณาด้วยดีจาก คุณอาภา อนันตกุล ที่ให้คำปรึกษาในด้านการบริหารจัดการโครงการด้วยดีตลอดระยะเวลาดำเนินการ สุดท้ายนี้ทีมวิจัยขอขอบคุณผู้รู้ และผู้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในพื้นที่ทุกท่าน ที่ให้ความกรุณาและให้ความร่วมมือด้วยดีมาโดยตลอด

Executive Summary

ลุ่มน้ำชีเป็นแหล่งอารยธรรมที่ตั้งอยู่กลางภาคอีสาน มีแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำสายหลัก และมีแม่น้ำสาขาไหลมาบรรจบ ดังนั้นจึงมีพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำที่มีความหลากหลายของวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำสายนี้ คนส่วนใหญ่ที่ตั้งชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีมีเชื้อสายลาวที่อพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี – รัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะการตั้งชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะภูมิประเทศบางแห่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ริมหนองน้ำขนาดใหญ่หรือที่ราบลุ่มระหว่างแม่น้ำและลำน้ำสาขา แรกเริ่มการตั้งชุมชนของคนในลุ่มแม่น้ำชี แต่ละแห่งมีลักษณะแตกต่างกันตามทรัพยากรพื้นฐาน โดยชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำและหนองบึงจะอาศัยทรัพยากรปลาเป็นหลัก ส่วนพื้นที่ราบลุ่มระหว่างแม่น้ำจะเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ แต่มีได้หมายความว่าวิถีการดำเนินชีวิตของแต่ละชุมชนจะแยกขาดจากชุมชนอื่น หากแต่ต้องมีการติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนและค้าขายซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่ตนเองขาดแคลนอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ตั้งชุมชน จะเห็นได้ว่าตลอดแม่น้ำชีจะพบบ้านเรือนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ตั้งแต่จังหวัดชัยภูมิ จนถึงอุบลราชธานี นอกจากนี้ตัวจังหวัดที่ถูกจัดให้อยู่ในลุ่มแม่น้ำสายนี้ ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำชีมากนัก เช่น ชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม และยโสธร

เดิมการยังชีพของคนในลุ่มแม่น้ำชีอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ ปลา ข้าว และเกลือ ทั้งนี้เนื่องจากแม่น้ำชีมีองค์ประกอบที่เหมาะสมต่อการประมงและการทำนา เพราะจากลักษณะที่ลำน้ำมีลักษณะคดเคี้ยว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติของแม่น้ำ เกิดเป็นทะเลสาบรูปแอกที่เรียกว่า "กุด" ในภาษาอีสานจำนวนมาก และมีพื้นที่ลุ่มแม่น้ำที่มีน้ำท่วมถึง จนถึงปลายแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าบุงป่าทาม ซึ่งป่าเหล่านี้เป็นแหล่งอาหารและที่เพาะพันธุ์ปลาธรรมชาติที่สำคัญ นอกจากอาชีพการจับปลาแล้ว พื้นที่ของลุ่มแม่น้ำชีมีลักษณะลาดจากทางทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ทำให้พื้นที่บริเวณต้นน้ำจากทิวเขาเพชรบูรณ์ ลาดลงไปยังลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขง แต่มีพื้นที่ราบน้ำไม่ท่วมถึงกินบริเวณกว้าง ส่งผลทำให้เมื่อถึงฤดูทำนาและมีน้ำหลาก พื้นที่ทางตอนบนและตอนกลางไม่ค่อยถูกน้ำท่วมจึงเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่มีความสำคัญ

หลังการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีได้เปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการพึ่งพาที่อาศัยทรัพยากรพื้นฐาน ได้แก่ ข้าว ปลา ฝ้าย ป่าน ปอเทือง อ้อย และยาสูบ เป็นต้น และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระบบเครือญาติและสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน ได้เปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการค้าขาย โดยเน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอแก้ว อ้อย และมันสำปะหลัง โดยมีพ่อค้าคนจีนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเกือบทุกชุมชนทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง ส่งผลให้การผลิตเพื่อการยังชีพลดบทบาทลง ต่อมาผลจากการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจจำนวนมาก

ทำให้สินค้าล้นตลาด ราคาพืชผลจึงถูกลงไม่คุ้มกับการลงทุน ประกอบกับรัฐจำกัดพื้นที่การปลูกลงเหลือเพียงการปลูกข้าว ที่มีการกระจายในทุกพื้นที่ของกลุ่มแม่น้ำดังกล่าวสามารถพบเห็นได้ในปัจจุบัน

วิถีชีวิตของคนในกลุ่มแม่น้ำชี

วิถีชีวิตในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

วิถีการดำเนินชีวิตของคนในกลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 - 2495 มีลักษณะเรียบง่ายพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ส่วนใหญ่มีขอบเขตจำกัดภายในหมู่บ้านหรือชุมชนกลุ่มแม่น้ำชีเท่านั้น มักขึ้นอยู่กับฤดูกาลเป็นสำคัญ ส่งผลทำให้ผู้คนในกลุ่มแม่น้ำชี มีกิจกรรมที่จะต้องกระทำอย่างเป็นวัฏจักร และหมุนเวียนซ้ำเดิมอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ตั้งชุมชน ทั้งชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ และชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้ได้แสดงวิถีชีวิตผ่านกระบวนการการทำงาน ประเพณี ความเชื่อ กิจกรรมประจำวัน และเทศกาลงานบุญต่าง ๆ อย่างเป็นนวงรอบ

ส่วนใหญ่คนในกลุ่มแม่น้ำชีเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ 3 ชนิด คือ ข้าว ซึ่งมีการปลูกมากในบริเวณน้ำท่วมไม่ถึงหรือที่เรียกทั่วไปว่า “นาโคก” และที่ลุ่มหรือที่เรียกว่า “นาทาม” แต่มีการปลูกข้าวในนาแบบน้ำไม่มากนักเนื่องจากมักเกิดน้ำท่วม ชนิดที่สองคือ ปลา ซึ่งสามารถหาได้ทั่วไปตลอดปีในบางแหล่งน้ำ เช่น แม่น้ำ ห้วยขนาดใหญ่ หรือหนองน้ำขนาดใหญ่ เท่านั้น ส่วนในที่นาหรือหนองน้ำขนาดเล็ก สามารถจับได้เฉพาะในช่วงฤดูฝน ฤดูทำนา และบ่อปลาในฤดูแล้งเท่านั้น และทรัพยากรชนิดที่สามคือ เกือบ ซึ่งมีการผลิตทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชนที่มีลักษณะทางกายภาพเอื้ออำนวย ส่วนใหญ่จะพบได้ในหมู่บ้านและชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตดินเค็มหรือดินเฝียด นอกจากทรัพยากรข้าวและปลาแล้ว เกือบนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีพ เพราะเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการนำมาเป็นส่วนประกอบและการแปรรูปอาหารที่ใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นประจำ เกือบนั้นสามารถผลิตได้เองในบางชุมชน หากไม่สามารถผลิตได้เองก็จะมีผู้นำเข้ามาจากชุมชนอื่นเพื่อการบริโภค

วิถีชีวิตของคนในกลุ่มแม่น้ำชีในยุคทุนนิยม

หลังจากเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ จากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการพึ่งพามาเป็นระบบทุนนิยมในช่วงแรกระหว่างปี พ.ศ. 2480 - 2500 ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในกลุ่มแม่น้ำชีได้เปลี่ยนแปลงไป พบว่าคนในกลุ่มแม่น้ำชีได้ปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตจากเดิมซึ่งอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ รวมถึงการแลกเปลี่ยนบน

ฐานทรัพยากรที่มีในแต่ละชุมชน มาเป็นการค้าขายที่อาศัยกลไกของตลาดมากขึ้น และหลังจากนั้นเมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีซึ่งเดิมดำรงชีพด้วยการปลูกข้าว จับปลา ทำสวน ต้มเกลือ เก็บของป่ามาบริโภค เปลี่ยนมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ อ้อย มันสำปะหลังร่วมกับการทำนาเพื่อขายผลผลิตเป็นหลัก ทำให้การยังชีพแบบเดิมค่อย ๆ ลดบทบาทลง กลายสภาพจากการหาอยู่หากิน เป็นหาเงินหาทอง คนในลุ่มแม่น้ำสายนี้เริ่มเข้าสู่กลไกของตลาดและใช้เงินเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ดังนั้นเงินจึงมีบทบาทสำคัญมากขึ้นตามลำดับ จนในปัจจุบันวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ต้นขึ้นมาจากจนเข้าจน จำเป็นต้องใช้จ่ายเงินเพื่อซื้อหาหรือแลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการ ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่ทำมาหากินแบบพึ่งพาตนเองภายในครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชน หรือติดต่อแลกเปลี่ยนกับต่างชุมชนที่อยู่ไม่ไกลนัก นอกจากนี้ยังทำให้มีการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้นแตกต่างไปจากอาชีพดั้งเดิม ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้น เช่น มีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากชุมชนไปทำงานในเมืองใหญ่เพิ่มขึ้น อาชีพดั้งเดิมได้ถูกลดบทบาทลงเนื่องจากผลผลิตที่ได้มีราคาต่ำไม่คุ้มกับการลงทุน นอกจากนี้การอพยพแรงงานไปทำงานยังเมืองใหญ่ ส่งผลทำให้เกิดปัญหาทางสังคมด้านอื่นตามมา ดังที่พบเห็นได้ในปัจจุบัน

ปลา: มองผ่านประสบการณ์ของชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

การจับปลาเป็นศาสตร์ที่ชาวประมงต้องผ่านการเรียนรู้ ฝึกฝน และทดลองทำซ้ำหลาย ๆ ครั้ง จนได้ข้อมูลในการจับปลาแต่ละชนิด เช่น แหล่งที่อยู่ อาหารที่ปลาแต่ละชนิดกิน ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการจับ และฤดูกาลที่สามารถจับปลาได้มากเป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากมีข้อจำกัดว่าปลาที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำต่าง ๆ นั้น ชาวประมงไม่สามารถที่จะมองเห็นทะลุผ่านน้ำลงไป แล้วทราบได้ว่าบริเวณแหล่งน้ำที่จะไปจับปลานั้น มีปลาชนิดใดอาศัยอยู่บ้าง แต่ละชนิดอาศัยอยู่อย่างไร ที่ระดับความลึกเท่าใด ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญ ในการช่วยให้ชาวประมงตัดสินใจว่าจะวางอุปกรณ์จับปลา หรือเลือกใช้อุปกรณ์สำหรับจับปลาชนิดใดจึงจะเหมาะสม นอกจากนี้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปลาเหล่านี้ ยังทำให้ชาวประมงเกิดองค์ความรู้ที่นำไปสู่การสร้างเครื่องมือจับปลาขึ้น โดยชาวประมงจะนำองค์ความรู้ที่มีอยู่เหล่านี้ นำมาผสมผสานกันในการออกแบบเครื่องมือจับปลาแต่ละชนิด ซึ่งเครื่องมือจับปลาในแต่ละชนิดนั้นก็จะมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกันออกไป และมีความจำเพาะสำหรับปลาแต่ละชนิดเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น บั้งลันสำหรับปลาไหล ตุ่มปลายอนสำหรับปลายอนหลังเขียวหรืออีจู้สำหรับจับปลาไหลเป็นต้น และเมื่อผ่านการทดลองใช้และสามารถจับปลาได้ผลเป็นอย่างดี เครื่องมือจับปลาเหล่านี้ก็จะกลายเป็นภูมิปัญญาในที่สุด

แหล่งน้ำ: ปัจจัยที่กำหนดชนิดพันธุ์ของปลา เครื่องมือจับปลา และวิธีการประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

จากการศึกษาชนิดของปลาในแหล่งน้ำที่แตกต่างกันทั้งในระบบของแม่น้ำ ที่นาหนองน้ำขนาดใหญ่ และเขื่อนในครั้งนี พบว่าลักษณะของแหล่งน้ำมีผลต่อชนิดพันธุ์ปลา โดยมองได้จากความแตกต่างของชนิดพันธุ์ปลาในแต่ละแห่ง พบว่าแหล่งน้ำที่เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่จะมีจำนวนชนิดพันธุ์ของปลาที่ชาวประมงสามารถจับมาใช้ประโยชน์ได้ และความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลามากกว่าแหล่งน้ำที่เป็นหนอง บึง หรือเขื่อน แหล่งน้ำที่เป็นระบบของแม่น้ำจะมีชนิดพันธุ์ปลาในกลุ่มปลาเนื้ออ่อน ปลาจืด ปลาแขยง ปลาสร้อย มากกว่าแหล่งน้ำที่เป็นหนอง บึง เขื่อน และที่นา ทั้งนี้เนื่องจากแม่น้ำชี เป็นแม่น้ำไหลและมีการติดต่อกับแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขงซึ่งเป็นระบบของแม่น้ำที่ใหญ่ขึ้นไป และปลาเหล่านี้สามารถเดินทางขึ้นมาได้ ประกอบกับปลาเหล่านี้อยู่ในนิเวศของแหล่งน้ำที่เป็นกุดหรือวังปลาในระดับของน้ำที่ลึก ซึ่งมีลักษณะเป็นโพรงและแตกต่างจากแหล่งน้ำที่เป็นหนอง บึง หรือเขื่อนที่เป็นพื้นราบและพื้นทางด้านล่างมักเป็นโคลนตม ดังนั้นจึงทำให้มีปลาเหล่านี้อยู่น้อยมาก ในขณะที่แหล่งน้ำที่เป็นหนอง บึง หรือเขื่อน มีลักษณะของแหล่งน้ำที่แยกขาดออกจากระบบของแม่น้ำ (แต่เดิมอาจเป็นระบบเดียวกับแม่น้ำแต่ถูกแยกออกจากแม่น้ำด้วยฝายหรือเขื่อน) ทำให้มีนิเวศของแหล่งน้ำที่เป็นน้ำนิ่งไม่มีระบบของน้ำที่มีการไหลเวียน ส่งผลทำให้ปลาในแหล่งน้ำเหล่านี้มีเฉพาะปลาในกลุ่มปลาตะเพียน ชิว สร้อย บางชนิด และปลาในกลุ่มปลาหมอ ปลาช่อน ปลาดุก ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก แทนจากการที่มีระบบของนิเวศที่แตกต่างกันนี้ส่งผลทำให้วิธีการประมง การใช้เครื่องมือ และมีวิธีการในการจับปลาที่แตกต่างกัน กล่าวคือปลาส่วนใหญ่ที่อยู่ในระบบของแม่น้ำ มักจะมีการเดินทางอย่างเป็นฤดูกาลและมีน้ำไหลอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นชาวประมงจึงจำเป็นต้องใช้เครื่องมือและวิธีการจับปลาที่มีความสัมพันธ์กับลักษณะและความลึกของน้ำ เช่น การล่องเต้า ล่องซ้อน ล่องตาข่าย ล่องนาม หรือวางตุ้มธงสำหรับปลายอน ในขณะที่ในแหล่งน้ำนิ่ง เช่น หนอง บึง หรือเขื่อน ก็จะอาศัยเครื่องมือจับปลาที่เหมาะสมกับปลาแต่ละชนิด เช่น แห สวิง เบ็ด เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สามารถจับปลาได้ทั่วไปโดยไม่ได้อาศัยความชำนาญเฉพาะ และไม่มีวัฒนธรรมการจับปลาที่เป็นฤดูกาลเพราะแหล่งน้ำเหล่านี้เป็นน้ำนิ่งเปรียบเสมือนบ่อปลาที่กักเก็บปลาไม่ให้เคลื่อนย้ายไปที่อื่น ในขณะที่ระบบของแม่น้ำปลาเดินทางเป็นฤดูกาล และปลาส่วนใหญ่สามารถขึ้นลงแหล่งน้ำผ่านชุมชนที่ตั้งอาศัยอยู่ได้ตลอดเวลาในฤดูน้ำแดงและฤดูน้ำลง

องค์ความรู้เกี่ยวกับปลา: ประสบการณ์ที่ผ่านการสั่งสมมาชั่วชีวิตของชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

จากการออกจับปลาตั้งแต่ยังเด็ก ทำให้ชาวประมงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับปลาเกือบทุกชนิดที่มีในแหล่งน้ำ ดังนั้นชาวประมงทุกคนจึงมีองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับปลาแต่ละ

ชนิดว่าปลาชนิดนั้น ๆ มักอาศัยอยู่ในน้ำที่ใดบ้าง นิเวศน์ของน้ำเป็นอย่างไร ชอบกินอะไรเป็นอาหาร ในแต่ละฤดูกาลปลามีขนาดเท่าไร และสามารถจับได้ด้วยเครื่องมืออะไรได้บ้าง องค์ความรู้เหล่านี้ถือเป็นสิ่งที่ได้มาจากการทำซ้ำ ๆ ของชาวประมงมาเกือบชั่วชีวิต ยกตัวอย่างเช่น ประสบการณ์การจับปลาเค็งของ นายประกอบ ช่อประพันธ์ ซึ่งเล่าให้ฟังว่า “หลังจากเขาแต่งงานแล้วก็ออกมาหาปลาอย่างจริงจังกับภรรยาเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว โดยในช่วงฤดูแล้งก็จะออกทอดแหกับเพื่อนบ้านตามกุดตามวังปลา ซึ่งจะต้องดำน้ำลงไปเรียบชายแหไม่ให้ยกพื้นพื้นดินเป็นการป้องกันไม่ให้ปลาออกนอกแห สำหรับการดำน้ำนั้นจะเป็นการดำแบบลืมหูลืมตาใต้น้ำ ซึ่งจะทำให้สามารถมองเห็นปลาชนิดต่าง ๆ ใต้น้ำได้อย่างชัดเจน ว่าอาศัยอยู่ที่ไหน ลักษณะที่อยู่เป็นอย่างไรเป็นต้น ตัวอย่างของปลาที่เห็นเด่นชัดเมื่อลงไปจับปลาในวังปลา คือ ปลาเค็งซึ่งเป็นปลาที่คนหาปลาโดยทั่วไปเรียกว่าปลาเจ้ากุดเจ้าวัง ปลาชนิดนี้จะอาศัยอยู่ในโพรงหรือถ้ำ โดยจะขุดรูเข้าไปในผืนดินหรือหิน ข้างหน้าที่อยู่ของมันจะมีก้อนดินหรือกรวดที่มันขุดออกมาจากโพรงเป็นเม็ดเล็ก ๆ วางอยู่อย่างเป็นระเบียบ ปากทางเข้าโพรงจะสะอาด เป็นระเบียบไม่มีเศษไม้หรือหินวางอยู่ เมื่อลงไปพบโพรงของมันก็จะใช้ไม้ กระทุ้งไล่มันออกมา เมื่อมันออกมาก็จะทำการจับหาง เนื่องจากปลาชนิดนี้เป็นปลาคิ่งแข็ง (ลำตัวแข็ง) เมื่อจับหางแล้ว จะไม่สามารถม้วนตัวเอาเงี่ยงมาปักคนจับได้ หลังจากนั้นก็จะเอาไม้แหลมที่เตรียมไว้แทงตัวปลาแล้วคัตติดกับแหก่อนจะดึงขึ้นบนเรือ” นอกจากการทราบถึงแหล่งที่อยู่ของปลาชนิดนี้ และวิธีการจับโดยวิธีการใช้แหแล้ว นายประกอบ ช่อประพันธ์ ยังเล่าให้ฟังอีกต่อไปว่า “เมื่อจับปลาเค็งซึ่งอาศัยอยู่ในโพรงบริเวณวังปลาแล้ว จะมีการแทนที่ของปลาชนิดเดียวกันนี้ตัวอื่นในไม่ช้า เมื่อมาจับปลาครั้งต่อไปโดยวิธีทอดแหก็จะพบปลาตัวอื่นที่มาอาศัยแทนที่เสมอ นอกจากนี้ปลาเค็งยังเป็นปลาที่ฉลาดมาก เพราะจะไม่ค่อยออกมาจากโพรงทำให้จับยาก” จากคำบอกเล่านี้ ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างอันดีที่บ่งชี้ถึงประสบการณ์ตรงที่ได้รับจากการออกจับปลาได้เป็นอย่างดี ซึ่งนอกจากปลาชนิดนี้แล้ว ปลาชนิดอื่น ๆ ชาวประมงเองก็ม้องค์ความรู้เหล่านี้เช่นเดียวกัน จึงทำให้สามารถจับปลาชนิดต่าง ๆ ได้เพียงพอกับการยังชีพ นอกจากนี้ยังสามารถเลือกได้ว่า จะจับปลาแต่ละชนิดที่ต้องการได้ โดยใช้ความรู้เหล่านี้ในการตัดสินใจว่าจะเลือกใช้เครื่องมือชนิดใดในการจับปลาชนิดนั้น ๆ

การจำแนกชนิดของปลาโดยอาศัยแหล่งของอาหาร

อาหารเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพของปลา ดังนั้นเมื่อชาวประมงเรียนรู้เกี่ยวกับการกินของปลา ก็สามารถนำองค์ความรู้เหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในการจับปลา โดยอาศัยเครื่องมือชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่เช่น เบ็ด หรือการออกแบบเครื่องมือสำหรับล่อและการดักซึ่ง เมื่อปลาเข้าไปกินอาหารแล้วไม่สามารถออกได้เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วแหล่งอาหารสำคัญของปลาในลุ่มแม่น้ำชีแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ๆ คือ กลุ่มแรก คืออาหารที่เป็นพืชเป็นสาหร่าย จอก แหน ตะไคร่น้ำ นอกจากนี้ยังรวมถึงลูกไม้ เช่น กระเบา มะเดื่อ และใบของพืชบางชนิดที่เป็นอาหารของปลา เช่น ใบนอด เป็นต้น ที่ขึ้นตามป่าบุง ป่าทาม ซึ่งเมื่อถึงฤดูที่ลูกไม้เหล่านี้ตกลง

IX

สู่แหล่งน้ำ ก็จะมีปลาวัยน้ำมากิน สามารถพบได้ทั้งในแม่น้ำ ห้วย หนอง คลองบึง พืชเหล่านี้ บางชนิดสามารถพบได้เป็นฤดูกาลและบางชนิดพบได้ตลอดปี กลุ่มที่สอง คืออาหารในกลุ่มของ แมลง ตัวอ่อนของแมลงในน้ำ สัตว์หน้าดิน สัตว์ขนาดเล็กเช่น ปู กุ้ง และหอย เป็นต้น โดยสัตว์ เหล่านี้จะเป็นอาหารของปลาที่กินเนื้อหรือปลาล่าเหยื่อตั้งแต่ขนาดเล็กจนกระทั่งถึงขนาดกลาง เช่น ปลาสร้อยหมูกินหอยกาบคู่ ปลายอนหลังเขียว ปลาปักเป้า และปลาซาไก่กินตัวอ่อนของ แมลงและแมลงที่กำลังบินขึ้นจากน้ำ เป็นต้น และกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มที่ล่าเหยื่อจำพวกปลาขนาดเล็กเป็นอาหาร ส่วนใหญ่เป็นปลาที่มีขนาดใหญ่และเป็นปลากินเนื้อ ปลาที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่ ปลาเค็ง ปลาเกดเหลือง ปลาขบ ปลานาง ปลาบู่ ปลาดองกราย ปลาชะโด และปลาดุก

การจำแนกชนิดของปลาตามช่วงเวลาของการออกหาอาหาร

ปลาแต่ละชนิดจะมีพฤติกรรมการออกหาอาหารแตกต่างกันออกไป แต่โดยทั่วไป สามารถแบ่งชนิดของปลาที่ออกหาอาหารได้ 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรก เป็นปลาที่ออกหาอาหารในช่วงกลางวันได้แก่ปลาที่ถูกจัดอยู่ในวงศ์ตะเพียน ชิว สร้อย และวงศ์ปลาหมอเป็นต้น และกลุ่มที่สองเป็นปลาที่ออกหาอาหารในช่วงเวลากลางคืน ส่วนใหญ่จะถูกจัดอยู่ในกลุ่มปลาหนังเช่น ปลา ขบ ปลานาง ปลาดุก ปลาเค็ง ปลาปิ้ง เป็นต้น ดังนั้นการออกจับปลาหรือช่วงเวลาของการวาง อุปกรณ์จับปลาในแต่ละชนิด ก็จะมีผลสอดคล้องกับช่วงที่ปลาจะออกมาจากแหล่งหลบซ่อน เช่น หากต้องการจับปลาดุกขาวประมงก็จะออกปักเบ็ดในช่วงเวลากลางคืน

ทางเดินของปลา: ปัจจัยที่กำหนดแบบแผนการจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

เนื่องจากปลาแต่ละชนิดมีพฤติกรรมการเดินทางที่แตกต่างกันออกไป โดยชาว ประมงสามารถสังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการจับปลาชนิดนั้นๆ ในแต่ละฤดูกาล เช่น ในช่วงฤดูน้ำลง (ตุลาคม – มกราคม) ของทุกปี ปลาสร้อยหมู จะเดินทางลงมาจากต้นน้ำผ่าน หมู่บ้านชาวประมงบ้านท่าขอนยางลงสู่ปลายแม่น้ำ เมื่อถึงช่วงเวลาที่ปลาเดินทางผ่าน ชาวประมงทั้งหมู่บ้านจะนำเครื่องมือจับปลาชนิดต่างๆ ที่สามารถจับปลาเหล่านี้ได้มาวางดัก ปลาชนิดนี้ และหลังจากที่ปลากลุ่มดังกล่าวเคลื่อนที่ผ่านหมู่บ้านไปซึ่งอาจจะกินเวลาประมาณ 1 – 2 สัปดาห์ ก็จะจับปลาชนิดนี้ได้ลดลงฤดูกาลการจับปลาชนิดนี้ก็จะหมดไป สำหรับการวาง เครื่องมือจับปลาอย่างต่อเนื่อง เช่น การวางลอบดักปลาจะทำให้ทราบถึงทางเดินของปลาได้น้ำ (เหมือนกับถนนที่คนเดินหรือรถวิ่ง) ที่ปลาเดินทาง เพราะหากวางลอบได้ถูกต้องกับทางเดิน ของปลา ก็จะมีปลาเข้าอุปกรณ์จับปลาชนิดนี้จำนวนมาก ในทางตรงข้ามหากวางลอบไม่ถูก ตำแหน่งก็จะมีปลาเข้าเครื่องมือจับปลาชนิดนี้ ดังนั้นเมื่อชาวประมงทราบว่าบริเวณใด เป็นทางเดินของปลา ก็มักจะมีการจับจองสำหรับจับปลาต่อไปเรื่อย ๆ จนอาจกลายเป็น กรรมสิทธิ์อย่างไม่เป็นทางการสำหรับวางลอบก็มี นอกจากนี้รูปแบบการเดินทางของปลาเพื่อไป วางไข่ในช่วงน้ำแดง ก็เป็นองค์ความรู้อีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงสามารถวางแผนการออก

จับปลาได้ เช่น ในช่วงฝนตกครั้งแรกปลาช่อน ปลาดุกและปลาหมอ จะเดินทางขึ้นจากแม่น้ำชี ไปวางไข่ยังหนองน้ำที่อยู่สูงขึ้นไป โดยพบว่าแม่จะมีพื้นที่สูงขนาดไหน หรือบึงจะมีทิศทางใด ปลากลุ่มนี้ก็จะเดินทางไปได้ถูกต้องแม้จะไม่เคยเดินทางไปก็ตาม โดยแนวทางเดินของปลาจะมีทิศทางไปสู่หนองหรือบึงต่าง ๆ เหล่านี้ ดังนั้นชาวประมงก็จะไปดักروبปลาต่าง ๆ เหล่านี้ เมื่อถึงช่วงเวลาดังกล่าวก็พบว่าสามารถดักจับปลาเหล่านี้ได้เป็นจำนวนมาก เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแบบแผนการเดินทางตามธรรมชาติของปลาก็เป็นปัจจัยในการตัดสินใจ หรือกำหนดพฤติกรรมการจับปลาของชาวประมงทั้งนี้เพื่อให้สามารถจับปลา ได้เพียงพอกับความต้องการเช่นเดียวกัน

ฤดูกาลกับการเปลี่ยนแปลงขนาดของปลาและเครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

วัฒนธรรมการจับปลาของคนในลุ่มแม่น้ำชี ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ตั้งชุมชนนั้น ส่วนใหญ่จะมีลักษณะของการจับปลาที่เป็นวงรอบหมุนเวียนอย่างเป็นฤดูกาล ซึ่งปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดให้เกิดกิจกรรมดังกล่าวคือ ชนิดพันธุ์ปลาและขนาดของปลา ซึ่งองค์ความรู้ของการจับปลาตามฤดูกาลนี้เกิดขึ้นจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการคือ ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและประสบการณ์การออกจับปลาของชาวประมงแต่ละคนเอง ทั้งนี้เนื่องจากการออกจับปลาอย่างสม่ำเสมอทำให้ทราบว่า ปลาในแต่ละฤดูกาลเกิดการเปลี่ยนแปลงขนาดอย่างไร เปลี่ยนเร็วแค่ไหน และปัจจัยใดบ้างที่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปลาเกิดการเปลี่ยนแปลงของขนาด

การที่ชาวประมงทราบว่าปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ แต่ละฤดูมีขนาดแตกต่างกันออกไปนั้น เกิดขึ้นจากการนำเครื่องมือจับปลาออกไปวางตามแหล่งน้ำต่าง ๆ ที่มีปลาที่ต้องการ ซึ่งตามปกติเครื่องมือเหล่านี้จะสามารถจับปลาที่มีขนาดที่พอดีกับเครื่องมือแต่ละชนิด แต่เมื่อขนาดของปลาเปลี่ยนไปนั้นคือมีขนาดเพิ่มขึ้นหรือมีขนาดเล็กลงกว่าขนาดของเครื่องมือ ก็จะทำให้ไม่สามารถจับปลาชนิดนั้นๆได้ นอกจากนี้สิ่งที่บ่งบอกถึงขนาดของปลาได้อีกประการหนึ่งคือ ช่วงของฤดูในรอบปีซึ่งได้แก่ ฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก ฤดูน้ำลง และฤดูแล้ง ซึ่งชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีจะใช้ฤดูกาลเหล่านี้เป็นตัวบ่งชี้ขนาดของปลา (อาจสืบเนื่องมาจากการใช้เครื่องมือจับมาแล้วหลายครั้ง) เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการเลือกขนาดของอุปกรณ์การจับปลา โดยพบว่าในช่วงฤดูน้ำแดง (เดือนพฤษภาคม – มิถุนายน) ปลาส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่เจริญเติบโตเต็มที่ โดยจะเริ่มรวมกลุ่มกันเป็นฝูงขนาดใหญ่ เช่น ปลาสร้อย ปลาอีไทย ปลายอนหลังเขียว เป็นต้น ซึ่งเดิมปลาเหล่านี้หลังจากฟักออกเป็นตัวจะอยู่กระจัดกระจายทั่วไปในแหล่งน้ำ เมื่อมีขนาดโตขึ้นตามอายุและถึงวัยเจริญพันธุ์ ก็จะมารวมกลุ่มกันเพื่อผสมพันธุ์ในช่วงฝนตกครั้งแรกของฤดู เมื่อถึงช่วงน้ำแดงปลาเหล่านี้ก็จะว่ายน้ำเข้าไปในแหล่งน้ำที่เหมาะสมสำหรับวางไข่ ดังนั้นชาวประมงก็จะเลือกอุปกรณ์สำหรับจับปลาที่มีขนาดใหญ่เต็มที่เหมาะสำหรับการจับปลาขนาดโต

เต็มวัยชนิดนั้น ๆ หลังจากทีปลาวางไข่เรียบร้อยแล้วก็จะเข้าสู่ช่วงฤดูน้ำหลาก (สิงหาคม – ตุลาคม) ซึ่งระดับน้ำในแหล่งน้ำต่าง ๆ จะเพิ่มสูงขึ้นกว่าช่วงฤดูน้ำแดง ชาวประมงจะเริ่มพบลูกปลานานาชนิดเล็กชนิดต่าง ๆ ในแหล่งน้ำจำนวนมาก ซึ่งจะเรียกลูกปลาเหล่านี้ว่า “ปลาลูกครอก” ในบางครั้งชาวประมงอาจจะใช้เครื่องมือจับปลาที่มีขนาดของตาข่ายขนาดใหญ่ มาก ๆ เช่น สวิง ผ้า มุ้งเขียว ลงจับลูกปลาเหล่านี้มาบริโภคบ้างแต่ไม่มาก โดยอาจจะแปรรูปเป็นปลาจ่อม (สับปลาน้อย) สำหรับบริโภคเป็นต้น เนื่องจากลูกปลาเหล่านี้เป็นวัตถุดิบหลักที่นำมาแปรรูปอาหารหมักชนิดนี้ได้เพียงครั้งเดียวในรอบปี (ขึ้นอยู่กับขนาดของปลาเพราะอาหารหมักชนิดนี้ใช้กับปลาขนาดเล็ก) ซึ่งแต่เดิมนั้นส่วนใหญ่ชาวประมงจะส่งลูกหลานไม่ให้จับลูกปลานานาชนิดเล็กเหล่านี้ เพราะลูกปลาเหล่านี้ต่อไปจะกลายเป็นปลานานาชนิดใหญ่ ที่สามารถบริโภคได้มากกว่าลูกปลานานาชนิดเล็ก แต่ในปัจจุบันลูกปลาเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะถูกจับมาขายเป็นหลัก โดยมีได้คำนึงถึงประโยชน์ของปลาเมื่อโตขึ้นซึ่งมีมากกว่า และเมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูน้ำลง (พฤศจิกายน – มกราคม) ซึ่งเป็นช่วงที่ปลาเริ่มมีขนาดเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกันปลาบางชนิดที่สามารถเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็วก็มีขนาดใหญ่มากขึ้นมาก พร้อมทั้งจะเดินทางลงมาจากแหล่งน้ำที่พ่อแม่เคยขึ้นไปวางไข่ลงมายังแม่น้ำชี เช่น ปลาหมอ ปลาสวายหนู ปลารากกล้วย ปลาซบ และปลานาง เป็นต้น ในช่วงนี้ปลาเหล่านี้จะมีขนาดกลาง ซึ่งชาวประมงจะใช้เครื่องมือที่มีความถี่ของตาข่ายปานกลางดักจับหรือเครื่องมือจำเพาะสำหรับปลาแต่ละชนิด หลังจากช่วงนี้ผ่านไปจะเข้าสู่ช่วงฤดูแล้ง (มีนาคม – เมษายน) ช่วงนี้น้ำในแม่น้ำชีจะมีสาหร่ายจอกและแพลงก์ตอนจำนวนมาก เกิดการเน่าตามอายุของพืชเหล่านี้ และจะกลายเป็นแหล่งอาหารสำคัญของปลาที่กินพืชเป็นอาหาร (สาหร่ายเหล่านี้จะมีมากในช่วงหน้าหนาวต่อกับหน้าร้อน) โดยจะไหลตามลำน้ำชีมาจากต้นน้ำ ปลาในช่วงนี้จะมีการเจริญเติบโตเร็วมากดังนั้นชาวประมงจะต้องเปลี่ยนขนาดของอุปกรณ์การจับปลาให้ทันกับขนาดของปลาที่เปลี่ยนไป และหลังจากฤดูร้อนผ่านไปเรียบร้อยแล้วก็จะเริ่มเข้าสู่ฤดูน้ำแดงต่อไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าฤดูกาลก็เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดขนาดของเครื่องมือจับปลา ซึ่งเมื่อถึงฤดูกาลหนึ่ง ๆ ชาวประมงก็จะมีเปลี่ยนขนาดของเครื่องมือจับปลา หมุนเวียนกันอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถจับปลาได้พอเพียงกับการบริโภค ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าฤดูกาลเป็นปัจจัยที่กำหนดขนาดของปลา ปลาเป็นปัจจัยที่กำหนดขนาดของเครื่องมือจับปลา และปลาเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของชาวประมงให้มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับปลาในแต่ละฤดูกาล

การจำแนกชนิดของปลาตามชนิดของอุปกรณ์การจับปลา

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี รู้จักและเข้าถึงปลามากที่สุดคือ เครื่องมือจับปลา ทั้งนี้เนื่องจากเครื่องมือจับปลาถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวประมงสามารถจับปลาได้ ซึ่งอุปกรณ์เหล่านี้จะมีความจำเพาะกับปลาแต่ละชนิด เครื่องมือจับปลาของชาวประมงใน ชุมชนลุ่มแม่น้ำชีนั้นสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มแรก คือกลุ่มของ

XII

อุปกรณ์การจับปลาที่สามารถจับปลาได้อย่างจำเพาะเช่น บั้งลันหรืออีจู้เป็นเครื่องมือสำหรับการจับปลาไหล ตุ่มธงหรือตุ้มปลายอนเป็นเครื่องมือสำหรับล่อปลายอนหลังเขี้ยว ตุ่มปลาชีวใช้สำหรับล่อปลาชีว ตุ่มปลาแปบใช้สำหรับล่อปลาแปบ หรือตุ้มปลาหมูเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ดักจับปลาหมูเป็นต้น กลุ่มที่สองคือ กลุ่มของอุปกรณ์การจับปลาที่สามารถจับปลาได้หลายชนิด ซึ่งแต่ละชนิดก็มีหลายขนาดแตกต่างกันออกไป เช่น ดาง (มองหรือตาข่าย) แห เบ็ด และลอบ เป็นต้น

เครื่องมือจับปลากลุ่มที่มีความจำเพาะกับปลาแต่ละชนิดนั้น ส่วนใหญ่จะสามารถจับปลาได้เพียงชนิดเดียว ส่วนปลาชนิดอื่นนอกเหนือจากนั้นจะจับไม่ค่อยได้ ทั้งนี้เนื่องจากเครื่องมือเหล่านี้แต่ละชนิด ได้ถูกออกแบบมาเพื่อปลาชนิดนั้น ๆ โดยเฉพาะ ตามธรรมชาติของปลา โดยชาวประมงจะนำเอาความรู้เกี่ยวกับอาหาร แหล่งที่อยู่ การเดินทาง การหลบภัยหรือพฤติกรรมบางอย่างที่มีลักษณะเฉพาะของปลาแต่ละชนิดมาสร้างเป็นเครื่องมือสำหรับดัก ล่อ และจับปลาชนิดนั้น ๆ เช่น บั้งลันหรืออีจู้ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับการจับปลาไหล ชาวประมงจะนำเอาความรู้เรื่องอาหารที่ปลาชนิดนี้กินมาเป็นตัวล่อให้ปลาเข้ากับดักที่เข้าแล้วแต่ออกไม่ได้ โดยอาหารของปลาชนิดนี้คือ หอย หรือ ซากสัตว์ที่เน่าและมีกลิ่น ดังนั้นชาวประมงก็จะเอาหอยหรือซากสัตว์ที่เน่าเหล่านี้มาใส่ไว้ในอุปกรณ์จับทั้งสองชนิดนี้แล้วนำไปวางไว้ตามแหล่งน้ำต่าง ๆ เมื่อปลาไหลเข้ามากินหอยหรือซากสัตว์ในเครื่องมือ ก็จะออกไม่ได้และติดอยู่ภายในเครื่องมือเหล่านี้เป็นต้น ส่วนตัวอย่างของเครื่องมือที่เลียนแบบการหลบภัยหรือพฤติกรรมบางอย่าง เช่น บั้งปลาหมู เครื่องมือชนิดนี้เป็นอุปกรณ์ที่เลียนแบบที่อยู่หรือที่หลบภัยตามธรรมชาติของปลาในกลุ่มปลาหมูซึ่งมีหลายชนิด ปลากลุ่มนี้จะหลบภัยจากปลาที่ล่าปลานขนาดเล็กเป็นอาหารในช่วงกลางคืนซึ่งได้แก่ปลาขบ ปลานาง ปลา เค้ง เป็นต้น โดยจะเข้าไปหลบอยู่ตามโพรงไม้ โขดหิน จากองค์ความรู้ดังกล่าว ชาวประมงจึงได้เลียนแบบที่อยู่อาศัยของปลาชนิดนี้โดยการนำเอาไม้ไผ่มาตัดให้เป็นท่อน ๆ ละ 4 - 5 ปล้อง จากนั้นเจาะรูในแต่ละปล้องให้เป็นทางเข้าสำหรับปลาชนิดนี้ เมื่อถึงช่วงเย็นซึ่งปลาชนิดนี้จะเข้าหลบภัยหรือช่วงเช้ามืดก่อนที่ปลาจะออกหากิน ชาวประมงก็จะออกไปก่อกำกับอุปกรณ์ชนิดนี้เป็นต้น

สำหรับเครื่องมือจับปลาในกลุ่มที่สามารถจับปลาได้หลายชนิดนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือที่ไม่ค่อยมีความยุ่งยากในการจัดการ รวมถึงไม่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับปลาแต่ละชนิดแฝงอยู่ เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่อาศัยความสามารถเฉพาะตัวของชาวประมงเองเป็นหลัก เช่น แหที่ทอดไปตามแหล่งน้ำได้ทุกบริเวณที่คิดว่ามีปลา แต่ก็มีบางครั้งที่ชาวประมงทราบแหล่งใดเป็นแหล่งที่อยู่ของปลาบางชนิดที่ต้องการจากนั้นก็ทอดแหลงไปคลุมบริเวณนั้น ๆ ก่อนที่จะดำน้ำลงไปใช้ความสามารถเฉพาะตัวจับปลาเหล่านั้นขึ้นมาได้ นอกจากแหแล้ว ตาข่ายหรือดาง ซึ่งปัจจุบันถือได้ว่าเป็นเครื่องมือจับปลา ที่มีการใช้มากที่สุดในชุมชนประมงในลุ่มแม่น้ำชี อุปกรณ์จับปลาชนิดนี้ไม่ได้มีภูมิปัญญาของชาวประมง ที่เกิดจากการเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับปลามากนักแต่สามารถจับปลาได้ในปริมาณมากและหลากหลายชนิดมากที่สุด โดยมีหลักการง่าย ๆ คือ ปลาว่ายน้ำไปข้างหน้าเมื่อชนกับตาข่ายที่มีขนาดเท่ากับขนาดของหัวปลาเข้าไปได้

พอดี หลังจากที่ถูกเข้าไปแล้วปลาก็จะพยายามว่ายต่อไป แต่เมื่อการว่ายดำเนินต่อไปไม่ได้ เนื่องจากส่วนของไหล่จะกว้างกว่าส่วนของหัวทำให้ปลาผ่านไปไม่ได้ ดังนั้นปลาจะมีพฤติกรรมว่ายน้ำถอยหลังกลับ แต่เนื่องจากปลาหายใจโดยการเปิดและปิดของฝาปิดเหงือกดังนั้นเมื่อปลาหายใจ ฝาปิดเหงือกจะกางออก ส่งผลทำให้ปลาลอยจากตาข่ายไม่ได้ เมื่อปลาลอยไม่ได้ปลาจะตื่นมากเมื่อปลาตื่นอวัยวะส่วนอื่น เช่น เจริญ หรือหนามตามร่างกายก็จะติดกับตาข่ายมากขึ้น จนแน่น สุดท้ายปลาก็จะติดตาข่ายจนไม่หลุด ซึ่งจากปัจจัยดังกล่าวทำให้ชาวประมงต้องมีการเปลี่ยนขนาดของตาข่ายตามขนาดของปลาจึงจะสามารถจับปลาแต่ละชนิดได้

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่าเครื่องมือการจับปลาของชาวประมงลุ่มแม่น้ำชีแต่ละชนิด มีความจำเพาะต่อชนิดของปลา ซึ่งเราสามารถใช้เป็นเครื่องจำแนกชนิดปลาที่จับได้ แต่มีบางชนิดที่สามารถจับปลาได้หลายชนิด (แต่ไม่จำเพาะ) ซึ่งปลาสั้นใหญ่ก็มักจะเป็นชนิดที่มีความจำเพาะกับขนาดของเครื่องมือ นั้น ๆ เช่น แหหรือตาข่าย เพราะหากขนาดของปลาไม่พอเหมาะกับเครื่องมือแล้วก็ไม่สามารจับได้ด้วยเครื่องมือชิ้นนั้นเช่นกัน โดยปลาที่ถูกจับโดยเครื่องมือเหล่านี้แม้จะไม่สามารจำเพาะชนิดที่จับได้ แต่ส่วนใหญ่มักจะเป็นปลาในกลุ่มที่จับได้ซ้ำ ๆ เดิม และชาวประมงก็สามารถคาดเดาได้ว่าควรจะเป็นปลากลุ่มใด

ความเชื่อและข้อห้ามบางประการที่เกี่ยวข้องกับการจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

อาชีพการประมงเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงต่ออันตราย เนื่องจากต้องคลุกคลีอยู่กับน้ำตั้งแต่ระดับน้ำจนถึงน้ำลึก ซึ่งอาจเป็นน้ำในแม่น้ำ หนองบึง เป็นต้น ซึ่งหากเกิดความปลอดภัย อาจถึงแก่ชีวิต และนอกจากนี้การจับปลาจำเป็นต้องได้ปลามาเพื่อการบริโภค ดังนั้นคนในชุมชนจะต้องสร้างจิตสำนึกให้แก่ตนเอง บางครั้งอาจถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษให้มีความระมัดระวังกับการออกไปผจญอันตราย รวมถึงจะทำอย่างไรให้ได้ปลามากที่สุด หรือเพียงพอกับความต้องการ ในชุมชนประมงลุ่มแม่น้ำชีแต่ละแห่งจะมีคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปลาในหลายรูปแบบทั้งแบบการกล่าวขานของปลาจากผีที่ดูแลแหล่งน้ำ การถือเคล็ดก่อนจับปลา การทำนายความฝัน และการปฏิบัติสิ่งต้องห้ามก่อนออกจับปลา เป็นต้น รวมถึงความเชื่อบางชนิดที่เกี่ยวข้องกับอุปกรณ์การจับปลา เช่น เรือจับปลา เป็นต้น ตัวอย่างของความเชื่อก่อนออกจับปลามีดังนี้

1. การบนบานก่อนออกจับปลา

"เจ้าเว้เจ้าวังอยู่แล้วหรือยัง สักจะตาตลกวิทู ข้าน้อยจะลงหาปลาขอปูขอปลา จักหาบสองหาบเนะ ข้าน้อยจะได้ถวายปลาบ่าวปลาสาว"

แปลความหมาย

ลักษณะของคำบนบานเป็นการบนบานต่อผีน้ำที่ดูแลแหล่งน้ำลึก เช่น วังปลา และเว้ น้ำหมุนบริเวณมุมหักของแม่น้ำ โดยจะบอกกล่าวให้ปกป้องดูแลและออกหาปลา ในขณะที่

เดียวกันก็ตัดสินใจบนว่าหาได้ปลามากจะปล่อยปลาในวัยเจริญพันธุ์ (ปลาหนุ่ม ปลาสาว) เพื่อแลกกับความปลอดภัยในช่วงออกหาปลาและให้ได้ปลามาก

2. การบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนออกจับปลา

"สาธุเจ้าแม่คงคา ผู้รักษาปลาอยู่เวินวัง ผู้ขายอยู่ฝั่งนี้ อยู่กับเจ้าแม่ธรณีผู้รักษาน้ำให้กิน ผู้รักษาหินให้อยู่ ผู้ขำมาหาปลาเมื่อนี้ ขอให้มันหมาย อย่าให้ขาดแลงขาดงาย สาธุ"

แปลความหมาย

คำบอกกล่าวนี้เป็นการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พระแม่ธรณีที่ดูแลดินน้ำและปลาตามความเชื่อ โดยบอกกล่าวว่าขอปลาและขอให้ได้ปลาเพื่อนำไปประกอบอาหารตอนเย็นและเช้าของวันรุ่งขึ้น

3. การถือเคล็ดบางประการก่อนออกจับปลา

การถือเคล็ดลับที่เกี่ยวกับอุปกรณ์จับปลา เช่น การเหลือเกาแหไว้ 1 อัน เมื่อลงเรือก่อนจึงผูกเกาที่เหลือนั้น ซึ่งอาจหมายถึงการตรวจตราหรือเช็คความเรียบร้อยอุปกรณ์ก่อนออกจับปลา

4. การทำนายฝัน

ฝันเป็นความเชื่อร่วมกันเกือบทุกชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี ในการทำนายล่วงหน้าก่อนออกจับปลา ซึ่งฝันที่เกี่ยวข้องกับการจับปลาหากพบว่า ฝันก่อนออกจับปลาหากฝันว่าได้ทอดเทศหญิง ร่วมเพศกับเทศหญิง จับอวัยวะเทศหญิง วันรุ่งขึ้นเมื่อออกจับปลาจะได้มาก แต่ในทางตรงข้ามหากฝันเห็นพระจะไม่ค่อยจับปลาได้ในวันรุ่งขึ้น เป็นต้น

5. ข้อห้ามก่อนออกจับปลา

- 5.1 หากเดินทางออกจับปลาเมื่อเห็นพระจะจับปลาไม่ได้ในวันนั้น
- 5.2 วันที่จับปลาหากเป็นวันพระจะจับปลาไม่ค่อยได้
- 5.3 ออกจับปลาไม่ควรห่อปลาแตก หรือปลาปิ้งออกไปด้วย จะไม่ค่อยได้ปลา
- 5.4 เมื่อสามือออกไปหาปลาไม่ให้ภรรยาเตรียมเก็บผักและเตรียมเครื่องปรุงไว้ก่อน
- 5.5 หากก่อนออกจับปลาไม่ให้มัดจำเงินหรือพูดเผื่อไว้ก่อนว่าจะได้ปลา เพราะว่ามันจะจับปลาไม่ได้เลย

วิวัฒนาการเครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

เครื่องมือจับปลาเป็นอุปกรณ์ ที่ชุมชนประมงทุกแห่งได้สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการปลานั้น เป็นภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เมื่อพิจารณาถึงการสร้างและวิธีการทำงานจะพบว่าเครื่องมือแต่ละชนิดมีความสอดคล้องกับธรรมชาติของปลาแต่ละชนิด ลักษณะของแหล่งน้ำ รวมถึงทรัพยากรที่แต่ละชุมชนมี ได้แก่ ต้นไม้ และเถาวัลย์ เป็นต้น ในยุคเศรษฐกิจพอเพียง

และการพึ่งพาเครื่องมือที่ใช้จับปลาในชุมชนส่วนใหญ่จะอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก เช่น ถ้าต้องการอุปกรณ์ที่ต้องใช้เส้นใยในการทอจะอาศัยพืชที่ให้เส้นใย เช่น ป่าน ปอเทือง หรือฝ้ายที่มีการปลูกใช้ในชุมชน ถ้าต้องการใช้อุปกรณ์ที่เป็นกับดักที่ทำจากไม้ ส่วนใหญ่จะใช้ไม้ไผ่ และเถาวัลย์มาสานจากนั้นจึงนำไปใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงเครื่องมือและอุปกรณ์ในการจับปลาก็มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับ

เมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมความต้องการจับปลาในตลาดมีมากขึ้น ดังนั้นสิ่งที่จะทำให้สามารถจับปลาได้มากกว่าเดิม คือการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยและมีจำนวนมากขึ้น ทำให้มีการแพร่กระจายของเครื่องมือจับปลาสมัยใหม่ เช่น โพงพาง สะดุ้งขนาดใหญ่ อวน และกลวิธีที่ขัดต่อหลักธรรมชาติเช่น การใช้ยาเบื่อ ระเบิด หรือช็อตด้วยไฟฟ้า เป็นต้น นอกจากนี้ผลจากการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ เช่น การสร้างเขื่อน การมีตลาดปลา และการตัดถนนเข้ามายังหมู่บ้านที่ยังชีพด้วยการประมง ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเครื่องมือจับปลาด้วย เนื่องจากเดิมอุปกรณ์ในการจับปลาในชุมชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้ได้กับน้ำไหล แต่เมื่อมีการปิดกั้นแม่น้ำด้วยระบบเขื่อนส่งผลทำให้เครื่องมือเหล่านี้ใช้ไม่ได้ผลก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนในชุมชนประมงเหล่านี้เป็นอันมาก นอกจากนี้การมีตลาดปลารวมถึงการตัดถนนเข้ามายังชุมชนที่ยังชีพด้วยปลาเป็นทรัพยากรหลัก ยังส่งผลให้มีการจับปลาเพิ่มขึ้นเพื่อจะนำปลาที่จับได้ไปขาย ดังนั้นชาวประมงจึงจำเป็นต้องหาเครื่องมือจับปลาที่ทันสมัยและมีจำนวนมากขึ้นมาใช้ โดยหวังว่าจะสามารถเพิ่มปริมาณปลาที่จะจับได้เพื่อนำไปจำหน่ายแก่พ่อค้าและแม่ค้าที่มาซื้อปลายังหมู่บ้าน

เครื่องมือจับปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

ในยุคแรกของการตั้งชุมชนประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี การสร้างเครื่องมือจับปลาภายในชุมชนจะอาศัยการถ่ายทอดกันภายในครอบครัวหรือเครือญาติ ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดจากปู่หรือตาสู่ลูกหลาน เริ่มจากการสังเกตการณ์ ฝึกทำอุปกรณ์ และการลงมือออกจับปลาจากอุปกรณ์ที่สร้างขึ้น วัสดุที่นำมาทำอุปกรณ์จับปลาจะได้จากวัสดุที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ไม้ไผ่ เถาวัลย์และพืชที่ปลูกภายในครอบครัวของแต่ละชุมชน เช่น ป่าน ปอเทือง และฝ้าย ที่นำมาผ่านกรรมวิธีให้กลายเป็นเส้นใย ก่อนที่จะนำมาสานและประกอบเป็นเครื่องมือจับปลาแต่ละชนิด

อุปกรณ์จับปลาที่ใช้ในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีที่ทำจากเส้นใยในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา เช่น แห สวิง ตาข่าย นาม เป็นต้น มักทำจากเส้นใยของป่าน ปอเทือง และฝ้าย แต่ไม่นิยมมากนัก เพราะฝ้ายเมื่อแช่น้ำนานจะเปื่อยยุ่ยและไม่ทนทาน โดยพืชเหล่านี้จะเริ่มปลูกในชุมชน ช่วงเดือนเมษายน และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนสิงหาคม เมื่อป่านหรือปอเทืองโตเต็มที่ก็จะตัดมาแช่น้ำเพื่อให้เปื่อยเพื่อให้สามารถลอกเส้นใยออกจากต้นได้ง่าย จากนั้นนำมา

ตากแห้งจนเส้นใยอ่อนแล้วทำการทดลองความเหนียว โดยใช้มีดฟันปานนั้นหากไม่เหนียวพอ จะต้องนำปานไปต้มให้เหนียวจนได้ที่ แล้วจึงนำปานหรือปอเทืองไปเส้นให้เป็นเส้นใย ก่อนที่จะนำไปสานเป็นตาข่ายของอุปกรณ์จับปลาชนิดต่าง ๆ ในส่วนของวัสดุที่ใช้ประกอบเป็นเครื่องมือ มักเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในชุมชน เช่น ไม้ไผ่ หรือเถาวัลย์ เช่น เครือชูด ซึ่งมีคุณสมบัติเหนียว และทนเมื่อแช่ในน้ำ หากนำมาตากแดดจะกรอบ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีไม้ที่นำมาใช้เป็นทุ่นลอย หรือปอม สำหรับตาข่าย เป็นต้น โดยอุปกรณ์ที่ใช้วัสดุเหล่านี้ในชุมชนได้แก่อุปกรณ์ประเภทลอบ ชูด ฝาเผือก ไช ลัน และโกน เป็นต้น

เครื่องมือจับปลาในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

หลังจากที่มีการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา ป่าไม้ชนิดต่าง ๆ รอบชุมชน รวมถึงภายในชุมชนได้ถูกทำลายลงเป็นอันมากเพื่อเตรียมเนื้อที่ในการเพาะปลูก ส่งผลทำให้ไม้ที่นำมาทำอุปกรณ์จับปลา ได้แก่ ไม้ไผ่ น้ำเต้า เถาวัลย์ชนิดต่าง เช่นชูด รวมถึงไม้ที่นำมาเป็นทุ่นลอยของดาง เป็นต้น นอกจากนี้เรือซึ่งเดิมทำจากไม้ต้นขนาดใหญ่ นำมาขุดเอาไม้ออกเรียกเรือที่ได้นี้ว่าเรือขุด กลายเป็นเรือที่ทำจากการนำไม้มาต่อกัน หรือเปลี่ยนเป็นเรือเหล็กในปัจจุบัน ดังนั้นอุปกรณ์การจับปลาซึ่งเดิมนั้นใช้วัสดุที่ทำจากไม้หรือเถาวัลย์ล้วนได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นอุปกรณ์ที่มีโครงเป็นไม้ แต่ด้านข้างเป็นตาข่าย เช่น ลอบ สุ่ม หรือฝาเผือก ส่วนเถาวัลย์เดิมใช้เป็นตัวถักไม้ทำเป็นอุปกรณ์ เมื่อป่าในชุมชนหมดไปจึงเกิดความขาดแคลนและได้เปลี่ยนจากเถาวัลย์เหล่านี้เป็นเชือกแทน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเครื่องมือจับปลาในยุคนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มอุปกรณ์ประกอบเครื่องมือจับปลา การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือจับปลาในกลุ่มนี้ จะมีลักษณะคล้ายกับเครื่องมือกลุ่มอื่น ๆ กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงวัสดุที่ใช้ทำอุปกรณ์ แต่ลักษณะการทำงานของเครื่องมือยังคงเช่นเดิมเช่น ภาของลัน เดิมทำจากไม้ไผ่ได้เปลี่ยนแปลงเป็นพลาสติกกระป๋องน้ำมันเครื่อง ลูกน้ำเต้าที่เคยใช้ในการล่องเต้าเปลี่ยนเป็นกระบอกไม้ไผ่ หรือกระป๋องนม ทุ่นที่เคยใช้ในที่ที่มีน้ำหนัเบาและสามารถลอยน้ำได้เปลี่ยนเป็นโฟม ตั้มถ่วงนามที่เคยใช้ดินเผา ได้เปลี่ยนเป็นตั้มถ่วงปูนซีเมนต์ และลูกแห เคยใช้ลูกกะโปกได้เปลี่ยนเป็นตะกั่วและเหล็กในปัจจุบันตามลำดับ ส่วนกลุ่มที่สองคือ เครื่องสานที่อยู่ในกลุ่มตาข่าย โดยเมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยม ในช่วงปี พ. ศ. 2480 เนื่องจากกลไกของตลาดทำให้ปลาเป็นสินค้าชนิดหนึ่งในตลาดที่มีคนต้องการสูง ดังนั้นชนกลุ่มแรกในกลุ่มแม่น้ำชีที่เป็นผู้บุกเบิกการจับปลาด้วยเครื่องมือสมัยใหม่ คือ กลุ่มคนญวนที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่เมืองอุบลราชธานี ซึ่งจากการอพยพเข้ามาอาศัยได้นำเอาเครื่องมือใหม่ๆ ในการจับปลา เช่น ยอยกขนาดใหญ่ อวน และตาข่ายเข้ามาด้วย นอกจากอุปกรณ์เหล่านี้เข้ามาใช้แล้ว ชนกลุ่มนี้ยังมีความสามารถในการสานจำพวกตาข่าย และประกอบเป็นอุปกรณ์ชนิดต่าง ๆ เพื่อขายในตัวเมืองอุบล ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าวิวัฒนาการประมงในลุ่มแม่น้ำชีเริ่มจากเมืองอุบลราชธานี หลังจากนั้นเมื่อคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ในเขตเมืองอุบลราชธานี ได้แบบอย่างการใช้อุปกรณ์การจับปลา

เช่น ย่อยขนาดใหญ่มาก หรืออ้วนแล้ว อุปกรณ์เหล่านี้จึงเริ่มแพร่กระจายอย่างรวดเร็วสู่ชุมชนอื่น ๆ ในลุ่มน้ำ โดยพบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2480 - 2485 อุปกรณ์จับปลาที่เป็นตาข่ายส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่เป็นด้าย ต่อมาช่วงปี พ.ศ. 2485 - 2490 ได้เปลี่ยนเป็นด้ายเวสปอยด์ หลังจากนั้นเมื่อถึงปี พ.ศ. 2500 วัสดุจึงเปลี่ยนเป็นไนลอน และตาข่ายใยบัว ซึ่งมีปลาติดจำนวนมาก และการเปลี่ยนแปลงครั้งสุดท้าย ราวปี พ.ศ. 2511 - 2515 วัสดุที่ใช้นำมาสานเป็นตาข่าย คือ เอ็นตามลำดับ

ปัจจัยที่มีผลต่อการสูญหายไปของเครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

1. เครื่องมือจับปลาชนิดใหม่ที่มีประสิทธิภาพกว่า

เมื่อมีการนำเทคโนโลยีใหม่ซึ่งสามารถจับปลาได้ดีกว่ามาใช้แทนเครื่องมือจับปลาเดิมที่เกิดจากภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ เป็นเครื่องมือที่เลียนแบบธรรมชาติ ในลักษณะดักหรือล่อให้ปลาไปติดเครื่องมือ เช่น ลอบ ลัน จัน อีจู้ โคน เป็นต้น ประกอบกับเทคโนโลยีสมัยใหม่และการตั้งโรงงานผลิตอุปกรณ์การจับปลาเพิ่มขึ้น ซึ่งอุปกรณ์เหล่านี้มีความสะดวกในการใช้การเก็บรักษาและสามารถจัดซื้อมาใช้ได้ทันที

ดังนั้นเครื่องมือจับปลารูปแบบเดิม จึงได้รับความนิยมในการใช้ลดลง ประกอบกับปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ ได้ลดจำนวนลง บางชนิดได้สูญพันธุ์ไปส่งผลให้อุปกรณ์ที่เหมาะสมกับปลาชนิดนั้น ๆ ถูกลดการใช้ลงด้วย จะเห็นได้ว่าในยุคทุนนิยม อุปกรณ์การจับปลาไม่เพียงแต่มีประสิทธิภาพสูงขึ้นเท่านั้น แต่การใช้นั้นยังบ่งบอกถึงความรุนแรงและอำมหิตของเครื่องมือและส่งผลเสียต่อปลาในแหล่งน้ำอย่างมาก เช่น การใช้ไฟฟ้าช็อต ระเบิดปลา ใช้อายูเอโร่ จึงพบเห็นได้ทั่วไป วิธีการเหล่านี้มีเคยปรากฏให้เห็นในอดีต แต่เมื่อเข้าสู่ยุคพัฒนาประเทศวิธีการที่ขัดต่อหลักธรรมชาติได้ถูกนำมาใช้เสมอ ซึ่งแสดงถึงผลเสียที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจระบบเศรษฐกิจ และทิศทางการพัฒนาประเทศที่ขาดจิตสำนึกอย่างชัดเจน

2. การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของแหล่งน้ำ

เครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ถูกออกแบบในลักษณะเลียนแบบธรรมชาติ และสัมพันธ์กับชีววิทยาของปลา เช่น การเดินทาง แหล่งที่อยู่ ลักษณะนิสัย รวมถึงอาหารของปลา ดังนั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของแหล่งน้ำ จึงส่งผลต่อการใช้อุปกรณ์ตัวอย่างเช่น ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ บริเวณพองหนีบ ในเขตอำเภอบุธันในปัจจุบัน เครื่องมือจับปลาในชุมชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำพอง จะมีใช้หลากหลายเช่นเดียวกับบ้านท่าขอนยางและบ้านท่าศาลา ซึ่งอุปกรณ์จับปลาเหล่านี้เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ได้ดีกับน้ำที่ไหลและปลาที่มีการเดินทางอพยพระหว่างแม่น้ำ แต่หลังจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2509

XVIII

ลักษณะนิเวศน์ของเขื่อนอุบลรัตน์จะกลายเป็นลักษณะน้ำนิ่ง อุปกรณ์ที่เคยใช้ในระบบน้ำไหล เช่น ล่องเต้า ล่องนาม ล่องซ้อน ต้มธง จ่อหว่อ จีบ ชูต เป็นต้น ไม่สามารถถูกนำมาใช้ได้ เพราะถึงแม้จะใช้ก็ไม่ได้ผลและจับปลาไม่ได้ดังนั้นจึงถูกเลิกใช้

หรือกรณีการเลิกใช้จีบของชาวบ้านท่าขอนยางและบ้านท่าศาลา โดยเหตุผลเกิดจาก เมื่อมีการกั้นและสร้างเขื่อนอุบลรัตน์จะมีการปล่อยน้ำออกมาหล่อเลี้ยงแม่น้ำชีตลอดเวลา ทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง ซึ่งในฤดูแล้งนั้นเดิมน้ำจะแห้งมาก ซึ่งระดับน้ำขนาดดังกล่าวจึงจะสามารถใช้จีบได้ แต่เมื่อมีการปล่อยน้ำออกมาตลอดเวลา และมีระดับสูงจึงไม่สามารถใช้เครื่องมือชนิดนี้ได้

3. การสูญพันธุ์ของปลาบางชนิด

เครื่องมือจับปลาที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในชุมชน ซึ่งมักสอดคล้องกับชนิดของปลาที่ชาวประมงต้องการ เมื่อปลาชนิดนั้นหมดไปจากแหล่งน้ำหรือสูญพันธุ์ การใช้อุปกรณ์ชนิดนั้นก็ลดบทบาทลงเช่นเต้าที่ใช้จับ ปลาบั้ง ปลาชวย ปลาสวาย บริเวณบ้านท่าขอนยาง ซึ่งปลาเหล่านี้ในปัจจุบันได้ลดจำนวนลงมากเกือบจะไม่พบในระบบของแม่น้ำชีบริเวณบ้านท่าขอนยางแล้ว ดังนั้นเครื่องมือจับปลาชนิดนี้จึงได้ถูกจำกัดการนำออกมาใช้และปัจจุบันได้หายไปจากหมู่บ้านแล้ว

4. การขาดทุนของวัฒนธรรมการผลิตอุปกรณ์จับปลา

การสร้างเครื่องมือจับปลาในชุมชนในเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาตนเองจะอาศัยแรงงานฝีมือของชาวประมงในชุมชนเป็นหลัก แต่เมื่อการประมงและปลาในชุมชนได้ถูกลดบทบาทความสำคัญลง ประกอบกับปลาเริ่มลดน้อยและเครื่องมือสมัยใหม่จากโรงงานมีมากขึ้น และมีผู้หันเหการประกอบอาชีพจับปลาไปเป็นการประกอบอาชีพอื่นทั้งภายในและนอกชุมชน ดังนั้นการสืบต่อทางวัฒนธรรมการประดิษฐ์เครื่องมือจึงขาดตอนไป กลุ่มที่เคยเป็นกลุ่มแรงงานฝีมือที่สามารถประดิษฐ์เครื่องมือจับปลาในชุมชนก็เริ่มอายุมากและเสียชีวิตไป เหลือกลุ่มที่สร้างอุปกรณ์จับปลาได้ในแต่ละชุมชนไม่มากนัก ดังนั้นความต่อเนื่องของการผลิตจึงหยุดลง ทำให้เกิดการสูญหายของเครื่องมือจับปลาเกิดขึ้นในชุมชน

5. การขาดวัสดุทางธรรมชาติที่นำมาทำเครื่องมือจับปลา

เครื่องมือจับปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาตนเองส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือที่ได้จากการนำวัสดุในท้องถิ่นมาใช้เป็นหลัก เช่น ไม้ท่อน ไม้ไผ่ เภาวัลย์ เมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมและการค้าขาย ไม้ไผ่ได้ถูกทำลายลงอย่างมาก ดังนั้นวัสดุที่มีอยู่เดิมจึงลดลง ถึงแม้จะได้ดัดแปลงโครงสร้างอุปกรณ์การจับปลาโดยใช้วัสดุที่ทันสมัยมากขึ้นแทน แต่เมื่อคำนึงถึงราคา และความคุ้มค่าจากปลาที่จับได้แล้วอาจไม่ดีพอ ส่งผลให้การทำอุปกรณ์การจับปลาในชุมชนลดลง

วัฒนธรรมการบริโภคปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

วัฒนธรรมการบริโภคปลาเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของคนในลุ่มแม่น้ำชี ที่บ่งบอกถึงการวิถีการดำรงชีวิตภายใต้การปรับตัวให้สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การที่คนในลุ่มแม่น้ำสายนี้อาศัยปลาเป็นอาหารเพื่อการยังชีพในสารพัดมือ ร่วมกับอาหารและผักชนิดต่าง ๆ ที่ได้จากท้องถิ่นในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปลาต่อวิถีชีวิตอย่างขาดเสียมิได้ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการบูรณาการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างลงตัว รูปแบบและวิธีการประกอบอาหารที่ทำขึ้น เช่น การประกอบอาหารโดยการทำให้สุกโดยการใช้น้ำร้อน อาหารหมัก และการบริโภคอาหารที่ทำจากปลาโดยวิธีการกินดิบ ยังสามารถบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ในมิติทางสังคมของคนในชุมชน เพราะกระบวนการประกอบอาหารแต่ละชนิด รวมถึงโอกาสในการบริโภคนั้นสะท้อนการมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของคนในลุ่มแม่น้ำชีได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้คนในลุ่มแม่น้ำชียังมีการเรียนรู้และมีข้อห้ามในการบริโภคปลา เพื่อให้ตนเองสามารถบริโภคปลาได้อย่างปลอดภัย การรู้จักเลือกชนิดของปลามาประกอบเป็นอาหารแต่ละชนิดและโอกาสที่จะนำอาหารแต่ละชนิดมาบริโภค ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษและถ่ายทอดมาสู่ลูกหลานในปัจจุบัน รูปแบบและวิธีการปรุงอาหารที่ประกอบขึ้นจากปลาถือเป็นวัฒนธรรมที่บ่งชี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญ ในทางตรงข้ามเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ก็จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการบริโภคปลาด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานจากชุมชนลุ่มแม่น้ำชีไปทำงานในเมืองใหญ่ ส่งผลทำให้มีการนำเอาวัฒนธรรมการบริโภคอาหารจากปลาที่แตกต่างจากชุมชนอื่นเข้ามา และเกิดการผสมผสานกับวัฒนธรรมจากทั้งภายในและภายนอกชุมชนขึ้นเป็นวัฒนธรรมใหม่ นอกจากนี้ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมยังส่งผลต่อการสูญหายของวัฒนธรรมการบริโภคปลาในลุ่มแม่น้ำชีด้วยเช่นกัน

วัฒนธรรมการบริโภคปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

การประกอบอาหารจากปลาสำหรับบริโภคในครัวเรือนของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพานั้นมีลักษณะที่เรียบง่าย สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตและสิ่งแวดล้อมทำให้มีความหลากหลายของวิธีการประกอบอาหารซึ่งแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มสามารถให้ความหมายและคำจำกัดความตามรูปแบบของกระบวนการและวิธีการดังนี้คือ กลุ่มแรก เป็นอาหารจากปลาที่ทำให้สุกโดยการใช้น้ำเพื่อ ปิ้ง เผา ย่าง และการทำให้แห้ง ลักษณะการประกอบอาหารกลุ่มนี้จะเป็นการนำเอาปลาไปสัมผัสกับความร้อนโดยตรงและไม่ผ่านสื่อกลาง และหมายรวมถึงการทำอาหารให้แห้ง โดยอาจจะใช้ความร้อนหรือการผึ่งให้แห้งโดยอาศัยแสงแดดด้วย กลุ่มที่สอง คือ อาหารที่ทำให้สุกโดยการใช้น้ำร้อนจากน้ำ และ

โอนำรูปแบบการประกอบอาหารเหล่านี้ ได้แก่ การต้ม แกง และนึ่ง การประกอบอาหารในกลุ่มนี้จะพิจารณาจากการใช้สีกกลาง โดยไม่ให้ปลาสัมผัสกับไฟโดยตรงและต้องอาศัยภาชนะ เช่น หม้อ หรือหวดหนึ่งข้าวในการทำ กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มที่ประกอบขึ้นเป็นอาหารดิบ เช่น ก้อยปลา ลาบเหินยว การประกอบอาหารในกลุ่มนี้จะไม่ทำให้สุก และกระบวนการนั้นมีความซับซ้อนก่อนที่จะนำมาบริโภค อาหารในกลุ่มนี้มีลักษณะเฉพาะคือเมื่อทำให้สุกแล้วจะมีรสชาติไม่อร่อย เมื่อเทียบกับการกินดิบ และ กลุ่มที่สี่ คือ อาหารหมัก ได้แก่ ปลาแดก ปลาแดกบอง หม่ำปลา ปลาจ่อม (สั้มปลาน้อย) และปลาต้ม เป็นต้น อาหารกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของทุกคนในภาคอีสานและลุ่มแม่น้ำชี

การมีรูปแบบหรือวิธีการประกอบอาหารที่หลากหลายเช่นนี้ ทำให้คนในลุ่มแม่น้ำชีสามารถบริโภคอาหารจากปลาและผลิตภัณฑ์ได้ทุกวันและตลอดปี อันเป็นผลมาจากคุณลักษณะเฉพาะที่สำคัญของปลา 2 ประการคือ ประการแรกชนิดพันธุ์ของปลาที่จับได้นั้นมีความหลากหลาย ทำให้คนในชุมชนมีทางเลือกปลาแต่ละชนิดที่ต้องการบริโภคมาประกอบเป็นอาหารในสำรับของแต่ละมื้อได้ และมีการหมุนเวียนไปตามแต่ละฤดูที่จับได้ โดยมีลักษณะคล้ายกับผลไม้ที่มีประจำในแต่ละฤดู ประการที่สองคือความแตกต่างอันเนื่องมาจากปลาแต่ละชนิดมีรสชาติต่างกัน ทำให้ผู้บริโภคไม่รู้สึกเบื่อ ดังมีคำกล่าวถึงความสำคัญ และความหลากหลายของวิธีการประกอบอาหารจากปลาว่า “อยู่บ้านเฮา ในเล้าก็มีข้าว ในไหก็มีปลาแดก กินปลาเป็นอาหารมักไม่ค่อยเบื่อ แต่ถ้ากินเนื้อวัว เนื้อหมูครั้งเดียวก็ไม่อยากกินอีก ส่วนปลานั้นสามารถกินได้เรื่อย ๆ เพราะมีหลายชนิด และสามารถประกอบอาหารได้หลายอย่าง เช่น วันนี้แกงแล้วพรุ่งนี้ก็กินหนึ่งก็ได้ แต่ถ้ากินลาบวัวถึง 2 วัน ทำไม่ได้”

ในยุคนี้รูปแบบการประกอบอาหารนอกจากจะบ่งชี้ถึงวิธีการดำเนินชีวิตและภูมิปัญญาของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ในการเก็บ การถนอม และบูรณาการทรัพยากรในท้องถิ่นหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดความหลากหลายของการบริโภคปลาได้อย่างลงตัว ดังจะเห็นได้จากความสัมพันธ์ของอาหารที่ประกอบขึ้นจากปลากับผักพื้นบ้านที่เก็บจากป่า การใช้ความเปรี้ยวจากมดแดงในการทำให้ก้อยปลาให้มีรสเปรี้ยวและมีรสชาติอร่อย ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษทั้งสิ้น นอกจากนี้ วัฒนธรรมการบริโภคและรูปแบบของอาหารยังบ่งบอกถึงลักษณะความเป็นท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในสังคมที่มีวัฒนธรรมการบริโภคปลาในรูปแบบเดียวกัน โดยพบว่าในแต่ละชุมชนหรือท้องถิ่นในลุ่มแม่น้ำชีส่วนใหญ่มีรูปแบบการประกอบอาหารและการบริโภคที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่อาจจะแตกต่างกันเล็กน้อยในรายละเอียดของวิธีการปรุงและการเรียกชื่อเท่านั้น

มิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่มองผ่านรูปแบบการประกอบอาหารจากปลา

การประกอบอาหารจากปลาโดยใช้ความร้อน

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบการประกอบอาหารเพื่อบริโภคในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี พบว่าแต่ละวิธีการนั้นสามารถบ่งชี้ถึงภูมิปัญญาของคนในชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตจากวัฒนธรรมการบริโภคดั้งเดิมได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะวัฒนธรรมการทำปลาให้สุกโดยใช้ความร้อน ในยุคนี้ส่วนใหญ่คนในลุ่มแม่น้ำชีจะนิยมบริโภคอาหารจากปลาที่ทำให้สุกแล้ว เช่น แกงอ่อม แกง ต้มหมก ปิ้งและนึ่ง ซึ่งอาหารเหล่านี้จะประกอบขึ้นเพื่อบริโภคในสำหรับอาหารอยู่เป็นประจำวัน ซึ่งการทำอาหารให้สุกโดยใช้ความร้อนนี้จะมีข้อพิจารณาในการบริโภคแตกต่างจาก การบริโภคอาหารหมัก (ยกเว้นปลาแดดและปลาแดดทอง) และอาหารประเภทดิบ คือ อาหารหมักและอาหารประเภทดิบ ซึ่งจะมีขั้นตอนซับซ้อนขึ้นและใช้ระยะเวลาในการทำนาน นอกจากนี้อาหารทั้งสองกลุ่มนี้จะพิจารณาทำในบางโอกาสเท่านั้น

การประกอบอาหารที่ทำให้สุกโดยใช้ความร้อนสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นการทำให้สุกโดยสัมผัสกับไฟโดยตรง ได้แก่ การปิ้ง ย่าง และเผา ซึ่งเป็นวิธีการที่ไม่ยุ่งยาก เมื่อจะประกอบอาหารก็ทำการฆ่าชำแหละ เอาเครื่องในออก ทาด้วยเกลือ แล้วก็นำไปสัมผัสกับความร้อนจากไฟ เมื่อสุกก็นำมารับประทาน ส่วนกลุ่มที่สองเป็นการทำให้สุกโดยวิธีการ แกง ต้ม นึ่ง สิ่งที่แตกต่างกันจากกลุ่มแรก คือ การแกง ต้ม นึ่ง จะต้องใช้ภาชนะ เช่น หม้อดิน ซึ่งหรือรังถึง โดยใช้ไฟหรือไอน้ำเป็นสื่อนำความร้อนจากไฟโดยไม่ให้ปลาสัมผัสกับไฟโดยตรง เมื่อมองจากความแตกต่างของวิธีการประกอบอาหารทั้ง 2 กลุ่มนี้ จะพบว่ากลุ่มที่ประกอบอาหารโดยวิธีการทำให้สุกแบบ แกง ต้ม นึ่ง นั้นใช้องค์ประกอบมากกว่า โดยพิจารณาจากผักที่เติมลงไปขณะประกอบอาหารรวมถึงความร้อนที่ได้จากฟืนหรือถ่านตามลำดับ โดยเมื่อพิจารณาถึงที่มาขององค์ประกอบของการทำอาหารโดยวิธีการเหล่านี้จะพบว่า ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาภาชนะต่างๆที่นำมาใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบอาหาร เช่น เครื่องปั้นดินเผาที่เป็นภาชนะและใช้กันอยู่ในครัวเรือนจำพวก ไหและหม้อนั้น จะได้มาจากหมู่บ้านหรือชุมชนที่มีอาชีพปั้นภาชนะหรือเครื่องใช้เพื่อการยังชีพเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ผักที่นำมาเป็นส่วนประกอบในอาหารกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มาจากพืชผักที่ปลูกในสวน หัวไร่ปลายนา หรือป่าสาธารณะรอบหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อมองผ่านองค์ประกอบ วิธีการ และรูปแบบ การประกอบอาหารทั้ง 2 กลุ่มนี้ ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในลุ่มแม่น้ำสายนี้ภายในชุมชนต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น หากชุมชนใดชุมชนหนึ่งไม่สามารถปั้นหรือทำภาชนะเหล่านี้ขึ้นเองได้ ก็จำเป็นจะต้องเดินทางไปหาซื้อ แลกเปลี่ยนมาจากชุมชนอื่นที่มีภาชนะเหล่านี้ นอกจากนี้การออกไปหาพืชผักที่นำมาเป็นส่วนประกอบในอาหาร รวมถึงฟืนหรือถ่านที่นำมาใช้เป็นประจำวัน

ก็สามารถบ่งชี้บริบทของความสัมพันธ์ในการบริหารจัดการทรัพยากรจากป่าสาธารณะ ที่มีการใช้ร่วมกันภายในแต่ละชุมชนได้อีกด้วย

การประกอบอาหารจากปลาโดยวิธีการหมัก

อาหารปลาที่ประกอบขึ้นจากการหมักถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของคนอีสาน และคนในชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี โดยเฉพาะปลาแดก ปลาต้ม ส้มปลาน้อย (ปลาจ่อม) และหม่าปลา ซึ่งการประกอบอาหารหมักจากปลานั้นพบว่า ปลาและส่วนประกอบของปลาที่นำมาประกอบขึ้นเป็นอาหารหมักแต่ละชนิดนั้น จะมีความจำเพาะในการเลือกปลาและส่วนประกอบมาเพื่อนำทำเป็นอาหารหมักแต่ละชนิด เช่น การทำปลาแดกมักจะใช้ปลาขนาดเล็กจนถึงขนาดปานกลาง ที่ไม่เหมาะจะนำมาทำ ต้ม แกง เช่น ปลาในวงศ์ ปลาดะเพียน ชิว สร้อย ซึ่งปลาเหล่านี้นอกจากจะมีขนาดเล็กแล้วยังมีก้างมาก เน้าเร็ว ส่วนใหญ่จะถูกคัดเลือกมาทำปลาแดกหรือนำมาสับให้ละเอียดแล้วทำหม่าปลา นอกจากนี้อาหารหมักบางชนิดจะนิยมทำเมื่อถึงฤดูกาล เช่น ส้มปลาน้อย (ปลาจ่อม) จะทำในช่วงเดือน 9 -11 (สิงหาคม – ตุลาคม) ปลาที่ใช้ทำอาหารหมักชนิดนี้ได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาชิว ปลาหมัด ปลาแก้ว เป็นต้น ส่วนการทำหม่าไขปลาจะนิยมทำในช่วงเดือน 6 – 7 (พฤษภาคม – มิถุนายน) ซึ่งเป็นฤดูน้ำแดง ที่สามารถจับปลาในระยะที่มีไข่ได้มากจึงนำมาประกอบเป็นอาหารหมักชนิดนี้

วัฒนธรรมปลาแดกในมิติทางสังคม

ปลาแดกเป็นอาหารหมักที่สำคัญของคนอีสานและผู้คนในลุ่มแม่น้ำชีมาตั้งแต่ตั้งชุมชนในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 มีการใช้ปลาแดกเป็นส่วนประกอบในอาหารทุกมื้อ โดยอาจจะเป็นปลาแดกที่ไม่ผ่านการปรุง ปลาแดกบอง หรือเติมลงไปในอาหาร จนมีคำกล่าวที่บ่งชี้ถึงความสำคัญของปลาแดกว่า “มือได้บ่ได้กินปลาแดก คือจิงซิกินข้าวบ่แล้วหรือบ่อ่อนท้องนั้นล่ะ” ในส่วนของวัฒนธรรมการหมัก รวมถึงการใช้ประโยชน์จากปลาแดกของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีนั้น ส่วนใหญ่ในแต่ละชุมชนจะมีส่วนประกอบ กระบวนการและขั้นตอนการทำไม่แตกต่างกัน กล่าวคือองค์ประกอบหลักของการทำปลาแดก ได้แก่ ชนิดและขนาดของปลาที่สามารถหาได้ (ยกเว้นปลาขนาดเล็กมาก ๆ เช่น ปลาชิว ปลาหมัด และปลาแก้วที่เหมาะสมสำหรับนำไปทำส้มปลาน้อย) เกลือ และภาชนะบรรจุได้แก่ ไห แต่องค์ประกอบที่มีความแตกต่างกันของการทำปลาแดกในแต่ละชุมชน คือ การเติมน้ำ ข้าวคั่วหรือข้าวสารลงไปปลาแดกนั้นเอง โดยแต่ละชุมชนจะเติมส่วนประกอบนี้แตกต่างกันโดยมีเหตุผลจากความมี/ไม่มี หรือได้รับการถ่ายทอดมาจากรบรรพบุรุษ พบว่าปลาแดกที่เติมน้ำหรือข้าวจะทำให้ปลาแดกที่ผ่านการหมักมีลักษณะตัวปลาจะแข็ง เนื้อแน่น และสีของเนื้อปลาเป็นสีแดง การใส่ข้าวคั่วจะทำให้ปลาแดกมีกลิ่นหอมที่เฉพาะ และการเติมน้ำหรือข้าวสารจะทำให้ปลาแดกมีรสเปรี้ยวเล็กน้อย นอกจากนี้เกลือที่นำมาใช้ทำปลาแดกนั้น

พบว่าเกลือทะเลหรือที่คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีเรียกกันทั่วไปว่า “เกลือหมากเม็ก” นั้นจะทำให้ปลาแตกตัวแข็งและไม่เน่า ส่วนเกลือสินเธาว์ถ้าหากใช้ทำปลาแตกส่วนใหญ่จะเน่าเสีย เกลือชนิดนี้ส่วนใหญ่จะนำมาใช้บริโภคในกรณีหุงหาอาหารเท่านั้น

แม้ว่าวัฒนธรรมการบริโภคปลาแตกจะมีได้เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมโดยตรง แต่ถ้าพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า ความสัมพันธ์ของปลาแตกที่ทำให้เกิดความเกี่ยวข้องทางสังคมในลุ่มแม่น้ำชีนั้นมีขอบเขตและค่อนข้างซับซ้อน เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบที่ใช้ทำได้แก่ ปลา เกลือ รำ ข้าวสาร ข้าวคั่ว และภาชนะบรรจุได้แก่ไห พบว่าในแต่ละชุมชนนั้นอาจมีองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งไม่ครบที่จะทำปลาแตกได้ด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนโดยลำพัง เช่น ชุมชนปลูกข้าวอาจขาดแคลนปลาในฤดูแล้ง แต่มีเกลือ บางชุมชนอาจมีไหมดแต่ไม่มีเกลือหรือปลา เป็นต้น ดังนั้นยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาจึงทำให้เกิดมีการแลกเปลี่ยนขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ปลาแลกข้าว ปลาแลกไห ปลาแลกเกลือ เกลือแลกไห ขายเป็นข้าวหรือปลาแล้วจึงนำมาซื้อไหย เป็นต้น ดังนั้นจึงทำให้ผู้คนในแต่ละชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันบนพื้นฐานของการขาดแคลนทรัพยากร

การที่ชุมชนต่าง ๆ ในภาคอีสานและลุ่มแม่น้ำชีมีวัฒนธรรมปลาแตกร่วมกันนี้ได้แสดงออกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของวัฒนธรรมร่วม ลักษณะเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมปลาแตก เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความเป็นท้องถิ่นของคนอีสานและคนในลุ่มแม่น้ำชี ที่มีคนหลายเชื้อชาติมาอาศัยและมีวัฒนธรรมปลาแตกร่วมกัน ดังนั้นเมื่อมองขอบเขตทางสังคมโดยใช้วัฒนธรรมปลาแตกเป็นฐาน จะพบว่าสามารถมองภาพรวมของความเป็นท้องถิ่นของคนในลุ่มแม่น้ำชีในบริบททางสังคมจากวัฒนธรรมปลาแตกได้ว่า คนในลุ่มแม่น้ำชีนั้นเป็นส่วนหนึ่ง (Sub set) ของคนทั้งภาคอีสานได้อย่างชัดเจน

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีที่เกิดขึ้นจากวัฒนธรรมปลาแตกแล้ว การทำปลาแตกยังบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ของคนในลุ่มแม่น้ำชีกับชุมชนอื่นภายนอกลุ่มแม่น้ำและภาคอีสานด้วย เช่น กรณีบ้านท่าศาลา บ้านท่าขอนยาง บ้านหันพัฒนา บ้านท่าศิลา จะนิยมนำเอาเกลือทะเลหรือเกลือหมากเม็กมาทำปลาแตก เพราะต้องการให้ปลาแตกมีคุณภาพดีและสามารถเก็บไว้ได้นาน ถ้าหากพิจารณาถึงแหล่งที่มาของเกลือทะเลแล้ว ทำให้ทราบว่าคนในลุ่มแม่น้ำชีได้ติดต่อกับชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลซึ่งห่างไกลจากชุมชนแม่น้ำชีมาก ปรากฏการณ์นี้เป็นการยืนยันถึงการติดต่อค้าขายและการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและทรัพยากรกับชุมชนอื่นนอกภูมิภาคได้เป็นอย่างดี

อาหารที่ทำจากปลากับวันสำคัญและประเพณีในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2480 อาหารที่บริโภคในครัวเรือนจะทำจากปลาเป็นหลัก นอกจากนี้ในช่วงที่มีงานบุญ ประเพณี หรือเทศกาลต่างๆ เจ้าภาพก็จะเตรียมอาหารที่ประกอบจากปลา

เป็นหลักให้แขกก่อน แต่หากไม่พอก็จะจัดหาไก่ หมู มาเพิ่มเติม ส่วนคนที่มีความเชื่ออาจมีการฆ่าวัวเพื่อนำมาเลี้ยงแขกที่มาร่วมทำบุญ

ก่อนที่จะถึงงานบุญทุกครัวเรือนก็จะออกไปจับปลา เพื่อเตรียมไว้ล่วงหน้าก่อนวันงานประมาณ 2 - 3 วัน แต่ถ้าหากเป็นงานเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับคนทั้งหมู่บ้าน และต้องเชิญแขกต่างหมู่บ้านหรือชุมชนที่อยู่ห่างไกลมาร่วมงาน ก็จะต้องออกไปจับปลาก่อนวันงานหลายวัน เช่น บุญผะเหวด (บุญข้าวปุ้น) จะต้องออกไปจับปลาประมาณ 7 วัน เพื่อให้ได้ปลามากพอสำหรับประกอบอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน นำไปทำบุญที่วัด และฝากให้แขกนำกลับไปกินที่บ้าน โดยจะออกไปจับปลาเป็นกลุ่มเพื่อล่อมเยาะ หรือ ผ่าวัง (ทอดแหบริเวณกุดหรือวังปลา) ในส่วนของคนที่จับปลาในที่น้ำก็จะวิดน้ำเพื่อจับปลามาใช้ทำบุญ นอกจากนี้ งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงานก็มีการนำเอาปลามาเป็นอาหารหลักเพื่อเลี้ยงแขกเช่นเดียวกัน สำหรับการดักบาตรหรือเอาข้าวไปถวายพระที่วัดส่วนใหญ่จะมีปลาเกือบทุกมือ จนบางครั้งพระที่วัดต้องนำปลาที่คนนำไปถวายหรือบิณฑบาตได้ไปตากไว้ที่ลานวัดเพื่อฉนในวันต่อไปก็มี

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการดำเนินชีวิตประจำวัน งานบุญประเพณีต่าง ๆ ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพามักจะมีปลาเป็นอาหารหลัก นอกเหนือจากข้าวซึ่งต้องกินเป็นประจำวันดังกล่าวที่ว่า “คนในสมัยโบราณจะสอนให้ลูกเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3 ประการ คือ แม่คงคา แม่โพสพ นางมัจฉา ที่ดูแลและเลี้ยงมนุษย์ เพราะเรากินข้าว กินปลา แล้วต้องมากินน้ำ ส่วนเป็นไก่ ปู กุ้ง ผักต่าง ๆ เป็นของเสริมเท่านั้น”

ข้อห้ามเกี่ยวกับการบริโภคปลา

บรรพบุรุษในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีจะมีข้อห้ามเกี่ยวกับการบริโภคปลา 3 ส่วนที่สำคัญ คือ ประการแรกคือความเชื่อเรื่องการผิดศีลของสตรีที่คลอดบุตรใหม่ ประการที่สองห้ามกินปลาที่มีพิษ และประการที่สามห้ามกินสัปปะลัน้อย (ปลาจ่อม) ที่มีการปนเปื้อนยาสูบหรือเศษหมากพลูที่เคี้ยวขณะทำอาหารชนิดนี้

ในหญิงที่คลอดบุตรใหม่ปลาที่มีความเชื่อว่าผิดศีลจะแตกต่างไปตามความเชื่อของแต่ละชุมชน แต่โดยส่วนใหญ่ชนิดของปลาที่ผิดศีลจะใกล้เคียงกัน ตัวอย่างเช่น ปลาเค็ง ปลาเค้า ปลาชะโด และปลากัง เป็นต้น อาหารจากปลาที่อนุญาตให้สามารถบริโภคได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาขาวนา และปลาสร้อยขาว อย่างไรก็ตามการละเมิดจะมีลักษณะเฉพาะในแต่ละบุคคล บางครั้งคนหนึ่งอาจผิดศีลกับปลาชนิดหนึ่งแต่อีกคนหนึ่งไม่ผิดก็มี ช่วงของการละเมิดจะมีเวลา 15 วันหลังคลอดและขณะอยู่ไฟ หากกินปลาผิดศีลแล้วจะแสดงอาการชัก ตัวแข็ง ขากรรไกรแข็ง กระตุก วิงเวียน ไม่มีนมให้บุตรกิน บางครั้งมีไข้และอาจถึงตาย การแก้การผิดศีลทำได้โดยนำยารากไม้มาฝนกับน้ำให้กิน

ปลาที่มีพิษที่ห้ามบริโภคในชุมชนแม่น้ำชี มี 2 ชนิด คือ ปลาปักเป้าตาแดง และปลาบ้าหรือปลาโพง ปลาปักเป้าชนิดนี้จะมีพิษตลอดปีส่วนปลาค้างคาวนั้นจะมีความเป็นพิษบางฤดูกาล โดยเฉพาะในช่วงเดือน กันยายน - ตุลาคม เนื่องจากกินผลของพรรณไม้ที่อยู่ใกล้น้ำที่มีพิษเข้าไป โดยพิษจะสะสมที่ส่วนหัว ถ้าหากจะบริโภคจะต้องตัดหัวปลาทิ้งก่อน อาการพิษของปลาค้างคาวจะทำให้เกิดอาการวิงเวียน อาเจียน ทรมาน รุนแรง แก้ไขโดยการให้กินรางจืด ส่วนปลาปักเป้าไม่มียารักษาต้องนำส่งโรงพยาบาล นอกจากนี้การบริโภคส้มปลาน้อย (ปลาจ่อม) ต้องระวังอย่าให้บุตรหรือส่วนประกอบของหมากพลูของผู้ที่กำลังประกอบอาหารหมักชนิดนี้ตกลงไปในอาหารเพราะจะทำให้ท้องเสีย ดังนั้นการบริโภคส้มปลาน้อยจำเป็นต้องบริโภคอย่างระมัดระวัง และเลือกบริโภคเฉพาะที่ทำแล้วเชื่อถือได้เท่านั้น

วัฒนธรรมการบริโภคอาหารจากปลาในยุคทุนนิยม

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2490 มีการอพยพแรงงานจากหมู่บ้านและชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำชีเข้าไปทำงานยังกรุงเทพมหานคร และเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ผู้หญิงส่วนใหญ่จะไปทำงานร้านอาหาร รับจ้างล้างถ้วยล้างชาม และมีบางส่วนไปทำงานเป็นแม่บ้านในครอบครัวของคนมีฐานะ ส่วนผู้ชายจะไปทำงานเป็นกรรมกรแบกหามและรับจ้างทั่วไป

เมื่อกลุ่มคนที่อพยพไปทำงานเหล่านี้ได้มีโอกาสรู้จักวิธีการประกอบอาหาร โดยเฉพาะกลุ่มอาหารผัด ทอด ที่เป็นวัฒนธรรมการบริโภคของคนในภาคกลาง จึงจดจำนำมาทำในชุมชนของตนเองหลังจากกลับมาจากทำงานแล้วซึ่งแตกต่างจากวัฒนธรรมการบริโภคอาหารดั้งเดิมของชุมชนลุ่มแม่น้ำชีดั้งเดิมที่มีวัฒนธรรมการประกอบอาหารบริโภคภายในครัวเรือนเพียง 4 - 5 ประเภท คือ อ่อม แกง ปิ้ง และนึ่ง เท่านั้น ดังนั้นรูปแบบของการประกอบอาหารภายในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีจึงเปลี่ยนไปจากเดิม จากที่ไม่มีวัฒนธรรมการทอด การผัดที่ทำจากน้ำมันหมูหรือน้ำมันพืช รวมถึงการใช้กระทะเป็นส่วนประกอบในอาหาร ก็มีปรากฏอาหารรูปแบบใหม่เพิ่มขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการทำต้มยำปลา ทอดปลา ผัดเผ็ดปลาดุก ฉู่ฉี่ปลา ลูกชิ้นปลารายหรือปลาดอง และ น้ำพริกชนิดต่าง ๆ ที่ทำจากปลา เป็นต้น

หลังจากนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา น้ำปลาเริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งแต่เดิมนั้นคนในหมู่บ้านต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มแม่น้ำสายนี้ จะบริโภคน้ำปลาแดกเพื่อเพิ่มความเค็มและรสชาติให้แก่อาหาร โดยน้ำปลาจะถูกบรรจุใส่ในไหของเข้ามาขาย ในช่วงแรกไม่ค่อยมีคนนิยมบริโภคนักเนื่องจากส่วนใหญ่ยังชินกับการบริโภคน้ำปลาแดกซึ่งมีการบริโภคมาก่อนหน้านี้ แต่หลังจากที่มีการโฆษณาและทดลองบริโภค ประกอบกับความสะดวกที่ไม่ต้องเสียเวลาในการทำน้ำปลาแดกจากปลาแดกมาปรุงอาหาร จึงทำให้น้ำปลาเป็นที่รู้จักขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นส่วนประกอบหลักในการปรุงอาหารที่สำคัญในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคดั้งเดิมนี้ เกิดจากการติดต่อกับคนภายนอก ลุ่มแม่น้ำที่สะดวก รวดเร็วขึ้น เนื่องจากมีถนนเข้ามายังหมู่บ้านอย่างทั่วถึง การมีตลาดที่มีสินค้าจากภายนอกชุมชนเข้ามาขาย นอกจากนี้เมื่อไปซื้อของที่ตลาด และพบเห็นสินค้าหรืออาหารรูปแบบใหม่ก็ซื้อเข้ามาบริโภคในหมู่บ้าน การโฆษณาผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ส่งผลทำให้ผู้คนเกิดความต้องการที่จะบริโภคอาหารรูปแบบใหม่มากขึ้น แตกต่างจากเดิมที่อาหารที่ปรุงขึ้นจากปลาเป็นอาหารหลักในสำหรับของทุกคนรอบครัว และหลังจากได้รับวัฒนธรรมภายนอกใหม่ ๆ เข้ามา ได้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคปลาไปเป็นการบริโภคอาหารที่ทำจากเนื้อ นม ไข่ และพบว่าในปัจจุบันสำหรับอาหารได้เปลี่ยนจากปลาเป็นอาหารที่ปรุงจากวัตถุดิบเหล่านี้จนเกือบไม่มีปลาอีกแล้ว ผลจากการลดการบริโภคปลาลดลงทำให้งานบุญ และประเพณีต่าง ๆ เปลี่ยนจากการใช้อาหารจากปลา มาเป็นการ ฆ่าหมู วัว สำหรับเลี้ยงแขก ซึ่งถ้าหากไม่ทำก็จะไม่ค่อยมีคนมางานเพราะถือว่าไม่คุ้มกับเงินที่ใส่ของทำบุญ

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

ในอดีตแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาคือเป็นสิทธิและอำนาจของแต่ละหมู่บ้าน ชุมชน หรือท้องถิ่นมีการใช้ร่วมกันอย่างมีระบบ ภายใต้การเกื้อหนุนทางสังคมของการอยู่ร่วมกัน อย่างไรก็ตามในแต่ละหมู่บ้าน หรือชุมชนท้องถิ่นก็จะมีรูปแบบหรือวิธีการจัดการที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของอาณาเขต รวมถึงความสำคัญของปลาต่อวิถีชีวิต และหมายรวมถึงความเป็นสมมติฐานของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยภาพรวมนั้นจะเห็นได้ว่าทั้งแหล่งน้ำและทรัพยากรปลามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีมาตั้งแต่ตั้งชุมชน พบว่าส่วนใหญ่หมู่บ้านต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำชีจะตั้งไม่ไกลจากแหล่งน้ำ เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำสาขา และลำห้วย ส่วนในกรณีที่ตั้งหมู่บ้านหรือชุมชนอยู่ระหว่างแม่น้ำหรือลำน้ำสาขา หากขาดแคลนน้ำก็จะขุดคู คลอง หรือบ่อน้ำไว้ใช้ประโยชน์เมื่อแหล่งน้ำมีความสำคัญและความหมายต่อการดำรงชีพ ทุกหมู่บ้านหรือทุกชุมชนก็จะมีการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาภายในหมู่บ้าน หรือชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ความพอเพียงแก่การยังชีพ รวมถึงสิทธิในการดูแลเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการใช้ทรัพยากรน้ำและปลาของตนเอง ในการจัดการทรัพยากรทั้ง 2 ประการข้างต้น เมื่อพิจารณาตั้งแต่ระดับครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมขึ้นไป จะพบว่ามีจัดการทรัพยากรใน 3 ระดับคือ การจัดการในเขตที่ดินทำกินของตนเองซึ่งได้แก่ที่นา และในระดับหมู่บ้านรวมกับครอบครัวอื่นส่วนใหญ่จะเป็นหนองน้ำ ห้วย แม่น้ำ หรือกุดต่าง ๆ ที่หมู่บ้านแต่ละแห่งมีสิทธิในการดูแล ส่วนแหล่งน้ำสาธารณะนั้น ทุกคนในชุมชนท้องถิ่นต้องร่วมกันดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ

การดูแลและจัดการแหล่งน้ำในรูปแบบของแม่น้ำนั้น หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมน้ำและหมู่บ้านใกล้เคียงสามารถเดินทางมาจับปลาได้ตลอดเวลา แต่ส่วนใหญ่จะมีเฉพาะคนในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำใช้ประโยชน์ในการจับปลา เพราะเป็นเจ้าของพื้นที่ ทำให้ทราบว่าบริเวณใดที่เหมาะสมสำหรับการจับปลา ชนิดไหน อย่างไร และส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านที่อยู่ติดแม่น้ำเหล่านี้มักจะอนุญาตให้คนจากหมู่บ้านอื่นจับปลาได้เฉพาะในส่วนของบริเวณที่มีน้ำลึกเท่านั้น ส่วนบริเวณริมฝั่งหรือมีน้ำตื้นคนในหมู่บ้านมักจะจับจองและวางเครื่องมืออยู่ก่อนแล้ว เช่น ลอบ ตาข่ายหรือเบ็ดราว นอกจากนี้ตลอดสายของแม่น้ำซึ่งไหลผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ นั้น ครั้วเรือนที่ตั้งอยู่ริมน้ำจะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินริมตลิ่งในอาณาเขตพื้นที่ครอบครองของตนเอง เมื่อถึงฤดูหนาวจนกระทั่งเข้าสู่ฤดูแล้งชาวบ้านเหล่านี้ก็จะทำการปลูกผัก โดยตักน้ำจากแม่น้ำซึ่งขึ้นมารดผักที่ปลูกไว้

ในบางชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์จากการจับปลาร่วมกันหลายหมู่บ้าน ส่วนใหญ่หมู่บ้านที่อยู่ริมน้ำจะเป็นกลุ่มที่คอยดูแล และออกกฎหรือกติกาที่หมู่บ้านอื่นจะต้องปฏิบัติตามเช่น เมื่อถึงช่วงก่อนจะถึงเทศกาลจับปลาก็จะมีการบอกกล่าวให้คนในหมู่บ้านอื่นที่เคยมาลงจับปลาร่วมกัน มาร่วมกันทำความสะอาดแม่น้ำซึ่งบริเวณทำน้ำหรือหาตรวมกัน ซึ่งถือเป็นการร่วมกันจัดการแหล่งน้ำของคนในท้องถิ่นเดียวกัน นอกจากนี้บางชุมชนอาจมีประเพณีการเลี้ยงผีเจ้ากุดหรือเจ้าวังซึ่งคอยดูแลปลาดูแลน้ำ โดยวิธีการดังกล่าวถือเป็นการใช้วิถีทางความเชื่อในการดูแลน้ำและปลาในทางอ้อมอีกด้วย

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ปลูกข้าว

ส่วนใหญ่ในชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลักมักอาศัยน้ำฝนเป็นแหล่งของน้ำในการเพาะปลูก ดังนั้นจึงมีการจัดการน้ำในนาโดยการสร้างคันนา (ในภาษาอีสานเรียก “คันแทน”) เพื่อตีแปลงกักเก็บน้ำฝนที่ตกลงมาในช่วงฤดูฝน ในยุคต้น ๆ ของการตั้งหมู่บ้าน หมู่บ้านที่ขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งทุกครัวเรือนจะมีการขุดบ่อในที่ดินของตนเอง โดยอาจจะขุดเพื่อเพิ่มขนาดของบ่อขึ้นทุกปี ซึ่งขนาดเริ่มต้นจะขุดแค่เพียง 3 X 4 เมตร ความลึก 1 – 1.5 เมตร จากนั้นจึงทำการขุดเพิ่มในปีที่ 2 และ 3 ตามลำดับ การขุดบ่อในลักษณะนี้จะอาศัยแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก เมื่อเข้าสู่ยุคที่มีการพัฒนาแหล่งน้ำรัฐจึงเข้ามาส่งเสริมให้มีการขุดบ่อน้ำและเลี้ยงปลาขึ้นครั้งแรกในช่วงปี พ.ศ. 2500 จึงเริ่มมีการเลี้ยงปลาขึ้นในบ่อของตนเองที่ขุดอย่างเป็นกิจลักษณะ ในยุคนั้นช่วงหลังจากปักดำเสร็จสิ้นปลาที่อยู่ในที่นาของแต่ละครอบครัวและของทุกคนในหมู่บ้านและรวมถึงคนจากหมู่บ้านอื่นที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันสามารถจับมาบริโภคได้ ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงดังกล่าวในที่นามีน้ำมากและปลามีการเดินทางระหว่างแปลงนา

ได้โดยทั่วไป แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนสิบสอง – เดือนยี่ (พฤศจิกายน – มกราคม) ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำในทีนาได้ลดลง จนเกือบแห้งแล้ว โดยทั่วไปเจ้าของทีนามักจะเป็นคนจัดการเอง เรียกว่า “การเอาปลาซ่อน” ซึ่งเป็นการไปเอาปลาซึ่งอาศัยอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งของทีนาซึ่งเป็นจุดต่ำที่สุดและมีน้ำขังอยู่เพียงเล็กน้อย เว้นเสียแต่เจ้าของทีนาจะอนุญาตให้คนอื่นมาจับเอาไปบริโภค

ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 ซึ่งถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ส่งผลทำให้การจัดการเกี่ยวกับปลาในชุมชนที่ปลูกข้าว ทั้งนี้เนื่องจากเดิมปลาในทีนาของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งของคนในหมู่บ้าน ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านอื่นสามารถมาจับเอาไปบริโภคได้ในบางช่วง เริ่มมีการจำกัดเขตหวงห้ามตามเขตในทีนาของตนเอง เนื่องจากแต่ละครอบครัวนอกจากจะใช้น้ำในการปลูกข้าวแล้ว ยังเริ่มมีการซื้อพันธุ์ปลาจากสถานีประมงมาปล่อยในทีนาและบ่อปลาในทีนาซึ่งขุดไว้ตามโครงการที่รัฐเข้ามาส่งเสริม ดังนั้นปลาในทีนาซึ่งเคยเก็บไว้สำหรับทำบุญ แจกจ่ายญาติ ๆ พี่น้อง และเพื่อนบ้าน ได้ถูกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่ถูกนำเข้าไปขายยังตลาดแทน ส่งผลทำให้วัฒนธรรมการรวมญาติจากปลาลดลงด้วย

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ริมเขื่อน : กรณีศึกษาเขื่อนอุบลรัตน์

เนื่องจากเขื่อนอุบลรัตน์เริ่มสร้างและทำการเปิดใช้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 เป็นกรรมสิทธิ์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ดังนั้นคนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มาทำการจับปลาจึงไม่สามารถเข้าไปดูแลจัดการได้ ในช่วงแรกได้มีการจัดเจ้าหน้าที่จากกรมประมงเข้ามาดูแลและห้ามจับปลาโดยใช้เครื่องมือผิดประเภท เช่น การใช้ระเบิด ช็อตด้วยไฟฟ้า หรือจับปลาในช่วงฤดูวางไข่ต่อมาจนถึงปัจจุบันได้มีการลំเลิกไป ดังนั้นการจับปลาในเขื่อนอุบลรัตน์จึงสามารถจับได้โดยเสรี ใครจะจับบริเวณใดก็ได้ไม่มีการแบ่งเขตการจับปลา

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่: กรณีศึกษาหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

คนที่อาศัยอยู่รอบหนองหาน อำเภอกุมภวาปี ส่วนใหญ่มีอาชีพจับปลาเป็นหลัก ดังนั้นจึงมีการจัดการน้ำตั้งแต่ระดับครอบครัวขึ้นไป โดยแต่ละครอบครัวจะถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินใต้น้ำบริเวณริมหนองน้ำ ซึ่งมีการจับจองมาตั้งแต่บรรพบุรุษยุคก่อตั้งหมู่บ้านเริ่มแรก ซึ่งที่ดินใต้น้ำนี้จะมีลักษณะลาดเทลงไปยังหนองหาน บริเวณที่ดินดังกล่าวในช่วงฤดูฝนและบางช่วงของฤดูหนาวจะมีน้ำท่วม และเมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูแล้งเมื่อน้ำในหนองหานลดลง ที่ดินใต้น้ำเหล่านี้ก็จะกลายเป็นผืนดินเหมือนที่ดินอื่นโดยทั่วไป ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมหนองหานจะมีการขุดบ่อล่อปลาไว้ในที่ดินของตนเองที่จับจองไว้ และจะเอาไม้ไผ่ที่ตัดแล้วนำมาเป็นแหล่งให้ปลามาอาศัยเมื่อระดับน้ำลดลงและแห้งจะเหลือแต่บ่อที่มีน้ำขังซึ่งจะมีปลาอยู่เป็นจำนวนมาก จากนั้นชาวบ้านจะทำการ

วิดน้ำออกจากบ่อปลาของตนแล้วนำมาใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตามเนื่องจากหนองหานเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่และเป็นแหล่งน้ำสาธารณะที่ทุกคนในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันสามารถมาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งคนในชุมชนมีข้อตกลงว่าคนจากหมู่บ้านอื่นสามารถมาใช้ประโยชน์ในการจับปลาได้ในช่วงที่น้ำท่วมบ่อปลา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2533 ได้มีการปรับปรุงหนองหานในโครงการโขง ชี มูล พบว่าระดับน้ำได้ท่วมที่นาซึ่งอยู่บริเวณฝั่งทำให้ทุกคนรอบครัวทำนาไม่ได้ ดังนั้นทุกคนรอบครัวจึงมีการปรับตัวโดยหันมาประกอบอาชีพจับปลาเป็นหลัก รวมทั้งปรับปรุงที่ดินได้น้ำที่มีกรรมสิทธิ์อยู่ให้สามารถจับปลาได้มากขึ้น โดยการขุดคูรอบที่ดินได้น้ำเดิมเพื่อให้มีลักษณะเหมือนนา ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปกันโดยทั่วไปว่า นาปลา เพื่อให้สามารถจัดการพื้นที่ถือครองเดิมให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

เครือข่ายและตลาดปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

ทรัพยากรปลานอกจากจะเป็นอาหารหลักของคนในลุ่มแม่น้ำชี ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาแล้ว ยังเป็นทรัพยากรที่สามารถนำไปใช้ในการแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรอื่นเพื่อการยังชีพมาตั้งแต่ตั้งชุมชน เพราะในแต่ละชุมชนนั้นจะมีข้อจำกัดของฐานทรัพยากรที่แตกต่างกัน นอกจากความสำคัญของปลาในการนำมาประกอบเป็นอาหารเพื่อการบริโภคแล้ว ในทางสังคมนั้นปลามีส่วนสำคัญในการทำให้เกิดการเกื้อกูลกันในลุ่มแม่น้ำสายนี้เข้าด้วยกัน โดยทำหน้าที่เป็นสื่อกลางของความสัมพันธ์ทางสังคมจนเกิดเป็นเครือข่ายขึ้นมา ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากปลาเป็นตัวเชื่อมที่เริ่มตั้งแต่หน่วยของครอบครัว เพื่อนบ้าน คนในหมู่บ้าน ชุมชน และลุ่มแม่น้ำตามลำดับ ในยุคนี้เครือข่ายทางสังคมที่เกิดจากปลาจะอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนและตอบแทนเป็นหลัก ปลาที่จับได้จากแหล่งน้ำส่วนหนึ่งจะใช้บริโภคในครัวเรือน ส่วนที่เหลือจะถูกแบ่งปันไปยังญาติ เพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียง หรือคนที่มีความสนิทสนมและเคยแบ่งปันปลามาให้ในวันก่อนหน้า นอกจากนี้ปลาที่มีอยู่มากในยุคนี้ก็จะไหลออกจากแหล่งน้ำโดยชาวประมงไปยังชุมชนต่าง ๆ ในฐานะสิ่งแลกเปลี่ยนกับสิ่งของหรืออาหารอย่างอื่นที่เจ้าของปลาขาดแคลน เช่น ข้าว เกลือ และพืชผัก เป็นต้น โดยไม่ผ่านกระบวนการซื้อขายในกลไกของตลาด

เมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมและการค้าขาย ปลาได้เปลี่ยนบทบาทจากการเป็นอาหารที่ใช้บริโภคในครัวเรือน และถูกนำมาเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรอื่น กลายเป็นสินค้าที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ตลาดและหากต้องการคนส่วนใหญ่จะไปหาซื้อทรัพยากรชนิดนี้แทนการออกไปจับตามแหล่งน้ำ เนื่องจากไม่มีเวลาออกไปจับปลาเองหรือจำนวนปลาลดลงทำให้การจับลำบากขึ้น ปลาจากแหล่งต่าง ๆ ที่ถูกจับได้จะไหลเข้ามาสู่กลไกของตลาด โดยผ่านกระบวนการและขั้นตอนที่มีความซับซ้อน การขายปลาที่เกิดขึ้นโดยระบบตลาดจะเกิดขึ้น ราวปี พ.ศ. 2480 – 2500 ลักษณะการขายปลาในยุคนี้จะเป็นการขายปลาโดยชาวประมงที่จับปลาได้แล้วนำไปขายที่

ตลาด ปลาเหล่านี้จะถูกขายส่งให้แก่แม่ค้าขายปลาในตลาด เนื่องจากไม่นิยมที่จะนั่งขายปลาเอง ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น ผนวกเข้ากับจำนวนประชากรเพิ่มสูงขึ้น ทำให้แม่ค้าปลาในตลาดเดินทางมายังหมู่บ้านเพื่อซื้อปลาไปขายเอง ต่อมาปริมาณปลาในชุมชนเริ่มลดจำนวนลง เนื่องจากการจับปลาเพื่อขายมากขึ้นและระบบนิเวศน์ของแหล่งน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลทำให้คนส่วนใหญ่ที่เคยจับปลาขายเป็นอาชีพเสริมจากการทำนา หันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น รับจ้าง และเมื่อได้เงินก็จะนำมาซื้อปลาจากตลาดไปบริโภคแทน เมื่อมองความสัมพันธ์ทางสังคมในยุคนี้ผ่านวัฒนธรรมปลาจะพบว่าแตกต่างจากในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพามาก ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ เพื่อนบ้าน และคนในหมู่บ้านลดลง ไม่มีการไปมาหาสู่แลกเปลี่ยนทรัพยากร รวมถึงช่วยเหลือซึ่งกันก็ลดน้อยลงและเมื่อพิจารณาถึงขอบเขตของเครือข่ายปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีแล้วจะพบว่า ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพานั้น เครือข่ายจะมีลักษณะแคบและมีขอบเขตอยู่ภายในแต่ละชุมชนหรือระดับท้องถิ่นเท่านั้น แต่เมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมร่วมกับการมีตลาดพบว่า เครือข่ายของปลาได้ขยายวงกว้างออกไปจนเกือบครอบคลุมทั้งลุ่มแม่น้ำ ทั้งระดับหมู่บ้าน ชุมชน รวมไปถึงลุ่มแม่น้ำอื่น เช่น ลุ่มแม่น้ำมูลและลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อนำปลาจากแหล่งต่าง ๆ มาขายให้เพียงพอกับความต้องการของผู้ซื้อในตลาด โดยผ่านกลไกของระบบแม่ค้าปลาที่เป็นเครือข่าย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายและตลาดปลานั้นเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทั้งเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนในลุ่มแม่น้ำชีได้เป็นอย่างดี

เครือข่ายปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

เครือข่ายปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

ทรัพยากรปลาเป็นอาหารที่ใช้บริโภคในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ตั้งชุมชน ทั้งนี้เนื่องจากสามารถหาได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติเช่น ห้วย หนอง คลองบึง หรือแม่น้ำ ต่าง ๆ ทั่วไป ซึ่งแต่เดิมถือได้ว่าปลาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันอย่างแนบแน่นดังมีคำกล่าวที่บ่งบอกถึงความสำคัญของปลาว่า “ทุก ๆ วันตั้งแต่เช้าจนถึงค่ำชีวิตของคนในหมู่บ้านเกี่ยวข้องกับปลาอย่างน้อยก็มีปลาตกในอาหารทุกมื้อ” นั้นแสดงว่าวิถีชีวิตของคนในลุ่ม แม่น้ำสายนี้ที่เกี่ยวข้องกับปลาอย่างแยกออกจากกันมิได้ ดังนั้นทุกคนรอบครัวจึงจำเป็นต้องออกไปจับปลาเพื่อนำกลับมาประกอบอาหารบริโภค อีกทั้งถนอมเก็บไว้เมื่อยามขาดแคลน รวมถึงเพื่อการนำไปแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรหรือสิ่งของที่ต้องการแต่ไม่สามารถผลิตได้เองในครัวเรือน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าทรัพยากรปลามีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีพในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

เครือข่ายปลาในระดับครอบครัว

ในยุคเริ่มต้นของการตั้งชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ จะออกจับปลากันเป็นฤดูกาลซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นช่วงว่างเว้นจากฤดูทำนา ปลุกพืชไร่หรือทำพืชสวน โดยการออกจับปลาแต่

ละครั้งจะจับอย่างมีกำหนดคือ จับเพียงพอเฉพาะสำหรับการกินเท่านั้น เมื่อหมดแล้วจึงออกไปจับใหม่ เมื่อจับปลาได้นอกเหนือจากบริโภคภายในครัวเรือนตนเองแล้ว ก็จะมีการแจกจ่ายให้แก่ *เครือข่ายครอบครัว* ซึ่งอาจเป็นพ่อ แม่ พี่ น้อง หรือญาติ ทั้งอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรืออยู่ต่างหมู่บ้านที่ไกลออกไป สำหรับการแจกจ่ายในเบื้องต้นนั้นจะให้แก่สมาชิกในครอบครัว หรือเครือญาติในลำดับต้น ๆ ก่อน ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ทางสายเลือดซึ่งมีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น ส่วนญาติที่อยู่ไกลออกไปบางครั้งก็อาจมีการนำปลาที่จับได้แบ่งไปให้บ้าง ถ้ามีการติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นประจำดังที่

ส่วนใหญ่การแบ่งปันกันในลักษณะนี้ของเครือญาติในหมู่บ้านเดียวกัน มักมีได้คำนึงถึงการตอบแทน จากการให้หรือการได้รับแต่มักเป็นการให้เนื่องจากความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หากฝ่ายที่ได้รับออกไปหาปลาหรือมี ผัก ไข่ ปลา ก็มักนำมาให้ตอบแทนกันอย่างสม่ำเสมอ เพราะเดินทางไปมาหาสู่กันได้ง่าย ส่วนญาติมิตรที่อยู่หมู่บ้านที่ไกลออกไปการแบ่งปันปลาให้ส่วนใหญ่มักเป็นการให้ ในเชิงการแลกเปลี่ยนบวกกับความสัมพันธ์ทางสายเลือดหรือเครือญาติ กล่าวคือเมื่อญาติที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ จับปลาได้มากก็จะนำปลาซึ่งอาจเป็นปลาสดหรือปลาแปรรูปเดินทางไปส่งญาติยังหมู่บ้านที่อยู่ห่างออกไป ซึ่งจะใกล้หรือไกลขึ้นอยู่กับระยะทางเมื่อนำปลาไปส่งถึงบ้าน ญาตินั้นก็แสดงน้ำใจตามสิ่งของที่มีอยู่หรือหากทราบว่ายญาติที่นำปลามาส่งนั้นขาดแคลนอะไรก็จะจัดเตรียมให้ แต่ถ้ามีวัตถุประสงค์เพื่อการไปขอจริง ๆ ก็มักจะบอกกล่าวให้ทราบ แล้วญาติฝ่ายที่ได้รับปลานั้นก็จะจัดเตรียมให้อัตรากำลังที่จะสามารถนำกลับได้ เพราะส่วนใหญ่การเดินทางแบบนี้มักจะเป็นแบบ เดินเท้าแล้วใช้วิธีขนส่งแบบหาบคอนเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการเดินทางโดยทางเกวียนมักเป็นการ เดินทางระยะไกลและบรรทุกของหนัก ลักษณะการแลกเปลี่ยนปลากับข้าวในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีคือ เมื่อเอาปลาไปแลกข้าวยังหมู่บ้านญาติ ฝ่ายญาติที่ถูกไปหาจะเอาปลาไปกระจายยังบ้านอื่นที่อยู่โดยรอบให้เอง จากนั้นคนที่รับปลาไปก็จะเอาข้าวมารวมไว้ให้ที่บ้านญาติ โดยเจ้าของปลาไม่ต้องไปกระจายปลาเอง ส่วนญาติเองก็เอาข้าวให้และจะได้รับปลาในส่วนหนึ่งซึ่งอาจจะมากกว่าบ้านอื่นเพื่อเป็นการตอบแทน

เครือข่ายปลาในระดับหมู่บ้าน

เนื่องจากหมู่บ้านที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำมักมีการออกจับปลาเพื่อการยังชีพอยู่เสมอ ดังนั้นการได้ออกร่วมจับปลาร่วมกัน จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างครอบครัวของคนในหมู่บ้าน ซึ่งอาจมิใช่เครือญาติกันในที่นี้เรียกว่า “เพื่อนบ้าน” ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น เพื่อนรุ่นเดียวกัน เพื่อนของพ่อแม่ เพื่อนของปู่ย่า ตาหรือยาย เป็นต้น และมีบ้านเรือนรวมตัวเป็นกระจุก อยู่ใกล้กันซึ่งในภาษาอีสานเรียกว่า “คุ้ม” ซึ่งในหมู่บ้านหนึ่งอาจมีหลายคุ้มก็ได้ แต่ละคุ้มจะมีบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกันจำนวนหนึ่งซึ่งอาจจะอยู่ระหว่าง 10 – 20 หลังคาเรือน โดยกลุ่มคนเหล่านี้จะรู้จักกันเป็นอย่างดี เนื่องจากได้มีการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ภายในคุ้มของตน ดังนั้นจึงทำให้มีความรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี เมื่อออกหาปลาก็จะออกไปเป็นกลุ่มโดยมีการ

รวบรวมสมัครพรรคพวกกันภายในคุ่มเพื่อออกจับปลา นอกจากนี้ครอบครัวได้ออกจับปลาและได้ปลามากก็จะมีแบ่งปันให้คนร่วมคุ่ม หรืออาจจะมาขอเอาปลาไปกินได้และเมื่อตนเองออกจับปลาบ้างและได้ปลามากก็จะนำมาแบ่งในลักษณะเดียวกัน คนที่เคยถูกขอกก็จะมาแบ่งเอาไปกินได้ อย่างไรก็ตามเครือข่ายปลาในลักษณะนี้ มักจะจำกัดอยู่ในกลุ่มที่มีความสนิทสนมกัน และเกี่ยวข้องกันอยู่ประจำเท่านั้นแต่จะเกิดขึ้นน้อยหรือไม่มีเลย ในกลุ่มที่มีความขัดแย้งกันภายในหมู่บ้านหรือกับคุ่มอื่นนอกจากเป็นญาติกัน

เครือข่ายปลาในระดับชุมชน

เครือข่ายปลาในระดับชุมชนเป็นเครือข่ายที่มีความสลับซับซ้อน และมีลักษณะของความสัมพันธ์ในลักษณะแนวตั้งจากแหล่งน้ำ ซึ่งสามารถพบได้ทั้งระบบของแม่น้ำ ได้แก่ แม่น้ำห้วย หลองน้ำขนาดใหญ่ บึง หรืออ่างเก็บน้ำ ทั้งนี้เนื่องจากหาคอมองภาพรวมของชุมชนอย่างเป็นพลวัต จะพบว่าหมู่บ้านในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีจะมีการตั้งและกระจุกตัวอยู่ใกล้แหล่งน้ำ และจะเบาบางลงเมื่ออยู่ไกลจากแหล่งน้ำออกไป การที่หมู่บ้านเหล่านี้มีความหนาแน่นอยู่ใกล้แหล่งน้ำก็เพื่อใช้น้ำในการอุปโภคและบริโภค นอกจากนี้ยังใช้เพื่อการเกษตรและเป็นแหล่งของปลาในการยังชีพ อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาถึงปัจจัยพื้นฐาน อันนี้แล้วสันนิษฐานได้ว่า กลุ่มคนที่มาตั้งหมู่บ้านที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำมักจะเป็นกลุ่มคนกลุ่มแรก ๆ ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากแหล่งน้ำออกไปอาจสันนิษฐานได้ว่ามาตั้งหมู่บ้านในลำดับต่อมา ดังนั้นคนที่อยู่ไกลจากแหล่งน้ำมักเป็นที่สูงกว่าที่ลุ่มใกล้แหล่งน้ำ จึงสามารถปลูกข้าวได้เป็นอย่างดี แต่ส่วนใหญ่จะอาศัยน้ำฝนหรือขุดคูคลองเข้ามาจากแหล่งน้ำที่สามารถจะจัดการน้ำได้ ส่วนกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกลออกไปอีกมักจะอยู่ชายขอบของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะติดกับป่าเพราะกำลังเริ่มบุกเบิก ดังนั้นหาคอมองภาพนี้อย่างเป็นระบบจะพบว่าเครือข่ายปลาจะมีลักษณะเป็นแนวตั้งจากแหล่งน้ำในทุก ๆ แหล่ง ซึ่งสามารถจัดแบ่งกลุ่มลักษณะของชุมชนตามฐานทรัพยากรได้เป็น 3 กลุ่มคือ หมู่บ้านที่หาปลาเป็นหลัก หมู่บ้านที่ทำนาเป็นหลัก และหมู่บ้านอยู่ใกล้ป่าและบุกเบิกป่าเพื่อเพาะปลูกอาจเป็นข้าวหรือพืชชนิดอื่นตามลำดับ

อย่างไรก็ตามในทุกหมู่บ้านก็อาจมีทรัพยากรพื้นฐานมากน้อยแตกต่างกันไป ไม่มีหมู่บ้านใดผลิตทรัพยากรเพียงอย่างเดียว เพราะโดยทั่วไปมักไม่มีผู้ใดอยากพึ่งผู้อื่นทั้งหมดหากไม่ขาดแคลนจริง ๆ เพียงแต่อาจจะไม่สามารถผลิตได้เพียงพอแก่ความต้องการเท่านั้น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องนำเอาทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่มากนี้ไปแลกเปลี่ยนที่ตนเองต้องการมาใช้ในการดำรงชีวิต ดังที่ นายทองสุข ภูธา เล่าให้ฟังว่า “ความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเครือข่ายแบบนี้ พบเห็นได้มาตั้งแต่ตั้งชุมชนแต่ค่อย ๆ หายไปเมื่อราว 40 ปีที่ผ่านมาเอง ซึ่งแต่เดิมนั้นเครือข่ายปลาของบ้านท่าศาลานั้น นอกจากจะมีเครือข่ายกับหมู่บ้านที่ปลูกข้าวได้มากภายในตำบลชีทวนและอำเภอเชียงในแล้ว ยังไปไกลถึงอำเภอ ม่วงสามสิบ อำเภอเดชอุดมซึ่งห่างออกไปกว่า 40 – 50 กิโลเมตร โดยเครือข่ายในลักษณะเช่นนี้จะมีลักษณะการพึ่งพิงกันระหว่างชาวบ้านกับปลาเป็น

หลัก ซึ่งนอกจากจะเป็นเครือญาติกันแล้ว อาจเกิดขึ้นจากการเป็นเสี่ยวกันโดยเฉพาะเสี่ยวส่วยฟากซี ซึ่งชาวส่วยเหล่านี้อยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ แต่มี หมู่บ้านไม่ไกลจากบ้านท่าศาลามากนักและอยู่คนละฟากของแม่น้ำชี เมื่อถึงฤดูแล้งชาวส่วยเหล่านี้ก็จะหาบเอาพริก หอม กระเทียม เดินทางมาแลกข้าว แลกปลาแดกยังบ้านท่าศาลาไปกิน” นอกจากนี้การเกิดขึ้นของความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เห็นได้ชัดเจนที่บ้านท่าขอนยาง ซึ่งนายดำเนิน เนื่องวรรณ ได้เล่าให้ฟังว่า “ความสัมพันธ์ของเครือข่ายปลา ในลักษณะที่เป็นเครือข่ายออกไปจากแม่น้ำชีในลักษณะดังกล่าวนี้ จะมีให้เห็นได้เมื่อนานมาแล้วกล่าวคือ เมื่อถึงฤดูกินปลาโดยเฉพาะช่วงน้ำลง ในหมู่บ้านท่าขอนยางจะมีการไหว้หอหรือผีตามวังปลาต่างๆ ของบ้านท่าขอนยาง ซึ่งการไหว้ผีเหล่านี้ นอกจากจะมีการเรียกหรือเชิญคนในหมู่บ้านมาทำพิธีแล้วยังเชิญชวน คนจากหมู่บ้านอื่นโดยเฉพาะพวกนาโคกบริเวณไม่ไกลจากบ้านท่าขอนยางที่เคยมาหากินจับปู จับปลา อยู่บริเวณวังปลาบ้านท่าขอนยางมาร่วมไหว้ผีด้วยกัน ภายหลังจากจะมีการไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วก็จะมีการลงจับปลาแล้วนำมาประกอบอาหารกินร่วมกันในวันนั้นด้วย โดยส่วนใหญ่คนที่เคยจับปลาทั้งในบ้านท่าขอนยางและหมู่บ้านอื่นจะให้ความสำคัญกับกิจกรรมนี้มาก และจะมากันเกือบทุกคนแต่ในปัจจุบันกิจกรรมนี้ไม่มีอีกแล้ว” จากคำบอกเล่าข้างต้นจะเห็นได้ว่าเครือข่ายปลาของคนในกลุ่มแม่น้ำชีนั้น มิได้แตกต่างจากคนในกลุ่มแม่น้ำอื่นเช่น แม่น้ำมูลหรือแม่น้ำสงครามซึ่งเรียกเครือข่ายแบบนี้โดยทั่วไปว่า “ลวง” แต่คนในกลุ่มแม่น้ำชี มิได้ใช้คำเรียกเครือข่ายของตนเองเหมือนในชุมชนกลุ่มแม่น้ำอื่น แต่จะแสดงออกมาในด้านเครือข่ายของการแลกเปลี่ยน และกิจกรรมทางสังคมที่เป็นวัฒนธรรมเช่นการไหว้ผีร่วมกันดังที่กล่าวมาข้างต้น นอกจากนี้เครือข่ายในลักษณะดังกล่าวยังคงมีทั้งในชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ ชุมชนปลูกข้าว หรือแม้กระทั่งชุมชนที่ตั้งอยู่ริมเขื่อน แต่ปัจจุบันนี้ก็ได้อ่อนหายไปแล้วเช่นกัน

เครือข่ายปลาในยุคทุนนิยมของคนในกลุ่มแม่น้ำชี

หลังจากการเปลี่ยนแปลงของรัฐที่มีต่อมลฑลอีสานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการคมนาคม การสร้างทำนบ เขื่อนฝาย และถึงยุคต่อมาคือการสร้างอ่างเก็บน้ำรวมถึงการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ ปัจจัยเหล่านี้ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของอย่างมากต่อความสัมพันธ์ของคนในกลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งเดิมนั้นเคยมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเครือข่ายญาติพี่น้อง เพื่อนหรือเสี่ยว และอยู่ร่วมกันแบบเกื้อกูลโดยใช้ระบบแลกเปลี่ยนเป็นตัวจักรในการขับเคลื่อนทางสังคม การเกิดขึ้นของตลาดมีผลกระทบโดยตรงต่อฐานทรัพยากรของชุมชน เนื่องจากเดิมทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมากมายในชุมชน ส่วนหนึ่งซึ่งมีปริมาณเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่ใช้ในการดำรงชีพ เนื่องจากยังไม่ทราบว่าเอาทรัพยากรเหล่านั้นไปทำอะไรหรือขายที่ไหน หลังจากที่มีตลาดเกิดขึ้นทุกคนจะมีความเข้าใจตรงกันว่าหากต้องการอะไรก็สามารถหาได้ที่ตลาด ดังนั้นทุกคนจึงมุ่งสู่ตลาดเพื่อหาสิ่งของที่ตนเองต้องการ ทั้งเครื่องอุปโภค

และบริโภค นอกจากนี้หากต้องการเงินก็สามารถเอาสิ่งของที่มีอยู่หรือทรัพยากรที่ปลูกและสามารถจัดหาเองได้ไปขายก็จะได้เงินมา

ดังนั้นในยุคทุนนิยมจึงเริ่มมีการนำปลาจากชุมชนของตนไปขายที่ตลาด ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นสามารถแบ่งเครือข่ายปลาออกในยุคนี้ออกเป็น 3 ยุคย่อย คือ

ยุคเดินทางไปขายปลาที่ตลาด

โดยจุดเริ่มต้นของยุคนี้เกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2480 - 2500 โดยเริ่มจากจับปลาเพื่อการบริโภคในครัวเรือน หมู่บ้านหรือชุมชนแล้วจึงเพิ่มการจับปลาเพื่อนำปลาไปขายที่ตลาด ลักษณะการเปลี่ยนแปลงนี้มิได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนัก ทั้งนี้เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องของการคมนาคมที่เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะโดยส่วนใหญ่ถนนจากหมู่บ้านมายังตลาดยังไม่มีการพัฒนา มีแต่ทางเดินระหว่างหมู่บ้าน ทางเกวียน อีกทั้งรถยนต์ยังเป็นสิ่งห่างไกลเกินไปสำหรับสังคมในยุคนั้น สิ่งที่คนในหมู่บ้านปรารถนาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีสามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้มีเพียงการเดินทาง ทางเรือหรือเกวียนเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นคนในหมู่บ้านนอกเมืองจึงเดินทางมายังตลาด มากกว่าที่คนในชุมชนเมืองจะเดินทางออกไปยังหมู่บ้าน หากไม่จำเป็นอย่างยั้งคนในเมืองจะไม่เดินทางมายังหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลออกไป

ดังนั้นเมื่อจับปลาได้มากแล้ว ชาวประมงจะนำปลาที่จับได้ใส่ภาชนะเช่น ตะกร้าหรือกระสอบจากนั้นจึงหาบด้วยไม้คานไปขายที่ตลาด ส่วนใหญ่จะเป็นการเดินทางไปตามทางเท้า หรือทางสาธารณะผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ จนถึงตลาด ปลาที่นำไปขายจะมีพ่อค้าคนกลางที่ตลาดมารับซื้อเมื่อเดินทางไปถึง โดยมีได้วางขายด้วยตนเองเพราะตลาดส่วนใหญ่จะมีการจับจองที่ขาย คนภายนอกที่เข้าไปจัดหาที่ขายไม่ได้หรือถ้าจะขายก็ต้องเสียเงินค่าเช่าที่ ดังนั้นจึงไม่นิยมขายปลาเอง หลังจากขายปลาแล้วก็อาจซื้อของที่ตนเองต้องการกลับมาด้วย อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ายุคดังกล่าวจะเป็นยุคที่มีการจับปลาเพื่อขายที่ตลาดแต่ความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบสังคมประมงก็ยังมิได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ทั้งนี้เนื่องจากคนส่วนใหญ่ยังรู้จักตลาดไม่มาก และนานครั้งจึงจะรวมตัวเป็นกลุ่มเดินทางเข้าไปในเมือง เพื่อซื้อเครื่องมือจับปลาและข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น ดังนั้นปริมาณปลาที่นำไปขายจึงยังไม่มากเท่าใดนัก

ยุคขายปลาอยู่กับบ้าน

เมื่อระบบการคมนาคมได้มีการพัฒนาให้สะดวกขึ้น โดยเฉพาะการสร้างถนนที่เป็นเครือข่ายและสามารถติดต่อกันได้โดยสะดวกระหว่างเมืองและหมู่บ้าน ดังนั้นพ่อค้าแม่ค้าคนกลางที่ค้าขายปลาที่อยู่ในตลาดจึงเริ่มมองหาปลาจากแหล่งน้ำเพื่อนำมาขายยังตลาด ดังนั้นจึงได้เดินทางออกไปรับซื้อปลาจากชาวประมงยังหมู่บ้านที่จับปลาได้มาก โดยจะเดินทางออกไปซื้อยังหมู่บ้านเป็นจุด ๆ อาจเป็นตอนเช้าหรือตอนเย็นซึ่งเป็นช่วงที่ชาวประมงขึ้นจากแหล่งน้ำ ชาวประมงก็จะนำปลาที่จับปลาได้ไปขายแก่พ่อค้าแม่ค้าที่มารับซื้อปลา นอกจากนี้ในหมู่บ้านของ

ชาวประมงเองอาจจะมีแม่ค้าคนกลางมารับซื้อปลาจากชาวประมงในหมู่บ้าน แล้วค่อยขายส่งให้แก่อพ่อค้าและแม่ค้าที่มารับซื้อปลาจากในเมืองอีกทอดหนึ่ง หรืออาจจะนำไปขายเองที่ตลาดซึ่งอาจจะเป็นการไปขายส่งหรือนำไปขายปลีกเอง ในยุคนี้เป็นยุคที่มีการจับปลามากเนื่องจากชาวประมงไม่ต้องกังวลเรื่องการเดินทาง อีกทั้งมีผู้รับซื้อแบบไม่จำกัดจำนวนซึ่งเมื่อว่างเว้นจากการทำนา ทำสวนหรือทำไร่ก็จะลงจับปลา มีการใช้เครื่องมือที่มีความทันสมัยมากขึ้นกว่าเครื่องมือที่มีการสร้างจากภูมิปัญญาเดิมของคนในชุมชน ซึ่งสามารถหาซื้อได้จากร้านค้าในตลาด ดังนั้นปลาในยุคนี้จึงไหลออกจากชุมชนไปยังตลาดเป็นจำนวนมาก

ยุคซื้อปลากิน

ยุคนี้เป็นยุคที่มีการล่มสลายลงของวัฒนธรรมปลาในชุมชนประมงเดิม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่ผ่านมา เช่น การจับปลาที่มาก น้ำเน่าเสีย การปิดกั้นทางเดินของปลา ส่งผลให้ปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ ได้ลดจำนวนลง อีกทั้งคนในชุมชนประมงได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตแบบเดิมของตนเองลงอย่างสิ้นเชิง ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นหลังจากการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาประเทศโดยรัฐ ทำให้การจับปลาในแหล่งน้ำถูกลดความสำคัญลง และหันไปประกอบอาชีพอื่นเช่นปลูกข้าวแทน นอกจากนี้ยังมีการรับเอาวัฒนธรรมของสังคมเมืองเข้ามาในหมู่บ้านและชุมชน ดังนั้นคนในชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำจึงหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน เช่น รับจ้างค้าขาย รับราชการ เป็นต้น ส่วนการจับปลาในแหล่งน้ำเป็นเพียงการจับเพื่อการดำรงชีพในแต่ละวันซึ่งว่างเว้นจากงานอื่น และมีน้อยมากที่จับปลาเป็นอาชีพหลักดังเช่นเดิม ดังนั้นคนในยุคนี้หากต้องการบริโภคปลาจะต้องไปซื้อหาที่ตลาด หรือร้านอาหารต่าง ๆ เนื่องจากปลาที่ใช้บริโภคในปัจจุบันต้องผ่านกลไกของตลาด โดยมีพ่อค้าหรือแม่ค้านำปลาที่จับหามาได้มาขายที่ตลาด นอกจากนี้คนในหมู่บ้านต่าง ๆ หากไม่ได้ออกไปจับปลา ถ้าต้องการจะได้ปลามาบริโภคอาจไปซื้อหาปลาที่ตลาดสดประจำอำเภอ ตำบล ร้านค้าในหมู่บ้าน หรืออาจจะมีพ่อค้าแม่ค้าที่นำปลาบรรทุกใส่รถมาเร่ขายพร้อมกับอาหารอย่างอื่นตามหมู่บ้านอยู่เป็นประจำ

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

การจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีของแต่ละหมู่บ้านนั้น จะอาศัยแหล่งน้ำที่แตกต่างกันออกไป ทั้งการจับจากลำห้วยสาขา หนอง คลอง บึง หรือแม่น้ำขนาดใหญ่ ผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดระยะที่ผ่านมา ทำให้หมู่บ้านเหล่านี้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับปลาทั้งด้านบวกและด้านลบ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีมากบ้างน้อยบ้าง ตามความสำคัญของการใช้ปลาในการยังชีพ การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปลานั้นส่วนใหญ่นั้นเกิดขึ้นอันเป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการสำคัญ ๆ ของรัฐ และการเปลี่ยนแปลงของระบบ

เศรษฐกิจในลุ่มแม่น้ำสายนี้ เช่น การสร้างเขื่อน ฝาย โรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ และการเกิดระบบตลาดต่าง ๆ ตามลำดับ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การเพิ่มขึ้นของประชากร

จากแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในลุ่มแม่น้ำชีจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ส่งผลทำให้ผู้คนในลุ่มแม่น้ำสายนี้ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอด โดยเพิ่มการนำทรัพยากรซึ่งเดิมเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพเข้าสู่กลไกของตลาดเป็นจำนวนมากทำให้ทรัพยากรเหล่านี้ลดลง ปลาก็เป็นทรัพยากรชนิดหนึ่งที่เข้าสู่กลไกนี้เช่นเดียวกับทรัพยากรอื่น ๆ ที่ถูกนำเข้าสู่กลไกของตลาดมากขึ้น ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับชุมชนประมงบ้านท่าศิลา ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่จับปลาเป็นอาชีพหลักในเขื่อนอุบลรัตน์ ดังที่นายทง ลำพานาง เล่าให้ฟังว่า “แต่เดิมนั้นปลาในเขื่อนนั้นมีมากวันหนึ่งจับได้หลายสิบกิโลกรัมแต่ราคาไม่แพง วันหนึ่งขายได้ 50 – 100 บาท ไม่ค่อยเป็นราคา แต่ต่อมาเมื่อคนรู้จักว่ามีปลามากก็เดินทางมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นและจับปลากันทุกคน จับได้ก็เอาไปขายที่ทำปลาเอาเงินมาใช้จ่าย นับวันจำนวนปลาก็ลดลงเรื่อย ๆ คนไหนถ้าอยากได้ปลามากก็ต้องใช้เครื่องมือมากขึ้นและทันสมัยขึ้นมากกว่าแต่ก่อน ทุกวันนี้ขอหาปลาบางวันแทบไม่ได้ปลามา กินมาขาย ปลาหายไปกว่าแต่ก่อนมาก บางคนต้องออกไปรับจ้างตัดอ้อยบ้าง รับจ้างดำนา รับจ้างเกี่ยวข้าว หรือเป็นช่างก่อสร้างในเมืองก็มี ”

การใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชในภาคการเกษตร

การเพิ่มผลผลิตพืชเศรษฐกิจของประเทศเช่น ข้าว พืชไร่ ไม้ผล ไม้ยืนต้น ผักและไม้ดอกไม้ประดับให้มีปริมาณเพียงพอกับความต้องการ และมีความจำเป็นเร่งด่วนในการผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงประชากรที่เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มวัตถุดิบสำหรับป้อนโรงงานอุตสาหกรรมทางการเกษตร ทั้งภายในและนอกประเทศ ซึ่งการเพิ่มผลผลิตแต่เดิมนั้นทำโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูกด้วยวิธีธรรมชาติ หรือการบุกรุกที่ป่า แต่การทำการเกษตรในสมัยต่อมาไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป เนื่องจากไม่คุ้มทุนเนื่องจากมีพื้นที่จำกัดและมีแนวโน้มว่าพื้นที่ทางการเกษตรจะลดลงอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นทางเลือกที่ถูกนำมาใช้คือการใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชในการช่วยเพิ่มผลผลิต

ผลจากการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงต่อปลานั้น มีความสอดคล้องกับคำบอกเล่าของชาวประมงบ้านหันพัฒนาและหมู่บ้านอื่น ๆ เช่น บ้านท่าศาลา และบ้านท่าขอนยาง เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านเหล่านี้ได้พูดถึงจุดเริ่มต้นของการใช้ปุ๋ย และสารเคมีในการกำจัดศัตรูพืชในท้องถื่นของตนเองว่า “ในหมู่บ้านของเราเริ่มมีการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าปูใส่ลงไปในนาข้าวในช่วงปี พ.ศ. 2505 – 2506 โดยยาฆ่าปูที่ซื้อมาใส่ในช่วงแรก คือ ยาโฟลิดอน ซึ่งก็มีการใช้ต่อมาเรื่อย ๆ จนถึงปี พ.ศ. 2525 จึงได้เปลี่ยนมาใช้ยาฆ่าปูชนิดฟูราดานและพาแต็น และในปีนี้มีอาการระบาดของ

โรคปลาไปทั่วปลาตายเน่าเหม็นไปทั่ว การเกิดโรคของปลาจะเริ่มจากปลาในนา ก่อนแล้ว กระจายลงไปยังห้วยและหนองน้ำต่าง ๆ โดยในรอบปีปลาจะเกิดเป็นโรคอยู่ 2 ครั้ง ครั้งแรกจะเป็นช่วงปักดำเสร็จเรียบร้อยแล้ว (หลังจากใส่ยาฆ่าปู 1/2 - 1 เดือน ปลาที่ตายส่วนใหญ่จะเป็น ปลาพวกปลาขาว ปลาช่อน ปลาดุก เป็นส่วนใหญ่ และปลาจะเริ่มตายครั้งที่สองในช่วงฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงที่ระดับน้ำลดลงแล้วปลาจะไปรวมกันที่บ่อแล้ว ปลาที่ตายนั้นจะมีกลิ่นเหม็นมาก เมื่อโยนให้สุนัขก็ไม่กินหรือแม้แต่แมลงวันก็ไม่ยอม” ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านนั้น พบว่ามีความสอดคล้องกับข้อมูลทางทฤษฎีข้างต้น และผลกระทบดังกล่าวนี้มีผลค่อนข้างมากกับปลาในลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งการระบาดของนาใหญ่เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 และการระบาดของโรคปลาก็ยังปรากฏอยู่จนถึงทุกวันนี้ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนักวิชาการจะยังไม่สามารถยืนยันสาเหตุการเกิดโรคปลาที่แน่นอนได้ (หรือไม่พยายามจะยืนยันก็ตาม)

น้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม

หลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ศูนย์กลางความเจริญของภาคอีสานและลุ่มแม่น้ำชี จะกระจุกตัวอยู่ในเขตศูนย์กลางของภูมิภาคนี้ เป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในเขตจังหวัดขอนแก่น ตลอดช่วงเวลาที่สืบเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบันพบว่า ในพื้นที่ริมแม่น้ำสาขาสำคัญของระบบแม่น้ำชี เริ่มมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งนี้เนื่องจากโรงงานเหล่านี้ตั้งอาศัยน้ำจากแม่น้ำในการใช้ผลิตสินค้า โดยโรงงานอุตสาหกรรมจะไปกระจุกตัวในเขตแม่น้ำพอง ซึ่งถือเป็นแม่น้ำสาขาสำคัญของแม่น้ำชีในเขตจังหวัดขอนแก่น

หลังจากที่มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ เหล่านี้ขึ้น ก็ทำให้เกิดผลกระทบต่อปลา และชาวประมงในพื้นที่แม่น้ำพอง ชี และมูล ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่อยู่ต่ำกว่าโรงงานเหล่านี้มาโดยลำดับ นายวิจิต บุญท่ามา ชาวประมงบ้านท่าขอนยาง ซึ่งเป็นหมู่บ้านทางตอนกลางของแม่น้ำชี เล่าให้ฟังว่า “ในช่วงเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมามีน้ำเสียถูกปล่อยและปะปนมากับน้ำในแม่น้ำชีเสมอ มากบ้างน้อยบ้างถ้าช่วงไหนมีน้ำเสียปลาก็จะหลบหายไปทำให้จับปลาไม่ค่อยจะได้ และหากทิ้งไปสักระยะปลาก็จะกลับคืนมา น้ำเสียเหล่านี้จะมีลักษณะเหมือนคราบดำ ๆ เป็นแผ่นลอยมา บางครั้งเมื่อลงไปวางเครื่องมือจับปลาและสัมผัสกับน้ำเสียเหล่านี้ผิวหนังก็จะเปื่อยเป็นแผล บริเวณนิ้วมือหรือนิ้วเท้าต้องรักษาตัวเป็นเวลาหลายวัน น้ำเหล่านี้ส่วนใหญ่จะถูกปล่อยออกมาในช่วงน้ำหลากหรือช่วงที่มีฝนตกใหม่ที่มีน้ำมากและน้ำเน่าเสียรุนแรงที่สุดเกิดในปี พ.ศ. 2535 ” จากคำบอกเล่าดังกล่าวของชาวประมงที่จับปลาอยู่ทุกวันจะเห็นได้ว่า ผลกระทบดังกล่าวนั้นแม้จะไม่รุนแรงแต่ก็เกิดขึ้นอยู่เสมอ ไม่เพียงแต่เหตุการณ์นี้จะพบเฉพาะในหมู่บ้านทางตอนกลางของแม่น้ำชีเท่านั้น แต่ในหมู่บ้านท่าศาลา ซึ่งเป็นหมู่บ้านชาวประมงที่จับปลาเป็นหลักทางตอนปลายของแม่น้ำชี ก็พบปรากฏการณ์นี้เช่นเดียวกัน ซึ่งนายทองสุข ภูธา เล่าให้ฟังว่า “ช่วงไหนที่น้ำเสียมาปลาจะหนีลงไปทางด้านล่าง เช่น ปลาหมอจะหายไปเลยกว่าจะจับได้ก็

นานถึงจะกลับมา ส่วนปลาชนิดไหนทนน้ำเสียได้ดี เช่น ปลาเค็ง ซึ่งอยู่ในน้ำระดับลึก ก็จะต้องอยู่ตามกุดตามวังเช่นเดิม และตัวที่บ่งชี้ถึงการมีน้ำเสียผ่านหมู่บ้านที่สำคัญคือ หอยที่อาศัยอยู่ตามชายหาดของหมู่บ้านจะตายเป็นแพ จากนั้นจะเกยตื้นขึ้นไปตายอยู่ตามริมหาดเป็นจำนวนมาก” ดังนั้นจะเห็นได้ว่าถึงแม้ว่าในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำชีจะมีโรงงานอุตสาหกรรมเพียงไม่กี่แห่ง แต่ก็ได้ส่งผลกระทบต่อนิเวศของปลาและความเป็นอยู่ของชาวประมงในลุ่มแม่น้ำชีเป็นอย่างมาก และในอนาคตหากการขยายตัวภาคอุตสาหกรรมมีเพิ่มมากขึ้น ก็เป็นที่เชื่อได้อย่างแน่นอนว่า จะส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อปลาและชาวประมงในลุ่มแม่น้ำชีที่อาศัยปลาในการดำรงชีพเป็นหลักอย่างแน่นอน

ผลกระทบต่อปลาที่เกิดขึ้นจากเขื่อนและฝายที่สร้างขึ้นโดยองค์กรของรัฐ

ผลจากการพัฒนาโครงการระบบชลประทานต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อชนิดและประชากรปลา โดยทำให้ปลาซึ่งเดิมมีอยู่อย่างชุกชุมได้ลดจำนวนลงตามลำดับ มีหลายๆ ตัวอย่างที่สามารถเป็นเครื่องบ่งชี้เหล่านี้ได้ดี เช่น บ้านหันพัฒนาตำบลเขวาสาน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ปลูกข้าวเป็นหลัก คนในหมู่บ้านนั้นเดิมอาศัยการจับปลาเพื่อนำมาบริโภคจากลำห้วยที่เป็นสาขาเล็กๆ ของแม่น้ำชีหนองน้ำขนาดใหญ่ของตำบลและบ่อปลาในที่นา หมู่บ้านนี้มีปลาที่สามารถจับได้และนำมาบริโภคประจำคือปลาดุก ปลาช่อน และปลาหมอ ซึ่งสามารถจับได้ทั่วไป ส่วนปลาชนิดอื่น ๆ เช่น ปลาขบ ปลานาง ปลาเค้า ปลาปิ้ง ปลาอุกหลังเขียว ปลากา ปลาแขยงธง เป็นต้น จะสามารถจับได้จากลำห้วย ซึ่งปลาเหล่านี้จะเดินทางมาจากแม่น้ำชีในช่วงฤดูวางไข่ (แต่ไม่ขึ้นมาถึงที่นา) และเมื่อถึงฤดูน้ำลงปลาเหล่านี้ก็จะเดินทางลงไปยังแม่น้ำชี ชาวประมงก็จะสร้างเครื่องมือดักทางปลาไว้เช่น ต้อน (เป็นการกั้นทางเดินของปลาโดยใช้ไม้ไผ่สานเป็นแผ่นแล้วกั้นลำห้วยทั้งสายเพื่อไม่ให้ปลาเดินทางผ่านไปได้) หรือการลัดปลาโดยใช้ฝายเพื่อกั้นลำห้วยไม่ให้ปลาผ่านลำห้วยลงสู่แม่น้ำชี ซึ่งเมื่อถึงฤดูน้ำลงนี้ชาวประมงก็จะลงจับปลาเหล่านี้แล้วนำมาบริโภค แต่ในราวปี พ.ศ. 2498 กรมชลประทานได้ทำการสร้างประตูปิดกั้นลำห้วยเพื่อกักเก็บน้ำไว้ทำนาปรัง สำหรับช่วงฤดูหนาวต่อกับฤดูแล้ง ส่งผลทำให้ปลาเหล่านี้ซึ่งแต่เดิมสามารถเดินทางขึ้นมาวางไข่ได้ตามธรรมชาติ ได้ลดจำนวนลงเหลือน้อยมากหรือแทบจะไม่สามารถจับได้เลย เช่นเดียวกับในชุมชนบ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีทางตอนกลาง ซึ่งแต่เดิมนั้นจับปลาเพื่อการยังชีพเป็นหลักพบว่า ปัจจุบันชนิดและปริมาณของปลาได้ลดลงกว่าเดิมมาก โดยปลาที่ลดลงมากได้แก่ ปลาขบ ปลาปิ้ง ปลาเหาะ ปลาชีว้าว ปลาหางพรา และปลาแขยงธง เป็นต้น พบว่าปลาที่กล่าวมาเหล่านี้มีการเดินทางขึ้นลงแม่น้ำผ่านหมู่บ้านตามฤดูกาลอยู่ทุกปี และหลังจากการสร้างฝายกั้นแม่น้ำชีทางตอนล่างของหมู่บ้าน (ฝายวังยางในเขตอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา พบว่าทำให้ปลาเหล่านี้ลดจำนวนลงมาก ซึ่งตัวบ่งชี้

คือชาวประมงสามารถจับปลาเหล่านี้ได้น้อยมากหรือจับได้ 2 - 3 ปี ต่อครั้ง และในปัจจุบันปลาที่กำลังลดลงมากคือ ปลารากกล้วย ซึ่งแต่เดิมหมู่บ้านท่าขอนยางแห่งนี้สามารถจับปลาชนิดนี้ได้เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจากระดับของน้ำที่สูงขึ้น จากการปิดฝายในช่วงฤดูแล้งทำให้จับปลาเหล่านี้ไม่ได้ นอกจากนี้จากการบอกเล่าของนาย วิจิต บุญท่ามา ยังเล่าให้ฟังอีกว่า “เมื่อถึงฤดูวางไข่ปลาจากแม่น้ำชีเกือบทุกชนิดจะเดินทางเข้าไปวางไข่ในชีหลง (ทะเลสาบรูปแอก หรือกุด) ในช่วงน้ำแดง แต่หลังจากที่มีการทำฝายกั้นน้ำระหว่างชีหลงและแม่น้ำชีเพื่อกั้นไม่ให้น้ำแห้งในฤดูแล้ง แล้วพบว่าถ้าหากปีใดฝนตกไม่มากน้ำในแม่น้ำชีขึ้นไม่สูงมากจนท่วมฝาย ปลา ก็ไม่สามารถว่ายน้ำเข้าไปวางไข่ในชีหลงได้ หรือหากเข้าไปได้แต่น้ำเกิดแห้งอย่างรวดเร็วปลาที่อยู่ในชีหลงก็ออกมาจากชีหลงไม่ได้ ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปลาที่จับได้ลดลง”

นอกจากนี้ที่หมู่บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มภวาปี อำเภอชุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งตั้งหมู่บ้านอยู่บนเนินเกาะกลางหนองหาน พบว่าหลังจากมีการสร้างฝายกั้นลำน้ำปาวบริเวณบ้านปอ อำเภอชุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ในโครงการโขง ชี มูล ซึ่งห่างออกไปจากหมู่บ้านดอนแก้ว ประมาณ 2 - 3 กิโลเมตร พบว่าปลาหลายชนิดที่เคยขึ้นมาวางไข่ในช่วงน้ำแดงยังหนองหานได้หายไป ได้แก่ ปลาเพี้ย ปลาโพงหรือปลาบ้า ปลานกเขา ปลาตูด ปลาทุม ปลาหมู ปลาปลานาง ปลาปิ้ง ปลาปึกไก่ ปลาชีเหี้ย และปลายอนหลังเขียวตามลำดับ อย่างไรก็ตามพบว่าเมื่อมีการกั้นฝายกลับพบว่าปลาจำพวกปลาขาว และปลาในกลุ่มปลาตะเพียนได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นกว่าเดิม เช่นเดียวกับที่เขื่อนอุบลรัตน์ซึ่งเป็นเขื่อนแห่งแรกในภาคอีสานนั้น จากการบอกเล่าของนายหนูคล้าย หนองผือ ซึ่งเคยอาศัยอยู่ในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำพองช่วงก่อนการสร้างเขื่อน ได้เล่าให้ฟังว่า “ก่อนมีการปิดเขื่อนในปี พ. ศ. 2509 นั้น ปลาในแม่น้ำพองนั้นมีมากมาย และหลังจากปิดเขื่อนแล้วจำนวนปลาในเขื่อนอุบลรัตน์มีเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะปลาในกลุ่มปลาเกล็ดเช่น ปลาสวาย ปลาอีไทย ปลากะมัง แต่มีปลาบางชนิดลดลง เช่น ปลายอนหลังเขียว ปลาขบ ปลาปิ้ง ปลาเผาะ ปลาแขยงธง เป็นต้น นอกจากนี้กรมประมงได้นำปลาหลายชนิดมาปล่อย เช่น ปลายี่สก นวลจันทร์เทศ ปลาสวาย ปลาตะเพียน ปลากะโห้ ปลานิล และปลาไน เป็นต้น เมื่อปลามีมากจึงเป็นสิ่งดึงดูดให้ผู้คนที่ต่างเข้ามาตั้งรกราก และยังชีพด้วยการจับปลาขายเป็นจำนวนมากและเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และหลังจากที่กรมประมงออกจากเขื่อนไปปริมาณปลาที่จับได้เริ่มลดลงมาก” โดยปลาที่เริ่มเหลือน้อยลงคือ ปลาชะโด ปลาเค้า ปลานวลจันทร์ ปลาดุกอูย ปลาสลิด และปลาก่า เป็นต้น

การจัดการประมงโดยรัฐต่อชนิดพันธุ์ปลาและชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

เมื่อรัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการประมงในภาคอีสานและชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ยังผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านโดยเฉพาะชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลักได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งแต่เดิมนั้นมักขาดแคลนปลาในช่วงฤดูแล้ง แต่หลังจากที่มีการส่งเสริมให้มีการชุดบ่อเลี้ยงปลาในที่นา การเลี้ยงปลาในนาข้าวแล้วก็ทำให้ชาวบ้านเหล่านี้มีปลาในครัวเรือนของตนเอง และลดการออกไป

จับปลาในแหล่งน้ำสาธารณะเช่น ลำห้วย หนอง คลอง หรือ บึงลง เพราะเมื่อถึงช่วงฤดูแล้งแล้ว ก็จะไปจับปลาในบ่อปลาที่ปล่อยเลี้ยงแทน นอกจากนี้ในแหล่งน้ำสาธารณะก็มีการปล่อยปลามา โดยลำดับ ทำให้ชาวบ้านสามารถมาจับปลาเอาไปบริโภคได้ นายบุญมี รักษาภักดี เล่าให้ฟังว่า “ประมงเริ่มนำปลามาปล่อยในแหล่งน้ำสาธารณะเช่น หนองท่ม หนองขอนแก่น มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 โดยปลาที่นำมาปล่อยครั้งแรกเป็นปลาหมอเทศ จากนั้นจึงเริ่มนำมาปล่อยจริงจังในปี พ.ศ. 2505 – 2506 และช่วงนี้เป็นช่วงที่ทุกคนในหมู่บ้านเริ่มขุดบ่อเลี้ยงปลาและปลาชนิดแรกที่นำมาปล่อยคือปลาไน และในปี พ.ศ. 2517 – 2518 เริ่มมีการปล่อยปลาเลี้ยงในนาข้าว โดยครั้งแรกประมงจะนำเอาพันธุ์ปลามาแจกพันธุ์ปลาที่ได้รับและเอามาปล่อยในนาข้าวคือ ปลาตะเพียน ปลานิล ปลาไน ต่อมาในปี พ.ศ. 2530 มีการสนับสนุนให้ขุดบ่อเลี้ยงปลาในหมู่บ้าน โดยจะเสียค่าขุดบ่อ ๆ ละ 4,500 บาท โดยการสนับสนุนของ รทส. (แต่เดิมใช้วิธีลงแขก ขุดเองหรือจ้างแรงงานขุด) จนทำให้แทบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านมีบ่อปลาของตนเองแล้วในปัจจุบัน” อย่างไรก็ตามจากผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ ส่งผลกระทบไปถึงชาวประมงในชุมชนที่อาศัยการจับปลาเป็นหลัก โดยเฉพาะชาวประมงที่จับปลาเป็นอาชีพเนื่องจากเดิมเคยออกไปจับปลา จากนั้นก็จะนำปลาไปขายหรือแลกข้าวยังหมู่บ้านที่ปลูกข้าวและขาดแคลนปลา แต่ปรากฏว่าเมื่อชาวบ้านในท้องถิ่นที่ปลูกข้าวมีปลาสำหรับบริโภคเองแล้ว ก็ลดการซื้อหรือแลกข้าวกับชาวประมงลง ดังที่นายบุญ ผาหลายทอง ซึ่งเคยเป็นพ่อค้าทางเรือของบ้านท่าศาลาเล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนได้มีการนำเอาปลาแตก ลงเรือไปขายไปแลกข้าวยังพื้นที่นาโคกแถวเซบก เซบาย ปรากฏว่าชาวบ้านมาซื้อปลาแตกกินดี แต่พอมีการเลี้ยงปลาของตนเองแล้วปรากฏว่าไม่มีคนซื้อปลาแตกที่นำไปขาย จึงเลิกทำการค้าแบบนี้” ซึ่งจากเหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในลุ่ม แม่น้ำชีที่เกี่ยวข้องกับปลาในอีกมิติหนึ่ง

การลดลงของป่าบุง ป่าทามในพื้นที่ชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

นอกจากปัจจัยที่ทำให้มีการจับปลาเพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากความต้องการเพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากร ผลจากการใช้ปุ๋ยเคมี การเผาเสียของแม่น้ำ การสร้างเขื่อนหรือฝายกั้นแหล่งน้ำต่าง ๆ แล้ว ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้จำนวนของปลาลดลงคือ อาหาร และแหล่งหลบซ่อนตามธรรมชาติของปลาได้ลดลงเป็นอย่างมาก การลดลงของป่าที่อยู่ริมแม่น้ำชีและแม่น้ำสาขาเนื่องมาจากการจับจองพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจหรือการตัดไม้เผาถ่าน ซึ่งแต่เดิมนั้นมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ป่าไม้เหล่านี้เป็นการทำลายแหล่งที่พ่อแม่ปลาจะเดินทางมาวางไข่ เนื่องจากมีปลาบางชนิดที่ต้องอาศัยต้นไม้ ใบไม้ที่น้ำท่วมถึงเกาะไข่ไว้ไม่ให้ลอยไปตามกระแสน้ำหลังจากผสมพันธุ์ในช่วงฤดูน้ำแดง และเมื่อไข่ที่ได้รับการผสมฟักออกเป็นตัวแล้ว ลูกปลาที่ฟักเรียบร้อยแล้วก็จะเจริญเป็นลูกปลาที่มีขนาดเล็กในช่วงฤดูน้ำขึ้นราวเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน ก็จะอาศัยพงไม้ที่มีหนาม หรือไม้ที่หนาแน่นเป็นแหล่งหลบซ่อนจากการถูกล่าโดยปลาขนาดใหญ่ นอกจากนี้ใบของพืชบางชนิด เช่น ใบนอด จะเป็นอาหารของปลาที่กำลัง

เจริญเหล่านี้ โดยจะสังเกตได้จากปาทามในช่วงฤดูน้ำลงนั้นต้นไม้ที่ปลาสามารถกินใบเป็นอาหารได้นั้น จะไม่มีใบเหลืออยู่เลยทั้งที่พืชเหล่านี้ทนต่อการถูกน้ำท่วมได้ดี นอกจากใบของพืชเหล่านี้แล้ว ผลของไม้ในปาทามบางชนิดยังเป็นอาหารตามธรรมชาติของปลาหลายชนิด ซึ่งชาวประมงเองหลังจากผ่านการสังเกตและบอกเล่าของผู้รู้ ก็ได้มีการประยุกต์นำเอาผลไม้สุกของพืชเหล่านี้ ซึ่งจะสุกเต็มที่ในช่วงเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน พร้อมกันทั้งป่า และร่วงหล่นลงสู่น้ำกลายเป็นอาหารของปลานั้นมาเป็นเหยื่อสำหรับการปักเบ็ด ซึ่งก็สามารถจับปลาที่ต้องการเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี นายทองสุข ภูธา เล่าให้ฟังว่า “มีพืชหลายชนิดที่เป็นอาหารของปลาซึ่งเดิมมีมากในปาทามริมแม่น้ำและกุดต่าง ๆ เมื่อถึงฤดูน้ำขึ้นราวเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน น้ำก็จะท่วมปาทามเหล่านี้ และช่วงเวลาดังกล่าวจะมีลูกไม้ของต้นต่าง ๆ เหล่านี้สุกและหล่นลงมาจากต้นแล้วลอยไปตามน้ำ ก็จะมีปลาชนิดต่าง ๆ เช่น ปลาสวาย ปลาเปียง ปลาเผาะ ปลายอน จะมารอกินลูกไม้เหล่านั้นอยู่ใต้ต้นไม้ ปลาเหล่านี้จะมีลักษณะพิเศษคือจะจำเพาะเลือกกินเฉพาะต้น แม้ว่าจะมีลูกไม้หลาย ๆ ชนิดอยู่บริเวณเดียวกันก็ตาม ปัจจุบันปาทามลดลงมากเนื่องจากมีการจับจองและถางป่าออกไป เพื่อเตรียมเป็นที่เพาะปลูกปอ ทำให้อาหารของปลาเหล่านี้ลดลง ซึ่งการที่ต้นไม้ที่มีลูกเป็นอาหารปลาลดลงก็พบว่าปลากลุ่มที่มากินหมากไม้เหล่านี้ลดลงด้วย”

การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา (ก่อนปี พ.ศ. 2480) ถือได้ว่าปลาเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญ และมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีควบคู่มากับข้าว แต่เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคทุนนิยม (พ.ศ. 2504) บทบาทของข้าวได้เปลี่ยนไปกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ และมีการปลูกกันอย่างแพร่หลายเกือบทุกพื้นที่ในลุ่มแม่น้ำชี เพื่อประโยชน์ทั้งการนำมาใช้ในการบริโภคและเป็นสินค้าทางการเกษตรของคนในชุมชน ในทางตรงข้ามทรัพยากรปลากลับมีบทบาทลดลงเป็นอย่างมาก เมื่อระบบตลาดเทศบาลในชุมชนเมืองเกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2480 - 2500 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายของปลาจากเดิมที่คนในชุมชนชนบท เคยให้ความหมายในเชิงทรัพยากรที่มีความสำคัญในการเป็นสิ่งสำหรับการแลกเปลี่ยนในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2480 กลับกลายเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายได้ด้วยระบบของเงิน ส่งผลให้เกิดอาชีพประมงในชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำอย่างกว้างขวาง หลังจากปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เมื่อมีการจับปลาอย่างแพร่หลายจึงทำให้จำนวนปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติเริ่มลดลง ส่งผลทำให้ปลาจากแหล่งน้ำธรรมชาติถูกป้อนเข้าสู่ระบบตลาดก็ลดลงตามไปด้วย การที่จำนวนปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติลดลงนั้น ส่งผลทำให้อาชีพการจับปลาขายก็เริ่มลดลงเช่นเดียวกัน ซึ่งในปัจจุบันปลาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาหารทางเลือกเท่านั้น เนื่องจากระบบปศุสัตว์ภายในประเทศ ก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับ มีการผลิตอาหารในระบบฟาร์มมากขึ้น เช่น ไก่ ไข่ไก่ เป็ด หมู และวัวเป็นต้น ซึ่งมีราคาถูกกว่าปลาที่จับได้ในธรรมชาติ

XLII

ในอีกด้านหนึ่งเมื่อมองถึงวิถีชีวิตของชาวประมงที่ดำเนินชีวิตอยู่ในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาโดยลำดับ การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวดังกล่าวนั้น ขึ้นอยู่กับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองเป็นหลัก ซึ่งค่อย ๆ กลืนกินสังคมชนบทรอบนอกออกไปเรื่อย ๆ โดยมีปัจจัยที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลง คือ ความสะดวกสบายในการคมนาคมระหว่างเมืองกับชนบท การโฆษณาทางสื่อทั้งวิทยุโทรทัศน์ เพื่อกระตุ้นให้คนในชนบทอยากมีอยากเป็น และกลไกของตลาดที่มีเงินเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยน ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสาธารณูปโภคที่จัดสรรโดยรัฐ เช่น ไฟฟ้า หรือน้ำประปา ระบบการศึกษาที่ทำให้แต่ละครอบครัวมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ส่งผลทำให้ชาวบ้านซึ่งเดิมเคยประกอบอาชีพประมง หันไปประกอบอาชีพอื่นที่สามารถสร้างรายได้และมีความมั่นคงมากกว่าการจับปลาขาย ทำให้การจับปลาเพื่อการจำหน่าย ถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงแค่อาชีพเสริมในช่วงที่ไม่มีงานอื่นทำเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็มีบางชุมชนที่ถูกกระทำโดยรัฐในโครงการต่าง ๆ แล้วต้องหันมาประกอบอาชีพประมงเพิ่มขึ้นทั้งนี้เนื่องจากไม่มีอาชีพอื่นที่ดีกว่า เพราะมีข้อจำกัดในเรื่องของพื้นที่และชุมชนตั้งอยู่ในนิเวศน์ที่ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก

บทคัดย่อ

รหัสโครงการ: RDG4/0027/2544

ชื่อโครงการ: วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

นักวิจัย: วรพล เองวานิช, อรรพรรณ ชินราศรี, วิเชียร เองวานิช, นิตญา มนัสโรสง

E-mail address: worapol.a@msu.ac.th

ระยะเวลาโครงการ: กรกฎาคม 2544 - มิถุนายน 2546

ลุ่มแม่น้ำชีเป็นพื้นที่ทางตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ของลุ่มแม่น้ำทั้งสิ้น 55,100 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยแม่น้ำสาขาหลักที่สำคัญ คือ แม่น้ำชี แม่น้ำพอง แม่น้ำปาว และแม่น้ำสาขา ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำชีส่วนใหญ่มีเชื้อสายลาว ที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี - กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะการตั้งหมู่บ้านจะกระจายอยู่ทั่วทั้งลุ่มแม่น้ำ มีทั้งชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ลำน้ำสาขา หนองน้ำขนาดใหญ่ และพื้นที่ราบน้ำท่วมไม่ถึงซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ

ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา ผู้คนที่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำชีอาศัยทรัพยากรหลักในการดำรงชีพ 3 ชนิด คือ ข้าว ปลา และเกลือ ซึ่งทรัพยากรแต่ละชนิดในแต่ละชุมชนมีมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ตามลักษณะทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ตั้งชุมชน ทรัพยากรปลาจะถูกนำมาใช้มากในชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ แม่น้ำสาขาและหนองน้ำ ที่กระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วทั้งลุ่มแม่น้ำ ส่วนชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลักมักสามารถหาทรัพยากรปลามาบริโภคได้เฉพาะในช่วงฤดูทำนาเท่านั้น แต่ในช่วงฤดูแล้งต้องเดินทางไกลไปหาปลายังแหล่งน้ำที่ไกลออกไปหรือนำข้าวไปแลกกับชุมชนที่จับปลา และเกลือมักมีกระจายตามแหล่งดินเค็มซึ่งมีมากในภูมิภาคนี้ ความแตกต่างของทรัพยากรนี้ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนที่ต้องการทรัพยากรชนิดที่ตนขาดแคลน ปลาที่ถูกจับมาได้ชุมชนประมงจะถูกนำมาใช้บริโภคภายในครัวเรือน และถูกแจกจ่ายไปยังญาติมิตรด้วยวิธีการแบ่งปัน ส่วนที่เหลือจะถนอมไว้กินในช่วงที่ขาดแคลน ส่งผลให้เกิดการเกื้อกูลของคนในสังคมทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชน ในยุคนี้ชุมชนที่จับปลาเป็นหลักจะมีความสัมพันธ์กับปลาอย่างเป็นฤดูกาลในรอบปี ทั้งในช่วงฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำขึ้น ฤดูน้ำลง และฤดูแล้ง ซึ่งปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของชาวประมงคือ ชนิดและขนาดของปลา และระดับของน้ำในแหล่งน้ำ เมื่อชาวประมงผ่านการจับปลามาเป็นเวลานานและได้เรียนรู้เกี่ยวกับปลา จากนั้นก็จะมีการพัฒนาเครื่องมือและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับแหล่งน้ำที่ตนอาศัยจับปลามาตามลำดับ

เมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมซึ่งเริ่มจากการเกิดขึ้นของตลาดมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2480 - 2500 ปลาจากเดิมซึ่งถูกให้ความหมายว่าเป็นอาหารที่ใช้ในการบริโภคและเป็นทรัพยากรหลัก

ของชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ได้ถูกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยผ่านกลไกของตลาด ใครมีเงินก็สามารถมาซื้อไปบริโภคได้ ส่งผลทำให้ปลาจากชุมชนถูกนำเข้าสู่ตลาดเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเป็นระบบทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบในปี พ.ศ. 2504 ต่อมาทรัพยากรปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ ได้ลดลงอย่างมาก โดยปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือ การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรอย่างต่อเนื่องทำให้ความต้องการทรัพยากรต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เครื่องมือจับปลาที่ทันสมัยขึ้นและจับปลาได้ดีกว่าเครื่องมือที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม การสร้างสาธารณูปโภคโดยรัฐ เช่น ถนน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการนำปลาจากชุมชนเข้าสู่ตลาด โรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำที่มีการปล่อยของเสียลงสู่แหล่งน้ำ ส่งผลทำให้สิ่งแวดล้อมของแหล่งน้ำที่เหมาะสมกับปลาเปลี่ยนไป การสร้างเขื่อนหรือฝายต่าง ๆ ในโครงการของรัฐที่ส่งผลต่อการเดินทางของปลาจากแหล่งน้ำขนาดใหญ่ไปสู่แม่น้ำสาขา การใช้ปุ๋ยและสารเคมีที่มีผลทำให้ปลาอ่อนแอและง่ายต่อการเกิดโรคระบาด และการลดลงของป่าบุ่งป่าทามที่เป็นทั้งแหล่งของอาหารและแหล่งหลบซ่อนตามธรรมชาติ

เมื่อปลาลดจำนวนลงผู้ที่เคยประกอบอาชีพประมงก็เริ่มลดลง เนื่องจากจับปลาเพื่อขายได้เงินลดลงไม่พอกับค่าใช้จ่ายในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น และขาดความมั่นคงในอาชีพเนื่องจากมีรายได้ไม่แน่นอน ประกอบกับมีการส่งเสริมและพัฒนาประเทศด้านอุตสาหกรรม ส่งผลทำให้มีการอพยพแรงงานจากชุมชนประมงเข้าสู่เมืองมากขึ้น เพราะอาชีพรับจ้างในเมืองมีรายได้ที่มั่นคงกว่า ทำให้วิถีชีวิตและความเข้มข้นของวัฒนธรรมปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำซีลดลง นอกจากนี้เมื่อปลาลดหายากขึ้นส่งผลให้ราคาปลาที่จับได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติ มีราคาแพงกว่า อาหารพวกเนื้อ นม ไข่ ซึ่งเป็นอาหารที่เกิดจากระบบปศุสัตว์ขนาดใหญ่และมีราคาถูก ดังนั้นปลาที่ถูกจับได้ส่วนใหญ่จึงถูกขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายหรือซื้ออาหารที่ถูกกว่าเหล่านี้มาบริโภคแทน

คำหลัก วัฒนธรรมปลา, อาชีพประมง, ลุ่มแม่น้ำซี

Abstract

Project Code: RDG4/0027/2001

Project Title: The Culture of Fish and the Fishery in Community of the Chi River Basin, Thailand.

Investigator: Aengwanich Wo.¹, Chinrasri O.¹, Aengwanich Wi.¹, Namatthisong N.¹

E-mail address: worapol.a@msu.ac.th

Project duration: July 2001 - June 2003

The Chi river basin is in the central part of Northeast Thailand with the total area about 55,200 square kilometers. The basin consists of its main rivers; the Chi river, the Nam Phong river, the Pao river, and their minor branches. The majority of the population in this area is Lao ethnicity, having migrated to northeast Thailand since the early stages of the Thonburi – Rattanakosin period. The basin area was widely settled, especially on the shores of the rivers and the basin reservoir as well as the plain area free from the flooding of the river, and becomes as the main area for producing rice and other agricultural crops.

This was a period when a subsistence economy and communal reliance were adequate for the people. The 3 main sources of economic income for the people of the Chi river basin were rice, fish, and salt. However, the local economies were different according to the geography and resources available in each area. Fish was plentiful for the people in the communities adjacent to the rivers and reservoir basin while the people living in the primarily agricultural regions found fish only during the cultivation season. These people went into other areas to find fish or exchanged their products with the waterside communities during the dry season. Salt was obtained from the salty soil found in the Northeastern region of Thailand where there are numerous underground salt deposits. The differences in the natural resources by community and lack of certain resources in each community created strong trade and product exchange.

The fishing communities found fish for daily sustenance and distributed the rest to their relatives and stored the rest for use as needed. This way of life

determined the social relationships for all levels of society and the social structure for the family, villages, and greater Chi river basin community. In this period, the fishing communities were involved with fishing in all seasons of the year. The main factors that determine the behavior of the fishermen are the type and size of the fish and the different water levels and water sources in each ecosystem. The fishing communities developed a high level of knowledge and experience in fishing and came to know more about the fish. This allowed them to develop fishing equipment and techniques appropriate to the different types of water habitats and fish.

During the B.E. period, 2480 – 2500 (1937 – 1957), a capitalist system was put in place, markets and trading centers were established. This redefined fish for the people where instead of being a resource of daily sustenance for the waterside communities, it became a capital good used for trading in the markets. The demand for fish and abundance of fish caused the markets to swell with a bounty of fish. Fish from many areas was subsequently depleted in the capitalist period, B.E. 2504 (1961). The major influences of these changes were population increase, which created the rising demand for resources. Modern fishing equipment was much more able than the local traditional equipment. Infrastructure and utilities such as roads provided by the government provided better transportation and shipping. Industrial factories released waste into the water sources. This changed the good condition of the environment for fish. Other utilities such as the dam also affected the migration routes of fish from the main rivers to the river branches. Chemicals and fertilizers caused a decrease in fish and weakness in the surviving fish. Reduction of wetland wood caused a reduction of refuges and food for fish as well. The reduction of fish in turn reduced the amount of fishermen because of the uncertain income. In the meantime, the industrial promotion and national development caused a higher migration of people in the fishing communities to the urban areas. The unique way of life and culture of the Chi river basin has faded with the fish. Moreover, the lower amount of fish and natural resources has caused a higher cost in fish than the cost of meat, milk,

and egg from the large scale of livestock system. Therefore, most fish caught by fishermen are sold to buy cheaper food products.

Keywords: Culture of fish, fishery, the Chi river basin

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	I
กิตติกรรมประกาศ	III
Executive Summary	IV
บทคัดย่อ	XLIII
Abstract	XLV
สารบัญ	ก
สารบัญตาราง	จ
สารบัญภาพ	ช
บทที่ 1 บทนำและวิธีการศึกษา	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	3
ขอบเขตของการศึกษา	4
กรอบแนวคิดในการศึกษา	6
กรอบการวิเคราะห์	13
คำอธิบายคำสำคัญ	13
วิธีดำเนินการศึกษา	14
เอกสารอ้างอิง	18
บทที่ 2 ภูมิศาสตร์กายภาพของภาคอีสาน ลุ่มแม่น้ำชีและพื้นที่ที่ทำการศึกษา	19
ภูมิศาสตร์กายภาพภาคอีสาน	19
ระบบแม่น้ำที่สำคัญในภาคอีสาน	23
ระบบลุ่มแม่น้ำชีและแหล่งน้ำที่สำคัญ	24
พื้นที่ที่ทำการศึกษา	33
เอกสารอ้างอิง	40
บทที่ 3 การตั้งถิ่นฐานและเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา	41
ประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ของคนในลุ่มแม่น้ำชี	
ตั้งแต่กรุงธนบุรี - รัตนโกสินทร์ตอนต้น	42

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การตั้งถิ่นฐานของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา	45
การจำแนกลักษณะการตั้งหมู่บ้านที่ศึกษา	53
สรุปปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะการตั้งหมู่บ้านที่ศึกษา	55
เศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา	56
การแบ่งยุคของชุมชนโดยอาศัยฐานเศรษฐกิจหมู่บ้านที่ศึกษา	64
สรุปการแบ่งยุคของหมู่บ้าน	68
เอกสารอ้างอิง	69
บุคลากรกรม	70
บทที่ 4 วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชี : ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 - ปัจจุบัน	73
วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา	74
อีตลีสอง : ปฏิทินความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมข้าว	
พุทธศาสนา ผี และพราหมณ์	120
ปฏิทินการจับปลาของคนในลุ่มแม่น้ำชี	127
ความเชื่อและข้อห้ามบางประการที่เกี่ยวข้องกับการจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	134
วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีในยุคทุนนิยม	136
ปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้มีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	139
เอกสารอ้างอิง	142
บุคลากรกรม	143
บทที่ 5 การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	148
การให้คำนิยามของความเป็นชุมชนและท้องถิ่นในหมู่บ้านที่ศึกษา	148
บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลา	
ของบ้านท่าขอนยาง : กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนกลาง ...	149
บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลา	
ของบ้านหันพัฒนา : กรณีศึกษาชุมชนปลูกข้าว	154
บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลา	
ของบ้านท่าศิลา : กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมเขื่อน	161

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลา	
ของบ้านท่าศาลา : กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนปลาย	165
บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลา	
ของบ้านดอนแก้ว : กรณีศึกษาชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่	170
เอกสารอ้างอิง	174
บุคลากรกรม	174
บทที่ 6 วัฒนธรรมการบริโภคปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	178
วัฒนธรรมการประกอบอาหารจากปลาเพื่อบริโภคในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	178
วัฒนธรรมการบริโภคปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา	178
มิติทางสังคมและวัฒนธรรมที่มองผ่านรูปแบบการประกอบอาหาร	
จากปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	180
อาหารที่ทำจากปลากับวันสำคัญและประเพณีในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	188
ข้อห้ามเกี่ยวกับการบริโภคปลา	188
วัฒนธรรมการบริโภคอาหารจากปลาในยุคทุนนิยม	199
วิธีการประกอบอาหารจากปลาของคนในลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน	190
บุคลากรกรม	263
บทที่ 7 เครือข่ายและตลาดปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	270
เครือข่ายปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	271
เครือข่ายปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา	271
เครือข่ายปลาในยุคทุนนิยมของคนในลุ่มแม่น้ำชี	275
รูปแบบแม่ค้าปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	283
เครือข่ายปลาที่ผ่านกลไกตลาด: กรณีศึกษาตลาดสดเทศบาลเมืองมหาสารคาม ...	286
รูปแบบการจัดการของบริษัทเอกชนในการส่งเสริมการเลี้ยงปลานิลและปลาตะเพียน	
เอกสารอ้างอิง	301
บุคลากรกรม	301

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 8 ปลา: มองผ่านประสบการณ์การจับปลาและวิถีประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	306
ชนิดของปลาที่พบและใช้ประโยชน์ในปัจจุบันของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	307
แหล่งน้ำ: ปัจจัยที่กำหนดชนิดพันธุ์ของปลา เครื่องมือจับปลา และวิถีประมง ในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	307
องค์ความรู้เกี่ยวกับปลา: ประสบการณ์ที่ผ่านการส่งสมมาชั่วชีวิตของชาวประมง ในลุ่มแม่น้ำชี	318
ฤดูกาลกับการเปลี่ยนแปลงขนาดของปลาและเครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ..	319
การจำแนกชนิดของปลาตามชนิดของอุปกรณ์การจับปลา	343
การจำแนกชนิดของปลาโดยอาศัยแหล่งของอาหาร	373
การจำแนกชนิดของปลาตามช่วงเวลาของการออกหาอาหาร	374
ทางเดินของปลา: ปัจจัยที่กำหนดแบบแผนการจับปลาของชาวประมงลุ่มแม่น้ำชี ...	374
ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	375
บรรณานุกรม	407
บุคลากรกรม	408
 บทที่ 9 วิวัฒนาการเครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	 411
เครื่องมือจับปลาในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา	412
เครื่องมือจับปลาในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการค้าขาย	442
ปัจจัยที่มีผลต่อการสูญหายไปของเครื่องมือจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	444
บุคลากรกรม	447
 บทที่ 10 การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ..	 454
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงในยุคเศรษฐกิจพอเพียง และการพึ่งพา	455
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงในยุคทุนนิยม	455
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่ง แม่น้ำชีตอนกลางในยุคทุนนิยม: กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง	456

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ใน ชุมชนปลูกข้าวในยุคนิยม: กรณีศึกษากันหันพัฒนา	462
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้าน อยู่ริมฝั่งเขื่อนในยุคนิยม: กรณีศึกษากันหันพัฒนา	466
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่ง แม่น้ำชีตอนปลายในยุคนิยม: กรณีศึกษากันหันพัฒนา	471
การเปลี่ยนแปลงของปลากับการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่ง แม่น้ำชีตอนปลายในยุคนิยม: กรณีศึกษากันหันพัฒนา	475
การจำแนกกระดุกปลาที่มีผลกระทบต่อปลาและการเปลี่ยนแปลง อาชีพการประมงในชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี	477
บทสรุป : ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของปลาและอาชีพประมง ในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	478
สรุป : ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีผลกระทบต่ออาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	480
บุคลากรกรม	481
บทที่ 11 บันทึกการวิจัย: มุมมอง ประสบการณ์ และการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	488
การเริ่มงานวิจัยข้ามสาขา	488
เลือกพื้นที่ลงทาง	489
การเก็บข้อมูล	491
การปรับตัวเข้าหากัน	493
การเขียนรายงานการวิจัย	495
วิจัยคือการเรียนรู้	496
ประโยชน์จากการวิจัยและการนำผลการวิจัยไปใช้เชิงสาธารณะและนโยบาย	499
คำชี้แจงจากคณะผู้วิจัย	509
ภาคผนวก รายละเอียดของชนิดพันธุ์ปลา	511

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแยกตามลุ่มน้ำ	22
2	จำนวนและพื้นที่ชุ่มน้ำในลุ่มแม่น้ำซีที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่นแต่ละจังหวัด	23
3	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำซีไหลผ่านแต่ละจังหวัด	26
4	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำพองไหลผ่านแต่ละจังหวัด	29
5	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำปาวไหลผ่านแต่ละจังหวัด	30
6	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำพรหมไหลผ่านแต่ละจังหวัด	30
7	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำเชิญไหลผ่านแต่ละจังหวัด	31
8	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่ลำคันฉูไหลผ่าน	32
9	พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำยังไหลผ่านแต่ละจังหวัด ...	32
10	ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่ นา และพื้นที่รอบชุมชน ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนกลาง : กรณีศึกษากำแพงแสน	82
11	ประเพณีสิบสองเดือน (ฮีตสิบสอง) ของบ้านหันพัฒนา	88
12	ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่ นา และพื้นที่รอบชุมชนปลูกข้าว : กรณีศึกษากำแพงแสน	96
13	ความสัมพันธ์ระหว่างฮีตสิบสองกับประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว	126
14	การทับซ้อนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมปลาในหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่ในชุมชนปลูกข้าว	129
15	การทับซ้อนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมปลาในหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี	131
16	การทับซ้อนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมปลาในหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่ริมหนองขนาดใหญ่	133
17	รูปแบบการประกอบอาหารที่ทำจากปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	181
18	ชนิดของปลาที่มีการคะลำในแต่ละหมู่บ้านที่ทำการศึกษามูลค่าปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ..	189
19	แสดงเขตการผลิตและมูลค่าปลานิลและปลาตะเพียนที่มีการผลิตในลุ่มแม่น้ำชี ..	300
20	ชนิดพันธุ์ปลาที่สำรวจพบในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำชี ระหว่าง ตุลาคม 2544 - ตุลาคม 2545	309
21	ชนิดพันธุ์ปลาที่ชาวประมงบ้านหันพัฒนาจับได้ (ทำการศึกษาระหว่างเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2544 - ตุลาคม พ.ศ. 2545)	320

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
22 ชนิดพันธุ์ปลาที่ชาวประมงบ้านดอนแก้วจับได้ (ทำการศึกษาระหว่างเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2544 - ตุลาคม พ.ศ. 2545)	321
23 ชนิดพันธุ์ปลาที่ชาวประมงบ้านท่าศิลาจับได้ (ทำการศึกษาระหว่าง ตุลาคม พ.ศ. 2544 - ตุลาคม พ.ศ. 2545)	325
24 ชนิดพันธุ์ปลาที่ชาวประมงบ้านท่าศาลาจับได้ (ทำการศึกษาระหว่างเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2544 - ตุลาคม พ.ศ. 2545)	332
25 ชนิดพันธุ์ปลาที่ชาวประมงบ้านท่าขอนยางจับได้ในรอบปี (ทำการศึกษา ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2544 - ตุลาคม พ.ศ. 2545)	339
26 ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับปลาบางชนิดของชาวประมงในชุมชน ลุ่มแม่น้ำชี	344
27 ความสัมพันธ์ระหว่างเครื่องมือจับปลาและปลาที่ถูกจับได้ในชุมชน ลุ่มแม่น้ำชี	353
28 ประเมินการจำนวนปลาโดยชาวประมงที่มีจำนวนลดลงในเขื่อนอุบลรัตน์ เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงที่เริ่มปิดเขื่อน (พ.ศ. 2509) กับปริมาณปลา ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2546)	369
29 ตัวอย่างโรงงานอุตสาหกรรมที่สูบน้ำดิบจากแม่น้ำพอง	379
30 ลักษณะและศาสตร์ของฝายในโครงการโขง ชี มูล ในลุ่มแม่น้ำชี	381
31 ตัวอย่างชนิดของใบไม้และลูกไม้ที่เป็นอาหารของปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	387
32 ชนิดปลาน้ำจืดต่างถิ่นบางชนิดที่พบในแหล่งน้ำธรรมชาติของประเทศไทย	392
33 การเปลี่ยนแปลงของปลาและการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่ง แม่น้ำชีตอนกลาง : กรณีศึกษากันทำขอนยาง	405
34 การเปลี่ยนแปลงของปลาและการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ ในชุมชนที่ปลูกข้าว : กรณีศึกษากันหันพัฒนา	457
35 การเปลี่ยนแปลงของปลาและการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้าน อยู่ริมเขื่อน : กรณีศึกษากันท่าศิลา	463
36 การเปลี่ยนแปลงของปลาและการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้าน อยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีทางตอนปลาย : กรณีศึกษากันท่าศาลา	470
37 การเปลี่ยนแปลงของปลาและการปรับตัวของชาวประมงที่ตั้งหมู่บ้าน อยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่ : กรณีศึกษากันดอนแก้ว	476

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 แสดงแบบจำลองการใช้ประโยชน์จากปลาซึ่งเป็นแนวทางในการศึกษา ความสำคัญของปลาต่อการยังชีพของคนในชุมชน	6
2 แสดงแบบจำลองการศึกษาเพื่อหาคำตอบว่าปลามีความสัมพันธ์ กับการขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำอย่างไร	7
3 แสดงแบบจำลองการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่มีผลจากการพัฒนาประเทศ ด้านต่าง ๆ ต่อชนิดจำนวน และอุปกรณ์จับปลา	8
4 แสดงแบบจำลองการศึกษองค์ความรู้ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปลา การจับปลา และการใช้ประโยชน์จากปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	9
5 แสดงแบบจำลองการศึกษความสัมพันธ์ระหว่างปลากับชุมชน ในแต่ละชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี	10
6 แสดงแบบจำลองการศึกษากาไรไหลของปลาจากชุมชนลุ่มแม่น้ำชี สู่ชุมชนอื่น ๆ	11
7 แสดงแบบจำลองการศึกษากาไรให้ความสำคัญต่อปลาของคนในลุ่มแม่น้ำชี	12
8 แผนที่บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม	35
9 แผนที่บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม	36
10 แผนที่บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอนโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู	37
11 แผนที่บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดอุบลราชธานี	38
12 แผนที่บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี	39
13 กลุ่มตั้งบ้านแปงเมืองในภาคอีสาน ช่วงปลายสมัยอยุธยา-ธนบุรี	44
14 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของบ้านท่าขอนยางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2464 จนถึงปัจจุบัน	64
15 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของบ้านหันพัฒนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 จนถึงปัจจุบัน	65
16 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของบ้านท่าศิลา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 จนถึงปัจจุบัน	65

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
17 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของบ้านดอนแก้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 จนถึงปัจจุบัน	67
18 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของบ้านท่าศาลา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 จนถึงปัจจุบัน	66
19 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าขอนยาง ..	151
20 ชาวประมงกำลังเตรียมแหและก๊อปปักปลาในแม่น้ำชีบริเวณบ้านท่าขอนยาง	152
21 ชาวบ้านท่าขอนยางกำลังเฝ้าดูปลาที่กำลังจะขึ้นมาสูบอากาศเพื่อจะได้ทอดแห บริเวณอุทยานชีหลงบ้านท่าขอนยาง	152
22 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านหันพัฒนา ...	155
23 สภาพที่นาของชาวบ้านหันพัฒนาที่ปักดำเสร็จเรียบร้อยแล้ว	157
24 ป้ายห้ามจับปลาในที่นาเนื่องจากเจ้าของที่ซื้อปลาปล่อย หลังปักดำเรียบร้อยแล้ว	157
25 สภาพบ่อปลาในที่นาของชาวบ้านหันพัฒนาซึ่งจะเป็นแหล่งของปลา ที่สำคัญในฤดูแล้ง	158
26 การใช้ตาข่ายเขี้ยวดักปลาขณะระบายน้ำออกจากนาในช่วงข้าวตั้งท้อง	158
27 สภาพห้วยฮ่องแซง ซึ่งเป็นลำห้วยสาธารณะของหมู่บ้านหันพัฒนา	159
28 กลุ่มของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนาที่รวมกลุ่มกัน ลงทอดแหในหนองท่ม	159
29 ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่กำลังเดินทางมาห้วยคางเพื่อลงแหจับปลา	160
30 การลงแหจับปลาร่วมกันในลำห้วยคาง ซึ่งเป็นลำห้วยสาธารณะของคน ในท้องถิ่นนี้	160
31 คนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มาจับปลาและหยุดพักรับประทานอาหารร่วมกัน ..	160
32 สำหรับอาหารที่ชาวบ้านนำติดตัวมากินร่วมกันระหว่างหาปลาประกอบด้วย ปลาแดก ปลาแดกบอง และปลาเผาที่เพิ่งจะจับได้	161
33 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศาลา	163
34 ชาวประมงบ้านท่าศาลาและหมู่บ้านอื่นกำลังออกไปก๊อปปักปลา ในเขื่อนอุบลรัตน์	164
35 ปลาที่ชาวประมงจับได้และนำมาขายที่ทำปลา ในตัวอำเภออุบลรัตน์	164

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
36 ชาวประมงที่เดินทางไปกู้ตาข่ายจับปลาแล้วกำลังนำตาข่ายที่มีปลาติดอยู่ เดินทางกลับบ้าน	164
37 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศิลา	165
38 ชาวบ้านท่าศาลากำลังนั่งเข้าคิวรอส่งตาข่ายบริเวณริมหาดของหมู่บ้าน ...	169
39 ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตชุมชนท้องถิ่นบ้านท่าศาลามาร่วมจับปลา บริเวณหาดของบ้านท่าศาลา	170
40 การร่วมมือของบ้านท่าศาลาในการทำเขตอนุรักษ์ปลาของหมู่บ้าน	170
41 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านดอนแก้ว	172
42 สภาพโดยทั่วไปของหนองหานขณะที่กำลังจะเข้าสู่ช่วงฤดูน้ำแดง	173
43 สภาพนาปลาของชาวบ้านท่าศาลาขณะที่กำลังสูบน้ำออกจากนารูปแบบนี้ เพื่อจับปลา	173
44 การจับปลาในนาปลาของชาวบ้านดอนแก้วหลังจากสูบน้ำออกหมดแล้ว	173
45 มิติทางสังคมเมื่อมองผ่านรูปแบบการประกอบอาหารจากปลาโดยวิธีการ ทำให้สุกโดยใช้ความร้อน	182
46 ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชุมชนสำคัญในลุ่มแม่น้ำชีอันเกิดจากปัจจัย พื้นฐานของวัฒนธรรมปลาแดก	184
47 บริบทของความเป็นท้องถิ่นของลุ่มแม่น้ำชีโดยมองผ่านวัฒนธรรมปลาแดก จากหมู่บ้านที่ศึกษาออกไปสู่ภาพรวมของความเป็นคนในภาคอีสาน	184
48 มิติทางวัฒนธรรมของปลาแดกบองกับวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน และฤดูกาลของคนในลุ่มแม่น้ำชี	186
49 เครื่องปรุงการทำปลาแดกบอง	191
50 นำเครื่องเทศที่เป็นส่วนประกอบไปคั่วไฟพอสุก	192
51 นำเครื่องเทศไปโขลกให้ละเอียด	192
52 ใส่ปลาแดกสับลงไปแล้วทำให้เข้ากับเครื่องเทศ	192
53 นำไปรับประทานกับผักพื้นบ้าน	193
54 นำปลาที่จะก้อยมาขอเกร็ดแล้วควักเอาเครื่องในออกสับให้ละเอียด	194
55 นำมดแดงที่เตรียมไว้มาใส่ลงในปลาที่สับให้ละเอียดที่เตรียมไว้	194
56 คลุกเคล้ามดแดงกับปลาให้เข้ากันแล้วคั้นเอาน้ำคาวปลาออก	194
57 ส่วนประกอบที่พร้อมจะนำมาทำก้อยปลา	195

สารบัญภาพ (ต่อ)

		หน้า
58	นำส่วนประกอบทุกอย่างมาคลุกเคล้าให้เข้ากันแล้วปรุงรส	195
59	นำก้อยปลาที่เตรียมเสร็จแล้วไปกินกับผักชนิดต่าง ๆ	195
60	ปลาและเครื่องปรุงที่พร้อมทำปลาจ่อม	196
61	นำปลาและเครื่องปรุงมาคลุกเคล้าเข้าด้วยกัน	197
62	ปลาจ่อมที่หมักพร้อมจะนำมารับประทานและเครื่องแปลงก่อนนำมารับประทาน	197
63	ปลาจ่อมที่แปลงเสร็จเรียบร้อยแล้วและพร้อมรับประทาน	197
64	ปลาและเครื่องปรุงที่พร้อมสำหรับการทำแกงปลา	198
65	ใส่ปลาและเครื่องปรุงลงในหม้อที่เดือด	199
66	แกงปลาที่ปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้ว	199
67	ทำการชำแหละปลาตองโดยเอาหนังออกแล้วขูดเอาแต่เนื้อ	200
68	นำเนื้อที่ได้ไปสับให้ละเอียด	200
69	เนื้อปลาที่สับแล้วพร้อมเครื่องปรุง	201
70	นำเนื้อปลาและเครื่องปรุงมาคลุกเคล้าให้เข้ากัน	201
71	นำเนื้อปลาที่คลุกเคล้าแล้วมาปั้นเป็นแผ่น	201
72	จากนั้นนำไปทอดด้วยน้ำมันที่ร้อน	202
73	ทอดมันปลาตองที่พร้อมจะรับประทาน	202
74	ปลาและเครื่องปรุงในการทำน้ำยาขมจีน	203
75	นำปลาและเครื่องปรุงไปต้มในน้ำเดือด	203
76	แกะเอาเฉพาะเนื้อปลาออกมาแล้วนำมาโขลกร่วมกับเครื่องเทศ	204
77	ปลาที่โขลกให้เข้ากับเครื่องเทศและเครื่องปรุงที่พร้อมจะนำไปปรุงเป็นน้ำยาขมจีน	204
78	นำปลาที่โขลกแล้วใส่ลงไปลงในน้ำเดือดแล้วทำการปรุงรส	204
79	ขมจีนน้ำยาที่ปรุงรสเสร็จเรียบร้อยแล้ว	205
80	ขมจีนน้ำยาที่พร้อมจะนำไปรับประทานกับผัก	205
81	นำปลาที่จะนั่งมาทอดเกล็ดให้เรียบร้อยแล้ว	206
82	ชำแหละปลาแล้วเอาเครื่องในออก	207
83	คลุกด้วยเกลือให้มีความเค็มพอเหมาะ	207
84	ปลาที่หมักเกลือเรียบร้อยแล้วพร้อมผักที่จะนำไปนั่ง	207
85	ปลาพร้อมผักที่นิ่งเสร็จแล้วพร้อมรับประทาน	208

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
86 ปลาและเครื่องปรุงในการทำปลา	209
87 นำปลาลงต้มในหม้อน้ำเดือดที่เติมปลาตาก	209
88 นำพริกและหอมหัวแดงที่แกะเตรียมไว้ไปคั่วให้สุก	209
89 แกะเนื้อปลาแล้วนำมาโขลกให้ละเอียดกับเครื่องเทศที่คั่วไฟสุกแล้ว	210
90 นำปลาและเครื่องปรุงที่ปั่นจนได้ที่เรียบร้อยแล้วมาเติมด้วยน้ำปลาตาก และปรุงรสด้วยน้ำมะนาวพร้อมที่จะรับประทาน	210
91 ปลาดุกและเครื่องปรุงที่เตรียมสำหรับทำลาบปลาดุก	211
92 นำปลาดุกที่ชำแหละแล้วไปย่างด้วยไฟอ่อน ๆ	211
93 ปลาดุกที่ย่างเสร็จแล้วและเครื่องปรุงในการทำลาบ	212
94 นำปลาดุกที่ย่างเสร็จเรียบร้อยแล้วมาสับให้ละเอียด	212
95 ปลาดุกที่กำลังสับให้ละเอียด	212
96 ปลาดุกที่สับเรียบร้อยแล้วและเครื่องปรุงที่พร้อมปรุง	213
97 นำปลาที่สับแล้วมาใส่หม้อแล้วเติมเครื่องปรุงคลุกเคล้าให้เข้ากัน	213
98 ลาบปลาดุกที่เตรียมเสร็จแล้วพร้อมรับประทาน	213
99 ทำการฆ่าปลาเพื่อเตรียมสำหรับการทำปลาบั้ง	214
100 ชำแหละเอาเครื่องในของปลาออกให้หมด	215
101 นำปลาที่ชำแหละแล้วทาด้วยเกลือแล้วนำไปใส่หีบเพื่อเตรียมสำหรับการบั้ง	215
102 นำปลาไปบั้งบนเตาไฟอ่อน ๆ	215
103 ปลาที่บั้งเสร็จเรียบร้อยแล้วและพร้อมจะรับประทาน	216
104 นำปลามาเสียบด้วยไม้แล้วทาด้วยเกลือ	217
105 นำปลาไปเผาที่เตาไฟโดยใช้ไฟอ่อน ๆ	217
106 ปลาเผาที่เผาเรียบร้อยแล้วพร้อมรับประทาน	217
107 ทำการขอดเกล็ดปลาและเตรียมการชำแหละ	218
108 ชำแหละเอาเฉพาะเนื้อปลาออกมาเพื่อทำปลาแซ่	218
109 นำเนื้อปลาที่ชำแหละออกมาแล้วตัดให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ และยาว	219
110 เนื้อปลาที่ทำการตัดสำหรับทำปลาแซ่เรียบร้อยแล้ว	219
111 ทำการคลุกเคล้าเนื้อปลาให้เข้ากับเครื่องปรุง	219
112 นำปลาที่คลุกเคล้าแล้วไปผึ่งแดดให้แห้ง	220
113 ปลาแซ่ที่แห้งแล้วพร้อมนำไปย่างหรือทอดเพื่อรับประทาน	220

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
114 ทำการชำแหละปลาตองโดยเลาะเอาหนังออก	221
115 ดึงเอาหนังออกจากตัวปลา	222
116 หลังจากดึงเอาหนังและขูดเอาเนื้อจากตัวปลาแล้วนำหนังและกระดูกไปต้ม กับปลาแดกเพื่อทำน้ำคนลาบ	222
117 ส่วนประกอบและเครื่องปรุงการทำลาบเรียงปลาตอง	222
118 นำส่วนประกอบมาคลุกเคล้าเข้าด้วยกันโดยการคนไปเรื่อยๆ และค่อยๆ เติมน้ำต้ม กระดูกและน้ำปลาแดกจนลาบมีลักษณะเหนียวจากนั้นค่อยปรุงรสตามใจชอบ	223
119 ลาบเรียงที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้วจากนั้นนำไปรับประทานกับผักชนิดต่าง ๆ	223
120 เตรียมปลาโดยการฆ่าปลาให้ตายก่อนเพื่อทำการลอกหนัง	224
121 ทำการลอกหนังปลาออกเพื่อแล้เอาเฉพาะเนื้อ	224
122 นำเอาเนื้อปลาที่แล้เรียบร้อยแล้วไปสับให้ละเอียด	225
123 ปลาที่สับแล้วพร้อมเครื่องปรุงในการทำลาบสุก	225
124 นำปลาไปคั่วด้วยไฟแล้วเติมน้ำเล็กน้อยเพื่อให้เนื้อปลาสุก	225
125 นำเนื้อปลาที่ต้มสุกเรียบร้อยแล้วมาเติมเครื่องปรุง	226
126 ลาบปลาสุกที่ปรุงเรียบร้อยแล้วและพร้อมรับประทาน	226
127 นำเนื้อปลาตองที่ชำแหละแล้วมาทำการสับให้ละเอียด	227
128 เนื้อปลาตองที่สับจนละเอียดแล้วและเครื่องปรุง	227
129 ทำการคลุกเคล้าเครื่องปรุงและเนื้อปลาเข้าด้วยกัน	228
130 นำเนื้อปลาตองที่คลุกด้วยเครื่องปรุงแล้วนำมาปั้นให้เป็นก้อน	228
131 นำก้อนปลาตองที่เตรียมไว้ไปลวกด้วยน้ำร้อนที่กำลังเดือด	228
132 ลูกชิ้นปลาตองที่พร้อมจะนำไปประกอบอาหารต่อไป	229
133 ปลายอนที่นำมาทำหมกปลาแบบหมกด้วยใบตอง	230
134 เครื่องปรุงที่นำมาทำหมกปลาแบบหมกด้วยใบตอง	230
135 คลุกเคล้าปลากับเครื่องปรุงให้เข้ากัน	230
136 คลุกเคล้าผักเข้ากับปลาและเครื่องปรุง	231
137 เตรียมห่อหมกปลาด้วยใบตอง	231
138 หมกปลาที่นำไปนึ่งด้วยรังถึงเป็นเวลา 25 - 30 นาที สุกพร้อมที่จะนำไปรับประทาน	231
139 ส่วนประกอบและเครื่องปรุงการทำหมกหม้อปลา	232

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
140 ใส่ปลาและเครื่องปรุงลงในหม้อก่อนเอาไปตั้งไฟ	232
141 นำปลาใส่หม้อไปตั้งไฟเพื่อให้ปลาสุก	233
142 หมกหม้อปลาที่ผ่านการทำให้สุกและพร้อมรับประทาน	233
143 ส่วนประกอบและเครื่องปรุงการทำหม่าໄຂ່ปลา	234
144 นำส่วนประกอบและเครื่องปรุงใส่ลงไปในหม้อก่อนการคลุกเคล้า	234
145 หม่าໄຂ່ปลาที่หมักไว้ 2 – 3 วันและพร้อมจะรับประทาน	235
146 ปลาและเครื่องปรุงในการทำต้มส้มปลา	236
147 นำปลาและเครื่องปรุงลงต้มในหม้อน้ำเดือด	236
148 นำผักที่เตรียมไว้ใส่ลงไปเมื่อปลาเริ่มสุกแล้วปรุงรส	236
149 ต้มปลาที่ปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้วพร้อมรับประทาน	237
150 นำเครื่องปรุงและปลาที่เตรียมไว้ใส่เข้าไปในหม้อต้มน้ำที่กำลังเดือด	238
151 ต้มยำปลาที่ปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้วที่พร้อมจะนำไปรับประทาน	238
152 ซ้ำหั่นปลาและเอาเครื่องในออก	239
153 นำปลาไปใส่ในตะแกรงที่ทำจากไม้ไผ่เพื่อย่างไฟ	239
154 นำปลาที่เตรียมไว้ไปย่างบนไฟให้แห้งถ้าหากมีควันด้วยจะทำให้ปลามีกลิ่นหอม	240
155 ปลาที่ย่างเสร็จเรียบร้อยแล้ว	240
156 ปลาและเครื่องปรุงที่พร้อมนำมาทำอ่อมปลา	241
157 นำปลากับเครื่องปรุงลงคั่วในหม้อที่มีน้ำผสมน้ำปลาแตกเล็กน้อยแล้วปรุงรส ..	241
158 อ่อมปลาที่ปรุงเสร็จแล้วและพร้อมจะนำไปรับประทาน	242
159 ทำการฆ่าปลาไหลให้ตาย	243
160 เปิดฝาท้องเพื่อเอาเครื่องในออก	243
161 ทำการหั่นปลาเป็นชิ้นพอเหมาะ	243
162 ปลาไหลและเครื่องปรุงที่ใช้ทำต้มยำ	244
163 นำปลาไหลและเครื่องปรุงลงต้มพร้อมปรุงรส	244
164 ต้มยำปลาไหลที่ปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้วพร้อมรับประทาน	244
165 ทำการฆ่าและซ้ำหั่นปลาก่อนเอาเครื่องในออก	245
166 ขอดเกล็ดของปลาออกให้หมด	245
167 ปลาที่เตรียมพร้อมสำหรับนำไปทอดด้วยน้ำมัน	246
168 นำปลาที่เตรียมไว้ลงทอดด้วยน้ำมันที่ร้อน	246

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
169 ปลาที่ทำการทอดเสร็จเรียบร้อยแล้วและพร้อมที่จะรับประทาน	246
170 ฆ่าและชำแหละปลาดุกเพื่อเตรียมทำผัดเผ็ดปลาดุก	247
171 นำปลาดุกลงทอดในน้ำมันที่กำลังเดือด	247
172 ปลาดุกที่ทอดจนกรอบและเครื่องปรุงที่พร้อมจะนำไปทำผัดเผ็ดปลาดุก	248
173 นำปลาที่ทอดเสร็จแล้วลงผัดกับน้ำมันพร้อมเครื่องปรุง	248
174 ผัดเผ็ดปลาดุกที่ปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้วและพร้อมที่จะนำไปรับประทาน	248
175 ทำการชำแหละปลาพร้อมกับสับให้ละเอียด	249
176 ปลาที่สับแล้วและส่วนประกอบในการทำปลาหมก	249
177 เมื่อคลุกเคล้าปลากับเครื่องเทศเสร็จเรียบร้อยแล้วก็นำไปห่อด้วยใบตอง ...	250
178 ปลาหมกที่ทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว	250
179 ไข่ปลาและเครื่องปรุงในการทำหมกไข่ปลา	251
180 ทำการคลุกเคล้าเครื่องปรุงให้เข้ากับไข่ปลา	251
181 นำใบตองมาห่อไข่ปลาที่เตรียมเสร็จแล้ว	251
182 ห่อใบตองให้เรียบร้อย	252
183 ไข่ปลาที่ห่อใบตองเรียบร้อยแล้วและนำไปย่างในไฟอ่อนๆ	252
184 หมกไข่ปลาที่สุกเรียบร้อยแล้วและพร้อมที่จะนำไปรับประทาน	252
185 ทำการเก็บปลาออกจากตาข่าย	253
186 ล้างปลาให้สะอาดด้วยน้ำ	253
187 เดิมเกลือ ข้าวสารลงไป	254
188 คลุกเคล้าปลากับเกลือให้เข้ากัน	254
189 เทปลาที่คลุกเคล้าเรียบร้อยแล้วลงในโอ่งแล้วปิดฝาให้สนิท	254
190 ทำการเลือกปลาขนาดที่พอเหมาะเพื่อนำมาทำปลาแดดเดียว	255
191 ทำการขอดเกล็ดปลาที่เลือกมาให้เรียบร้อย	255
192 ใช้มีดชำแหละปลาให้เป็นชิ้นบาง ๆ	256
193 นำปลาที่ชำแหละแล้วและปรุงรสด้วยเกลือไปตากแดด	256
194 ทำการชำแหละปลาโดยขอดเกล็ดและเอาเครื่องในออกแล้วตัดหัวทิ้ง	257
195 ปลาที่ชำแหละและปรุงรสด้วยเกลือเรียบร้อยแล้ว	257
196 นำปลาที่เตรียมแล้วไปตากแดดให้แห้ง	257
197 ปลาแห้งที่ตากแดดจนแห้งเรียบร้อยแล้ว	258

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
198 คัดเลือกปลาที่มีขนาดพอเหมาะมาทำสัมปลา	259
199 ทำการชำแหละเอาเครื่องในออกแล้วเจียนด้านข้างเพื่อให้เข้าเกลือได้ดี	259
200 ตวงปลาขนาด 1 ถ้วยเพื่อวัดปริมาณปลากับเกลือที่ใช้	259
201 ตวงเกลือกันแอ่งด้านล่างของถ้วยต่อปลา 1 ถ้วย	260
202 ใส่ข้าวสุกลงไปพอเหมาะ	260
203 คลุกเคล้าจนปลาและเกลือเข้ากันดี	260
204 บรรจุปลาลงในภาชนะที่สามารถปิดได้มิดชิด	261
205 ปิดฝาภาชนะให้เรียบร้อย	261
206 ส่วนประกอบที่ใช้ทำห่มปลาได้แก่ ปลาสด ใส่และขี้ปลา ข้าวคั่ว เกลือและกระเทียม	262
207 นำส่วนประกอบทั้งหมดลงคลุกเคล้าในน้ำเล็กน้อยให้เข้ากัน	262
208 ห่มปลาที่พร้อมจะรับประทาน	263
209 แสดงแบบจำลองลักษณะการตั้งหมู่บ้านในลุ่มแม่น้ำชีโดยอาศัยแหล่งน้ำ และป่าชุมชนเพื่อการยังชีพ	274
210 ปลาที่จับจากหนองน้ำและที่นาแล้วแม่ค้านำมาวางขายที่ตลาดบริเวณ บ้านดินดำในตอนเย็น	278
211 ปลาชนิดต่าง ๆ ที่จับได้จากแม่น้ำชีแล้วนำมาขายบริเวณตลาดริมทาง บริเวณบ้านดินดำ	278
212 แม่ค้าปลาจากอำเภออุบลรัตน์มารับซื้อปลาจากชาวประมงบ้านท่าศิลา	282
213 แม่ค้าปลาในบ้านดอนแก้วกำลังเลือกซื้อปลาจากเพื่อนบ้านที่กำลังลงจับปลา ในหนองหานไปขายที่ตลาด	285
214 แม่ค้าปลาจากต่างหมู่บ้านกำลังนั่งรอรับซื้อปลาจากแม่บ้านชาวประมง บ้านดอนแก้วซึ่งนำมาขายให้จากนั้นจึงไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง	285
215 ปลาที่จับได้จากหนองหานและนำมาวางขายในตลาดสดอำเภอกุมภวาปี ..	286
216 สภาพโดยทั่วไปของตลาดสดเทศบาลมหาสารคาม	286
217 ปลาที่จับได้จากเขื่อนและผ่านระบบเครือข่ายปลาแล้วนำมาขายในตลาดสด เทศบาลมหาสารคาม	287
218 แม่ค้าปลาที่รับปลาจากเครือข่ายแล้วนำมาวางขายที่แผงของตนเอง	288
219 ปลาสดที่มีการนำมาวางขายในตลาดสดเทศบาลมหาสารคาม	290

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
220 ปลาแดกที่นำมาวางขายในตลาดสดเทศบาลมหาสารคาม	290
221 ไข่ปลาที่นำมาวางขายในตลาดสดเทศบาลมหาสารคาม	291
222 แบบจำลองเครือข่ายและการไหลของปลาจากชุมชนต่าง ๆ เข้าสู่ลูกไก ของตลาดในลุ่มแม่น้ำชี	293
223 แบบจำลองการดำเนินกิจกรรมในเครือข่ายปลาของแม่ค้าปลาในลำดับที่ 1	295
224 ปลาทุสที่นำเข้ามาจากจังหวัดขอนแก่นและนำมาขายในตลาดสด เทศบาลมหาสารคาม	296
225 แบบจำลองการกระจายปลาจากเครือข่ายของแม่ค้าปลาในลำดับที่ 1 2 และ 3	297
226 เครือข่ายปลาของตลาดสดเทศบาลมหาสารคามที่เกี่ยวข้องทั้งภายใน และภายนอกชุมชนลุ่มแม่น้ำชีในช่วงปี พ.ศ. 2500 - 2540	298
227 เครือข่ายของรถเร่ขายปลานิลและปลาตะเพียนที่นำปลาจากเกษตรกรที่เลี้ยง ในแม่น้ำชีในเขตจังหวัดมหาสารคามไปส่งยังเครือข่ายของตน	301
228 ปลาที่พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซื้อและรวบรวมไว้ส่งให้พ่อค้าต่าง ๆ ในเมือง ...	378
229 ปลาบูที่เขื่อนอุบลรัตน์จะถูกรวบรวมจากพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน ก่อนจะถูกลำเลียงทางเครื่องบินไปขายที่ประเทศไต้หวัน	378
230 ตัวอย่างของปลาท้องถิ่น (ปลาตะเพียนทอง) ที่เป็นโรคระบาดมีแผลตามตัว และครีบกร่อนในแม่น้ำชี	381
231 อ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์ : เขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าแห่งแรกในภาคอีสาน.....	388
232 ป่าที่ปกคลุมลำห้วยซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหารและที่หลบซ่อนของปลา ตามธรรมชาติ	391
233 ป่าที่เริ่มถูกบุกรุกเพื่อจับจองที่ดินและพื้นที่ทำการเกษตร	391
234 พื้นที่ป่าทามที่ถูกถางออกสำหรับทำไร่	391
235 พื้นที่ป่าทามที่จับจองและถูกใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจ	392
236 ต้นไม้ในป่าทามที่นำท่อนในช่วงฤดูน้ำลงซึ่งเป็นแหล่งหลบซ่อน และแหล่งอาหารของปลาชนิดต่าง ๆ และกำลังจะหมดไปในไม่ช้านี้.....	392
237 ชาวประมงกำลังจำแนกชนิดของต้นไม้ที่ปลากินเป็นอาหาร	397
238 "หมากก้านเหลือง" เป็นลูกไม้ที่ ปลาชวย ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน ...	397
239 "หมากเฒ่า" เป็นลูกไม้ที่ ปลายอน ชอบกิน	397
240 "หมากไข่แค้" เป็นลูกไม้ที่ปลาบ้าหรือปลาโพงชอบกิน	398

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
241 "หมากกระเบา" เป็นลูกไม้ที่ ปลาชวย ปลาปิ้ง ปลาขบ ชอบกิน	398
242 "หมากเต็น" เป็นลูกไม้ที่ปลาชวย ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	398
243 "หมากหนามปู" เป็นลูกไม้ที่ปลาชวยเสาะ ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน ..	399
244 "หมากห้าอี่ปู" เป็นลูกไม้ที่ ปลาชวย ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	399
245 "หมากกล้วยน้อย" เป็นลูกไม้ที่ ปลาชวย ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	399
246 "ต้นหมากหุน" เป็นลูกไม้ที่ ปลาชวย ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	400
247 "ต้นก้างปลา" ผลของมัน ปลาชวยเสาะ ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	400
248 "หมากเข" เป็นผลที่ ปลาชวยเสาะ ปลาบ้า ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	400
249 "หมากกุ่ม" เป็นผลที่ปลาชวย ปลาปิ้ง ปลาคุณ ชอบกิน	401
250 "ใบนอด" เป็นใบไม้ที่ปลาในกลุ่มปลาตะเพียน ชิว สร้อย ชอบกิน	401
251 บ่อปลาในที่นาที่ขุดไว้สำหรับซื้อพันธุ์ปลามาปล่อยเพื่อเป็นอาหาร ในช่วงฤดูแล้งและเทศกาลงานบุญต่าง ๆ	402
252 บ่อปลาสาธารณะของหมู่บ้านที่ขุดไว้แล้วเจ้าหน้าที่ประมงจะนำปลา มาปล่อยให้ชาวบ้านดูแล	403
253 หนองน้ำสาธารณะของตำบลที่ทุกคนสามารถมาจับปลาและใช้ประโยชน์ได้ โดยเจ้าหน้าที่ประมงจะนำพันธุ์ปลามาปล่อยเป็นประจำทุกปีและหน้าเทศกาล งานบุญต่าง ๆ	403
254 กระชังสำหรับเลี้ยงปลานิลซึ่งแพร่หลายเป็นอย่างมากในลุ่มแม่น้ำชี เป็นตัวอย่างที่ชาวประมงส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่าเข้ามาแย่ง ที่อาศัยปลาท้องถิ่นเดิม และมีผลให้ปลาบางชนิดลดลง	406
255 ชาวประมงกับเครื่องมือจับปลาชนิดต่างๆที่สร้างขึ้นตามความถนัดของตนเอง .	411
256 แม่บ้านชาวประมงกับปลาโจกตัวขนาดใหญ่ที่สามีจับได้	412
257 เครือซูด ซึ่งเป็นเถาวัลย์ที่ชาวประมงนำมาใช้ในการประกอบเป็นเครื่องมือ ชนิดต่าง ๆ ในชุมชนประมงลุ่มแม่น้ำชี	413
258 ผู้รู้เกี่ยวกับการจับปลากำลังสาธิตหลักการการทำงานของอั้งจู้ที่ใช้สำหรับ ดักปลาไหล	416
259 ลันสำหรับดักจับปลาไหล	417
260 บั้งสำหรับดักจับปลาหมอ	417

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
261 ชุด เครื่องมือสำหรับดักจับปลาในช่วงน้ำลง	418
262 ชาวประมงกำลังสาธิตหลักการทำงานของเครื่องมือจับปลาชนิดชุด	418
263 "ฝาเฝียก" อุปกรณ์ประกอบสำหรับเครื่องมือจับปลาชนิดต่างๆ ที่ประกอบขึ้นจากไม้ไผ่และเครื่องมือชุด	419
264 สะดุ้งขนาดใหญ่ที่ใช้จับปลาในแหล่งน้ำไหลในปัจจุบันมีการใช้ลดลงมาก เหลือเฉพาะบางแห่งเท่านั้น (ภาพถ่ายที่หนองหานจังหวัดอุดรธานี)	420
265 ชาวประมงกำลังกู้สะดุ้งโดยให้อีกคนหนึ่งยกสะดุ้งที่วางอยู่บนหัวผิวดิน ด้านล่างขึ้น	420
266 ชาวประมงกำลังปลดเชือกที่มัดไซขนาดเล็ก ที่บริเวณปลายสะดุ้งออก เพื่อนำปลาจากไซออกมา	420
267 ชาวประมงกำลังเทปลาจากไซออกมาใส่ถุงที่เตรียมไว้บนลำเรือ	421
268 "ลอบ" อุปกรณ์การจับปลาที่สร้างขึ้นจากภูมิปัญญาการเรียนรู้ของชาวประมง เกี่ยวกับทางเดินของปลา	421
269 ชาวประมงกำลังออกไปกู้ลอบที่วางไว้ในทุกเช้าและเย็น เพราะหาก ทิ้งไว้นานปลาที่ติดในลอบจะตาย เพราะมีปลาบางชนิดที่ต้องหายใจผิวน้ำ ตลอดเวลาเช่น ปลาช่อน และปลาดอง เป็นต้น	422
270 ปลาชนิดต่าง ๆ ที่เข้าลอบ	422
271 ชาวประมงกำลังไขว้ปลาช่อนตัวเชื่องที่เข้าลอบ	422
272 ลอบสำหรับปลาช่อนที่สร้างขึ้นจากไม้ไผ่และเครื่องมือชุด	423
273 ลอบสำหรับปลาหลดที่ใช้ไม้ไผ่ขนาดเล็กเหลาให้เป็นเส้นแล้วนำมาสาน ซึ่งมีรูปทรงสวยงาม	423
274 ลอบดัดแปลงที่โครงทำจากเหล็กเป็นการดัดแปลงรูปแบบของเครื่องมือ จับปลาชนิดนี้แล้วหุ้มด้านข้างด้วยตาข่าย	423
275 ลอบดักปลาอีกรูปแบบหนึ่งที่นำมาจากทะเลและทดลองใช้โดยชาวประมง ที่หนองหาน จังหวัดอุดรธานี	424
276 ลอบหรืออีหลงสำหรับดักจับปลานิลที่ดัดแปลงมาจากลอบรูปแบบเดิม ซึ่งจับปลาได้ลดลง เป็นเครื่องมือแบบใหม่ที่มีการใช้มากในเขื่อนอุบลรัตน์	424

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
277 เครื่องมือจับปลาชนิดเต้า แต่รูปแบบดัดแปลงจากเดิมที่ใช้หน้าเต้า เป็นทุ่นลอยแต่หลังจากที่ต้นน้ำเต้าลดลง จึงได้มีการดัดแปลงใช้ กระป๋องนมแทน (ปัจจุบันมีใช้น้อยมาก)	425
278 ตาข่ายขนาดต่างๆที่มีการใช้กันในลุ่มแม่น้ำชี	425
279 ชาวประมงกำลังออกกู่ตาข่ายที่วางอยู่ในแม่น้ำชี	426
280 ปลาที่จับได้โดยใช้ตาข่ายแบบไหลมอง	426
281 แม่บ้านชาวประมงกำลังเก็บเศษใบไม้ หญ้า ออกจากตาข่ายก่อนที่สามี จะนำออกไปวางดักจับปลาในตอนเย็น	426
282 พ่อบ้านชาวประมงกำลังทำการประกอบตาข่ายที่ซื้อชิ้นส่วนมาจากตลาด	427
283 จันไม้ที่ประกอบขึ้นเพื่อดักจับปลาช่อน และปลาดุกในช่วงฤดูวางไข่	427
284 จันเหล็กที่ประยุกต์จากจันไม้รูปแบบเดิมที่ใช้กันอยู่ทั่วไปแต่มีหลักการ ทำงานเช่นเดียวกัน (ภาพด้านหน้า)	428
285 จันเหล็ก(ด้านข้าง)	428
286 ข้อนขนาดใหญ่ที่ทำจากไม้ไผ่ไขว้กัน	430
287 ข้อนสำหรับดักปลาชีวแก้วซึ่งใช้กันมากในอ่างเก็บน้ำเขื่อนอุบลรัตน์	430
288 จ่อห่อเป็นข้อนที่มีลักษณะคือใช้ไม้ไผ่ 2 ท่อนไขว้กันใช้สำหรับดักปลา บริเวณน้ำวน	431
289 ตุ่มปลาหมู	432
290 ตุ่มปลาแปบและปลาชีวที่วางติดกับเสาสำหรับให้ปลาชีวเข้ามาติดกับดัก	433
291 ตุ่มสำหรับล่อดักจับปลาแปบ	433
292 ตุ่มปลารูปแบบเก่าที่มีมาแต่โบราณประกอบขึ้นจากไม้ไผ่	434
293 ตุ่มปลากรูปแบบใหม่ที่ประยุกต์นำเอาตาข่ายมาเป็นผนังด้านข้าง แทนไม้ไผ่เนื่องจากจับปลาไม่ได้	434
294 ตุ่มปลาสร้อยที่ประกอบขึ้นโดยชาวประมง	435
295 งามของตุ้มปลาสร้อยที่เมื่อปลาเข้าไปกินอาหารแล้วกลับออกมาไม่ได้	435
296 ตุ่มรงที่ใช้สำหรับล่อเพื่อดักจับปลาช่อนหลังเขี้ยว	436
297 นามสำหรับล่องขวางลำน้ำเพื่อดักจับปลาในแม่น้ำชี	437
298 เครื่องมือจับปลาชนิดไซซึ่งใช้วางดักจับปลาและกุ้งในช่วงน้ำลง	437

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
299 ชาวประมงกำลังเดินทางลงไปกู้เบ็ดคันที่ใส่ไว้ในช่วงตอนเช้ามืด	438
300 เบ็ดราวที่ปักเหยื่อไว้เพื่อล่อปลานขนาดใหญ่ให้มากิน	438
301 ขนาดของเบ็ดที่เตรียมไว้ปักเหยื่อล่อให้ปลานขนาดใหญ่เช่น ปลาจดเหลือง หรือปลาเค็ง มากิน	439
302 สุ่มดักปลาแบบดั้งเดิมที่ทำจากไม้ไผ่แล้วนำมาขัดสานขึ้นรูปที่สวยงาม	439
303 สุ่มแบบใหม่ที่ทำจากไม้ไผ่แล้วใช้เชือกถักร้อยขึ้นรูป	440
304 ชาวประมงกำลังใช้สุ่มจับปลาตามแหล่งน้ำท่วมถึง	440
305 สวิงขนาดเล็กที่ใช้ช้อนดักปลานขนาดเล็ก	441
306 สวิงขนาดใหญ่ที่นิยมใช้ช้อนตามฝักตบขวา จอกแหน เพื่อจับปลาสด ปลากระดี เป็นต้น	441
307 สวิงประยุคต์ที่สร้างขึ้นเพื่อดักปลา	441
308 ชาวประมงกำลังเก็บปลาออกจากตาข่าย	443
309 ปลานานาชนิดที่จับได้ในแม่น้ำชี	444
310 ชาวประมงกำลังขึ้นรูปกระชังสำหรับใส่ปลาที่จะจับได้	446
311 "ต้อน" สิ่งก่อสร้างของชาวประมง ที่สร้างขึ้นเพื่อกั้นปลาไม่ให้เดินทาง ผ่านไปได้ ส่วนใหญ่ทำจากไม้ไผ่และมีฝาแฝดกั้นประกอบด้านข้าง บริเวณตรงกลางปล่อยช่องสำหรับใส่ต่งดักปลา	446
312 บริเวณด้านข้างของต้อนที่ใช้ไม้ไผ่และฝาแฝดกั้น	447
313 แบบจำลองแสดงกระบวนการเรียนรู้แบบวน LOOP ของการศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	502
314 การทำงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนาในพื้นที่ นักวิชาการ และหน่วยงานราชการ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	506
315 ปลาดองกราย (<i>Chitala ornata</i> (Gray))	511
316 ปลาสลาด (<i>Notopterus notopterus</i> (Pallas))	512
317 ปลาแปบ (<i>Longiculus Siah</i> Fowler)	513
318 ปลาแปบควาย (<i>Paralaubuca typus</i> Bleeker)	513
319 ปลาแปบ (<i>Oxygaster pointoni</i> (Fowler))	514
320 ปลาแปบ (<i>Parachela siamensis</i> (Gunther))	514
321 ปลานางอ้าว (<i>Raiama guttatus</i> (Day))	515

สารบัญญภาพ (ต่อ)

	หน้า
322 ปลาชีวกวาย (<i>Rasbora aurotaenia</i> Tirant)	516
323 ปลาบ้า (<i>Leptobarbus hoeveni</i> (Bleeker))	516
324 ปลายี่สก (<i>Probarbus Julieni</i> Sauvage)	517
325 ปลาตามีน (<i>Amblyrhynchichthys trueatus</i> (Bleeker))	517
326 ปลาตะโกก (<i>Cyclocheilichthys enoplos</i> Bleeker)	518
327 ปลาไส้ตัน (<i>Cyclocheilichthys lagleri</i> Sontirat)	518
328 ปลาไส้ตัน (<i>Cyclocheilichthys rappasson</i> (Bleeker))	519
329 ปลาหนามหลังครีبدำ (<i>Mystacoleucus atridorsalis</i> Fowler)	519
330 ปลาหนามหลังขาว (<i>Mystacoleucus spp.</i>)	520
331 ปลาหนามหลัง หรือปลาหางเหลือง (<i>Mystacoleucus marginatus</i> Valenciennes)	520
332 ปลากระมัง (<i>Puntioplites proctozysron</i> (Bleeker))	521
333 ปลาน้ำฝาย (<i>Sikukia gudgeri</i> (Smith))	521
334 ปลาตะเพียนทอง (<i>Barbodes altus</i> (Gunther))	522
335 ปลาตะเพียนขาว (<i>Barbodes gonionotus</i> (Bleeker))	522
336 ปลากระสูบจุด (<i>Hampala dispa</i> (Smith))	523
337 ปลากระสูบขีด (<i>Hampala macrolepidota</i> (Valenciennes))	523
338 ปลาตะเพียนทราย (<i>Puntius brevis</i> (Bleeker))	524
339 ปลานวลจันทร์ (<i>Cirrhinus microlepis</i> (Savage))	524
340 ปลาสร้อยเกล็ดถี่ (<i>Thynnichthys thynnoides</i> (Bleeker))	525
341 ปลาซำ (<i>Dangila lineata</i> (Sauvage))	525
342 ปลาสร้อยขาว (<i>Henicorhynchus siamensis</i> (de Beaufort))	526
343 ปลาเพี้ย (<i>Morlurius chrysophekadion</i> (Bleeker))	527
344 ปลาสร้อยนกเขา (<i>Osteochilus hasselti</i> (Valenciennes))	527
345 ปลาพรม (<i>Osteochilus melanopleurus</i> (Bleeker))	528
346 ปลาร่องไม้ดัด (<i>Osteochilus microcephalus</i> (Valenciennes))	528
347 ปลาสร้อยนกเขา (<i>Osteochilus schlegeli</i> (Bleeker))	529
348 ปลาเล็บมือนาง (<i>Crossochilus seticulatus</i> (Fowler))	529
349 ปลาแกแดงแม่น้ำมูล (<i>Epalzeorhynchus munensis</i> (Smith))	530

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
350 ปลารากกล้วย (<i>Acanthopsis choirorhynchus</i> (Bleeker))	531
351 ปลารากกล้วย (<i>Acanthopsis</i> spp.1)	531
352 ปลารากกล้วย (<i>Acanthopsis</i> spp.2)	531
353 ปลารากกล้วย (<i>Acanthopsis</i> spp.3)	531
354 ปลาเงา (<i>Pangio anguillaris</i> , Vaillant)	532
355 ปลาหมึกริบแดง (<i>Botia eos</i> , Taki)	533
356 ปลาหมึกขี้ลาย (<i>Botia helodes</i> , Sauvage)	533
357 ปลาหมึกเล็ก (<i>Botia leconti</i> , Folwer)	534
358 ปลาหมึกออก (<i>Boitia morleti</i> , Tirant)	534
359 ปลาแขยงหิน (<i>Leiocassis siamensis</i> , Regan)	535
360 ปลาแขยงใบข้าว (<i>Mystus singaringan</i> (Bleeker))	536
361 ปลากดเหลือง (<i>Hemibagrus nemerus</i> (Valenciennes))	536
362 ปลากดแก้ว (<i>Hemibagrus Wyckioides</i> (Chaux & Fang))	537
363 ปลาคางเบื่อน (<i>Belodontichthys dinema</i> (Bleeker))	537
364 ปลาน้ำเงิน (<i>Micronema bleekeri</i> (Gunther))	538
365 ปลาแดง (<i>Micronema bleekeri</i> (Gunther))	538
366 ปลาปีกไก่ (<i>Kryptopterus cheveyi</i> , Durand)	539
367 ปลาขาไก่ (<i>Kryptopterus kryptopterus</i> (Bleeker))	539
368 ปลาสุยมพร (<i>Ompok bimaculatus</i> (Bloch))	540
369 ปลาเค้าขาว (<i>Wallago attu</i> (Schneider))	540
370 ปลาสังกะวาดขาว (<i>Laidex hexanema</i> , (Bleeker))	541
371 ปลาสวาย (<i>Pangasianodon hypophthalmus</i> , (Sauvage))	541
372 ปลาสวายหนู (<i>Helicophagus waandersi</i> , Bleeker)	542
373 ปลาเทโพ (<i>Pangasius larnaudiei</i> , Bocourt)	542
374 ปลาสังกะวาด (<i>Pangasius siamensis</i> , Steindachner)	543
375 ปลาดุกค้ำน (<i>Clarias batrachus</i> , (Linnaeus))	543
376 ปลาดุกอูย (<i>Clarias macrocephalus</i> , Gunther)	544
377 ปลาไหล (<i>Monoptherus albus</i> , (Zueiw))	545
378 ปลาหลด (<i>Macrognathus siamensis</i> , (Guntner))	545

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
379 ปลากระทิง (<i>Mastacembelus armatus</i> , (Lacepe'de'))	546
380 ปลากระทุงเหว (<i>Xenentodon cancila</i> , (Hamilton))	546
381 ปลาแบนแก้ว (<i>Pseudambassis notatus</i> (Blyth))	547
382 ปลาดุกมณี (<i>Nandus nandus</i> , (Hamilton))	548
383 ปลาหมอช้างเหยียบ (<i>Pristolepis fasciatus</i> , (Bleeker))	548
384 ปลาบู่ทราย (<i>Oxyeleotris marmorata</i> , (Bleeker))	549
385 ปลาหมอไทย (<i>Anabas testudineus</i> , (Bloch))	549
386 ปลาสลิด (<i>Trichogaster pectoralis</i> , Regan)	550
387 ปลากระดี่หม้อ (<i>Trichogaster trichopterus</i> , (Pallas))	550
388 ปลากริมควาย (<i>Trichopsis vittata</i> , (Cuvier))	551
389 ปลาแรด (<i>Osphronemus gouramy</i> , Lece'pe'de)	551
390 ปลากระสง (<i>Channa lucius</i> , (Cuvier))	552
391 ปลาก้าง (<i>Channa orientalis</i> , (Schneider))	552
392 ปลาช่อน (<i>Channa Striata</i> , (Bloch))	553
393 ปลาใบไม้ (<i>Achiroides leucorhynchus</i> , Bleeker)	553

บทที่ 1

บทนำและวิธีการศึกษา

ภูมิหลัง

แม่น้ำชีเป็นแม่น้ำสายหลักของประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีจุดกำเนิดมาจากที่ลาดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของเทือกเขาเพชรบูรณ์ มีแม่น้ำสาขาที่สำคัญ 4 สายคือ แม่น้ำพอง แม่น้ำชี มูล แม่น้ำยัง และแม่น้ำปาว แม่น้ำชีไหลผ่านจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร และไหลไปรวมกับแม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี รวมระยะทางทั้งสิ้น 765 กิโลเมตร⁵ แต่เดิมแม่น้ำชีเป็นแหล่งของอาหารตามธรรมชาติของชุมชนต่าง ๆ ในแต่ละหัวเมืองที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำสายนี้มากนัก และถือได้ว่าแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำที่มีปลาอุดมสมบูรณ์ยิ่ง นอกจากที่จะใช้ในการบริโภคในแต่ละวันแล้ว ก็จะมีการจับปลาเพื่อเก็บถนอมไว้บริโภคในฤดูที่ขาดแคลนเช่นทำปลาแดก⁹ ทั้งนี้เนื่องจากหัวเมืองแต่ละแห่งมีระยะทางที่ค่อนข้างไกลจากแม่น้ำสายนี้ การเดินทางแต่ละครั้งต้องใช้เวลาช้านาน และการหาปลาแต่ละครั้งจะต้องใช้เวลาหลายวัน เพื่อให้ได้ปริมาณปลาที่พอเพียงกับการบริโภค ส่วนที่เหลือก็เก็บถนอมไว้บริโภคยามขาดแคลนดังที่กล่าวมาข้างต้น การที่ประชาชนเหล่านี้มาหาปลาเป็นระยะเวลาหลายวันนั้นจำเป็นต้องมีการสร้างที่พักค้างแรม เช่น เฝิง หรือ กระโจม เป็นต้น เมื่อมีการไปมาระหว่างเมืองบ่อยครั้งขึ้นทำให้มีการสร้างที่พักที่ค่อนข้างถาวรขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากสังคมชนบทไปเป็นสังคมเมืองและมีการแข่งขันมากขึ้นตามลำดับ ก็ได้มีการอพยพไปตั้งรกรากยังริมฝั่งแม่น้ำ ทั้งนี้เนื่องจากแม่น้ำมีความสำคัญ 4 ประการคือ เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค เพาะปลูก แหล่งของปลา และการคมนาคม จากนั้นก็มีการขยายตัวของชุมชนมายังริมฝั่งแม่น้ำสายนี้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยประชาชนเหล่านี้ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และจับปลาเพื่อบริโภค ต่อมาเมื่อมีระบบแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นก็เริ่มมีการจับปลาเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพเสริมจากการทำนาโดยอาศัยกลไกของตลาดตามลำดับ ตัวอย่างเช่น การแบ่งเขตการปกครองหัวเมืองในชุมชนลุ่มน้ำชี เมื่อปี พ.ศ. 2433 มีเมืองเอกที่สำคัญคือ มหาสารคามและยโสธร และเมืองกมลาไสย⁶ ซึ่งหัวเมืองทั้ง 3 ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีและแม่น้ำปาวตามลำดับ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการจับปลาถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการสร้างชุมชนตามริมฝั่งแม่น้ำชี และมีความผูกพันกับแม่น้ำสายนี้ ส่วนประกอบที่สำคัญ ของการประมงในแม่น้ำชีคือ ชนิดพันธุ์ปลา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการจับปลา เช่น แห ตาข่าย ลอบ ตุ่ม โซ่ ข้อง^{1,2,7,8} เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากปลาแต่ละชนิดจะมีแหล่งที่อยู่ การอพยพในแต่ละฤดูและการกินอาหารที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นประชาชนที่อาศัยในชุมชนลุ่มแม่น้ำสายนี้จำเป็นต้องมีการสร้างเครื่องมือและอุปกรณ์ที่เหมาะสมกับชนิดพันธุ์ของปลาที่จะจับได้ จึงทำให้เกิดความหลากหลายชนิด

ของอุปกรณ์การจับปลาที่สอดคล้องกันชนิดของปลานั้น ๆ แต่เดิมชนิดพันธุ์ปลาท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำซีมีเป็นจำนวนมาก เช่น ปลาชวยเสาะ ปลาปิ้ง ปลาขบ ปลาเผาะ เป็นต้น เมื่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายการบริหารประเทศ และการพัฒนาประเทศจากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น ผลจากการใช้สารเคมี เทคโนโลยีสมัยใหม่ การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมริมฝั่งแม่น้ำส่งผลต่อสภาวะแวดล้อมของแม่น้ำซี ทำให้ปลาเหล่านี้ลดจำนวนลงมากจนเกือบจับไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ในช่วงต้นปี พ.ศ. 2535 ระหว่างวันที่ 25 มีนาคม ถึงวันที่ 9 เมษายน ได้เกิดวิกฤติการณ์การเน่าเสียของน้ำในลำน้ำพอง ซี มูล อันเนื่องมาจากกากน้ำตาลของโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เกิดการรั่วไหลและปนเปื้อนลงในลำน้ำจำนวนถึง 9,000 ตันหรือ 6,000 ลูกบาศก์เมตรและเคลื่อนตัวลงสู่ลำน้ำพอง ซี และมูล ตามลำดับตลอดเส้นทางที่มวลน้ำเสียไหลผ่านได้ส่งผลกระทบต่อด้านต่างๆ อย่างมากต่อประชาชนที่อาศัยอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำทำให้สัตว์น้ำจำนวน 65 ชนิด ซึ่งประมาณการว่ามีจำนวนถึง 439,800 กิโลกรัมต้องสูญเสียชีวิตไป วิกฤติที่เกิดขึ้นนับว่าเป็นการทำลายล้างเผ่าพันธุ์ประชากรปลาและสัตว์น้ำที่อาศัยในแม่น้ำทั้ง 3 เป็นอย่างยิ่ง โดยทำลายทั้งระบบนิเวศและห่วงโซ่อาหาร ซึ่งคาดว่าจะใช้เวลาหลายปีในการฟื้นฟูให้กลับคืนมาได้ รวมทั้งปัญหาที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งในปัจจุบันคือการสร้างฝายกั้นแม่น้ำซีเป็นระยะเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาของแม่น้ำทำให้ปลาบางชนิดหายไปจากระบบของแม่น้ำซี เช่น ปลารากกล้วยในเขตจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งแต่ก่อนจับได้มากแต่ปัจจุบันจับได้น้อยมาก นอกจากนี้อุปกรณ์บางอย่างที่สามารถใช้จับปลาได้กลับไม่ได้ผล และหันไปใช้ชนิดใหม่แทน และมีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ ซึ่งอุปกรณ์ที่ใช้จับปลาเหล่านี้ ในแต่ละท้องถิ่นมักมีลักษณะแตกต่างกันตามภูมิปัญญาของแต่ละชุมชน นอกจากการประมงน้ำจืดในแม่น้ำแล้ว ในชุมชนลุ่มแม่น้ำซียังทำการจับปลาในห้วยหนอง คลอง บึง หรือทะเลสาบที่เป็นแหล่งน้ำสาธารณะ เช่น หนองหารหลวงจังหวัดสกลนคร ซึ่งแต่เดิมเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติต่อมาได้มีการสร้างประตูน้ำกั้นระหว่างลำน้ำก่ำเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ประโยชน์ในปี 2496 เพื่อใช้ทำน้ำประปาในตัวเมืองสกลนคร และในขณะเดียวกันก็เป็นที่รองรับน้ำเสียด้วย⁴ ทำให้น้ำในหนองหารสูงตลอดเวลาและบางครั้งมีน้ำเน่าเสียเกิดขึ้น ปลาไม่สามารถเดินทางมาเพื่อวางไข่ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อชนิดพันธุ์ปลา เครื่องมือจับปลาและชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนรอบหนองหารเป็นอย่างมาก นอกจากแม่น้ำและหนองขนาดใหญ่ที่มีลักษณะเป็นทะเลสาบแล้ว ในชุมชนลุ่มน้ำซีในภาคอีสานยังมีความเกี่ยวข้องกับปลาในนาข้าวและบ่อน้ำที่ขุดขึ้นในพื้นที่ถือครองในแต่ละครัวเรือนในช่วงฤดูฝนต่อกับฤดูหนาวอีกด้วย ซึ่งปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะจับบริโภคภายในครัวเรือน ส่วนที่เหลือมักจะเก็บรักษาไว้โดยวิธีการทำปลาแดด เป็นต้น แต่ปัจจุบันมีปัญหาโรคระบาดบางพื้นที่ ส่งผลให้เกิดความเสียหายแก่ปลาที่จะนำมาบริโภค ส่วนหนึ่งนักวิชาการให้สมมติฐานว่า อาจเกิดจากการใช้ปุ๋ยและสารเคมีที่ปนเปื้อนในแหล่งน้ำก็เป็นได้

จากปัญหาข้างต้นจึงจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงชนิดพันธุ์ปลา เครื่องมือการจับปลา วัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปลาในแต่ละพื้นที่ และสาเหตุต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อปลาในชุมชนลุ่มน้ำชีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งข้อมูลพื้นฐานที่ได้จากการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่อาจมีผลเกี่ยวเนื่องกับปลา ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำชีในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งยังไม่มี การศึกษามาก่อน อันจะทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำชีดังกล่าวทราบถึงรากเหง้าทาง วัฒนธรรมของตนเองอันจะช่วยให้การพัฒนาพื้นที่ในลุ่มน้ำชีนี้เป็นไปได้อย่างยั่งยืน

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการประมงของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำชี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ อุปกรณ์การจับปลา วิธีการจับปลาโดยเครื่องมือและวิธีการต่าง ๆ การใช้ประโยชน์จากปลาที่จับได้ เช่น การถนอมอาหารจากปลา การประกอบอาหารและการจำหน่ายปลา
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปลาและคนในชุมชนลุ่มน้ำชี โดยอาศัยกลไกของตลาดปลาและเครือข่ายปลา
3. เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิตของคนกับปลาในชุมชนลุ่มน้ำชี ในพื้นที่ที่แตกต่างกันได้แก่ริมฝั่งแม่น้ำ (ต้นแม่น้ำ กลางแม่น้ำ และปลายแม่น้ำ) หนองน้ำขนาดใหญ่หรือทะเลสาบน้ำจืด และที่นาในหมู่บ้าน
4. เพื่อศึกษาชนิดปลาที่พบในปัจจุบัน ปลาต่างถิ่น ปลาที่เหลือน้อย และชนิดที่เคยพบในลุ่มน้ำชีและการเปลี่ยนแปลงของชนิดพันธุ์ปลาในช่วงเวลาต่างๆ ในลุ่มน้ำชีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของชนิดพันธุ์ปลา อุปกรณ์การจับปลา และรูปแบบการใช้ประโยชน์จากปลาในชุมชนลุ่มน้ำชีในช่วงเวลาดังกล่าวตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2480 - ปัจจุบัน
2. ทำให้ทราบวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มน้ำชี ที่เกี่ยวข้องกับปลา และเครื่องมือจับปลา
3. ทำให้ทราบความสำคัญของปลาต่อการยังชีพของคนในลุ่มน้ำชี
4. ทำให้ทราบความสัมพันธ์ของปลากับการขยายตัวของชุมชนในลุ่มน้ำชี
5. ทำให้ทราบผลของการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศต่อชนิดของปลา และอุปกรณ์จับปลา

6. ทำให้ทราบวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีต่อปลาในชุมชน ที่มีลักษณะทางกายภาพของแหล่งน้ำแตกต่างกัน

7. ทำให้ทราบกลไกการไหลของปลา จากแหล่งน้ำที่แตกต่างกันในลุ่มแม่น้ำชีไปสู่ตลาดและชุมชนอื่น

8. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่จับปลากับชุมชนอื่น เช่น ชุมชนปลูกข้าว เป็นต้น

ขอบเขตของการศึกษา

1. เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ในการศึกษา

รูปแบบของแม่น้ำแบ่งออกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ได้เป็น 2 ประเภท คือ

- 1) Reservoir river หมายถึง แม่น้ำหรืออ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่บริเวณตอนบนของแม่น้ำ และ
- 2) Flood river หมายถึง แม่น้ำที่มีการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำตลอดรอบปี โดยมีอิทธิพลมาจากน้ำฝนและแม่น้ำที่ไหลหลาก นอกจากนี้ยังสามารถแบ่งแม่น้ำตามระนาบออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) Rhithron zone ลักษณะพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง กระแสน้ำไหลแรงพื้นที่ท้องน้ำมีลักษณะเป็นกรวดและหิน 2) Potamon zone เป็นบริเวณแม่น้ำตอนล่างพื้นที่มีความลาดชันต่ำพื้นที่ท้องน้ำเป็นดินและทรายซึ่งจากลักษณะทางกายภาพดังกล่าวส่งผลให้ชนิดพันธุ์ปลาที่พบในแหล่งน้ำมีความแตกต่างกันโดยมีความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำแต่ละชนิด¹¹ นอกจากนี้พื้นที่ในเขตแม่น้ำแล้วแหล่งที่มีการจับปลายังมีในบริเวณที่เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่หรือทะเลสาบน้ำจืด และบริเวณที่นาในแต่ละชุมชน ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้ชนิดพันธุ์ปลาแตกต่างกัน

2. พื้นที่ที่ทำการศึกษา

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี โดยเลือกพื้นที่ ที่ทำการศึกษารวม 5 จุด ซึ่งแต่ละจุดที่เลือก มีลักษณะเด่นแตกต่างกันดังต่อไปนี้

1. ชุมชนกลางลุ่มแม่น้ำชี (บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม) บ้านท่าขอนยางเป็นเมืองเก่าตั้งมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 โดยการอพยพบ้านเรือนมาจากเมืองคำม่วนซึ่งอยู่ในประเทศลาว แต่เดิมชุมชนแห่งนี้ทำการเพาะปลูกข้าวบ้าง แต่เนื่องจากน้ำท่วมบ่อยครั้งจึงต้องจับปลาเพื่อนำไปแลกข้าวในบริเวณนาโคกเสมอๆ นอกจากนี้ ชื่นไปทางตอนเหนือในเขตอำเภอกันทรวิชัยยังเป็นแหล่งผลิตเกลือมาตั้งแต่อดีต ซึ่งเป็นวัสดุหลักในการทำปลาแดก

2. ชุมชนปลูกข้าว (บ้านหันพัฒนา ตำบลเขาว อำเภอมือเมือง จังหวัดมหาสารคาม) บ้านหันพัฒนาเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ติดกับชุมชนโบราณ บ้านเชียงเหียน มีลักษณะพื้นที่ราบลุ่มทางตอนใต้ของหมู่บ้านลงสู่ห้วยคะคาง ซึ่งลักษณะดังกล่าวเหมาะแก่การปลูกข้าว บริเวณที่นา

จะมีการขุดบ่อน้ำสำหรับการเพาะปลูก อีกทั้งยังเป็นที่ยรวมปลาในช่วงข้าวตั้งท้องกระจายทั่วหมู่บ้าน ผู้คนมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับปลาชัดเจน และเมื่อถึงช่วงฤดูแล้งจะมีผู้คนจากชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำชีเอาปลามาแลงข้าวเสมอ หรือไม่ก็มีการเดินทางจากหมู่บ้านไปจับปลาที่ลำห้วยหรือแม่น้ำชีมาบริโภคซึ่งอยู่ไม่ไกลมากนัก (ประมาณ 10 กิโลเมตร)

3. ชุมชนต้นแม่น้ำ (บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู) เป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งมาพร้อมกับเขื่อนอุบลรัตน์ จุดประสงค์ของการก่อตั้งหมู่บ้านเกิดขึ้นจากการจับปลาโดยเฉพาะ และทั้งหมู่บ้านมีการจับปลาเป็นอาชีพหลัก และการเกิดขึ้นของหมู่บ้าน เนื่องจากมีผู้คนมาจากทั่วทุกสารทิศ มาตั้งรกรากอยู่ร่วมกัน

4. ชุมชนปลายลุ่มแม่น้ำชี (บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี) บ้านท่าศาลาเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้จุดเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำมูล – ชี ที่สุดและได้รับสมญานามว่า เป็นหมู่บ้านพรานปลาที่หาหมู่บ้านอื่นเทียบได้ยากในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนใต้ในแต่ละปี สามารถจับปลาจำหน่ายได้โดยเฉพาะช่วงเดือนพฤศจิกายน – กุมภาพันธ์ ของทุกปี ว่ากันว่าสามารถจับปลาขายได้ปีละไม่น้อยกว่า 3 – 5 แสนบาท นอกจากนี้ยังใกล้หมู่บ้านท่าไทร (บ้านท่าไทร ตำบลท่าไทร อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี) ซึ่งเป็นแหล่งผลิตปลาแดกที่สำคัญของลุ่มแม่น้ำมูล – ชี

5. ชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่และต้นแม่น้ำ (บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี) บ้านดอนแก้วเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็นเกาะ ตั้งอยู่กลางหนองหาน จังหวัดอุดรธานีซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำปาว ลักษณะสำคัญของหมู่บ้านที่น่าสนใจ คือหมู่บ้านเป็นเกาะมีทางออกจากหมู่บ้านทางเดียว ผู้คนในหมู่บ้านประกอบอาชีพจับปลาและนำมาขายเพื่อ นำเงินมาซื้อข้าวสารบริโภค ทั้งนี้เพราะแต่เดิมบ้านดอนแก้วสามารถปลูกข้าวโดยวิธีนาหว่านได้ แต่เมื่อมีโครงการโขงชีมูล มาทำผกกันหนองหานเป็นช่วง ๆ ทำให้น้ำท่วมที่นาเดิม นอกจากนี้กรมชลประทานได้มาทำฝายกั้นลำน้ำปาว ในเขตตัวอำเภอส่งผลให้ปลาบางชนิดจากแม่น้ำปาวที่เคยขึ้นมาวางไข่ในช่วงฤดูฝน มาไม่ได้ส่งผลให้ปลาชนิดนั้นหายไปจากหนองหาน

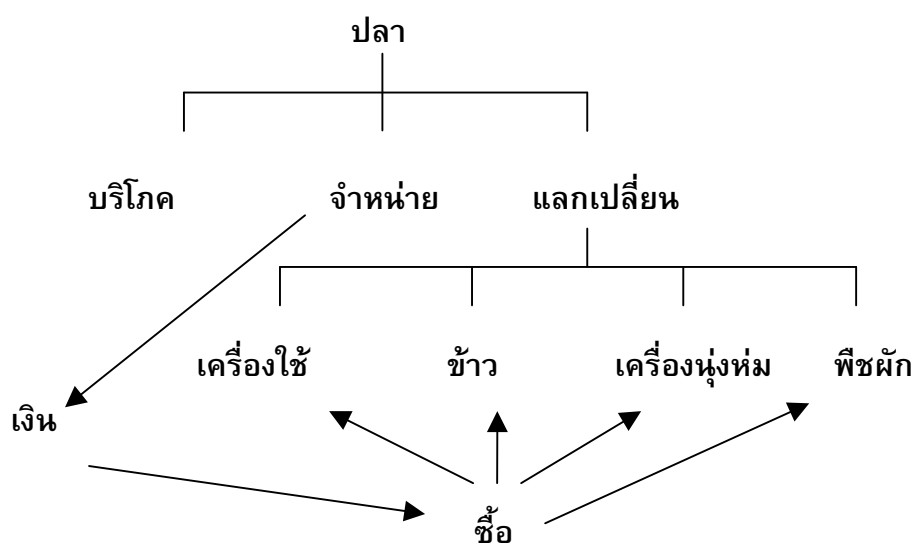
กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษาในครั้งนี้ที่มิวิจัยมีกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ผลการศึกษาให้เป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ซึ่งกรอบวิจัยทั้งหมดสร้างขึ้นเพื่ออธิบาย โจทย์วิจัย 7 ประการ

โจทย์วิจัยที่ 1 ปลามีความสำคัญกับการยังชีพของคนในชุมชนลุ่มน้ำอย่างไร?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. ชุมชนในลุ่มแม่น้ำซีมีการใช้ประโยชน์จากปลา ในการบริโภค จำหน่ายและ แลกเปลี่ยนอย่างไรบ้าง ?
2. ชุมชนในลุ่มแม่น้ำซี มีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรปลากับชุมชนอื่น เช่น ข้าว เครื่องนุ่งห่ม พืชผัก และเครื่องใช้ ของชุมชนอื่นอย่างไรบ้าง?

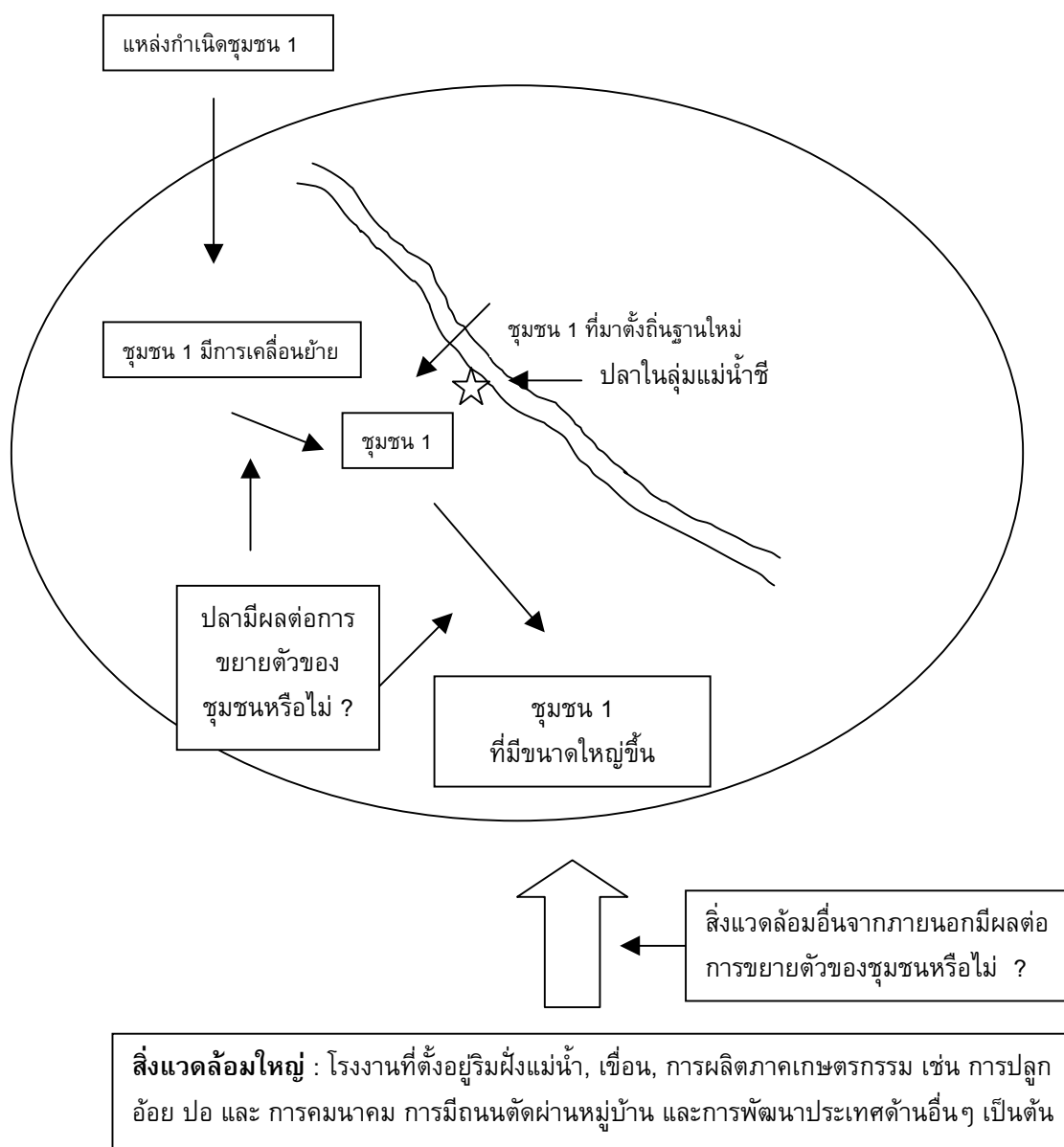

ภาพที่ 1 แสดงแบบจำลองการใช้ประโยชน์จากปลาซึ่งเป็นแนวทางในการศึกษา ความสำคัญของปลาต่อการยังชีพของคนในชุมชน

โจทย์วิจัยที่ 2 ปลามีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชีอย่างไร?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. อะไรคือสาเหตุของการเกิดขึ้นของชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีในช่วงแรก ?
2. ปลาเป็นสาเหตุที่ทำให้มีการก่อตั้งชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีหรือไม่ ?
3. ปลาเป็นสาเหตุให้มีการขยายตัวของชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีหรือไม่ ?
4. ปัจจัยจากภายนอกชุมชนหรือปลามีผลต่อการขยายตัวของชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ?

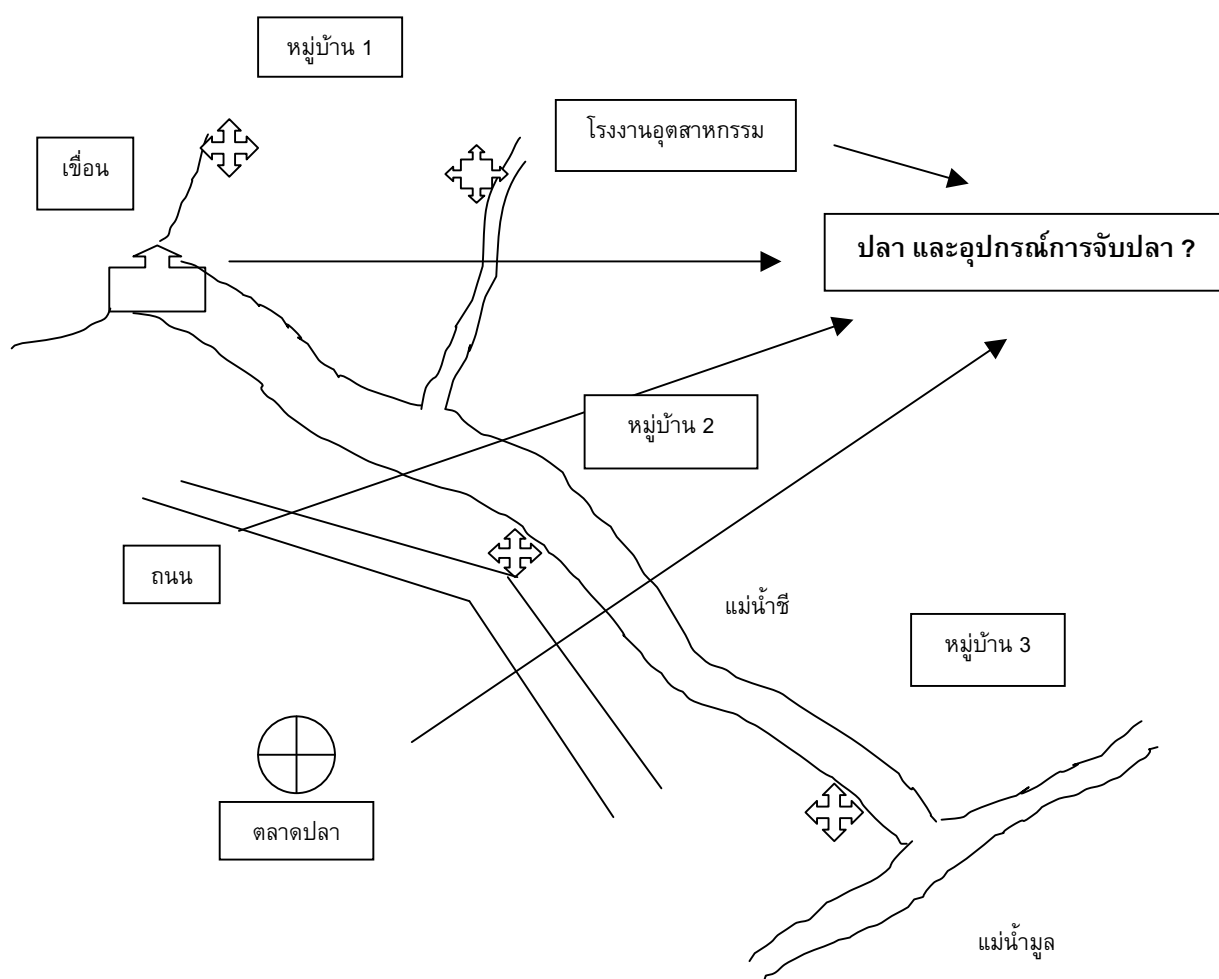

ภาพที่ 2 แสดงแบบจำลองการศึกษาเพื่อหาคำตอบว่าปลามีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชีอย่างไร

โจทย์วิจัยที่ 3 การเปลี่ยนแปลงที่มีผลมาจากการพัฒนาประเทศได้แก่ การสร้างเขื่อน การตั้งโรงงานอุตสาหกรรม การตัดถนน การมีตลาดปลา มีผลอย่างไรต่อชนิดและอุปกรณ์การจับปลาในชุมชนลุ่มน้ำชี?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. เมื่อมีการพัฒนาประเทศ เช่น การสร้างเขื่อน การมีโรงงานอุตสาหกรรม การตัดถนนและการมีตลาดปลาส่งผลทำให้จำนวนและชนิดของปลาเปลี่ยนแปลงอย่างไร ?
2. ผลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลต่ออุปกรณ์การจับปลาอย่างไร?

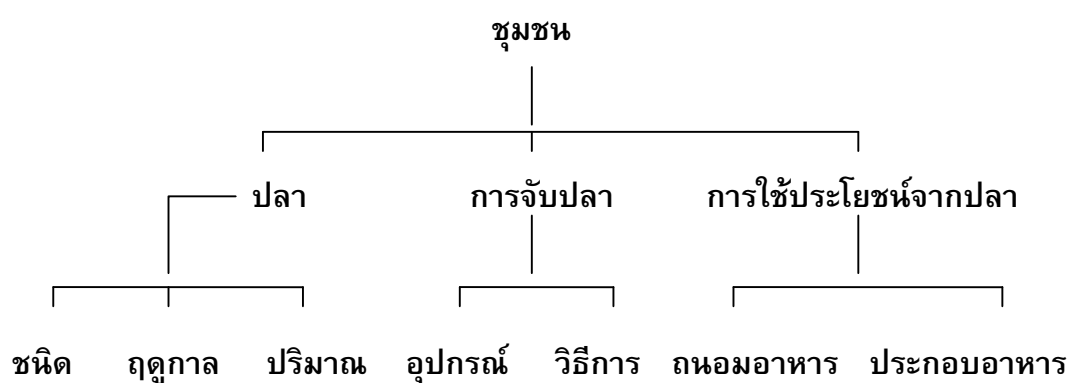

ภาพที่ 3 แสดงแบบจำลองการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่มีผลมาจากการพัฒนาประเทศ ด้านต่าง ๆ ต่อชนิดจำนวน และอุปกรณ์จับปลา

โจทย์วิจัยที่ 4 ชุมชนในลุ่มน้ำชีมีองค์ความรู้เกี่ยวกับปลา การจับปลา และการใช้ประโยชน์จากปลาอย่างไร?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. ชุมชนในลุ่มน้ำชีมีความเกี่ยวข้องกับปลา การจับปลา และการใช้ประโยชน์จากปลาอย่างไร ?
2. แต่ละชุมชนมีองค์ความรู้เกี่ยวกับชนิด ฤดูกาลจับปลา ปริมาณปลา อุปกรณ์การจับปลา วิธีการจับปลา การถนอมอาหารจากปลา และการประกอบอาหารจากปลาอย่างไร ?
3. การเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้เกี่ยวกับปลาในลุ่มน้ำชีมาจากสาเหตุอะไรบ้าง ?

ภาพที่ 4 แสดงแบบจำลองการศึกษาองค์ความรู้ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปลา การจับปลา และการใช้ประโยชน์จากปลาในชุมชนลุ่มน้ำชี

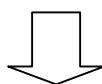
โจทย์วิจัยที่ 5 ประชาชนในกลุ่มน้ำชีที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำที่ต่างกันมีความสัมพันธ์กับปลาแตกต่างกันอย่างไร?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

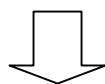
1. ในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ได้แก่ ชุมชนเขื่อน ชุมชนกลางแม่น้ำ ชุมชนปลายแม่น้ำ ชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ และชุมชนที่นา ในแต่ละชุมชนมีตลาดปลา การใช้ประโยชน์จากปลา ชนิดของปลา เครื่องมือจับปลา วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ภายในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแตกต่างกันอย่างไร ? แตกต่างกันหรือไม่ ? มีสาเหตุมาจากปัจจัยใด ?

ชุมชนต้นแม่น้ำ ชุมชนตอนกลางแม่น้ำ ชุมชนตอนปลายแม่น้ำ ชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ ชุมชนที่นา

--	--	--	--	--

ความสัมพันธ์เกี่ยวกับคนและปลา ได้แก่ ตลาดปลา การใช้ประโยชน์ เครื่องมือจับปลา ชนิดของปลา วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ภายในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่อชุมชน แตกต่างกันหรือไม่ ? อย่างไร ?

ปัจจัยภายนอก

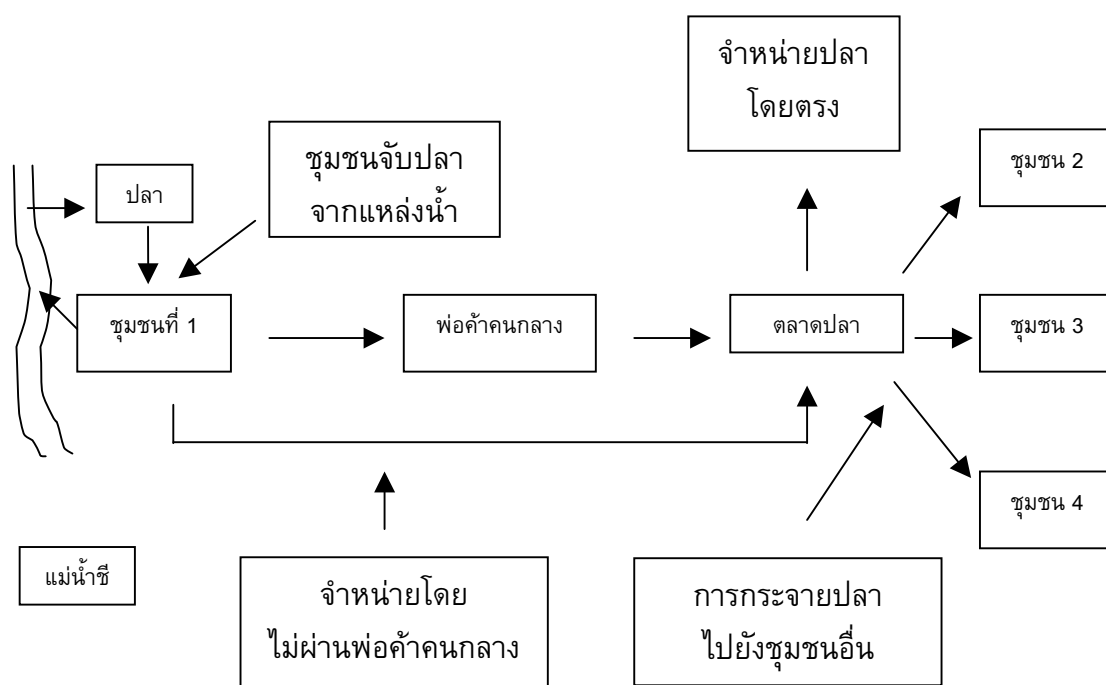
ปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ ความสัมพันธ์เกี่ยวกับคนและปลา ได้แก่ ตลาดปลา การใช้ประโยชน์ เครื่องมือจับปลา ชนิดของปลา วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ภายในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่อชุมชนเปลี่ยนไป ?

ภาพที่ 5 แสดงแบบจำลองการศึกษารูปร่างความสัมพันธ์ระหว่างปลากับชุมชนในแต่ละชุมชนในกลุ่มแม่น้ำชี

โจทย์วิจัยที่ 6 ตลาดปลามีความสำคัญต่อชุมชนลุ่มน้ำอย่างไร?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. การเกิดขึ้นของตลาดปลา มีผลต่อการจับปลาของคนในชุมชนลุ่มน้ำอย่างไร ?
2. การเกิดขึ้นของตลาดปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำซีมีผลต่อการไหลของปลาจากชาวประมงจับได้อย่างไร ?
3. ชุมชนลุ่มแม่น้ำซีมีรูปแบบการจำหน่ายปลาที่จับได้อย่างไร ?
4. พ่อค้าคนกลางมีบทบาทอย่างไรต่อปลาที่จับได้ในชุมชนลุ่มแม่น้ำซี ?
5. การกระจายปลาจากตลาดปลาไปสู่ชุมชนอื่นเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

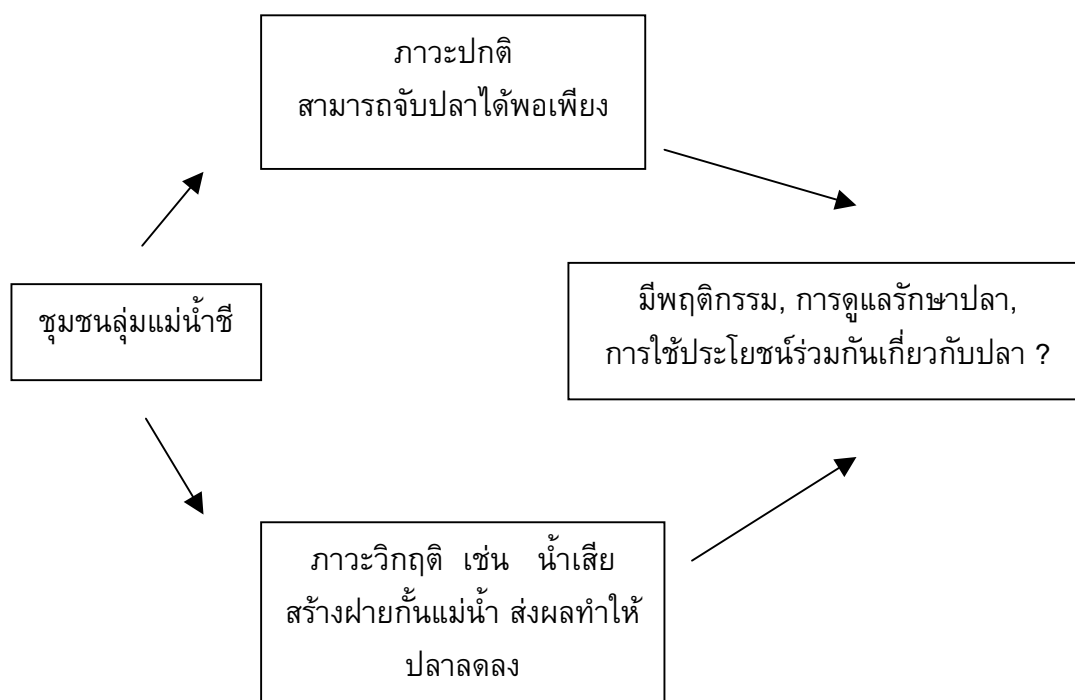

ภาพที่ 6 แสดงแบบจำลองการศึกษาการไหลของปลาจากชุมชนลุ่มแม่น้ำซีสู่ชุมชนอื่นๆ

โจทย์วิจัยที่ 7 ชุมชนในลุ่มน้ำซีให้ความสำคัญกับแหล่งน้ำและปลาอย่างไร?

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. ในสถานะที่ชุมชนลุ่มแม่น้ำซีมีปลาอยู่ทุกชุมชนสามารถจับปลาได้อย่างพอเพียง คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำซีมีพฤติกรรม การดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากปลาร่วมกันอย่างไร ?
2. ในสถานะที่ชุมชนเกิดภาวะวิกฤติเช่น น้ำเน่าเสีย การกั้นฝายระหว่างแม่น้ำส่งผลให้ปลาลดลงคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำซีมีพฤติกรรม การดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์จากปลาร่วมกันอย่างไร ?

ภาพที่ 7 แสดงแบบจำลองการศึกษาศึกษาการให้ความสำคัญต่อปลาของคนในลุ่มแม่น้ำซี

กรอบการวิเคราะห์

การวิเคราะห์การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี อาศัยข้อมูลจากการศึกษา 5 ประการคือ

1. ศึกษาชนิดพันธุ์ปลาที่ปรากฏตั้งแต่อดีต (พ.ศ. 2480) จนถึงปัจจุบันทั้งในระบบของแม่น้ำ หนองน้ำสาธารณะ ที่นา และบ่อปลาของครอบครัวในหมู่บ้าน
2. ศึกษาชนิดของอุปกรณ์การจับปลาที่ใช้ในลุ่มน้ำชีตั้งแต่อดีต (พ.ศ. 2480) จนถึงปัจจุบัน
3. ศึกษาถึงวิธีการใช้ประโยชน์จากปลาในชุมชนลุ่มน้ำชีตั้งแต่อดีต (พ.ศ. 2480) จนถึงปัจจุบันเช่นการแลกเปลี่ยน ประกอบอาหาร และการถนอมอาหาร เป็นต้น
4. ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในลุ่มน้ำชีต่อปลาในแหล่งน้ำที่มีลักษณะแตกต่างกัน
5. ศึกษาถึงตลาดปลาและเครือข่ายเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของปลาที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี

ข้อมูลของชนิด อุปกรณ์การจับ วิธีการใช้ประโยชน์ ความสัมพันธ์ ของคนต่อปลาในแหล่งน้ำแบบต่าง ๆ และตลาดหรือเครือข่ายตลาดปลา ที่ได้จากการศึกษาจะเป็นดัชนีที่สะท้อนถึงสาเหตุการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมโดย **อาศัยมิติของเวลา** ในแต่ละช่วงเป็นตัวชี้ถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

คำอธิบายคำสำคัญ

ชาวประมง – หมายถึง ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำชีและออกทำการจับปลาเป็นประจำ

ชนิดปลา – หมายถึง ปลาที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ในชุมชน

อุปกรณ์การจับปลา – หมายถึง เครื่องมือในการจับปลาชนิดต่าง ๆ ที่ผู้ที่อยู่ในชุมชนลุ่มน้ำชีประดิษฐ์ขึ้นเพื่อจับปลามาบริโภค

การใช้ประโยชน์จากปลา – หมายถึง บริโภค จำหน่ายและแปรรูป

ปลาต่างถิ่น – หมายถึง ปลาที่เดิมไม่ได้เป็นปลาที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำชีโดยธรรมชาติแต่พบในแม่น้ำชีในปัจจุบัน

ปลาที่เหลือน้อย – หมายถึง ปลาที่สามารถจับได้ลดลง เมื่อเทียบกับที่สามารถจับได้ในปัจจุบัน

แหล่งจับปลา – หมายถึง บริเวณที่ประชาชนในชุมชนลุ่มน้ำชีจับปลามาบริโภค

ภูมิปัญญาในการจับปลา – หมายถึง ความสามารถในการหาวิธีการใด ๆ เพื่อที่จะได้มา

ซึ่งชนิดของปลาที่ต้องการ รวมถึงการวิเคราะห์ และพยากรณ์ที่เกี่ยวข้องกับปลาและการจับปลา

ความเชื่อบางประการ – หมายถึง สิ่งที่เป็นข้อค่านึงในการจับปลาซึ่งอาจถูกสั่งสอนมาจากบรรพบุรุษหรือเกิดจากประสบการณ์ตรงในการจับปลา

ตลาดปลา – บริเวณที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนปลาในชุมชนลุ่มน้ำชี

แหล่งน้ำสาธารณะ – แหล่งน้ำที่คนในหลายชุมชนหรือหมู่บ้านมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

บ่อน้ำหรือบ่อปลา – บ่อน้ำที่ขุดภายในที่ดินเฉพาะบุคคลของคนในแต่ละหมู่บ้าน

การไหลของปลา – ปลาที่จับได้จากแม่น้ำชีถูกนำออกจากชุมชนไปยังแหล่งอื่นโดยวิธีการต่าง ๆ

วิธีดำเนินการการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ แบ่งวิธีการดำเนินการศึกษาออกเป็น 3 ขั้นตอนด้วยกันคือ

1. การเลือกประชากรกลุ่มที่ศึกษา
2. วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า
3. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การเลือกประชากรที่ศึกษา ประชากรที่ใช้ในการศึกษาแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1.1 ผู้รู้ (Key Informants) หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและการประมง รวมถึงผู้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของหมู่บ้าน

1.2 ผู้เชี่ยวชาญด้านการประมง หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพประมงในหมู่บ้าน และมีความชำนาญในการจับปลา

1.3 ประชากรของชุมชน หมายถึง ผู้คนโดยทั่วไปที่อาศัยอยู่ในชุมชน และมีความเกี่ยวข้องกับการจับปลามักเป็นครั้งคราว รวมถึงมีการใช้ประโยชน์จากปลา เช่น ใช้ปลาเป็นอาหาร ประกอบอาหาร เป็นต้น

1.4 พ่อค้า – แม่ค้าปลา หมายถึง ผู้ที่มีอาชีพซื้อ – ขายปลา และผลิตภัณฑ์ปลาภายในชุมชน รวมถึงผู้มีบทบาทและส่วนร่วมในการไหลของปลาออกจากชุมชน

2. วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีศึกษาจากเอกสาร และการศึกษาจากภาคสนามโดยมีขั้นตอนในการดำเนินการดังต่อไปนี้

2.1 วิธีศึกษาจากเอกสาร (Documentary Studies)

เป็นการศึกษาเอกสาร ได้แก่ หนังสือ เอกสารวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร และหนังสือพิมพ์ จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดแผนการศึกษา กรอบแนวคิด สำหรับการวิจัย โดยศึกษาจากแหล่งที่สำคัญ ดังนี้

- 2.1.1 สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 2.1.2 สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 2.1.3 ศูนย์อีสานนิเทศสิรินธร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 2.1.4 ห้องสมุดคณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- 2.1.5 ห้องสมุดสถานีประมงน้ำจืดมหาสารคาม
- 2.1.6 แหล่งข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบล ของชุมชนที่ศึกษาแต่ละแห่ง
- 2.1.7 ห้องสมุด ดับบลิว.อี.จอห์นสัน สถาบันประมงน้ำจืดแห่งชาติ
- 2.1.8 หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

2.2 การศึกษาภาคสนาม (Field Studies)

ในการศึกษาครั้งนี้ใช้ข้อมูลการศึกษาจากภาคสนามเป็นหลัก โดยมีวิธีการดำเนินการ ดังนี้

2.2.1 การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยใช้การสังเกต 2 แบบ คือ

- การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation)

เป็นการสังเกตสภาพทั่วไปภายในหมู่บ้าน วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรม รวมถึงเหตุการณ์ทั่วไปของชุมชนที่ศึกษา

- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

โดยผู้วิจัยจะเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมกับคนในชุมชน เช่น การออกหาปลา การมีส่วนร่วมกับวิถีชีวิตของชุมชน การประดิษฐ์เครื่องมือจับปลา การถนอมเก็บรักษาปลา การออกรับซื้อปลากับพ่อค้า – แม่ค้าปลา ภายในและภายนอกหมู่บ้าน รวมทั้งการพูดคุยและออกเยี่ยมบ้านของแต่ละครอบครัว

2.2.2 การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์ 2 แบบ คือ

- การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview)

เป็นการสัมภาษณ์โดยทั่วไป เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน วิถีชีวิตของชุมชนกับปลา การจับปลา และการใช้ประโยชน์จากปลา รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกับปลาทั้งในอดีตและปัจจุบัน การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนี้ผู้วิจัยใช้สัมภาษณ์กับกลุ่มผู้รู้ (Key-Informants) ในชุมชน

- การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview)

ผู้วิจัยได้แบ่งการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยจะทำการศึกษาจากผู้เชี่ยวชาญการประมงที่ประกอบอาชีพหลักทำการประมงในชุมชน โดยกำหนดโครงสร้างที่ต้องการทราบเป็นหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการประมง การจับปลา เครื่องมือจับปลา การใช้ประโยชน์จากปลา และตลาดปลาหรือการขายปลา ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

2.2.3 การจัดเวทีสาธารณะ

การจัดเวทีสาธารณะเพื่อให้ได้มีการอภิปราย ในหัวข้อที่น่าสนใจเกี่ยวกับการประมงในชุมชนด้านต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนได้แก่

- การจัดเวทีสาธารณะเพื่อศึกษาข้อมูลโครงสร้าง

เป็นการเก็บข้อมูลจากการจัดเวทีสาธารณะในรูปแบบการอภิปรายผล จากข้อมูลเบื้องต้นที่เก็บได้ เพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงวิเคราะห์และเชิงลึกจากคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับปลา และการประมงในทุก ๆ ด้าน ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมถึงผลกระทบด้านอื่น

- การจัดเวทีสาธารณะเพื่อตรวจสอบข้อมูลแบบสะท้อนกลับ

เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งหมด ทั้งข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลแบบสังเคราะห์ มาจัดเวทีเพื่อให้คนในชุมชน ได้อภิปรายผลการศึกษาว่า ผลการศึกษาที่ได้ศึกษามาก่อนหน้านี้ถูกต้องหรือไม่ รวมถึงให้คนในชุมชนได้รับทราบถึงประวัติศาสตร์ของตัวเองไปพร้อมกัน

2.2.4 การเก็บตัวอย่างปลา

ทำการเก็บตัวอย่างปลาที่ชาวประมงในแต่ละชุมชนจับได้ในแต่ละเดือนในรอบ 1 ปีแล้วนำมาจำแนกทางอนุกรมวิธาน ตามแบบของ Vidthayanon และคณะ¹⁰ รวมทั้งชื่อปลาที่เรียกกันตามท้องถิ่นแต่ละแห่ง เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงชนิดพันธุ์ปลา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2.2.5 การเก็บข้อมูลวิธีการใช้ประโยชน์จากปลา

ทำการเก็บข้อมูลในเชิงลึกถึงวิธีการ การทำ หรือปรุงอาหารที่ทำจากปลา ในรูปแบบต่าง ๆ ของแต่ละชุมชน เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และภูมิปัญญาของชุมชน

2.2.6 การเก็บข้อมูลอุปกรณ์การจับปลา

ทำการเก็บข้อมูลในเชิงลึกเกี่ยวกับ เครื่องมือจับปลา การใช้ รวมถึงการสร้างเครื่องมือ (เบื้องต้น) เพื่อสะท้อนถึงวิธีการ ภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนที่ศึกษา และแยกความแตกต่างของความรู้ความสำคัญของอาชีพประมงในแต่ละชุมชน

2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือดังต่อไปนี้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.3.1 กล้องถ่ายภาพ

2.3.2 เครื่องบันทึกเสียง

2.3.3 สมุดบันทึก

2.3.4 ไม้บรรทัดและกระดาษโปสเตอร์ ประกอบในการถ่ายภาพให้ได้ขนาด
สัดส่วนจริง

2.3.5 แบบสัมภาษณ์

2.3.6 ถังเก็บตัวอย่างปลา

2.3.7 น้ำยารักษาสภาพปลา (ฟอร์มาลีน)

2.3.8 ถังพลาสติกเก็บตัวอย่าง

2.3.9 ถังมือพลาสติก

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยดำเนินการดังต่อไปนี้

3.1 เก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือทุกประเภท นำมาจำแนกข้อมูลออกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา

3.2 วิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการศึกษาที่ตั้งไว้ โดยใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์ และศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่า วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยวิธีทางสถิติ คือ ร้อยละ และเสนอในรูปตารางอธิบายผลโดยวิธีพรรณนา

เอกสารอ้างอิง

- ¹ฉลาด จันทรสมบัติ. 2520. **ประดิษฐ์กรรมเครื่องมือเครื่องใช้อีสาน**. สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, มหาสารคาม. หน้า 55 - 62.
- ²เทอดศักดิ์ นิสังกาศ. 2524. **เครื่องจักสาน**. สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, มหาสารคาม. หน้า 1 - 8.
- ³บุญส่ง ศรีเจริญธรรม, สันทนา ดวงสวัสดิ์, บุญยรัตน์ จันทรสว่าง และ ฎีกา รัตนชำนอง. 2541. **ความชุกชุม ความหลากหลาย และการฟื้นตัวของประชาคมปลาในลำน้ำพอง ชี และมูลหลังวิกฤตการณ์น้ำเสียปี พ.ศ. 2535**. กลุ่มทรัพยากรประมง สถาบันวิจัยประมงน้ำจืด กรมประมง, กรุงเทพมหานคร. 76 หน้า.
- ⁴บุญส่ง ศรีเจริญธรรมและศิริ กอนันตกุล. 2536. **สภาวะการประมงและผลการจับสัตว์น้ำในหนองหาร จังหวัดสกลนคร ระหว่างการบูรณะปี 2535**. กลุ่มทรัพยากรประมง สถาบันวิจัยประมงน้ำจืดกรมประมง, กรุงเทพมหานคร. 32 หน้า.
- ⁵ประเทือง จินตสกุล. 2528. **ภูมิศาสตร์กายภาพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ทวีการพิมพ์, กรุงเทพฯ. หน้า 86 - 139.
- ⁶สมหมาย เปรมจิตต์. 2542. **ประวัติศาสตร์ลาว : เรียบเรียงโดยมหาสิลา วีรวงศ์**. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพมหานคร.
- ⁷สายใจ ภูสีเขี้ยว. 2524. **เครื่องจักสาน**. สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, มหาสารคาม. หน้า 1 – 13.
- ⁸สุชาติา เชื้อชมกุล. 2524. **ไซ**. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, มหาสารคาม. หน้า 1 – 38.
- ⁹อภิศักดิ์ โสมอินทร์. 2540. **ปลาแดก "อาหารหลักของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย – ลาว"**. วารสาร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 16(1) : 9 -17.
- ¹⁰Vidthayanon C.,Kanasuta J. and Nabhitabhata, J.1997. **Diversity of Freshwater Fish in Thailand**. Office of Environment Policy and Planing, Bangkok. (in Thai)
- ¹¹Welcome, R.L., 1985. **River Fisheries**. FAO Fish Tech. Pap. No 262.

บทที่ 2

ภูมิศาสตร์กายภาพของภาคอีสาน ลุ่มแม่น้ำชีและพื้นที่ทำการศึกษา

ภูมิศาสตร์กายภาพของภาคอีสาน

ภาคอีสานมีภูมิประเทศแยกตัวออกจากภาคเหนือและภาคกลางอย่างเด่นชัด ทั้งนี้ เพราะการยกตัวของแผ่นดินทั้งสองด้านคือ ด้านทิศตะวันตกและด้านใต้ทำให้ภูมิประเทศลาดเอียงไปทางตะวันออก การยกตัวของแผ่นดินด้านตะวันตกทำให้เกิดขอบสูงชันตามแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ต่อไปยังเทือกเขาแดงพญาเย็น โดยที่ด้านขอบชันหันไปทางตะวันตกต่อบริเวณที่ราบภาคกลาง ความสูงของขอบชันโดยเฉลี่ยประมาณ 120 – 200 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ภูมิประเทศตอนใต้ตามแนวเทือกเขาสันกำแพงและเทือกเขาดงรัก แผ่นดินจะยกตัวสูงขึ้นเช่นเดียวกับทางด้านตะวันตก จะหันด้านขอบชันไปทางประเทศสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย ซึ่งพื้นที่จะมีลักษณะเอียงไปทางทิศเหนือ ความสูงของขอบชันทางด้านนี้ประมาณ 400 เมตร ในบริเวณตอนกลางของภาคมีลักษณะเป็นแอ่งแบบกระทะหาง (Syncline) 2 แอ่งใหญ่คือ แอ่งโคราช (Korat Basin) และแอ่งสกลนคร (Sakhon Nakhon Basin)⁹ แอ่งโคราชเป็นแอ่งที่มีขนาดใหญ่อยู่ทางใต้ ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 33,000 ตารางกิโลเมตร (20,625,000 ไร่) และแอ่งสกลนครอยู่ทางตอนเหนือมีพื้นที่ 12,000 ตารางกิโลเมตร (7,5000,000 ไร่)⁷

แอ่งโคราช (Korat Basin) เป็นแอ่งที่อยู่ใต้ทิวเขาภูพานลงมา มีแม่น้ำมูลและแม่น้ำสาขา คือ แม่น้ำชี แม่น้ำพอง ลำปาว ลำเซ (เซบาย) ห้วยเซบก และแม่น้ำยัง ไหลผ่านเป็นที่ราบกว้างที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี โดยแม่น้ำทั้ง 2 สายนี้มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำโขง เนื่องจากโครงสร้างตอนกลางเป็นแอ่งจึงทำให้ช่วงฤดูหลากน้ำจะไหลออกสู่แม่น้ำโขงไม่ทัน ดังนั้นจึงมักทำให้เกิดสภาพน้ำท่วมตามริมฝั่งเสมอ บางแห่งเป็นที่ราบลุ่มต่ำเมื่อถึงฤดูฝนน้ำจะท่วมแต่เมื่อถึงฤดูแล้ง พื้นดินแห้งมีลักษณะเป็นทุ่งโล่งกว้างใหญ่ ได้แก่ ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งกินพื้นที่ 5 จังหวัดด้วยกัน คือ บางส่วนของจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ศรีสะเกษ และยโสธร

แอ่งสกลนคร (Sakhon Nakhon Basin) เป็นแอ่งที่อยู่ทางเหนือของทิวเขาภูพาน ลักษณะภูมิประเทศลาดเทไปทางเหนือมีที่ลุ่มต่ำซึ่งเป็นหนองบึงหลายแห่งเช่น หนองหารหลวง จังหวัดสกลนคร หนองหานกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และที่อื่น ๆ จังหวัดที่อยู่ในแอ่งสกลนครได้แก่ บางบริเวณของจังหวัดอุดรธานี หนองคาย นครพนม และสกลนคร⁶

ลักษณะทางธรณีวิทยาของภาคอีสาน

หินที่พบในที่ราบสูงโคราชส่วนใหญ่เป็นหินตะกอนสีแดงได้แก่ หินทราย หินทรายแป้ง หินโคลน หินดินดาน และหินกรวดมน เป็นต้น เรียกหินเหล่านี้ว่าหินชุดโคราชซึ่งเป็นตะกอนในมหายุคมีโซโซอิก (Mesozoic Period) หินชุดนี้พบตามภูมิประเทศที่เป็นภูเขา และต่อเนื่องลงมาในบริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นพื้นที่ลอนลาด ได้แก่ บริเวณเทือกเขาภูพานและบริเวณเขาตามขอบที่ราบสูงโคราช ซึ่งจะวางตัวบนหินตะกอนและหินอัคนีที่มีอายุเก่าแก่มากกว่าหินที่อยู่ในมหายุคพาลีโอโซอิก (Paleozoic Period) และมีบางส่วนที่พบวางตัวอยู่บนหินอัคนีของยุคเพอร์เมียน (Permian Period) ต่อเนื่องกับยุคไทรแอสซิก (Triassic Period) หรือวางอยู่บนหินตะกอนยุคไทรแอสซิกตอนกลางถึงตอนปลาย¹ นอกจากนี้ทั้งแอ่งโคราชและแอ่งสกลนครยังมีหน่วยหินมหาสารคาม โครกกรวด ภูพาน เสาขัว พระวิหาร ภูกระดึง และน้ำพอง คิดเป็นร้อยละ 34.0 15.5 6.2 5.79 5.12 4.90 และ 2.5 ตามลำดับรองรับ สำหรับหน่วยหินมหาสารคามหรืออาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าหินเกลือ บางแห่งอาจมีแท่งเกลือหนากว่า 250 เมตร ดังนั้นทั้งสองแอ่งนี้จึงมีดินเค็มเกิดขึ้น⁶ สำหรับดินเค็มในภาคอีสานมีประมาณ 17.8 ล้านไร่ โดยมีจังหวัดที่มีการกระจายของพื้นที่ดินเค็มคือ นครราชสีมา ขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ชัยภูมิ บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร อุบลราชธานี สกลนคร หนองคาย อุดรธานี และนครพนม ลักษณะของดินเค็มที่สังเกตได้คือ จะเห็นซุยของเกลือขึ้นตามผิวดินและมักเป็นที่ว่างเปล่าไม่มีพืชขึ้น ยกเว้นพืชที่ชอบเกลือหรือวัชพืชทนดินเค็ม พื้นที่ดินเค็มบางแห่งมีน้ำใต้ดินอยู่ตื้นประมาณ 1 – 2 เมตร จากผิวดิน ลักษณะของพื้นที่ดินเค็มอีกประการหนึ่ง คือความเค็มไม่สม่ำเสมอในพื้นที่เดียวกัน และความเค็มจะเปลี่ยนไปสะสมในชั้นของดินต่าง ๆ ไม่เท่ากันตามฤดูกาล ในฤดูฝนเกลือจะถูกชะล้างไปสะสมที่ชั้นล่างของดิน ส่วนในฤดูแล้งเกลือจะระเหยขึ้นมากับน้ำสะสมอยู่ที่ชั้นดินด้านบนสลับกัน ด้วยเหตุที่เนื้อดินส่วนใหญ่เป็นดินทราย การขึ้นลงของเกลือตามชั้นของดินจึงเป็นไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ดินเค็มในภาคอีสานมีความเค็มไม่สม่ำเสมอ เพราะซึมซาบดีกว่าจึงมักเปลี่ยนทิศทางการไหลและการสะสมของเกลือได้อย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ดินเค็มบางแห่งมีสภาพเป็นกรดอาจมีปัญหากเกี่ยวกับธาตุลุ่มินัมเพิ่มเติมอีก¹

ลักษณะทางปฐพีวิทยาของภาคอีสาน

ในภาคอีสานหินรองรับส่วนใหญ่เป็นหินตะกอนในกลุ่มหินโคราช ซึ่งส่วนใหญ่เนื้อเป็นทรายและมีหมวดหินที่มีเกลือรวมอยู่ด้วย สภาพเช่นนี้ทำให้วัตถุต้นกำเนิดดินในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นตะกอนที่เกิดจากการผุพังอยู่กับที่ และตะกอนที่เกิดจากหินเหล่านี้เคลื่อนย้ายมาทับถมในบริเวณต่าง ๆ สภาพการเกิดดินโดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆคือ ดินซึ่งเกิดจากวัตถุต้นกำเนิดที่เป็นตะกอนเคลื่อนย้ายมาทับถมกัน (Transported Parent Materials) และ

ดินที่เกิดจากตะกอนตกค้าง (Residual Parent Materials) และตะกอนลาดเชิงเขา (Colluvium)¹ ลักษณะทางปลูกพืชของภาคอีสานอาจแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทคือ

1. สันดินริมน้ำและที่ราบน้ำท่วมถึง

วัตถุต้นกำเนิดส่วนใหญ่เป็นตะกอนน้ำที่มีอายุน้อย ที่เคลื่อนตัวลงมากับน้ำที่ไหลหลากจากพื้นที่ที่สูงกว่า พบตามที่ราบริมน้ำสายหลักต่าง ๆ เช่น แม่น้ำสงคราม แม่น้ำพอง แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณร้อยละ 5 ของภาค ภูมิฐานแบบนี้จะประกอบด้วย สันดินริมน้ำและที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood plain) ซึ่งอาจรวมถึงพื้นที่ราบดินเหนียวจัด เนินทราย ที่ลุ่มน้ำขัง (Swamp) หาดริมน้ำ (Point bar) บึงโค้ง (Oxbow) ในขณะที่พื้นที่บางส่วนเป็นที่ราบเรียบมีศักยภาพการใช้ประโยชน์สูง ดินที่เกิดบริเวณคันน้ำจะเป็นเนื้อดินละเอียดปานกลาง ส่วนบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนใหญ่มีเนื้อดินเป็นดินเหนียวและเป็นในที่ลุ่ม¹ บริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ ดินส่วนใหญ่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนการใช้ที่ดินบริเวณนี้มักเป็นที่นาในที่ราบน้ำท่วมถึง ส่วนบริเวณสันดินริมน้ำมักปลูกพืชผักสวนครัว⁶

2. พื้นที่ราบขั้นบันไดระดับต่ำ

เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเว้าลง (Concave) ของพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาดดินส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำระบายน้ำได้ไม่ดี ซึ่งอาจแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มดินที่มีดินดานล่างเป็นดินเหนียว กลุ่มดินทราย กลุ่มดินที่มีลูกรังและกลุ่มดินเค็ม⁶ ลักษณะพื้นที่ที่มีลักษณะทางสัณฐานดังกล่าวมักอยู่สูงกว่าที่ราบน้ำท่วมถึง ในระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 120 – 150 เมตร เกิดจากการทับถมของดินตะกอนเป็นเวลานานส่วนใหญ่ใช้เป็นพื้นที่นา¹

3. พื้นที่ราบขั้นบันไดระดับกลาง

เป็นที่ราบที่มีลักษณะนูนขึ้น (Convex) หรือพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด ดินส่วนใหญ่เป็นดินที่ค่อนข้างหยาบ ระบายน้ำดี แต่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ในอดีตเคยเป็นป่าเต็งรังหรือป่าเบญจพรรณที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดินในพื้นที่ดังกล่าวอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ ดินร่วนปนทราย ดินที่เป็นทรายจัดและดินที่เป็นกรวดและศิลาแลง⁶ ที่ราบเหล่านี้มักอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 150 – 180 เมตร ในปัจจุบันนอกจากใช้ในการปลูกพืชไร่ได้แก่ ข้าวโพด มันสำปะหลัง ข้าวป่า ถั่วเหลือง ฝ้าย ละหุ่ง และปอ แล้วยังถูกตัดแปลงเป็นที่นาดอน¹

4. พื้นที่ราบขั้นบันไดระดับสูง

เป็นที่ราบที่ใช้ในการปลูกพืชไร่ มีลักษณะเช่นเดียวกับที่ราบขั้นบันไดระดับกลาง แต่ที่ราบขั้นบันไดระดับสูงจะมีการระบายน้ำที่ดีกว่า และเป็นที่ราบที่มีดินตะกอนมากที่สุด

ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำเนื้อดินเป็นดินร่วนปนทราย พบกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน มีเนื้อที่ประมาณร้อยละ 1 – 2 ของภาค⁶ ดินที่พบบริเวณดังกล่าวเกิดจากการตกค้างหรือตะกอนลาดเชิงเขา ส่วนใหญ่พบบริเวณที่เป็นภูเขาหรือเชิงเขาทางด้านตะวันตกและด้านใต้ของภาค ดินแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะด้วยกันคือ ดินลึก เนื้อละเอียดและเป็นดินเหนียว ดินระดับลึกลงกลางจะมีเนื้อละเอียดปานกลาง ดินตื้นและดินที่เกิดบนภูเขาสูงชัน บริเวณที่มีดินดังกล่าวจะสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 180 – 250 เมตร สภาพพื้นที่เป็นลอนลาด การใช้พื้นที่มักเป็นพื้นที่ป่าและทำไร่¹

พื้นที่ชุ่มน้ำและที่ลุ่มในภาคอีสาน

ลุ่มแม่น้ำสายหลักในภาคอีสานมี 3 ลุ่มแม่น้ำใหญ่ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำมูล และลุ่มแม่น้ำชี และมีพื้นที่บางส่วนของภาคอันเป็นต้นน้ำของลุ่มแม่น้ำป่าสัก ในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ ดังตารางที่ 1 และในพื้นที่ภาคอีสานพบพื้นที่

ตารางที่ 1 พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแยกตามลุ่มน้ำ⁶

ลุ่มน้ำ	พื้นที่ ตร.กม. (ไร่)	ร้อยละ	จังหวัดในเขตลุ่มน้ำ
ลุ่มน้ำโขง	57,422.07 (35,888,793.75)	28.9	หนองคาย นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี อุดรธานี สกลนคร
ลุ่มน้ำมูล	69,700.44 (43,562,775)	41.66	นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี
ลุ่มน้ำชี	49,476.50 (30,922,812.5)	29.55	ชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี อุดรธานี หนองบัวลำภู กาฬสินธุ์
ลุ่มน้ำป่าสัก	675 (421,875)	0.40	ชัยภูมิ เลย
รวม	177,274.0 (110,796,256.25)	100	19 จังหวัด

ชุ่มน้ำในทุกจังหวัดซึ่งอาจเป็นหนองน้ำที่มีน้ำบางฤดู นอกจากนี้ในฤดูฝนยังมีน้ำท่วมขังในที่ลุ่ม โดยเฉพาะเดือนกันยายนถึงตุลาคมซึ่งมีลักษณะน้ำท่วมขังชั่วคราว พบได้ทั่วไปในลักษณะภูมิประเทศแบบพื้นที่ราบขั้นบันไดระดับต่ำ แบบลูกคลื่นลอนลาด ส่วนระบบของทะเลสาบหรือบึงมักพบกระจายอยู่ทั่วไป ซึ่งอาจสร้างจากมนุษย์หรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีขนาดตั้งแต่เล็กจนถึงขนาดใหญ่ ส่วนระบบแม่น้ำในระดับการจำแนกเบื้องต้นส่วนใหญ่ประกอบด้วยแม่น้ำ

ลำธารต่าง ๆ ทั้งประเภทที่มีน้ำตลอดปีและประเภทที่มีน้ำเฉพาะฤดูฝน ส่วนประเภทที่ราบลุ่มแม่น้ำเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญโดยเป็นแหล่งอาศัย แหล่งอาหารของสัตว์น้ำและสัตว์บกอื่น ๆ ตลอดจนพื้นที่ทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ สำหรับในลุ่มแม่น้ำชีนั้น พื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่น พบว่าจังหวัดมหาสารคามมีเนื้อที่ชุ่มน้ำ มากที่สุด รองลงมาคือจังหวัดขอนแก่น ส่วนจังหวัดอุบลราชธานีถึงแม้จะมีพื้นที่ชุ่มน้ำรวมสูง แต่มีบางส่วนของพื้นที่ถูกจัดให้อยู่ในลุ่มแม่น้ำมูล⁶ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนและพื้นที่ชุ่มน้ำในลุ่มแม่น้ำชีที่มีความสำคัญระดับท้องถิ่นแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด	จำนวนพื้นที่ชุ่มน้ำ (แห่ง)	เนื้อที่ทั้งหมด ตร.กม. (ไร่)
กาฬสินธุ์	805	141.3637 (88,352.3125)
ขอนแก่น	1,049	161.8174 (101,135.875)
ชัยภูมิ	736	109.3528 (68,345.5)
มหาสารคาม	1,241	169.1607 (105,725.4375)
ยโสธร	592	50.5424 (31,589)
ร้อยเอ็ด	865	42.4603 (26,537.6875)
หนองบัวลำภู	497	38.3539 (23,971.187)
อุดรธานี	942	113.7836 (71,114.75)
อุบลราชธานี	1,622	96.2736 (60,171)
รวม	8,349	923.1084 (582, 681.7495)

ระบบแม่น้ำที่สำคัญในภาคอีสาน

ลักษณะของระบบแม่น้ำในภาคอีสานจะเกี่ยวข้องโดยตรงกับแม่น้ำโขง ทั้งนี้เพราะภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีแม่น้ำมูลเป็นแม่น้ำสาขาที่สำคัญที่สุดระบายน้ำออกจากภาคนี้และประเทศไทย เมื่อรวมกับแม่น้ำชีจะเป็นสาขาที่ใหญ่ที่สุดของภาค โดยจะมีพื้นที่ลุ่มน้ำเท่ากับ 75 เปอร์เซ็นต์ของภาค ในขณะที่แอ่งสกลนครที่อยู่ทางด้านเหนือระบายน้ำโดยแม่น้ำสายเล็ก ๆ และสั้น หลายสายลงสู่แม่น้ำโขงโดยตรง ในจำนวนทั้งหมดแม่น้ำสงครามจัดเป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุด²

แม่น้ำที่สำคัญในภาคอีสานมี 3 สาย คือ แม่น้ำสงคราม แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ซึ่งมีทิศทางการไหลสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก ประกอบกับมีเนินเขาเตี้ยๆ แบ่งสันพื้นที่จึงสามารถแบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 ลุ่มน้ำใหญ่ ๆ^{2,3} คือ

1. ลุ่มน้ำตอนบน ได้แก่ แม่น้ำสงคราม มีแม่น้ำและลำห้วยสาขาไหลลงสู่แม่น้ำโขงทางฝั่งขวาโดยตรงเช่น แม่น้ำเลย แม่น้ำโขง แม่น้ำสงคราม (ห้วยฮี + น้ำอูน) น้ำก่ำ เป็นต้น รวมพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด 45,000 ตารางกิโลเมตร

2. ลุ่มน้ำตอนกลาง ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งมีแม่น้ำชีที่เป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุด ไหลบรรจบกับแม่น้ำมูลในเขตอำเภวารินชำราบสาขาที่สำคัญ ๆ เกือบทั้งหมดไหลลงทาง ฝั่งซ้าย เช่น ลำน้ำพอง (น้ำพรม + ลำเชียง + น้ำวังโมน) ลำปาว น้ำยัง เป็นต้น รวมพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด 55,100 ตารางกิโลเมตร

3. ลุ่มน้ำตอนล่าง ได้แก่ ลุ่มน้ำมูล แม่น้ำมูลเป็นสาขาของแม่น้ำโขง ที่มีความสำคัญที่สุดในภาคนี้ ไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอบ้านด่านประมาณ 80 กิโลเมตร ทางตะวันออกของตัวจังหวัดอุบลราชธานี สาขาฝั่งขวาที่สำคัญ เช่น ลำแะ ลำจักราช ลำปลายมาศ ห้วยดาดง ลำชี ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย ส่วนสาขาที่ไหลลงฝั่งซ้าย เช่น ลำพระเพลิง ลำตะคอง ลำเชียงไกล ลำพังชู ลำพลับพลา ลำเสียว แม่น้ำชี ลำเซบาย ลำเซบก เป็นต้น รวมพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมด (ไม่รวมลุ่มแม่น้ำชี) 70,100 ตารางกิโลเมตร

ระบบแม่น้ำต่างๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำมูลและแม่น้ำชีมีลักษณะเหมือนกังปลา คือ มีแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีเป็นแกนกลาง แล้วมีลำห้วยสาขาไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำใหญ่เป็นลำดับกันไปทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวา คือ มีระบบลำน้ำแบบรูปกิ่งไม้ (Dendritic Pattern)² สำหรับปริมาณน้ำในลุ่มน้ำต่างๆ ของภาคอีสานนั้น จากการสำรวจเก็บสถิติระดับน้ำและปริมาณน้ำระยะ 15 ปี พบว่าบริเวณต้นน้ำของลำน้ำสายต่างๆ ที่มีพื้นที่ลุ่มน้ำต่ำกว่า 100 ตารางกิโลเมตรเป็นลำน้ำชั่วคราวเมื่อมีฝนตกเท่านั้น ส่วนลำน้ำที่มีน้ำมากขึ้นแต่ไม่เกิน 1,000 ตารางกิโลเมตรลำน้ำประเภทนี้ส่วนใหญ่จะไหลประมาณปีละ 4 – 6 เดือนเท่านั้น คือ ในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงพฤศจิกายน และลำน้ำที่มีพื้นที่ลุ่มน้ำเกิน 1,000 ตารางกิโลเมตรขึ้นไป จะมีน้ำไหลตลอดปี ได้แก่ แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี³

ระบบลุ่มแม่น้ำชีและแหล่งน้ำที่สำคัญ

ระบบนี้มีแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำสายหลักและเป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำมูล³ มีความยาวทั้งหมด 765 ตารางกิโลเมตร ความกว้างที่ปากแม่น้ำ 100 เมตร ต้นกำเนิดมาจากที่ลาดด้านทิศตะวันออกของทิวเขาเพชรบูรณ์ ระบายน้ำลงสู่ทางตอนกลางของภาคจากทิวเขาภูพานสู่ลุ่มแม่น้ำมูลที่ลาดด้านทิศตะวันออกของทิวเขาเพชรบูรณ์ทำให้เป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งที่สุดของภาค ปริมาณน้ำในแม่น้ำจึงมีไม่มากและได้น้ำจากลุ่มน้ำตอนบนของแม่น้ำชี แม่น้ำชีมีแม่น้ำสาขาสำคัญคือ แม่น้ำพอง แม่น้ำปาว² แม่น้ำพรม แม่น้ำเชียง⁷ แม่น้ำยัง³ และคันฉู⁴ บริเวณแม่น้ำพอง ซึ่งมีจุดกำเนิดสูงกว่า 1,100 เมตร จะมีปริมาณน้ำฝนอยู่ระหว่าง 1,000 – 1,200 มิลลิเมตร ส่วนน้ำปาวซึ่งส่วนใหญ่ระบายน้ำจากที่ลาดด้านใต้ของทิวเขาภูพาน ซึ่งมีต้นกำเนิดที่ระดับความสูงระหว่าง 800 – 1,000 เมตร เมื่อมีฝนตกน้ำจะไหลจากต้นแม่น้ำลงสู่แม่น้ำชี

อย่างรวดเร็วและมีการใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวาง ส่วนบริเวณที่สูงไม่ได้นำไปใช้ประโยชน์เท่าที่ควร²

รายละเอียดของแม่น้ำและลำน้ำสายต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำชี

แม่น้ำชี มีต้นกำเนิดจากเขาพญาฝ่อในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์ เขายอดชี และเขายอดนาง จังหวัดชัยภูมิ ไหลไปทางตะวันออกเฉียงใต้ผ่านอำเภอเกษตรสมบูรณ์ อำเภอจัตุรัส อำเภอบ้านเขว้า เข้าเขตอำเภอเมืองชัยภูมิ แล้ววกไปทางทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ ไหลย้อนกลับไปทางเหนือผ่านอำเภอกุฉีชุม จังหวัดชัยภูมิ เข้าเขตจังหวัดขอนแก่น วกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือผ่านอำเภอฟล อำเภอมีนบุรี อำเภอบ้านไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เข้าเขตจังหวัดมหาสารคาม ผ่านอำเภอกุสุมาลย์ อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเมืองมหาสารคาม ไหลต่อไปในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ บริเวณอำเภอกมลาไสย แล้วเข้าไปในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด ผ่านอำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอโพนทอง อำเภอธวัชบุรี อำเภอเสลภูมิ อำเภอมหาชนะชัย แล้วไปลงแม่น้ำมูลฝั่งซ้ายตรงเส้นแบ่งเขตอำเภอเชียงในกับอำเภวารินชำราบ ในจังหวัดอุบลราชธานี⁴ ต้นกำเนิดของแม่น้ำชีนอกจากทิวเขาพระยาฝ่อ ซึ่งอยู่ในเขาเพชรบูรณ์มีสาขาสำคัญดังนี้ บริเวณจังหวัดชัยภูมิมีลำเนา จากสันเขาลวกไหลลงลำชีบนฝั่งขวา และลำนางเจาจากภูเขียวไหลลงทางฝั่งซ้าย ในเขตอำเภอหนองบัวแดง และห้วยสามหมอกไหลลงทางฝั่งซ้าย บริเวณจังหวัดขอนแก่นมีลำน้ำเชิญ น้ำพรม น้ำพวย น้ำพาง น้ำพองโก น้ำวังมน และลำพะเนียงไหลมารวมกันเป็นน้ำพอง ลงสู่แม่น้ำชีทางฝั่งซ้าย บริเวณจังหวัดมหาสารคาม มีห้วยคดางไหลลงมาทางฝั่งขวา บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ด มีลำปาวไหลลงฝั่งซ้าย ห้วยแอ่งไหลลงทางฝั่งขวา ลำน้ำยังไหลลงแม่น้ำชีระหว่างเขตอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร⁸ มีความกว้างที่ปากแม่น้ำเท่ากับ 100 เมตร มีพื้นที่ลุ่มน้ำเท่ากับ 55,100 ตารางกิโลเมตร² จากแผนที่ของกรมแผนที่ทหารพบว่าทิศทางการไหลของแม่น้ำชีจะเป็นไปตามการวางตัวของหินพื้นฐานที่มีมุมเท (Dip) ลาดไปทางตะวันออก แต่ช่วงลำชีบนจะไหลในแนวตะวันออกเฉียงใต้ก่อนไปทางทิศใต้ ซึ่งขนานกับแนวการไหลของลำน้ำพองแล้วไหลวกขึ้นเกือบ 90 องศา ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือขนานกับภูผาแดง ภูผาดำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทิวเขาพังเหยเข้าสู่จังหวัดขอนแก่น ต่อจากนั้นก็ไหลวกลงทางตะวันออกเฉียงใต้ขนานกับแม่น้ำโขงจนบรรจบกับแม่น้ำมูล แม่น้ำชีเมื่อถึงฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมตลิ่งเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกมาก แต่ในฤดูแล้งจะเดินคนเดินข้ามได้ เช่น ในตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ในบริเวณแม่น้ำชีตอนกลาง สภาพเต็มไปด้วยกุดห้วยหนองและบึงซึ่งถือเป็นแหล่งกักเก็บน้ำฝนที่ดีพอสมควร³ มีเพียงช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดมหาสารคามถึงจังหวัดร้อยเอ็ดเท่านั้น ที่ลักษณะทิศทางการไหลค่อนข้างอยู่ในแนวตะวันออกตะวันตก จากปากน้ำพองลงไปลำน้ำชีเริ่มไหลคดเคี้ยวเป็นคูก้นน้ำตัววัด (Meander) จนหลายแห่งลำน้ำเปลี่ยนทางเดินร่องน้ำเดิม ก็กลายเป็นทะเลสาบรูปแอกหรือทะเลสาบ

รูปเขาวัว (Oxbow Lake) ที่เรียกว่ากุด โดยเฉพาะจะปรากฏว่ามีกุดเป็นจำนวนมากในช่วง
อำเภอเมืองมหาสารคามถึงอำเภอเมืองร้อยเอ็ดคือ จะมีกุดมากกว่า 60 กุด⁸ พื้นที่ชุ่มน้ำที่จัด
อยู่ในระบบของแม่น้ำชีดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำชีไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด/พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ/ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร.กม.)
ยโสธร			
- แม่น้ำชี	อ. ค้อวัง อ. มหาชนะชัย	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	1.1052
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี/ ลำน้ำยัง	อ. คำเขื่อนแก้ว อ. เมือง ลุ่มน้ำชี/ อ. ค้อวัง อ. มหาชนะชัย อ. คำเขื่อนแก้ว อ. เมือง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	298.64250
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี	ลุ่มน้ำชี/ อ. ค้อวัง อ. ทราญมูล อ. เขื่องใน อ. เมือง	ที่ราบน้ำท่วมถึง แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	8.61940 62.624
มหาสารคาม			
- แม่น้ำชี	อ. โกสุมพิสัย อ. เมือง อ. กันทรวิชัย	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	98.623
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (1)	ลุ่มน้ำชี/ อ. เมือง อ. โกสุมพิสัย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	2,5541.560
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (2)	ลุ่มน้ำชี/ อ. เมือง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	2.1294
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (3)	ลุ่มน้ำชี/ อ. โกสุมพิสัย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	3.3388
ร้อยเอ็ด			
- แม่น้ำชี	อ. จังหาร กิ่ง อ. เชียงขวัญ อ. โพธิ์ชัย อ. ธวัชบุรี	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	129.956
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (1)	ลุ่มน้ำชี/ อ. จังหาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	3.251
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (2)	ลุ่มน้ำชี/ อ. จังหาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	1.0500
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (3)	ลุ่มน้ำชี/ อ. จังหาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	1.4286
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (4)	ลุ่มน้ำชี/ อ. จังหาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.7360
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (5)	ลุ่มน้ำชี/ กิ่ง อ. เชียงขวัญ อ. ธวัชบุรี อ. เสลภูมิ อ. โพธิ์ชัย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	32.9556
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (6)	ลุ่มน้ำชี/ อ. เสลภูมิ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	2.0969
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (7)	ลุ่มน้ำชี/ อ. เสลภูมิ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	8.3281

ตารางที่ 3 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำชีไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶ (ต่อ)

จังหวัด/พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ/ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร.กม.)
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (8)	ลุ่มน้ำชี/ อ. รัชบุรี อ. เสลภูมิ อ. อาจสามารถ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	11.9838
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (9)	ลุ่มน้ำชี/ อ. อาจสามารถ อ. เสลภูมิ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	61.2656
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (10)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	24.7500
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (11)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.6794
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (12)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.2225
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (13)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	2.2488
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (14)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	20.3575
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (15)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	1.5800
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (16)	ลุ่มน้ำชี/ อ. พนมไพร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	1.0078
ขอนแก่น			
- แม่น้ำชี	อ. แวงใหญ่ กิ่ง อ. โศภนชัย อ. แวงน้อย อ. มัญจาคีรี อ. ชนบท อ. บ้านไผ่ อ. พระยืน อ. เมือง	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	118.477
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (1)	ลุ่มน้ำชี/ กิ่ง อ. โศภนชัย อ. แวงใหญ่ อ. มัญจาคีรี อ. ชนบท อ. บ้านไผ่	ที่ราบน้ำท่วมถึง	12,165.500
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (2)	ลุ่มน้ำชี/ อ. แวงน้อย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	4.0131
กาฬสินธุ์			
- แม่น้ำชี	อ. ร่องคำ	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	0.6827
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (1)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	4.6206
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (2)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	1.3569
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (3)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.2356
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (4)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.1544
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (5)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	25.1381
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (6)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.1488
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (7)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.9138

ตารางที่ 3 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำชีไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶ (ต่อ)

จังหวัด/พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ/ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร.กม.)
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (8)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	2.0219
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (9)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.1644
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (10)	ลุ่มน้ำชี/ อ. กมลาไสย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.9738
ชัยภูมิ			
- แม่น้ำชี	อ. หนองบัวแดง อ. บ้านเขว้า อ. หนองบัวระเหว อ. จัตุรัส อ. เมือง อ. คอนสวรรค์	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	215.439
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (1)	ลุ่มน้ำชี/ อ. คอนสวรรค์	ที่ราบน้ำท่วมถึง	38.2944
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (2)	ลุ่มน้ำชี/ อ. หนองบัวระเหว อ. บ้านเขว้า อ. จัตุรัส อ. เมือง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	417.1712
- ที่ราบน้ำท่วมถึงแม่น้ำชี (3)	อ. หนองบัวแดง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	11.7869

แม่น้ำพอง มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาเพชรบูรณ์ในบริเวณที่ต่อกับภูกระดึง เขตอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย⁴ ไหลลงไปทางใต้แล้ววกไปทางตะวันออกเป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย กับอำเภอเมืองและอำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู และอำเภอชุมแพ อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น ผ่านอำเภอน้ำพอง เมื่อถึงอำเภอน้ำพองจะหักไปทางทิศใต้⁷ ของอำเภอมืองขอนแก่น ไหลไปรวมกับแม่น้ำชีฝั่งซ้ายที่เส้นแบ่งเขต อำเภอมืองขอนแก่น และอำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ยาวประมาณ 275 กิโลเมตร⁴ และปากน้ำกว้าง 30 เมตร มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 12,104 ตารางกิโลเมตร² พื้นที่ชุ่มน้ำที่จัดอยู่ในระบบของแม่น้ำพอง ดังตารางที่ 4

แม่น้ำปาว มีต้นน้ำสูงกว่าระดับน้ำทะเล 500 เมตร อยู่ทางตะวันออกของทิวเขาภูพานและเป็นต้นเขาของทิวเขาเพชรบูรณ์ แม่น้ำปาวมีความยาว 236 กิโลเมตร ปากแม่น้ำกว้าง 80 – 100 เมตร พื้นที่ลุ่มน้ำก่อนที่จะบรรจบกับแม่น้ำชี 7,400 ตารางกิโลเมตร² ลำปาวรับน้ำจากหนองหานกุมภวาปี ในเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี หนองหานกุมภวาปีรับน้ำจากห้วยไผ่จานซึ่งมีต้นกำเนิดจากด้านตะวันตกเฉียงใต้ของภูเพลิน ในอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ไหลไปทางตะวันตกเป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอหนองหานกับอำเภอกุมภวาปี

วกขึ้นเหนือเข้าไปในเขตหนองหาน จังหวัดอุดรธานี อยู่ประมาณ 12 กิโลเมตร ไหลต่อไปทาง ตะวันตกลงสู่หนองหานกุมภวาปี รวมตามยาวตลอดลำน้ำประมาณ 55 กิโลเมตร และห้วย ต่าง ๆ ทั้งด้านตะวันออก ตะวันตกและด้านเหนือ ของหนองหานกุมภวาปี ลำปาว ไหลต่อไป ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้เป็นเส้นแบ่งเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี กิ่งอำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ยาวประมาณ 55 กิโลเมตร (บริเวณดังกล่าวมีลำพันชาดไหลมาลงทางฝั่งซ้าย) ไหลต่อเข้าไปในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ผ่านอำเภอสหัสขันธ์ อำเภอเมือง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ กับอำเภอเมืองร้อยเอ็ด⁴

ตารางที่ 4 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำพองไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด/พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ/ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร.กม.)
มหาสารคาม			
- ลำน้ำพอง	อ. โกสุมพิสัย อ. เชียงยืน	แม่น้ำ	0.2112
- ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำพอง (1)	ลุ่มน้ำชี/ อ. โกสุมพิสัย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	9.3694
- ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำพอง (2)	ลุ่มน้ำชี/ อ. โกสุมพิสัย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	60.380
- ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำพอง (3)	ลุ่มน้ำชี/ อ. โกสุมพิสัย	ที่ราบน้ำท่วมถึง	131.750
หนองบัวลำภู			
- ลำน้ำพอง	อ. โนนสัง อ. ศรีบุญเรือง	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	45.451
เลย			
- ลำน้ำพอง	อ. ภูกระดึง	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	34.261
- ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำพอง (1)	ลุ่มน้ำชี/ อ. ภูกระดึง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	7.3150
ขอนแก่น			
- ลำน้ำพองตอนบน	อ. ภูผาม่าน อ. สีชมพู กิ่ง อ. หนองนาคำ	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	58.830
- ลำน้ำพองตอนล่าง	อ. อุบลรัตน์ อ. น้ำพอง อ. เมือง	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	88.876
- ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำพองตอนล่าง/แม่น้ำชี	ลุ่มน้ำชี/ อ. อุบลรัตน์ อ. น้ำพอง อ. เมือง อ. พระยืน อ. บ้านไผ่	ที่ราบน้ำท่วมถึง	273.87375

ตารางที่ 5 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำปาวไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด / พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ / ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร. กม.)
อุดรธานี			
-ลำปาว	อ. วังสามหมอ อ. ศรีธาตุ	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	64.371
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำปาว	อ. กุมภวาปี ลุ่มน้ำชี / อ. ศรีธาตุ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	15.2531
-อ่างเก็บน้ำลำปาว	ลุ่มน้ำชี / อ. วังสามหมอ อ. ศรีธาตุ	บึง / อ่างเก็บน้ำ	19.8950
กาฬสินธุ์			
-ลำปาว	อ. เมือง อ. กมลาไสย อ. ร่องคำ	แม่น้ำลำน้ำ ห้วย	0.5919
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำปาว(1)	ลุ่มน้ำชี / อ. ร่องคำ อ. กมลาไสย อ. เมือง อ. ยางตลาด	ที่ราบน้ำท่วมถึง	13.1381
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำปาว(2)	ลุ่มน้ำชี / อ. ยางตลาด อ. เมือง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	123.9138

แม่น้ำพรม มีต้นกำเนิดจากทิวเขาที่แยกมาจากเขาพญาฝ่อ ในอำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ไหลไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อย ก่อนเข้าเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ แล้ววกไปทางตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเขตอำเภอกอนสารอีก ไหลต่อไปลงแม่น้ำเชิญทางฝั่งขวาในเขตอำเภอกอนสาร แม่น้ำสายนี้ยาวประมาณ 80 กิโลเมตร^{4,8}

ตารางที่ 6 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำพรมไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด / พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ / ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร. กม.)
ชัยภูมิ			
-ลำน้ำพรม	อ. กอนสาร อ. เกษตรสมบูรณ์ อ. ภูเขียว อ. บ้านแท่น	แม่น้ำลำน้ำ ห้วย	96.829
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ/ พรม	ลุ่มน้ำชี / อ. บ้านแท่น อ. ภูเขียว	ที่ราบน้ำท่วมถึง	214.8413
-ที่ราบน้ำท่วมถึงน้ำพรม	อ. เกษตรสมบูรณ์ ลุ่มน้ำชี / อ. เกษตรสมบูรณ์	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.1312

แม่น้ำเชิญ มีต้นกำเนิดจากเขาตลุกอ้ายย่อง (ตลุกอ้ายย้อม) ในเขตอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ไหลไปทางตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเขตอำเภอชุมแพ แล้วเป็นเส้นแบ่งเขต จังหวัดระหว่างอำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่นกับอำเภอภูเขียวจังหวัดชัยภูมิ กับอำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น แล้วไหลไปรวมกับแม่น้ำพอง ฝั่งขวาที่เส้นแบ่งเขตอำเภอภูเขียว กับอำเภอเมืองขอนแก่น แม่น้ำเชิญยาวประมาณ 180 กิโลเมตร⁴

ตารางที่ 7 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นบริเวณที่แม่น้ำเชิญไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด / พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ / ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร.กม.)
ขอนแก่น			
-ลำน้ำเชิญ	อ. ภูผาม่าน อ. ชุมแพ อ. หนองเรือ	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	110.275
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (1)	ลุ่มน้ำชี / อ. หนองเรือ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	9.7850
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (2)	ลุ่มน้ำชี / อ. หนองเรือ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	1.1358
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (3)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ อ. หนองเรือ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	13.3713
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (4)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	13.3713
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (5)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.1468
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (6)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	12.7431
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (7)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	7.0231
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (5)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	15.4644
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (9)	ลุ่มน้ำชี / อ. ชุมแพ อ. ภูผาม่าน	ที่ราบน้ำท่วมถึง	9.0875
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (10)	ลุ่มน้ำชี / อ. ภูผาม่าน	ที่ราบน้ำท่วมถึง	7.9168
ชัยภูมิ			
-ลำน้ำเชิญ	อ. คอนสาร อ. ภูเขียว อ. บ้านแท่น	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	84.184
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (1)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.6094
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (2)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.1788
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (3)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.2125
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (4)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.3925
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (5)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร	ที่ราบน้ำท่วมถึง	2.0275
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (6)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร อ. ภูเขียว	ที่ราบน้ำท่วมถึง	3.8138
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (7)	ลุ่มน้ำชี / อ. คอนสาร อ. ภูเขียว	ที่ราบน้ำท่วมถึง	5.5181
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (5)	ลุ่มน้ำชี / อ. บ้านแท่น	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.8231
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (9)	ลุ่มน้ำชี / อ. บ้านแท่น	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.2550
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (10)	ลุ่มน้ำชี / อ. บ้านแท่น	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.0819
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (11)	ลุ่มน้ำชี / อ. บ้านแท่น	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.6938
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำเชิญ (12)	ลุ่มน้ำชี / อ. บ้านแท่น	ที่ราบน้ำท่วมถึง	0.2606

ลำคันทัน มีต้นกำเนิดจากเขาพังเหยทางตอนใต้ในเขตอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ไหลลงไปทางใต้จากที่ตั้งอำเภอบำเหน็จณรงค์ 12 กิโลเมตร แล้ววกขึ้นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเขตอำเภोजตุรัสไปลงแม่น้ำชีฝั่งขวาลำคันทัน ยาวประมาณ 105 กิโลเมตร⁴

ตารางที่ 8 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่ลำคันทันไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด / พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ / ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร. กม.)
ชัยภูมิ			
-ลำคันทัน	อ. เทพสถิต อ. บำเหน็จณรงค์	แม่น้ำลำน้ำ ห้วย	85.165
	อ. จตุรัส		
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำคันทัน	ลุ่มน้ำชี / อ. บำเหน็จณรงค์	ที่ราบน้ำท่วมถึง	76.3844
	อ. จตุรัส		
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำคันทัน	ลุ่มน้ำชี / อ. จตุรัส	ที่ราบน้ำท่วมถึง	16.7606

แม่น้ำยัง เกิดจากภูถ้ำบั้งกับภูโคกยักษ์ในอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ไหลไปทางทิศใต้ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด ผ่านอำเภอโพนทอง อำเภอเสลภูมิ ไปลงแม่น้ำชีฝั่งซ้ายในแนวเส้นแบ่งเขตจังหวัดระหว่างอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดกับอำเภอเมืองยโสธร รวมความยาวตลอดลำน้ำประมาณ 165 กิโลเมตร⁴

ตารางที่ 9 พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญระดับท้องถิ่นในบริเวณที่แม่น้ำยังไหลผ่านแต่ละจังหวัด⁶

จังหวัด / พื้นที่ชุ่มน้ำ	อำเภอ / ที่ตั้ง	ประเภท	เนื้อที่ (ตร. กม.)
ยโสธร			
-ลำน้ำยัง	อ. เมือง อ. ทรายมูล	แม่น้ำลำน้ำ ห้วย	63.567
ร้อยเอ็ด			
-ลำน้ำยัง	อ. เมยวดี อ. โพนทอง อ. เสลภูมิ	แม่น้ำลำน้ำ ห้วย	56.499
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำยัง (1)	ลุ่มน้ำชี / อ. โพนทอง อ. เสลภูมิ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	6.3306
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำยัง (2)	ลุ่มน้ำชี / อ. เสลภูมิ	ที่ราบน้ำท่วมถึง	24.1863
กาฬสินธุ์			
-ลำน้ำยัง	อ. เขาวง อ. ห้วยผึ้ง	แม่น้ำ ลำน้ำ ห้วย	0.6531
-ที่ราบน้ำท่วมถึงลำน้ำยัง	ลุ่มน้ำชี / อ. เขาวง อ. ห้วยผึ้ง	ที่ราบน้ำท่วมถึง	47.6069
	อ. กุฉินารายณ์		

พื้นที่ที่ทำการศึกษา

การศึกษาวัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ได้คัดเลือกชุมชนที่ศึกษาจำนวน 5 แห่ง โดยยึดหลักการเลือกพื้นที่ที่มีความแตกต่างของนิเวศวิทยาของแหล่งน้ำที่แตกต่างกันเพื่อศึกษาความแตกต่างทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับปลา ซึ่งหมู่บ้านที่เลือกเพื่อทำการศึกษา ได้แก่

1. ชุมชนที่ตั้งอยู่ตอนกลางของลุ่มแม่น้ำชีและอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ หมู่บ้านที่เลือกศึกษา คือ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม บ้านท่าขอนยางเป็นชุมชนที่ห่างจากอำเภอมหาสารคามเป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอกันทรวิชัย 10 กิโลเมตร ตามแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 50,000 พบว่าบ้านท่าขอนยางอยู่ในพิกัด $16^{\circ} 14' N$ $103^{\circ} 16' E$ และสูงจากระดับน้ำทะเล 140 เมตร ลักษณะโดยทั่วไปเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมีถนนสายกาฬสินธุ์ – มหาสารคามตัดผ่าน รอบ ๆ หมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม ในฤดูฝนบางที่อาจมีน้ำท่วมถึงโดยรอบหมู่บ้านเป็นที่นา การวางตัวของชุมชนจะวางตัวตามแนวของแม่น้ำชีและแนวถนนที่ตัดผ่าน (ภาพที่ 8)

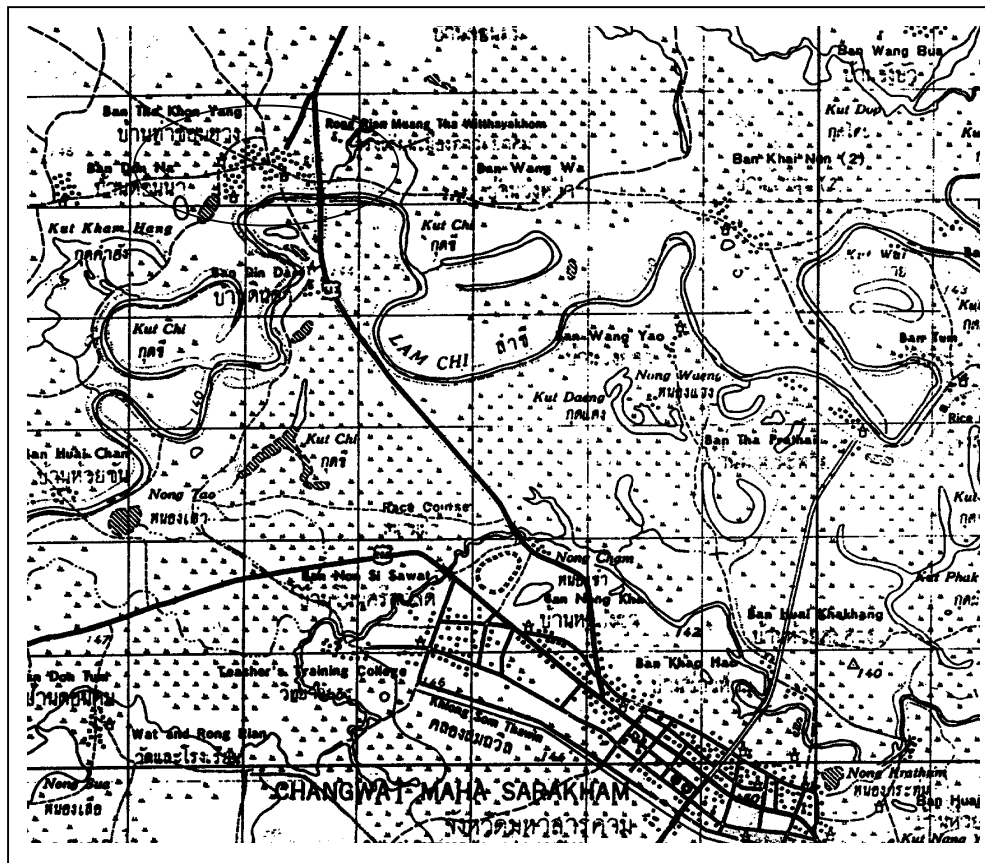
2. ชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ราบและไม่ติดกับแม่น้ำ หมู่บ้านที่เลือกศึกษา คือ บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม บ้านหันพัฒนาเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมถนนสายมหาสารคาม – ร้อยเอ็ด ห่างจากอำเภอมือ จังหวัดมหาสารคามเป็นระยะทาง 8 กิโลเมตร ตามแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 50,000 พบว่าบ้านหันพัฒนาอยู่ในพิกัด $16^{\circ} 08.5' N$ $103^{\circ} 23.5' E$ และสูงจากระดับน้ำทะเล 145 เมตร ลักษณะโดยทั่วไปรอบหมู่บ้านเป็นที่ราบลาดลงไปจากทิศใต้ลงไปทิศเหนือสู่ห้วยตะคาง ด้านตะวันออกของหมู่บ้านเป็นป่าเต็งรัง รอบหมู่บ้านเป็นที่นาและบ่อน้ำกระจายอยู่ทั่วไป ภายในหมู่บ้านปลูกพืชยืนต้น การตั้งชุมชนจะขนานไปกับถนนที่ตัดผ่านแต่ส่วนใหญ่จะอยู่ทางขวาของถนน เมื่อเดินทางจากจังหวัดมหาสารคาม (ภาพที่ 9)

3. ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งเขื่อนหมู่บ้านที่ศึกษา คือ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอนิคม จังหวัดหนองบัวลำภู ลักษณะของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งของเขื่อนอุบลรัตน์ห่างจากอำเภอนิคมประมาณ 7 กิโลเมตร ทางด้านทิศเหนือติดกับเชิงเขาภูพานคำส่วนทางทิศใต้ติดกับที่ราบของเขื่อนอุบลรัตน์ มีถนนตัดผ่านหมู่บ้าน ลักษณะการวางตัวของหมู่บ้านจะยาวตามแนวของถนน ตามแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 50,000 พบว่าบ้านท่าศิลาดังกล่าวอยู่ในพิกัด $16^{\circ} 50' N$ $102^{\circ} 37' E$ และสูงจากระดับน้ำทะเล 200 เมตร ลักษณะหมู่บ้านท่าศิลายู่บนที่ราบสูงเชิงเขาและลาดลงสู่ที่ราบของเขื่อนจึงทำให้ด้านเหนือเป็นป่าไม้เต็งรัง ภายในหมู่บ้านบางพื้นที่ปลูกไม้ยืนต้นและรอบ ๆ หมู่บ้านไม่มีที่นา (ภาพที่ 10)

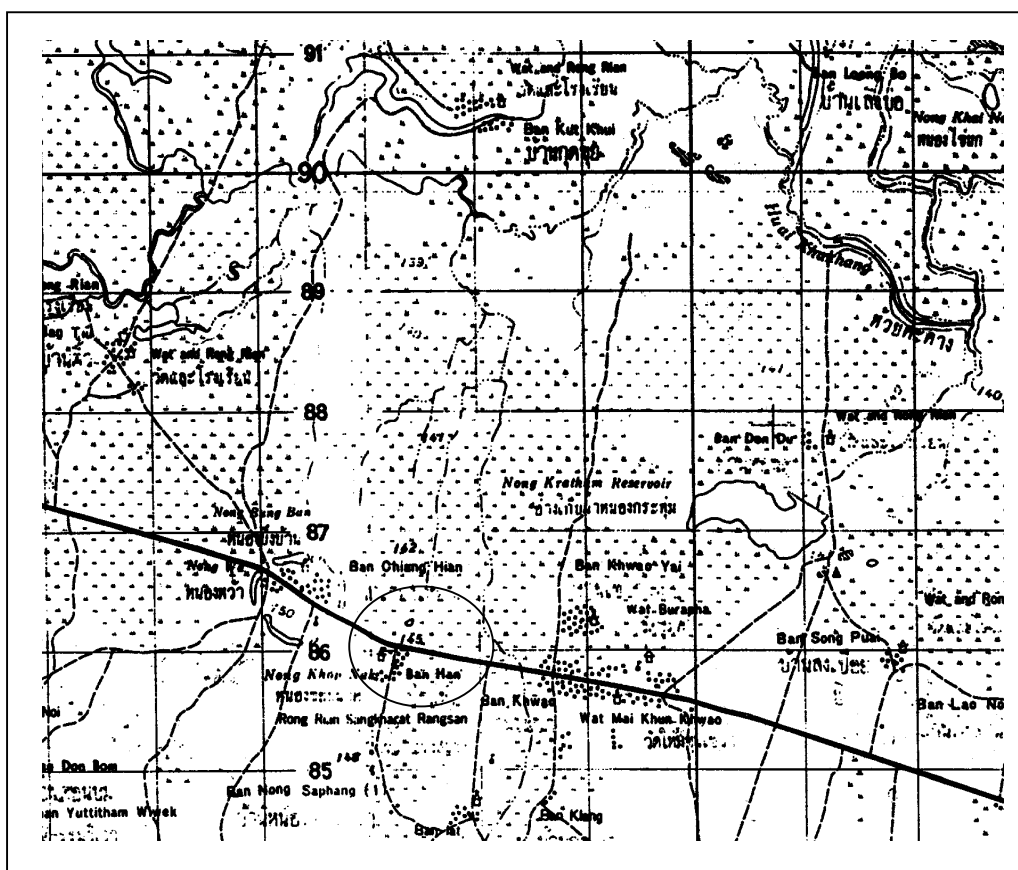
4. ชุมชนที่ตั้งอยู่ตอนปลายของลุ่มแม่น้ำชีและติดกับแม่น้ำ หมู่บ้านที่ศึกษา คือ บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอนิคม จังหวัดอุบลราชธานี จุดที่ศึกษานี้ห่างจากอำเภอนิคมประมาณ 23 กิโลเมตร ตามแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 50,000 พบว่าบ้านท่าศาลาดังกล่าวอยู่ใน

พิกัด $15^{\circ} 16' N 104^{\circ} 39' E$ สูงจากระดับน้ำทะเล 127 เมตร ลักษณะโดยทั่วไปของหมู่บ้านจะตั้งอยู่บนเนินริมฝั่งแม่น้ำ บริเวณใกล้เคียงมีกุดหลายกุดเช่น กุดชีเผ่า เป็นต้น บริเวณรอบกุดแห่งนี้จะเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ได้แก่ ป่าบุง ป่าทาม บริเวณริมฝั่งแม่น้ำจะมีพรรณไม้จำนวนมากแต่ลึกเข้าไปจะเป็นนาทามสำหรับปลูกข้าวและปอแก้ว ลักษณะรอบพื้นที่หมู่บ้านจะเป็นป่าโปร่งสลับกับสวน การเรียงตัวของหมู่บ้านจะเป็นลักษณะเรียงตัวตามความยาวของลำน้ำชี (ภาพที่ 11)

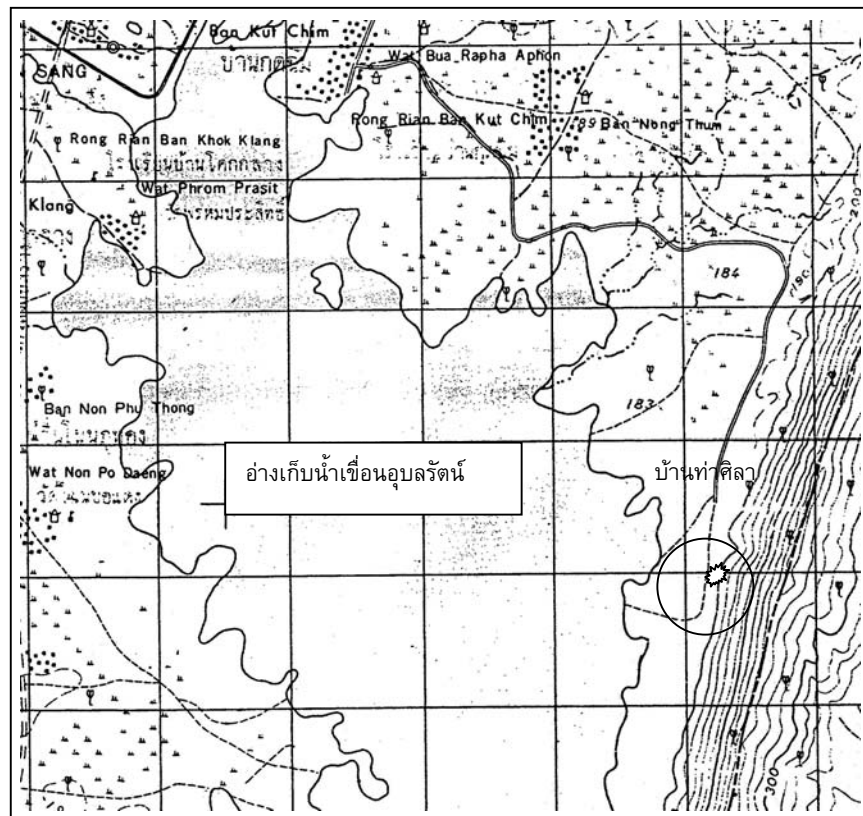
5. ชุมชนที่ตั้งอยู่บนหนองน้ำขนาดใหญ่และเป็นต้นของแม่น้ำ หมู่บ้านที่เลือกศึกษา คือ บ้านดอนแก้ว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี หมู่บ้านดอนแก้วเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนเกาะกลางหนองหานกุมภวาปี ระยะทางของเกาะห่างจากที่ว่าการอำเภอกุมภวาปีเป็นระยะทางประมาณ 1.5 กิโลเมตร พื้นที่ทั้งเกาะประมาณ 3,000 ไร่ ตามแผนที่ทหารมาตราส่วน 1 : 50,000 พบว่าบ้านดอนแก้วตั้งอยู่ในพิกัด $17^{\circ} 07' N 103^{\circ} 02' E$ และสูงจากระดับน้ำทะเล 170 เมตร ลักษณะของหมู่บ้านตั้งอยู่บนเนินสูงมีน้ำรอบ พื้นที่รอบเกาะเป็นบริเวณที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชุมชนจะตั้งอยู่บริเวณขอบของเกาะใกล้กับแหล่งน้ำ ส่วนกลางจะเป็นที่สวนปลูกพืชไร่จำพวกอ้อยและมีไม้ยืนต้นปลูกกระจายทั่วไป ในพื้นที่ยึดครองการเดินทางจากตัวอำเภอกุมภวาปีเข้ายังเกาะสามารถเดินทางได้ 3 ทาง แต่ทางที่นิยมใช้มากที่สุดจะเป็นทางลาดยางแอสฟัลต์จากตัวอำเภอเข้ายังหมู่บ้าน (ภาพที่ 12)

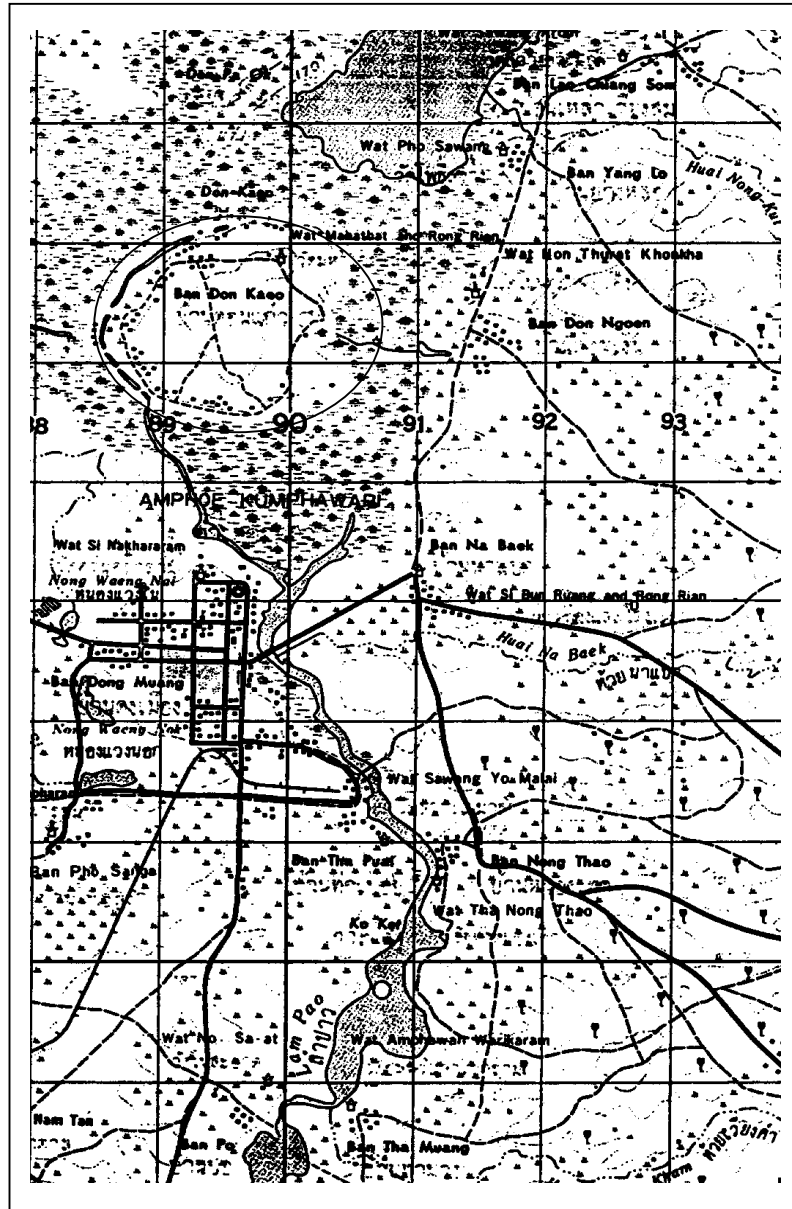
ภาพที่ 8 แผนที่บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 9 แผนที่บ้านหินพัฒนา ตำบลเขว อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 10 แผนที่บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

ภาพที่ 12 แผนที่บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

เอกสารอ้างอิง

- ¹ กองควบคุมมลพิษ. มปป. **การจัดการคุณภาพน้ำและจัดทำแผนปฏิบัติการ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.
กรุงเทพมหานคร. หน้า 2 : 1 - 8
- ² ประเทือง จินตสกุล. 2528. **ภูมิศาสตร์กายภาพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** ทวีการพิมพ์,
กรุงเทพฯ. หน้า 86 – 139.
- ³ ประภาพร แพงพะเนา. 2535. **การพัฒนาแหล่งน้ำในภาคอีสานระหว่างปี 2482 - 2506.**
ปริญญาณิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิตเอกประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
หน้า 15 – 31.
- ⁴ ประสิทธิ์ คุณรัตน์. 2520. **ปริมาณวิเคราะห์ องค์ประกอบทางธรณีฐาน ที่ส่งผลต่อการ
เกิดทะเลสาบรูปแอกกลุ่มแม่น้ำ ชี.** ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม มหาสารคาม, หน้า 43 - 59.
- ⁵ รัตนา รุจิรกุล. 2523. **ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
กรุงเทพฯ. หน้า 57 – 59.
- ⁶ วรณี พุทธาธุมิไกร. 2523. **ภูมิศาสตร์ประเทศไทย.** โรงพิมพ์วิทยากร, กรุงเทพฯ.
หน้า 42 – 43.
- ⁷ สำอาน หอมชื่น, เอก วัฒนา, พรชัย จารุรัตน์จามร, ประภาส โฉลกรัตน์, ชรัตน์ มงคลสวัสดิ์
และเทพฤทธิ์ ตูลาพิทักษ์. 2542. **พื้นที่ชุ่มน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.**
สำนักนโยบายสิ่งแวดล้อมและแผน, กรุงเทพมหานคร. หน้า 11 – 42.
- ⁸ อภิศักดิ์ โสมอินทร์. 2523. **ภูมิศาสตร์อีสาน.** คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ, มหาสารคาม. หน้า 3 – 12.
- ⁹ อภิศักดิ์ โสมอินทร์. 2525. **ภูมิศาสตร์อีสาน.** สำนักพิมพ์พรศักดิ์ แอน เอส โซซิเอท,
กรุงเทพฯ. หน้า 3 – 12.

บทที่ 3

การตั้งถิ่นฐานและเศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา

ลุ่มน้ำชีเป็นแหล่งอารยธรรมที่ตั้งอยู่กลางภาคอีสาน มีแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำสายหลัก และมีแม่น้ำสาขาไหลมาบรรจบ ดังนั้นจึงมีพื้นที่ระหว่างลุ่มแม่น้ำที่มีความหลากหลายของวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำสายนี้ การตั้งชุมชนในลุ่มแม่น้ำชีจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะภูมิประเทศบางแห่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ริมหนองน้ำขนาดใหญ่หรือที่ราบลุ่มระหว่างแม่น้ำและลำน้ำสาขา แรกเริ่มการตั้งชุมชนของคนในลุ่มแม่น้ำชี แต่ละแห่งมีลักษณะแตกต่างกันตามทรัพยากรพื้นฐาน โดยชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำและหนองบึงจะอาศัยทรัพยากรปลาเป็นหลัก ส่วนพื้นที่ราบลุ่มระหว่างแม่น้ำจะเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ แต่ไม่ได้หมายความว่าวิถีการดำเนินชีวิตของแต่ละชุมชนจะแยกขาดจากชุมชนอื่น หากต้องมีการติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนและค้าขายซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่ตนเองขาดแคลนอย่างต่อเนื่อง มาตั้งแต่ชุมชน

จะเห็นได้ว่าตลอดแม่น้ำชีจะพบบ้านเรือนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ตั้งแต่จังหวัดชัยภูมิ จนถึงอุบลราชธานี นอกจากนี้ตัวจังหวัดที่ถูกจัดให้อยู่ในลุ่มแม่น้ำสายนี้ ส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำชีมากนักเช่น ชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม และยโสธร ส่วนจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งแม่น้ำชีได้ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูล บริเวณอำเภวารินชำราบก็ตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำมูล

เดิมการยังชีพของคนในลุ่มแม่น้ำสายนี้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ ปลา และข้าว ทั้งนี้เนื่องจากแม่น้ำชีมีองค์ประกอบที่เหมาะสมต่อการประมง และการทำนาเพราะจากลักษณะที่ลำน้ำมีลักษณะคดเคี้ยว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติของแม่น้ำเกิดเป็นทะเลสาบรูปแอกที่เรียกว่า "กุด" ในภาษาอีสานจำนวนมาก และมีพื้นที่ลุ่มแม่น้ำที่มีน้ำท่วมถึงจนถึงปลายแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าบุงป่าทาม ซึ่งป่าเหล่านี้เป็นแหล่งอาหารและที่เพาะพันธุ์ปลาธรรมชาติที่สำคัญ นอกจากอาชีพการจับปลาแล้ว พื้นที่ของลุ่มแม่น้ำชีมีลักษณะลาดจากทางทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ทำให้พื้นที่บริเวณต้นน้ำจากทิวเขาเพชรบูรณ์ลาดลงไปยังลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขง และมีพื้นที่ราบน้ำไม่ท่วมถึงเป็นบริเวณกว้าง ส่งผลทำให้เมื่อถึงฤดูทำนา พื้นที่ทางตอนบนและตอนกลางไม่ค่อยถูกน้ำท่วม จึงเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่กินพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง

หลังการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีได้เปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการพึ่งพาที่อาศัยทรัพยากรพื้นฐาน ได้แก่ ข้าว ปลา เลือ ผัก ป่าน ปอเทือง อ้อย และยาสูบ เป็นต้น โดยมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระบบเครือญาติและสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน ได้เปลี่ยนเป็น

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการค้าขาย โดยเน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอแก้ว อ้อย และมันสำปะหลัง ซึ่งมีพ่อค้าคนจีนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเกือบทุกชุมชนทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง ส่งผลให้การผลิตเพื่อการยังชีพลดบทบาทลง ต่อมาผลจากการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจจำนวนมากทำให้สินค้าล้นตลาด ราคาพืชผลจึงถูกลงไม่คุ้มกับการลงทุน ประกอบกับรัฐจำกัดพื้นที่การปลูกลงเหลือเพียงการปลูกข้าวที่มีการกระจายในทุกพื้นที่ของกลุ่มแม่น้ำดังกล่าวพบเห็นได้ในปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่กรุงธนบุรี – รัตนโกสินทร์ตอนต้น

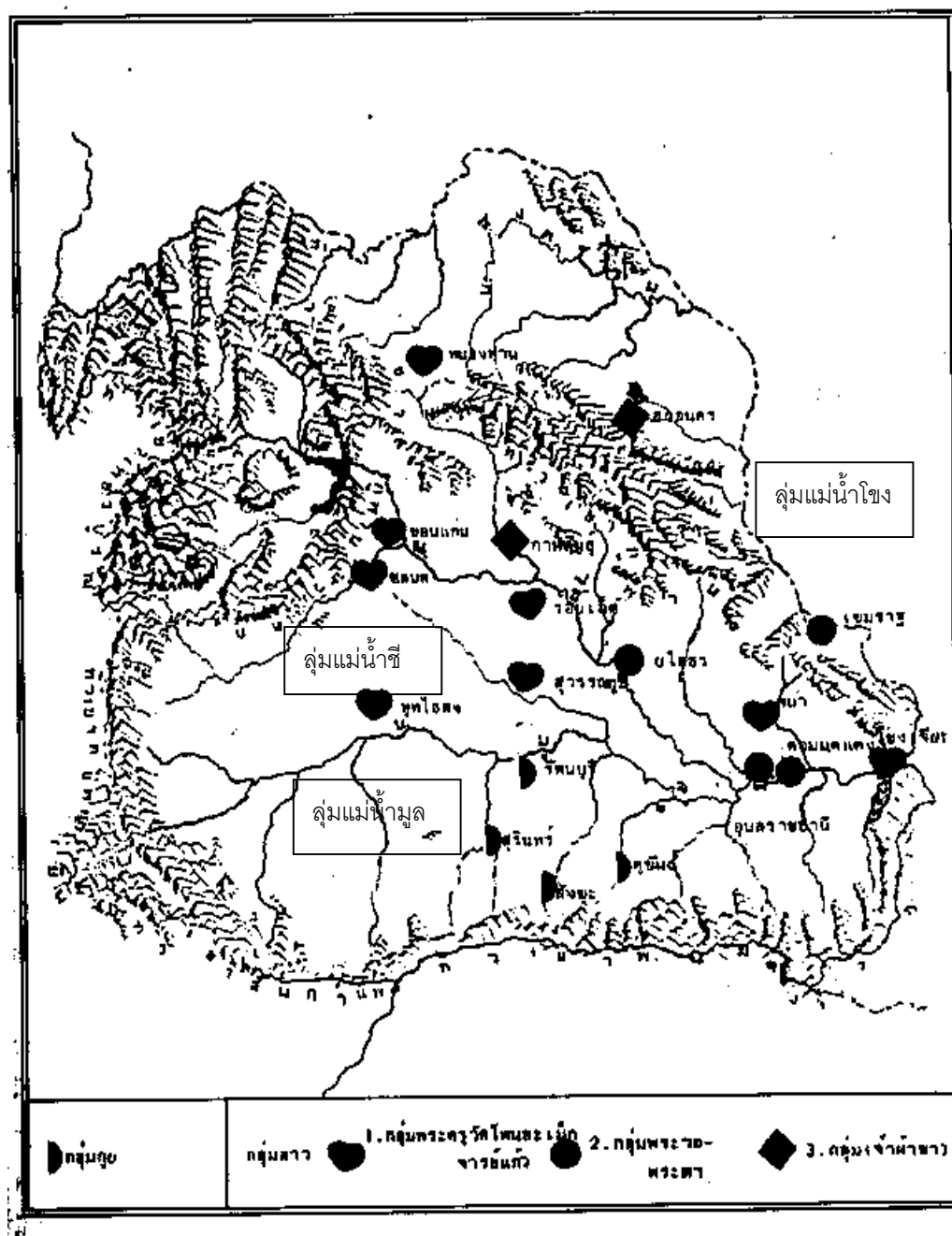
ดินแดนอีสานตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 14 ถึง 19 เหนือและเส้นแวงที่ 101–105 ตะวันออก⁷ ในอดีตดินแดนนี้มีได้เป็นเพียงดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันเท่านั้น แต่ประกอบด้วยดินแดนทั้งฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขง ประชากรส่วนใหญ่กว่า 95% เป็นชนชาติลาว ส่วนที่เหลือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเป็นพวกส่วย หรือเขมรป่าดง เขมรส่วย และลาวส่วย ส่วนฝั่งซ้ายเป็นคนที่อาศัยอยู่ตามเมืองขึ้นของจำปาศักดิ์ทั้งหมด แยกเป็นหลายพวก คือ ข่าระแด ข่าวะ ข่าบรู ข่าซิด ข่ากู (กวย) เป็นต้น⁸ หัวเมืองอีสานก่อนสมัยกรุงธนบุรีไม่มีความสัมพันธ์กับศูนย์รวมอำนาจลุ่มน้ำเจ้าพระยา (อยุธยา) อย่างใกล้ชิด ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงเพียงอำนาจลุ่มน้ำเจ้าพระยาขยายอำนาจเข้ามาครอบคลุม บริเวณที่เป็นเมืองนครราชสีมา ขุขันธ์ สังขะ สุรินทร์ รัตนบุรี โดยอาศัยการควบคุมผ่านทางการเมืองนครราชสีมา ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาทางด้านภูมิศาสตร์เป็นสำคัญที่ทำให้หัวเมืองอีสานไม่สามารถติดต่อกับอยุธยาได้สะดวกเพราะมีภูเขาสูงชัน คือทิศตะวันตกมีเทือกเขา ดงพญาเย็น และเทือกเขาเพชรบูรณ์ ส่วนทิศใต้มีเทือกเขาพนมดงรักและเทือกเขาพนมดงรัก ทำให้หัวเมืองอีสานขาดแรงจูงใจให้อยุธยาขยายอิทธิพลเข้ามาครอบคลุมอย่างจริงจัง วัฒนธรรมต่าง ๆ ของอยุธยาจึงมิได้แพร่เข้ามามีอิทธิพลในหัวเมืองอีสาน ส่วนชาวอีสานนั้นมีความใกล้ชิดกับคนลาวในอาณาจักรลาวหรือล้านช้างมากกว่า⁷ การอพยพของชนชาติลาวเข้ามาในเขตอีสานในปัจจุบันเกิดขึ้น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ กลุ่มของพระครูโพนเสม็ด กลุ่มเจ้าพระวอพระตา และกลุ่มเจ้าผ้าขาว นอกจากนี้ยังมีกลุ่มของคนลาวที่ถูกกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมมาในช่วงกบฏเจ้าอนุวงศ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การอพยพของกลุ่มพระครูโพนเสม็ดเกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 23 ราว พ. ศ. 2231–2246 พญาเมืองจันทร์ได้ยึดอำนาจและได้ตั้งตนเป็นกษัตริย์เวียงจันทร์ (พ.ศ. 2224 – 2225) ราชันย์ราชกุมารได้หลบหนีตามท่านพระครูโพนเสม็ดเป็นจำนวนมากทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นตามรายทางฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขงหลายแห่งมาตั้งรกรากอยู่ที่เมือง "จำปากนาคบุรีศรี" และ

ได้เชิญเจ้าหนอกษัตริย์ ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์เวียงจันทน์มาปกครองอาณาจักรแทน ทรงพระนามว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร และได้เปลี่ยนเมืองจำปาศักดิ์เป็น "นครจำปาศักดิ์" ซึ่งช่วงดังกล่าวนครจำปาศักดิ์มีอาณาเขตกว้างขวางคือด้านตะวันออกเฉียงใต้จดแดนเขมรบริเวณเมืองสโตง กัมโปงสะวาย ด้านตะวันออก (ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง) ถึงบุงขลา ชบา ปากคลองติดแดนญวน ด้านทิศตะวันตกถึงเมืองดอนเตา (บ้านกุดหวาย ศรีคอนดอนเตา อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์) ด้านทิศเหนือนับจากบ้านกุ่ม (ร้อยเอ็ด) โขงเจียมไปถึงยางสามต้น อันสามขวยหลักทอดยอด (ตำบลกุดหว้า อำเภอกุฉินารายณ์⁴ จังหวัดกาฬสินธุ์⁵) การอพยพในระยะที่ 2 เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากการก่อกองกำลังราชสมบัติ ภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ในที่สุดเจ้าพระวอพระตา สถาปนาพระเจ้าสิริบุญสารซึ่งเป็นหลานของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ได้สำเร็จ ราว พ.ศ. 2303 – 2301 ต่อมาเจ้าพระวอพระตาขอเป็นอุปราชแต่พระเจ้าสิริบุญสารไม่ยอม เจ้าพระวอพระตาจึงพากันอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองหนองบัวลุ่มภูพร้อมกับกลุ่มเจ้าผ้าขาว ขณะที่เจ้าพระวอพระตาและกลุ่มเจ้าผ้าขาวกำลังสร้างบ้านเมืองที่หนองบัวลุ่มภูให้เป็นนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานนั้น กรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่า (พ.ศ. 2310) พระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งกองทัพเข้ามาตีกลุ่มเจ้าพระวอพระตาและกลุ่มเจ้าผ้าขาวแตก⁶ ทำให้กลุ่มเจ้าพระวอพระตาอพยพลงมาทางใต้บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่างจนถึงเมืองอุบลราชธานีและยโสธร ส่วนกลุ่มเจ้าผ้าขาวได้อพยพข้ามราชบริภารมาตั้งบ้านที่บ้านพรณา (สกลนคร) เมื่อเจ้าผ้าขาวตาย เจ้าโสมพมิตรหลานชายได้อพยพไปตั้งเมืองที่ริมหนองหารหลวง (สกลนคร) และหลังจากนั้นได้อพยพข้ามภูพานมาตั้งเมืองที่ แก่งสำโรง (กาฬสินธุ์)¹

ส่วนการอพยพครั้งที่ 3 เกิดขึ้นราวปี พ.ศ. 2369 ช่วงหลังจากการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ได้สำเร็จในสมัยรัชกาลที่ 3 ประชาชนพลเมืองชาวนครเวียงจันทน์และฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงได้ถูกกวาดต้อนมากระจายไว้เป็นหย่อมๆ ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งการกวาดต้อนผู้คนในครั้งนี้ทำให้มีการตั้งเมืองในเวลาต่อมา⁸ ยกตัวอย่างเช่น การกวาดต้อนราษฎรที่อยู่ตอนกลางของประเทศลาวในปัจจุบันประมาณ 14 เมือง เช่น มหาไชย เมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน เป็นต้น พวกนี้มีทั้งข่า กะเลิง ผู้ไทย ย้อ แสก เป็นต้น ถูกกวาดต้อนมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่รอบ ๆ ทิวเขาภูพาน โดยเฉพาะจังหวัดสกลนคร นครพนม มุกดาหาร กาฬสินธุ์ คนเหล่านี้ได้สร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ส่วนมากได้รับการยกฐานะจากบ้านขึ้นเป็นเมืองในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 นอกจากการอพยพของคนลาวทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวแล้วในดินแดนอีสานราวพุทธศตวรรษที่ 22 มีชาวกูยและเขมรส่วนใหญ่อพยพเข้ามาจากลาวทางตอนใต้ของลาวในปัจจุบันเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอีสานใต้ ในช่วงปี พ.ศ. 2302 ตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระที่นั่งสุริยamarinทร์ แห่งกรุงศรีอยุธยา พวกกูยได้ช่วยจับพระยาช้างเผือกที่แตกโรหนี่มาจากอยุธยาส่งกลับ พระองค์จึงทรงตอบแทนความดีของผู้นำกูยเหล่านี้โดยยกฐานะชุมชนกูยเหล่านี้ให้เป็นเมืองและตั้งพวกกูยให้

เป็นเจ้าเมืองขึ้นกับเมืองพิมาย บ้านกุดหวายยกเป็นเมืองรัตนบุรี ยกเมืองยางดงเป็นเมืองสังขะบุรีและยกบ้านประสาทสี่เหลี่ยมโคกลำดวนใหญ่เป็นเมืองคูขันธุ์ (ขุขันธุ์) เป็นต้น⁵ ดังภาพที่ 13

ภาพที่ 13 กลุ่มตั้งบ้านแปงเมืองในภาคอีสาน ช่วงปลายสมัยอยุธยา-ธนบุรี⁵

การตั้งถิ่นฐานของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา

การตั้งหมู่บ้านเกิดขึ้นโดยสาเหตุสำคัญสองประการ คือ หมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติโดยการตั้งของชาวบ้านเอง อาจเนื่องจากการอพยพโยกย้ายที่ทำกินเพราะที่อยู่เดิมอาจแห้งแล้งหรือหลบหนีภัยสงคราม ตลอดทั้งการตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นโดยขยายจากหมู่บ้านเก่า ซึ่งหนาแน่นและขาดแคลนที่ดินสำหรับการเพาะปลูก เมื่อพบพื้นที่ที่มีความเหมาะสมแก่การดำรงชีวิตก็จะพากันตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่นั้น หมู่บ้านเหล่านี้หากตั้งอยู่ไกลหรืออยู่ในป่า บางครั้งระยะแรกอาจเป็นอิสระและไม่อยู่ในอำนาจรัฐ แต่ต่อมาภายหลังรัฐจึงเข้าไปดำเนินการปกครองส่วนหมู่บ้านอีกประเภทหนึ่ง คือ หมู่บ้านที่เกิดจากการกวาดต้อน เกลี้ยกล่อมผู้คนหรือเชลยแล้วรัฐจัดหาพื้นที่ทำกินให้ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตและมีความสะดวกในการปกครอง³

การตั้งบ้านท่าขอนยาง และการปกครอง

เดิมบ้านท่าขอนยางเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี มีจำนวนครัวเรือนไม่มากนัก⁹ ที่เกิดจากการอพยพของคนลาวมาตั้งถิ่นฐานเนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์ของปลาที่มีอยู่อย่างชุกชุม ต่อมาราวปี พ.ศ. 2379 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงพระราชดำริให้โปรดเกล้าให้พระยาอำมาตย์ (ป้อม) และพระมหาสงคราม ในขณะนั้น เกณฑ์กำลังฝ่ายเหนือเฉียงตะวันออกยกกองทัพไปตั้ง ณ เมืองนครพนม จัดราชการและปราบปรามบรรดาหัวเมืองฝั่งโขงตะวันออกที่เมืองมหาชัย โดยครั้งนั้นพระคำแดงซึ่งเป็นอุปฮาด พระราชวงศ์ท้าวขันตียะ ท้าวสุริยะเมืองคำม่วน พระคำดวน (คำก้อน) เจ้าเมืองคำเกิด พร้อมด้วยอุปฮาดราชวงศ์ และราชบุตรเมืองคำเกิดได้พาครอบครัวอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

ต่อมาในปี พ.ศ. 2381 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริว่าครัวเมืองคำเกิดและครัวเมืองคำม่วน จะตั้งอยู่บ้านบึงกระดานนั้นพื้นที่นาไร่คงจะไม่เพียงพอ และที่บ้านท่าขอนยางริมแม่น้ำชีปากคลองตะวันออกแขวงเมืองกาฬสินธุ์ไร่นามีมากพอครอบครัวจะตั้งได้อีกแห่งหนึ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครัวเมืองคำเกิด ครัวเมืองคำม่วน ตั้งอยู่บึงกระดานภูมิจำนไร่นามีน้อย จึงได้แบ่งครอบครัวเมืองคำเกิดไปตั้งภูมิลำเนา ณ บ้านท่าขอนยาง ส่วนครอบครัวเมืองคำม่วนให้คงอยู่ ณ บ้านบึงกระดานหรือบ้านแซงบาดาล โดยครอบครัวที่อพยพมาที่บ้านท่าขอนยางมีจำนวน 806 คน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2388 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตั้งพระคำดวน (คำก้อน) เมืองคำเกิดซึ่งอยู่บ้านท่าขอนยางเป็นพระสุวรรณภักดี และยกบ้านท่าขอนยางเป็นเมืองท่าขอนยาง จากนั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงเจ้าเมืองมาโดยลำดับ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2489 เมืองท่าขอนยาง

ก็ถูกยุบเป็นตำบลท่าขอนยาง ขึ้นตรงต่ออำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีกำนันปกครองตำบลมาแล้ว 11 คน คนแรกคือ นายเฒ่า สุวรรณภักดี และปัจจุบันคือ นางสาวลี พิมายนยก

บ้านท่าขอนยางในปัจจุบันเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ แบ่งการปกครองตามแบบของกระทรวงมหาดไทยออกเป็น 5 หมู่ ได้แก่ 1 2 3 4 และ 11 ตั้งอยู่ภายใต้การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีพื้นที่หมู่บ้านรวม 6,787 ไร่ บ้านท่าขอนยางตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี (เมื่อเดินทางออกจากอำเภอมหาสารคาม) โดยมีถนนสายหลักที่ผ่าน คือ ถนนถีนานนท์ ซึ่งเชื่อมระหว่างจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านท่าขอนยางอยู่ห่างจากจังหวัดมหาสารคาม 5 กิโลเมตร และอำเภอกันทรวิชัย 10 กิโลเมตร² ด้านทิศเหนือของบ้านท่าขอนยางติดกับบ้านดอนสวนและบ้านดอนยม ทิศตะวันตกติดกับบ้านดอนนาและบ้านขามเรียง ทิศตะวันออกติดกับบ้านไคร่นุ่น และทิศใต้ติดกับบ้านดินดำ (ตรงข้ามแม่น้ำชี) ในเขตตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ประชาชนในชุมชนบ้านท่าขอนยาง ก่อตั้งขึ้นจากการอพยพจากไทญ้อ กลุ่มเมืองคำเกิด คำม่วน จากบ้านแซงบาดาลมาตั้ง ณ ที่ตั้งปัจจุบัน ดังนั้นประชากรส่วนใหญ่จึงสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษ ภาษาที่ใช้จึงผสมผสานระหว่างไทยย้อ ภาษาอีสาน ภาษากลาง ปัจจุบันบ้านท่าขอนยางมีประชากรทั้งสิ้น 3,177 คน (ชาย 1,515 และหญิง 1,662 คน)⁶

การตั้งบ้านหันพัฒนา และการปกครอง

ในปี พ.ศ. 2220 ได้มีขุนนามเท่าและนางตุ๊นาง ซึ่งเป็นสามีภรรยากันได้อพยพมาจากเมืองเวียงจันทร์ มาตั้งบ้านอยู่ที่บ้านโนนค้อซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของบ้านหันในปัจจุบัน จากนั้นได้ย้ายมาอยู่ที่โนนดอนหัน คือที่ตั้งบ้านหันในปัจจุบันเพราะเห็นว่าทำเลดี โดยมีลักษณะลาดเทจากทิศใต้ไปทิศเหนือและทิศตะวันออก พื้นที่ทางเหนือราบเรียบเป็นที่ลุ่มและมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ คือ หนองขอนแก่นและเห็นว่ายู่ใกล้กับเมืองเก่าคือบ้านเชียงเหียนหรือเมืองเชียงเหียนเดิม ต่อมาลูกหลานก็แผ่ขยายออกเป็นครอบครัวมาเรื่อย ๆ ต่อมามีคนอพยพมาจากเมืองร้อยเอ็ด คือ ขุนแสงพร้อมครอบครัวได้มาอยู่ร่วมกันและได้ขยายครอบครัวขึ้นมาประมาณ 7 - 8 หลังคาเรือน จากนั้นได้ขยายออกไปเรื่อย ๆ ต่อมาขุนอัญญา หรือนายอัญญาเชื้อเจ้าเมืองจากบ้านเชียงเหียนในสมัยก่อน ได้พาลูกหลานออกมาอาศัยที่บ้านหันเพิ่มเติมหลายหลังคาเรือน และได้ร่วมกันตั้งชื่อบ้านเป็นบ้านหัน ตามลักษณะทางธรรมชาติของบ้านเนื่องจากมีต้นหันจำนวนมาก ต่อมาอีกหลายปีจึงได้มีผู้อพยพจากบ้านเอือด - บ้านโนนคำไฮ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านหันประมาณ 1 - 2 กิโลเมตร เข้ามาอาศัยเพิ่มเติมทำให้มีจำนวนครัวเรือนเป็น 20 หลังคาเรือน แต่ก็มีผู้อพยพออกไปบางส่วน พอตั้งหมู่บ้านเรียบร้อยแล้วได้มีผู้ปกครองคนแรกคือ นายกวน บ้านมาโล้น เป็นหัวหน้าหรือผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้น ต่อมานายกวนบ้านมาโล้นได้เสียชีวิตก็ได้ตั้งนายซา ยาโป เป็นผู้ใหญ่บ้านแทน ในสมัยที่นายซา ยาโป เป็นหัวหน้าหมู่บ้านได้ช่วยกันตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นใน หมู่บ้าน และเมื่อนายซา ยาโป เสียชีวิตลงแล้ว

ในปี พ.ศ. 2389 ได้เลือกนายแสง ซาคุณ และได้ขยายอาณาเขตทำนาออกไปเรื่อย ๆ และเมื่อปี พ.ศ. 2408 นายแสง ซาคุณได้เสียชีวิต ก็ได้ตั้งนายเมืองราชเป็นผู้ปกครองแทนโดย บ้านหันเป็นหมู่ที่ 7 ของตำบลเขวา ในปี พ.ศ. 2426 นายเมืองราชก็เสียชีวิต จึงได้ตั้งนายหลวงศรี (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นผู้ใหญ่บ้านแทน เมื่อปี พ.ศ. 2440 นายหลวงศรีได้เสียชีวิต จึงได้ตั้งนายหลวงสอน รักษาภักดี เป็นผู้ใหญ่บ้านแทน และได้ขยายหมู่บ้านและมีราษฎรเพิ่มขึ้นเป็น 65 หลังคาเรือน และเมื่อประสบปัญหาแห้งแล้งก็มีผู้อพยพออกไปบางส่วน เมื่อนายหลวงสอนเสียชีวิต จึงได้เลือก นายกุล รักษาภักดี เป็นผู้ใหญ่บ้านแทน และได้รวบรวมอาณาเขตตำบลใหม่ ได้เปลี่ยนหมู่บ้านเป็นหมู่ที่ 14 ตำบลเขวา คือรวมเขตตำบลท่าตูมปัจจุบันเป็นตำบลเดียวกันเมื่อ พ.ศ. 2478 นายกุล ได้เสียชีวิตลง และได้เลือกนายพรหมา พลเสน เป็นผู้ใหญ่บ้านแทน ผู้ใหญ่พรหมาได้ทำการพัฒนาหมู่บ้านโดยการตัดถนนภายในหมู่บ้านให้เป็นสัดส่วนและมีประชากร 95 หลังคาเรือน ต่อมาหมู่บ้านขยายออกไปเรื่อย ๆ และได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจากชื่อเดิมคือ บ้านดอนหันเป็นบ้านหัน จากหมู่ที่ 14 เป็นหมู่ที่ 4 ตำบลเขวาเหมือนเดิมจนถึงปี พ.ศ. 2541 นายพรหมา พลเสน ได้เกษียณอายุจากผู้ใหญ่บ้าน ในขณะนั้นมีประชากรในหมู่บ้านจำนวน 110 หลังคาเรือน และต่อมาได้ตั้งนายเจริญ พลเสน เป็นผู้ใหญ่บ้านแทนจนถึงปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือนจำนวน 175 หลังคาเรือน มีอาณาเขตทั้งหมด 3,046 ไร่ มีประชากร 1,027 (พ.ศ. 2541) ดังนั้นจึงสรุปในเบื้องต้นได้ว่า บ้านหันพัฒนามีอายุยืนยาวมาแล้วกว่า 325 ปี ผู้ปกครองหรือหัวหน้าหมู่บ้านที่มีหลักฐานยืนยันจำนวน 9 คน²²

ในปัจจุบันบ้านหันพัฒนา มีการแบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่ คือหมู่ที่ 4 และ หมู่ที่ 21 ภายใต้การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลเขวา หมู่บ้านหันพัฒนาตั้งอยู่ริมถนนสายมหาสารคาม - ร้อยเอ็ด อาณาเขตของหมู่บ้านทิศเหนือและทิศตะวันตกติดกับบ้านเชียงเหียน ทิศใต้ติดกับบ้านโนนสระพัง มีประชากรทั้งสิ้น 706 คน เป็นเพศชาย 485 คน เพศหญิง 221 คน ส่วนบ้านหันหมู่ที่ 21 มีจำนวนครัวเรือน 100 ครัวเรือน เป็นเพศชาย 485 คน และเพศหญิง 500 คน อาชีพโดยทั่วไปได้แก่อาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำสวน และทำไร่ ส่วนอาชีพนอกเหนือจากภาคเกษตรกรรม คือ รับจ้างทั่วไป และรับราชการ ชาวที่ปลูกนั้นเป็นชาวเหนียวเกือบทั้งหมด

การตั้งบ้านทำศิลาและการปกครอง

ราวปี พ.ศ. 2509 หลังจากการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์เสร็จก็เริ่มมีการกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรกรรมและผลิตกระแสไฟฟ้า บริเวณที่ตั้งของบ้านทำศิลาในปัจจุบัน ในอดีตเป็นพื้นที่ป่าราบเชิงเขาน้ำท่วมไม่ถึง พื้นที่บริเวณบ้านทำศิลามีปลาชุกชุมอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้มีผู้ที่ชอบในอาชีพประมง (จับปลา) ได้รวมกลุ่มตั้งแคมป์หาปลาซึ่งมีทั้งคนที่อยู่ในพื้นที่หน้าเขื่อนพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมเข้าอยู่อาศัย รวมทั้งคนที่อยู่ต่างจังหวัดที่อพยพครอบครัวมาเพื่อจับปลาเป็นอาชีพ เช่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ขอนแก่น อุดรธานี¹⁴ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อพยพมา

เพื่อมาวัดอุปประสงค์เพื่อประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก ในปี พ.ศ. 2509 พื้นที่บ้านท่าศิลาเดิมเรียก “บ้านพักทันใจ” เพราะในช่วงนั้นการอพยพเข้าอยู่อาศัยในบ้านท่าศิลาจะมีผู้คนย้ายเข้ามาและย้ายออกอยู่เป็นประจำ ชาวบ้านที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านท่าศิลาปัจจุบันเดิมอพยพมาจากพื้นที่หมู่บ้านที่ถูกน้ำท่วมบริเวณ ที่เขื่อน เช่น บ้านหนองท่อม บ้านหนองตานา บ้านหนองเสือ บ้านห้วยกระเจา ตำบลโคกใหญ่ อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันจังหวัดหนองบัวลำภู) ได้รวมกลุ่มตั้งถิ่นฐานครั้งแรกประมาณ 11 – 12 หลังคาเรือน มีประชากร 50 – 60 คน แต่เนื่องจากในขณะนั้นมีการย้ายเข้าและย้ายออกบ้านท่าศิลาอยู่เป็นประจำ¹⁴

ต่อมาในปี พ.ศ. 2524 เริ่มมีการคัดเลือกผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายพรมมา วงโคตร ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน และจัดสร้างโรงเรียนขึ้นเรียกว่าโรงเรียนกำมะลอ ตั้งอยู่เชิงเขาด้านทิศตะวันออกติดกับภูเขพานคำ ก่อนที่จะมีการย้ายไปตั้งโรงเรียนแห่งใหม่ยังบริเวณทิศเหนือของหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2516¹⁵ ซึ่งเป็นโรงเรียนบ้านท่าศิลาในปัจจุบัน การปกครองบ้านท่าศิลาผู้ใหญ่บ้านปกครองหมู่บ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 3 คน คือ 1) นายพรมมา วงโคตร 2) นายสี ฤชา 3) นายสี ทองหลาง ผู้ใหญ่บ้านที่ดำรงตำแหน่งในปัจจุบันคือนายสี ทองหลาง ปัจจุบันมีประชากรจำนวน 360 คน

ต่อมาราวปี พ.ศ. 2524 นายอำเภอสมศักดิ์ พรพิบูลย์ และผู้ใหญ่สี ฤชา ได้รวมกลุ่มชาวบ้านท่าศิลาและชาวบ้านคือ ต. บ้านค้อ อ. โนนสัง จ. หนองบัวลำภู ร่วมกันตัดไม้และขนย้ายก้อนหินเพื่อทำถนนก่อนเครื่องมื่อรถบรรทุกจะเข้ามาทำการสร้างถนนในปีต่อมาในปี พ.ศ. 2526 – 2527 เริ่มมีการเดินสายไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนไป ได้รับรู้ข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ ได้มีไฟฟ้าใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ ในครอบครัว¹⁵ ในปี พ.ศ. 2533 ได้รับเงินสนับสนุนให้ขุดเจาะน้ำบาดาลจำนวน 3 แห่ง เพื่อใช้เป็นแหล่งอุปโภคและบริโภคในหมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2536 การคมนาคมเริ่มสะดวก การเดินทางเข้าสู่เมืองต่าง ๆ สะดวกเพิ่มมากขึ้น พ.ศ. 2538 รัฐบาลให้เงินสนับสนุนหมู่บ้านที่ยากจนสร้างอ่างน้ำเพื่อกักเก็บน้ำฝนไว้บริโภค สร้างสุขา สร้างน้ำประปา ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านท่าศิลามีทั้งหมด 70 หลังคาเรือน และประชากร 370 คน (ชาย 194 คน และหญิง 176 คน) ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง อาชีพหลักของชาวบ้านท่าศิลาคืออาชีพประมง ส่วนผู้ที่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองมี 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 17 ของชุมชนบ้านท่าศิลา¹⁵ พื้นที่ของบ้านท่าศิลาทิศตะวันออกติดกับพื้นที่อุทยานภูพานคำ ทิศเหนือติดกับบ้านค้อ ต. บ้านค้อ อ. โนนสัง จ. หนองบัวลำภู ทิศใต้และทิศตะวันตกติดกับเขื่อนอุบลรัตน์

การตั้งบ้านชีทวน บ้านท่าศาลา และการปกครอง

บ้านชีทวนเดิมเป็นเมืองเก่าชื่อว่า “เมืองชีชวน” เจ้าเมืองเดิมมีนามว่าอย่างไรไม่ปรากฏเพียงแต่เล่าว่า พระยาชีชวนมีบุตรนางหนึ่งชื่อ นางเจียงไฉ เป็นผู้มี ความมั่งคั่งมาก

มีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกลถึงหัวเมืองต่าง ๆ ต่อมาท้าวเทพหงส์ เจ้าเมืองกันตะศิลา (จำปาศักดิ์) ได้มาสู่ขอและหมั้นไว้ เมื่อข่าวนี้แพร่กระจายออกไปถึงเมืองอื่น ต่างก็ไม่พอใจ จึงพยายามยกกองทัพมาแย่งชิงนางเจียงไคด้วย รวมถึงท้าวอินทระสะเกษ โดยยกกองทัพมาอยู่ที่บริเวณบ้านละทายเมืองน้อยในปัจจุบัน แล้วลอบมาดักรอพบนางเจียงไคที่อุทยานอันเป็นบริเวณวัดทุ่งศรีวิไลในปัจจุบัน พร้อมกับเขียนสาส์นขอความรักไว้ในอุทยานด้วย เมื่อนางเจียงไคออกมาชมอุทยานพบสาส์นขอความรักของท้าวอินทระสะเกษก็เกิดความรัก และหลงเสน่ห์ท้าวอินทระสะเกษ จึงได้พูดกับพระพี่เลี้ยงว่าอยากพบท้าวอินทระสะเกษ ในทันใดนั้นเองท้าวอินทระสะเกษซึ่งแอบมองอยู่ก็ปรากฏตัวขึ้น และจุดเอานางเจียงไคไปค่ายที่ปัก โดยผ่านไประหว่างทิศใต้ที่เป็นที่ตั้งของบ้านท่าศาลาในปัจจุบัน พอจะข้ามลำน้ำชีนางมีความโศรกเศร้า คิดถึงพระบิดามารดาเป็นอย่างมากและนั่งร้องไห้รำพันอยู่เป็นเวลานาน ท้าวอินทระสะเกษจึงพานางไปยังค่ายที่ปักทำน้ำริมฝั่งแม่น้ำชีที่นางเจียงไคนั่งร้องไห้ คร่ำครวญถึงบิดามารดาจึงได้ชื่อว่า "ท่าโศรก" หรือ "ท่าโสก" ในปัจจุบัน ในช่วงเวลานั้นเองท้าวเทพหงส์แห่งเมืองกันตะศิลา (จำปาศักดิ์) ก็เดินทางมายังเมืองชีชวน เพื่อจะประกอบพิธีแต่งงานและรับเอานางเจียงไคไปเมืองกันตะศิลาด้วย พอทราบข่าวว่าท้าวอินทระสะเกษลักพาตัวนางเจียงไคหนีไปก็โกรธแค้นยิ่งนัก ทั้งกล่าวหาว่าพระยาชีชวนยกบุตรให้กับคนอื่นไป จึงประกาศสู้รบกับเมืองชีชวน เมื่อทราบความถึงท้าวอินทระสะเกษว่าเมืองชีชวนกำลังถูกศัตรูรุกราน จึงยกกองทัพมาช่วยเหลือ การสู้รบครั้งนี้กินเวลาอยู่หลายปีจนท้าวอินทระสะเกษไม่มีโอกาสกลับบ้านเมืองของตน และค่ายที่ปักของท้าวอินทระสะเกษก็กลายเป็นเมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่งซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า "บ้านละทายเมืองน้อย" และในช่วงเวลาที่ทำการรบกันนั้นเอง นางเจียงไคซึ่งพำนักอยู่ในค่ายก็คลอดบุตรชายคนหนึ่ง ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาคล้ายลิงมากบิดาจึงตั้งชื่อว่า "บาลิง" การสงครามยังดำเนินต่อมา ทำให้ไพร่บ้านพลเมืองได้รับความเดือดร้อนจากการสงคราม พวกเขาคิดว่าคงเป็นเพราะท้าวบาลิงซึ่งมีรูปร่างอัปลักษณ์และเป็นกาลกิณีแก่บ้านเมือง ท้าวอินทระสะเกษทนรับร้าวจากไพร่พลเมืองไม่ไหวจึงนำท้าวบาลิงมาปล่อยแพ นางเจียงไคมีความรักและอาลัยในตัวท้าวบาลิงผู้เป็นบุตรมาก จึงนั่งโศรกเศร้าเสียใจอยู่ที่บริเวณท่าน้ำมูลเป็นเวลาหลายวัน อันเป็นเหตุให้บริเวณนั้นได้ชื่อว่า "ท่านางเหงา" จนถึงทุกวันนี้ แพของท้าวบาลิงได้ไหลไปยังเขตเมืองกันตะศิลา (จำปาศักดิ์) ยายชาวสวนคนหนึ่งพบเข้าจึงนำไปเลี้ยงไว้ การสู้รบระหว่างเจ้าเมืองกันตะศิลากับเจ้าเมืองชีชวนยังคงดำเนินต่อไปอีกหลายปี โดยไม่มีฝ่ายใดได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาด แต่ละเมืองก็เกณฑ์ไพร่พลมาทำการสู้รบอยู่ทุกปี จนกระทั่งท้าวบาลิงเป็นหนุ่มได้ข่าวการสงครามจึงอาสาเจ้าเมืองกันตะศิลานำไพร่พลออกทำการรบ แต่ขอคำมั่นสัญญาว่า ถ้ารบชนะต้องได้แต่งงานกับนางคำหล้าธิดาคนสุดท้ายของท้าวกันตะศิลา เมื่อเจ้าเมืองตกลงตามข้อเสนอท้าวบาลิงนับว่าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ก็นำทัพเข้าสู้รบกับกองทัพชีชวนและเมืองอินทระสะเกษ เจ้าเมืองทั้งสองเห็นว่าเป็นท้าวบาลิงก็จำได้ว่าเป็นหลานและบุตรของตน จึงทำการหยุดรบและเจรจาสันติภาพต่อกัน ท้าวบาลิงจึงยกทัพกลับและได้แต่งงานกับนางคำหล้าตามสัญญา ส่วนท้าว

อินทะสะเกษก็ได้ครองเมืองชีชวนสืบต่อจากพระยาชีชวน เมืองชีชวน เมืองสระแก้ว และเมืองกันตะศิลาก็เป็นเมืองที่เป็นไมตรีต่อกันมาอีกนาน

บ้านชีทวนสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

ประชาชนส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ที่บ้านชีทวนในปัจจุบันพูดภาษาลาว หรือภาษาไทยอีสานที่สืบทอดมาจากชาวเวียงจันทน์ ทำให้สันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่าประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณบ้านชีทวน อาจมีบรรพบุรุษอพยพมาจากเวียงจันทน์ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ก็เป็นไปได้ ทั้งนี้เนื่องจากช่วงดังกล่าวมีปัญหาเกิดขึ้นและมีการอพยพข้ามจากฝั่งลาวมายังฝั่งไทยในปัจจุบัน

บ้านชีทวนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ราวปี พ.ศ. 2325 - 2411 หรือก่อนที่จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่นเมื่อปี พ.ศ. 2440 อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านชีทวนเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีประชากรอยู่หนาแน่น มีบทบาทและความสำคัญต่อเมืองอุบลราชธานีพอสมควร จนถูกกำหนดให้มีฐานะเทียบเท่าอำเภอที่ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานีโดยตรง และภายในบ้านชีทวนมีหลังคาเรือนตั้งอยู่หนาแน่นและใกล้ชิดมากก็ยังแบ่งเป็นแขวง ด้วยเหตุดังกล่าวบ้านชีทวนจึงได้ชื่อแขวงหรือคุ้มเรียกติดปากกันมาถึงปัจจุบันเช่น บริเวณหมู่ที่ 1 เรียกกันว่าคุ้มวัดป่า ทั้งนี้คงเป็นเพราะอยู่ใกล้กับวัดทุ่งศรีวิไลซึ่งเดิมเรียกว่า "วัดป่า" บริเวณหมู่ที่ 2 เรียกว่า คุ้มหนองจอกทั้งนี้คงเป็นเพราะใกล้หนองน้ำใช้ที่มีชื่อว่า "หนองจอก" ส่วนบริเวณหมู่ที่ 3 เรียกกันว่า "คุ้มนาม่อง" คงเป็นเพราะบริเวณดังกล่าวเป็นที่ดอน ที่นาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีลักษณะเป็นดอน

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - 2394) นั้น เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ปกครองบ้านชีทวนมีนามว่า "เจ้าฝ่ายจันทวงศ์" และได้เป็นผู้มีบทบาทต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองร่วมกับเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) และกรมการเมืองอุบลราชธานี คนอื่นๆ ดังปรากฏในหนังสือประวัติศาสตร์อีสานตอนหนึ่งว่า "ระหว่างจุลศักราช 1194 (พ.ศ. 2375) ประเทศเขมรและเวียดนามเกิดแข็งข้อ เมืองเขมรตกไปเป็นเมืองขึ้นของเวียดนาม และเกิดวุ่นวายกันอยู่เนื่อง ๆ กองทัพเวียดนามมาจากเมืองเว้ ยกทัพล่วงหน้าเข้ามาตั้งอยู่ในพระราชอาณาเขตต่อแดนเขมร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพออกไปปราบ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาจึงได้เกณฑ์ทัพทางหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแม่ทัพออกไปปราบ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาจึงได้เกณฑ์ทัพทางหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือไประงับ ฝ่ายเมืองอุบลได้จัดให้อุปฮาด (กุทอง) กับพระยาเทวศา (บุญเฮ้า) เจ้าเมืองเขมรราชไปขัดตาทัพเวียดนามอยู่ที่บ้านปากแซงนาแขวงริมฝั่งโขง แล้วจัดให้ราชบุตร (ส่วย) เมืองอุบลราชธานีพร้อมด้วยท้าวनावโนราช กรมการเมืองผู้ช่วยให้เพี้ยรักษาผล

เพี้ยราชโกฏ พลาสาและกรรมการเมือง นอกจากนั้นก็ยังมืท้าวฝ่าย (จันทวงศ์) บ้านชีทวน นำกำลังไปสมทบกับกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ไปปราบเมืองเขมรคราวนั้นเป็นเวลา 15 ปี

พ.ศ. 2436 เป็นช่วงที่กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ จะเสด็จมาประทับที่เมือง อุบลราชธานีและมีการปกครองในส่วนภูมิภาคบ้างเล็กน้อยในปี พ.ศ. 2437 โดยในช่วงปี พ.ศ. 2437 - 2445 บ้านชีทวนมีท้าวฝ่ายม่วงเป็นเจ้าฝ่ายปกครองดูแล และเป็นกำนัน ต่อมา จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2454 - 2455 และได้ถึงแก่กรรม ราวปี พ.ศ. 2460 - 2461 เหตุที่ท้าว ฝ่ายม่วงได้เป็นทั้งท้าวฝ่ายปกครองบ้านเมืองและเป็นกำนันต่อมานั้น เพราะว่าก่อนที่จะประกาศ ใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ เพื่อจัดแบ่งการปกครองในส่วนภูมิภาคออกเป็นเมือง อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ปี พ.ศ. 2440 นั้น บ้านชีทวนมีฐานะเทียบเท่ากับอำเภอขึ้นกับเมือง อุบลราชธานีและมีท้าวฝ่ายเป็นผู้ปกครอง แต่หลังจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครอง ท้องที่ รศ. 116 (พ.ศ. 2440) แล้ว บ้านชีทวนมีฐานะเทียบเท่ากับตำบลหนึ่งของอำเภอปทุมพล นิคม (อำเภอเชียงในในปัจจุบัน) ท้าวฝ่ายม่วงซึ่งมีฐานะเทียบเท่ากับนายอำเภอในครั้งก่อน จึง ได้เปลี่ยนฐานะมาเป็นกำนันต่อมา ท้าวฝ่ายม่วงในช่วงที่เป็นกำนัน มีชื่อเพี้ยว่า "พรมงษา" ซึ่ง การดำรงตำแหน่งเป็นท้าวฝ่ายและกำนัน ต่อมาได้สร้างความเจริญแก่บ้านชีทวนเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านการศึกษาและศาสนา

พ.ศ. 2454 - 2460 พ่อใหญ่เพี้ยมีชื่อเพี้ยว่า "นามกะสี" คนทั้งหลายจึงเรียกกันว่า "เฒ่านามกะสี" เดิมที่เฒ่านามกะสีเป็นคนบ้านทุ่งหนองมณี (อยู่ในอำเภอม่วงสามสิบในปัจจุบัน) ได้มาตั้งหลักแหล่งและมีครอบครัวอยู่ที่บ้านชีทวน โดยเป็นกำนันอยู่ที่บ้านชีทวนและออกจาก กำนันหลังจากไฟไหม้บ้านชีทวนครั้งใหญ่เรียกกันว่า "ไฟไหม้บ้านสีกะโยม" เพราะเล่ากันว่า หลังจากไฟไหม้บ้านชีทวนครั้งนั้น เฒ่านามกะสีก็มอบหมายหน้าที่กำนันให้แก่ นายอาจ ภูธา แล้วตนก็พาลูกหลานอพยพไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านท่าศาลาและถึงแก่กรรมในอีกหลายปี ต่อมา⁴

หลังจากที่ชาวบ้านชีทวนอพยพมาอยู่ที่บ้านท่าศาลาทางตอนใต้ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้าน ชีทวน ราว 1 กิโลเมตร การอพยพเนื่องจากความแออัดของชุมชน และหาพื้นที่ทำมาหากินใหม่ ซึ่งบ้านท่าศาลาเดิมเป็นท่าเทียบเรือบรรทุกสินค้าเพื่อนำสินค้าจำพวกน้ำตาล และไหไป ขายยังเมืองต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำชี นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมการคมนาคมทางน้ำอีกด้วย ซึ่งการ อพยพครอบครัวจากบ้านชีทวนมายังบ้านท่าศาลามีกว่า 200 หลังคาเรือนถือได้ว่าเป็นหมู่บ้าน ที่มีขนาดใหญ่ แต่เนื่องจากสภาพโดยทั่วไปของบ้านท่าศาลาเป็นพื้นที่ต่ำ¹⁶ ในปี พ.ศ. 2485 เกิดน้ำท่วมอย่างหนัก ทำให้ชาวบ้านท่าศาลา จำนวน 70 - 80 หลังคาเรือนอพยพย้ายถิ่นไปตั้ง ชุมชนใหม่ได้แก่ ชุมชนในอำเภอเดชอุดม อำเภอวารินชำราบ อำเภอเชียงใน อำเภอน้ำยืน เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ดอนและนาโคกเหมาะแก่การปลูกข้าว ในส่วนชาวบ้านที่อาศัยอยู่กว่า 100 หลังคาเรือนก็ประกอบอาชีพค้าขายทางน้ำ จับปลา และปลูกข้าว ในการดำรงชีพ¹²

ปัจจุบันท่าศาลาแบ่งออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านท่าศาลาหมู่ 4 และหมู่ 5 (จุดที่ทำการศึกษา) ซึ่งหมู่ที่ 5 มีประชากร 394 คน และมีจำนวน 81 หลังคาเรือน ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 บ้านท่าศาลา ตำบลชิวทวน อำเภอเชื่องโน คือ นายทองสุข ภูธา²⁸

การตั้งบ้านดอนแก้วและการปกครอง

ราวปี พ.ศ. 2472 มีชาวบ้านหลายร้อยครอบครัวอพยพมาจากตำบลน้ำเพชร อำเภอจตุรัส (ชื่อเดิม) ปัจจุบันเป็นอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เดินทางเร่ร่อนเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากขณะนั้นประสบปัญหาความแห้งแล้ง โดยใช้เกวียนเป็นพาหนะมาถึงเขตอำเภอกุมภวาปี โดยได้จอดพักขบวนที่ท้องทุ่งระหว่างบ้านกงพานและเมืองเก่า เดิมที่ตั้งใจว่าจะไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านโพธิ์สง่า ในระหว่างการเดินทางครอบครัวไหนที่พอใจจะตั้งบ้านเรือนก็หยุดตั้งบ้านเรือน เช่น บ้านกงพาน บ้านดงเมือง อำเภอกุมภวาปี บ้านสามขา อำเภอสรีธาตุ ต่อมาบางส่วนได้ตัดสินใจเดินทางกลับชัยภูมิถิ่นเดิม ครอบครัวที่เหลือประมาณ 7 – 8 ครอบครัวได้แสวงหาที่ทำกินต่อไป¹⁷ จนกระทั่งมีสวนหนึ่งได้เสี่ยงโชคเข้าไปดูทำเลที่บ้านดอนแก้ว ซึ่งในสมัยนั้นไม่มีผู้คนอาศัยเนื่องจากเป็นป่ารกทึบ ต้องแผ้วถางกันอยู่นานกว่าจะเข้าไปถึงบริเวณบ้านดอนแก้ว นอกจากจะมีป่าหนาทึบแล้วยังมีสัตว์ป่าชุกชุมด้วย เช่น กระต่าย กระแต กระรอก ลิง ค่าง ป่าง ชะนี ภูมีพิษและไม่มีพิษจำนวนมาก ครั้นไปพบที่ทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์ มีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ กุ้ง หอย ปู ปลา ก็หาง่าย พอใจที่จะตั้งหลักแหล่ง ในตอนแรกไม่กล้าที่จะเข้าไปอยู่อาศัยเพราะกลัวไข้ป่าและสัตว์ร้ายนานาชนิด ประกอบกับมีเสียงเล่าลือเกี่ยวกับสิ่งลึกลับว่าใครเข้าไปมักจะเอาชีวิตไม่รอดทุกราย ดังนั้นจึงไม่มีคนเข้าไปอยู่อาศัยอยู่ทุ่งใกล้เมืองเก่าไปก่อน ต่อมาหลวงนิคมพรรณาเขต (ตันตระกุลสีหอำไพ) นายอำเภอกุมภวาปี (ที่ตั้งอำเภอเดิมที่อยู่เมืองเก่าปัจจุบัน) ท่านได้ชักชวนญาติพี่น้องและชาวชัยภูมิที่อพยพมาให้เข้าไปจับจองหมู่บ้านดอนแก้ว ซึ่งถูกทิ้งร้างมาเป็นเวลานาน ผู้นำของกลุ่มชาวชัยภูมิในขณะนั้นคือ นายอิน พื้มชัย ได้ชักชวนชาวชัยภูมิเหล่านี้เข้ามาตั้งหลักแหล่งตามคำเชิญชวนของหลวงนิคมพรรณาเขต แต่บาง ครอบครัวก็ย้ายไปอยู่ที่ดงเมือง นานเข้ามีเสียงเล่าลือว่าบริเวณบ้านดอนแก้วมีปูปลาชุกชุม ทำมาหากินง่ายจึงมีคนและญาติพี่น้องของผู้คนเหล่านี้ที่มาอยู่เดิมต่างอพยพติดตามกันมา ซึ่งโดยมากมาจากชัยภูมิและโคราชสำเนียงพูดจึงแปลกจากคนในท้องถิ่นอยู่บ้าง

เมื่อตอนที่ผู้คนได้พากันแผ้วถางป่าเพื่อทำไร่ทำสวนนั้น บังเอิญได้พบองค์พระมหาธาตุเจดีย์ซึ่งถูกปกคลุมด้วยเถาวัลย์หนาทึบ แต่สภาพขององค์พระมหาธาตุอยู่ในขณะนั้นที่ไม่ชำรุดมากนัก คาดว่าคงมีใครมาซ่อมแซมใหม่เป็นแน่ ทุกคนดีใจที่ได้พบโบราณสถานต่างก็คิดว่าคงเป็นนิมิตหมายที่ดีแน่นอน นับแต่นั้นมาชาวบ้านก็ช่วยกันพัฒนาให้ดีขึ้น นิมนต์พระสงฆ์มาจำพรรษาเพื่อที่พึ่งทางใจต่อไป นอกจากองค์มหาธาตุเจดีย์แล้วบริเวณโดยรอบของบ้านดอนแก้วยังมีโบสถ์เก่าอีกโดยรอบหมู่บ้าน ซึ่งการปักโบสถ์ดังกล่าวคล้ายกับการปักโบสถ์เมือง

ฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ นับได้ว่าเดิมทีเดียวหมู่บ้านดอนแก้ว คงมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นแน่ เพราะจากหลักฐานดังกล่าวคงบอกได้ถึงความเจริญทางด้านสังคม วัฒนธรรมของหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี

ปัจจุบันบ้านดอนแก้วมีประชากรทั้งหมด 1,053 คน แบ่งเป็นชาย 540 คน หญิง 513 คน พื้นที่ทั้งหมด 3,880 ไร่ แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 200 ไร่ พื้นที่สาธารณะ 1,250 ไร่ ที่ทำการเกษตร 2,430 ไร่ (ปัจจุบัน พ.ศ. 2544 พื้นที่บางส่วนถูกน้ำท่วม) ตั้งแต่แรกเริ่มตั้งหมู่บ้านถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้าน 12 คน คนปัจจุบันคือ นายเฉลิมพล ละอองศรี ปัจจุบันชาวบ้านดอนแก้วมีอาชีพจับปลาและค้าขายเป็นอาชีพหลัก¹⁸

การจำแนกลักษณะของการตั้งหมู่บ้านที่ศึกษา

ผลจากการศึกษาการตั้งชุมชนทั้ง 5 แห่ง ได้แก่ บ้านท่าขอนยาง บ้านหันพัฒนา บ้านท่าศิลา บ้านบ้านท่าศาลา และบ้านบ้านดอนแก้ว พบว่าสามารถจัดกลุ่มของชุมชนตามลักษณะการตั้งได้ดังนี้

1. บ้านท่าขอนยาง

จากหลักฐานการตั้งบ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีลักษณะการจัดตั้งแบบหมู่บ้านที่ถูกกวาดต้อน เกลี่ยกล่อม หรือเชลยแล้วรัฐจัดหาพื้นที่ที่มีความเหมาะสมกับการดำรงชีวิตให้อยู่อาศัย

จะเห็นได้ว่าเดิมก่อนที่จะมีการตั้งบ้านท่าขอนยางเป็นเมืองท่าขอนยางนั้น ที่ตั้งของชุมชนท่าขอนยางเดิมได้มีอยู่ก่อนหน้านี้อยู่แล้ว แต่ต่อมาเมื่อมีพระบรมราชโองการจากพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ให้ชาวลาวเชื้อสายไทญ้อซึ่งอาศัยที่กาฬสินธุ์มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าขอนยางเดิมและยกให้เป็นเมืองท่าขอนยางนั้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพของชุมชนในปี พ.ศ. 2480 นั้นพบว่ารอบๆ หมู่บ้านหรือบริเวณบ้านเรือนของคนในชุมชนถูกปกคลุมด้วยป่าโปร่ง รวมถึงป่าบุงป่าทามรอบหมู่บ้าน

ซึ่งคนส่วนใหญ่จะทำนาเป็นหย่อมๆ เพื่อปลูกข้าวบริโภคเป็นบางพื้นที่เท่านั้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบ้านท่าขอนยางเดิมนั้นไม่ได้มีวัฒนธรรมการปลูกข้าว โดยรวมจะปลูกเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องจากมักเกิดน้ำท่วมรอบหมู่บ้านเสมอ หากปีใดน้ำไม่ท่วมจึงจะได้ข้าวบริโภค นอกจากนั้นเป็นการแลกเปลี่ยนปลากับข้าวของชุมชนนาโคก (คือ ชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นทรัพยากรหลัก) แสดงว่าเมื่อย้อนหลังกลับไปตั้งแต่เริ่มต้นชุมชน โดยวิถีชีวิตของคนในบ้านท่าขอนยาง สันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยทรัพยากรปลาเป็นหลัก

2. บ้านหันพัฒนา

บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากการอพยพของชาวลาวมาจากเวียงจันทน์ ตามหลักฐานที่ได้รับพบว่าการตั้งหมู่บ้านเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2220 ซึ่งใกล้เคียงกับกลุ่มพระครูโพนเสม็ด ที่อพยพเข้ามาในภาคอีสานในพุทธศตวรรษที่ 23 ราว พ.ศ. 2231 - 2246 (พญาเมืองจันทน์ได้ยึดอำนาจและตั้งตนเป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ ในช่วง พ.ศ. 2224 - 2225)⁵ ซึ่งเป็นการอพยพหนีภัยสงครามภายใน ข้ามมายังภาคอีสาน เมื่อมาพบพื้นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์บริเวณบ้านหันในปัจจุบันจึงเลือกเป็นพื้นที่ตั้งชุมชน

เมื่อพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพของบ้านหันพัฒนาในปี พ.ศ. 2480 พบว่าโดยรอบหมู่บ้านและบริเวณที่ถือครองของคนในหมู่บ้านเป็นที่ราบ และเป็นที่นากว่า 70% ส่วนที่เหลือจะเป็นป่าโปร่ง มีหนองน้ำหมู่บ้านคือหนองซอนพาดและหนองสาธารณะได้แก่หนองท่ม รวมถึงห้วยคดางซึ่งอำนวยประโยชน์ในการจับปลา จากลักษณะกายภาพของชุมชนข้างต้น จึงสันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่าบ้านหันพัฒนา เป็นหมู่บ้านที่ดำรงชีพด้วยการปลูกข้าวเป็นหลัก และอาศัยปลาจากบ่อปลาที่สร้างขึ้น แหล่งน้ำธรรมชาติเช่น จากหนองน้ำ หรือลำห้วยเพื่อจับปลาบริโภคมาตั้งแต่ตั้งหมู่บ้าน

3. บ้านท่าศิลา

บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากการอพยพของคนจากแหล่งต่าง ๆ เข้ามาอาศัยในบ้านท่าศิลาในปัจจุบันหลังมีการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ โดยแรกเริ่มในปี พ.ศ. 2509 กลุ่มที่มาตั้งหมู่บ้านจะเป็นกลุ่มที่เคย มีบ้านเรือนอยู่ที่ราบริมฝั่งลำน้ำพอง หลังจากกันเขื่อนและเกิดน้ำท่วมที่อยู่เดิมจึงย้ายมาเป็นกลุ่มแรกเนื่องจากบริเวณที่ตั้งบ้านท่าศิลาในปัจจุบันเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุมมาก จึงมีคนจากจังหวัดอื่นภายนอกเข้ามาอาศัยการจับปลา และเพิ่มจำนวนครัวเรือนขึ้น จากนั้นได้ตั้งเป็น หมู่บ้านขึ้น และเนื่องจากที่ตั้งหมู่บ้านเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ และพื้นที่ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตจึงไม่มีนาทำกิน ทุกครัวเรือนจึงอาศัยการจับปลาเพื่อยังชีพเป็นหลัก จึงอาจกล่าวได้ว่าบ้านท่าศิลาเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากปลาเป็นหลัก

4. บ้านท่าศาลา

บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องในจังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะการเกิดหมู่บ้านเนื่องจากการที่ชุมชนเดิมมีจำนวนครัวเรือนมากเกิดความแออัด และที่ทำมาหากินลดลงแล้วจึงได้มีการย้ายครัวเรือนมาหาแหล่งที่อยู่ใหม่ แต่ไม่ห่างจากชุมชนเดิมมากนักโดยบ้านท่าศาลาได้ย้ายมาจากบ้านชีทวน ราว ปี พ.ศ. 2461 โดยอพยพมาทางทิศใต้เพื่อตั้งหมู่บ้านบน

พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นเนินสูงกว่าบริเวณโดยรอบและเป็นบริเวณที่ติดกับแม่น้ำชี ห่างจากบ้านชีทวนราว 1.5 กิโลเมตร

จากลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2460 - 2480 พบว่าลักษณะโดยทั่วไปรอบบ้านท่าศาลาเป็นป่าโปร่งปกคลุม โดยทั่วไปที่นามีน้อยมากแต่ส่วนใหญ่จะมีที่นาเป็นนาทาม ด้านตรงข้ามกับหมู่บ้านโดยมีแม่น้ำชีกั้น แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ต่ำกว่าจุดที่ตั้งหมู่บ้านถึง 5 เมตรจากระดับน้ำทะเล จึงทำให้เกิดน้ำท่วมเสมอและขาดแคลนข้าว ดังนั้นอาชีพหลักของคนในบ้านท่าศาลาในช่วงดังกล่าวคือการจับปลาเพื่อยังชีพ โดยการแลกรวจากบ้านนาโคกและการค้าขายทางน้ำ ได้แก่ น้ำอ้อย ปลาแดก ไห และโอ่ง ทั้งลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี

ดังนั้นจึงสันนิษฐานในเบื้องต้นว่า บ้านท่าศาลาตั้งขึ้นจากการอาศัยทรัพยากรปลาเป็นหลักและอาชีพเสริมคือการค้าขายในช่วงฤดูฝน (ฤดูอื่นน้ำจะลดลงและเรือจะใช้โดยสารบรรทุกสินค้าไปขายไม่ได้)

5. บ้านดอนแก้ว

บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ลักษณะการตั้งหมู่บ้านเกิดจากการอพยพของชาวบ้านจากจังหวัดชัยภูมิ เพื่อหนีภัยแล้งมายังจังหวัดอุดรธานี เมื่อมาพบเกาะดอนแก้วจึงเห็นว่ารอบเกาะเป็นหนองน้ำ ที่มีปลาอุดมสมบูรณ์จึงได้ร่วมกันตั้งหมู่บ้านขึ้นมาโดยลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากข้อมูลประวัติการตั้งหมู่บ้านพบว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 พบว่าเดิมเกาะดอนแก้วถูกปกคลุมด้วยป่าและมีปลาชุกชุม ส่วนพื้นที่เกาะไม่สามารถเพาะปลูกข้าวได้ ต่อมาจึงมีการพัฒนาการหาพันธุ์ข้าวนาหว่านน้ำลึกมาปลูกรอบหมู่บ้านแทนแต่ก็มักขาดแคลนเสมอ ต้องจับปลาไปแลกข้าวกับเครือข่ายที่อพยพมาด้วยกันแต่เลือกแหล่งที่อยู่บนนาโคก ดังนั้นจึงสันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่า บ้านดอนแก้วตั้งขึ้นโดยอาศัยปลาเป็นปัจจัยหลัก

สรุปปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะการตั้งหมู่บ้านที่ศึกษา

หมู่บ้านที่ศึกษามีปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการตั้งของชุมชนหลักๆ 2 ประการ คือ

1. หมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งโดยรัฐ ได้แก่ ชุมชนบ้านท่าขอนยาง
2. หมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากปัจจัยของทรัพยากรหลัก คือ ปลาและข้าวโดยหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากทรัพยากรปลาได้แก่ บ้านท่าศิลา บ้านดอนแก้ว และบ้านท่าศาลา ส่วนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากทรัพยากรข้าว คือ บ้านหันพัฒนา และถึงแม้ว่าบ้านท่าขอนยาง จะเป็นหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจากการตั้งโดยรัฐ แต่ทรัพยากรที่คนในหมู่บ้านใช้มากกว่าชนิดอื่น คือ ปลา

เศรษฐกิจของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา

เศรษฐกิจบ้านท่าขอนยาง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2464 จนถึงปัจจุบัน

ราวปี พ.ศ. 2464 ลักษณะโดยรอบบ้านท่าขอนยางมีลักษณะเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงรอบ ๆ หมู่บ้านมีลักษณะเป็นปรกและป่าทาม กินพื้นที่บริเวณกว้างตามริมฝั่งแม่น้ำชี สภาพโดยทั่วไปน้ำจะท่วมสลับกับแห้งแล้ง ทำให้การเพาะปลูกมักไม่ได้ผล ทำให้เกิดการขาดแคลนข้าวอยู่เสมอ⁹ การคมนาคมลำบาก หากต้องการข้ามแม่น้ำชีเพื่อเดินทางไปยังเมืองมหาสารคามจะต้องอาศัยแพข้ามฟาก ชีวิตความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในชุมชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ จะจับปลาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน และจับปลาเพื่อแลกเปลี่ยนหรือขาย โดยเมื่อจับปลาได้แล้วมักจะนำมาแปรรูปเป็นปลาตาก ปลาปิ้ง ปลาเอียบ ส้มปลา เพื่อนำไปแลกข้าว เกลือ⁹ ยาสูบ ลักษณะของการแลกเปลี่ยนมักจะอิงระบบเครือญาติ จะไม่เห็นระบบ ชั่ง - ตวง - วัด ซึ่งการแลกข้าวมักจะเป็นญาติพี่น้องเดิมที่เคยอพยพมาจากเมืองกาฬสินธุ์ด้วยกัน เช่น บ้านลาด บ้านหนองขาม บ้านหัวหนอง (ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามในปัจจุบัน) หรือบางครั้ง¹⁹ อาจเลยไปถึงอำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

ในราวปี พ.ศ. 2480 มีพ่อค้าในตัวเมืองมหาสารคามได้มาส่งเสริมให้ชาวบ้านท่าขอนยางปลูกปอ ทำให้มีการถางป่าบุ่ง ป่าทามรอบหมู่บ้านจนโล่งเตียนเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด ส่วนระบบการค้าขายกับภายนอกชุมชน มักเป็นการขายและแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นทางน้ำ โดยจะมีเรือสินค้ามาจากเมืองอุบลราชธานี นำสินค้าพวกไหม โองน้ำ น้ำตาล และ น้ำอ้อย เมื่อเดินทางมาถึงจะจอดเรือเทียบท่าขายสินค้าให้กับชาวบ้านท่าขอนยาง⁹ ส่วนภายในชุมชนบ้านท่าขอนยางเองนั้นมีชาวจีนที่อพยพมาอาศัยอยู่ ซึ่งชาวจีนกลุ่มนี้จะประกอบอาชีพขายฝิ่น¹⁹ ส่วนการค้าข้าวนั้นจะมีนายฮ้อยข้าวจากกันทรวิชัยมากวาดซื้อข้าวกับชาวบ้านนาโคกในเขตใกล้เคียงจากนั้นจะนำไปเก็บไว้ที่ฉางข้าวทำน้าบ้านท่าขอนยาง เมื่อได้ข้าวในปริมาณมากจะนำข้าวลงเรือไปขายที่ท่าพระ จังหวัดขอนแก่น โดยใช้แรงงานคนในการเดินทาง ระยะเวลาเดินทางจากบ้านท่าขอนยางไป - กลับท่าพระใช้เวลาเดินทางประมาณ 6 คืน ค่าจ้างในการเดินเพื่อไปขายข้าวประมาณคนละ 20 บาท ซึ่งเฉลี่ยแล้วจะได้วันละ 3 บาท 20 สตางค์ ส่วนการคมนาคมทางบกจะใช้วิธีหาบ เนื่องจากการเดินทางระหว่างบ้านท่าขอนยางไปยังตัวเมืองมหาสารคามเป็นไปด้วยความยากลำบาก และเมื่อปี พ.ศ. 2504 สะพานข้ามแม่น้ำชีบ้านท่าขอนยางจึงสร้างแล้วเสร็จ²⁰ หลังจากนั้นการคมนาคมก็สะดวกขึ้น การหาปลาเพื่อนำมาแลกเปลี่ยนข้าวและเกลือได้ลดลง หลังจากนั้นชาวบ้านท่าขอนยางก็เริ่มไม่กล้าที่จะมีการแลกเปลี่ยน เนื่องจากสังคมที่เปลี่ยนไปเป็นระบบซื้อขายปลาที่เคยจับได้บริเวณบ้านท่าขอนยาง หรือล่องเรือขึ้นไปทางเหนือคือ อำเภอโกสุมพิสัย เพื่อจับปลาในฤดูแล้งโดยในระหว่างทางได้แลกข้าวหรือขายเอาเงิน จากนั้นจึงเดินทางกลับมายังบ้านท่าขอนยาง ได้เปลี่ยนเป็นแม่ค้าจากตลาดเทศบาลเมืองมหาสารคามมารับปลายังหมู่บ้านไปขาย หรือคนในหมู่บ้านก็นำสินค้าไปขายที่ตลาดเอง²⁷

ในปี พ.ศ. 2515 มีการปลูกปอบริเวณบ้านท่าขอนยาง เมื่อนำปอมาแช่ในแม่น้ำจำนวนมากจะทำให้เกิดน้ำเน่าเสียมาก และหลังจากนั้นทางราชการได้เลิกให้การสนับสนุน จึงเริ่มลดการปลูกปอตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดังนั้นพื้นที่ปลูกปอรอบๆ หมู่บ้านท่าขอนยาง จึงเปลี่ยนแปลงเป็นที่นา ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 ระบบชลประทานรอบหมู่บ้านท่าขอนยาง และบ้านดินดำ ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำชีได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อย²¹ โดยระบบดังกล่าวทำให้มีคลองส่งน้ำและสร้างพังกั้นน้ำบริเวณบ้านดินดำและบ้านวังยางในเขตตำบลกั้ง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ดินของชาวบ้านท่าขอนยางที่ทำการจับจองก่อนหน้านี้ ผลจากการสร้างระบบชลประทานทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านท่าขอนยางได้เปลี่ยนไปจากการจับปลาเป็นการทำนาปี - นาปรัง และการปลูกพืชผัก เช่น พริก ผักพื้นบ้าน ถั่วลิสง แทนการจับปลา และเมื่อปลูกได้จะนำไปขายภายในหมู่บ้านหรือมีพ่อค้าจากตัวเมืองมหาสารคามมารับไปขายที่ตลาด ส่วนอาชีพการจับปลาได้กลายเป็นอาชีพรอง ส่วนใหญ่เป็นการจับเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น และในปัจจุบันมีครัวเรือนที่ประกอบอาชีพจับปลาเพียงไม่กี่ราย

เศรษฐกิจบ้านหันพัฒนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 ถึงปัจจุบัน

ราวปี พ.ศ. 2470 ลักษณะทั่วไปโดยรอบของบ้านหันพัฒนาเป็นป่าโคก (ป่าโคก คือ ป่าที่มีต้นหันจำนวนมากซึ่งเป็นต้นไม้ขนาดเล็กเป็นส่วนใหญ่) สภาพโดยทั่วไปของหมู่บ้านจะเป็นที่สูงมีแหล่งน้ำที่สำคัญ คือ ห้วยคะคาง ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้าน 4 กิโลเมตร และหนองท่ม ห่างจากหมู่บ้าน 2 กิโลเมตร หนองขอนแก่น บึงบอน ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นแหล่งจับปลาเพื่อบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านหันพัฒนาส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา วางเว้นจากการทำนาก็จะทำอาชีพเสริมอย่างอื่น ปลูกพืชชนิดอื่นหรือรับจ้างทั่วไป เช่น บางคนไปรับจ้างตัดไม้เพื่อขายเป็นเชื้อเพลิงรถไฟที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น บางกลุ่มจะหาปลา กบ เขียด กิ้งก่า มาบริโภคในครัวเรือน

ด้านการคมนาคม บ้านหันอยู่ระหว่างเส้นทางเมืองมหาสารคามและเมืองร้อยเอ็ด บ้านหันพัฒนาห่างจากตัวเมืองมหาสารคาม 12 กิโลเมตร ซึ่งในช่วงอดีตก่อนปี พ.ศ. 2480 ถนนระหว่างมหาสารคามไปยังจังหวัดร้อยเอ็ดยังเป็นถนนลูกรัง ในปี พ.ศ. 2499 เริ่มมีรถประจำทางเป็นเครื่องยนต์ที่ใช้น้ำมันวิ่งระหว่างอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นไปยังจังหวัดร้อยเอ็ด ทำให้การเดินทางเข้าเมืองเพื่อแลกเปลี่ยนและซื้อขายสินค้าในเมืองสะดวกขึ้นตามลำดับ หลังจากปี พ.ศ. 2504²² บริษัทยูคอนได้รับเหมารสร้างถนนระหว่างจังหวัดมหาสารคามไปยังจังหวัดร้อยเอ็ด หลังจากสร้างถนนแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2507 ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของหมู่บ้านเพื่อใช้ในการบริโภคและซื้อขายแลกเปลี่ยน ในช่วง พ.ศ. 2480 พืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมและเป็นที่ต้องการของตลาดอย่างมาก คือ ปอ ทำให้ชาวบ้านปลูกปอเป็นอาชีพเสริมบวกกับการทำนา เพราะการปลูกปอชาวบ้านจะปลูก

ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม หลังจากนั้นจะปลูกข้าวในช่วงปลายเดือนเมษายน และหลังจากดำนาเสร็จในเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม จะเข้าสู่ช่วงตัดปอขาย การขายจะมีพ่อค้าคนจีนซื้อเจ็กผ้าและคนญวนซื้อแจวบุญ ซึ่งมาจากบ้านเชียงเหียน บ้านเขวา มารับซื้อและขายสินค้าจำพวก หมาก แก่นคุณ พลุ หรือบางคนก็นำสินค้ามาขายเองที่ร้านสหศิลป์ในตัวเมืองมหาสารคาม ในช่วง พ.ศ. 2507 ได้มีการสร้างชลประทานที่หนองทุ่มหรือหนองกระทุ่ม ทำให้การใช้น้ำเพื่อการเกษตรเพิ่มมากขึ้น สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ได้ตลอดทั้งปีรวมทั้งเป็นแหล่งจับปลาน้ำจืดประจำหมู่บ้านที่สำคัญ หลังจากนั้นราคาปอเริ่มตกต่ำพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่มาแทน คือ มันสำปะหลัง ในปี พ.ศ. 2512 - 2513 มันสำปะหลังเริ่มเข้ามาทดแทนปอเนื่องจากราคาปอตกต่ำ เมื่อมีการปลูกมันสำปะหลังเพิ่มมากขึ้นทำให้ราคามันสำปะหลังลดต่ำลงในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2533²³ ได้มีการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แต่เนื่องจากการขาดการส่งเสริมที่ต่อเนื่องและขาดการสนับสนุนของทางราชการ ในการสนับสนุนทางด้านการตลาดทำให้การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมไม่ประสบผลสำเร็จ ในปี พ.ศ. 2536 - 2540 ได้มีการส่งเสริมการปลูกผักมีชัย ซึ่งเป็นโครงการสนับสนุนการพัฒนาครอบครัวเพื่อนำผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคมาจำหน่ายในจังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบันมีอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือ การเพาะเห็ด การทำขนมจีน และการทำรองเท้า

ด้านสังคมและวัฒนธรรมชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน จะอาศัยหลักการถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ในอดีตจะไม่ซื้อขายทรัพย์สินกัน แต่จะเป็นการขอหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น เมื่อมีการพัฒนาทางด้านสังคมมีน้ำประปาในช่วง พ.ศ. 2504 และไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน พ.ศ. 2518 มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ในช่วงว่างเว้นจากการทำนาได้แก่ช่วงฤดูแล้งก็จะเป็นช่วงทำบุญหรืองานบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น งานบุญมหาเจี๊ยกในช่วงเดือนพฤศจิกายน และจะเป็นงานบุญข้าวจีในเดือนกุมภาพันธ์ เป็นต้น หลังจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมเริ่มสะดวกมากขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม การรับวัฒนธรรมต่าง ๆ จากชุมชนอื่นและชุมชนเมืองเข้ามา มีบทบาททำให้ความต้องการที่จะแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นลดลง และต้องการในสินค้าที่ให้ความสะดวกต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น พัดลม ตู้เย็น โทรทัศน์ รถจักรยานยนต์ รถยนต์ เป็นต้น

เศรษฐกิจบ้านท่าศิลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 จนถึงปัจจุบัน

ราวปี พ.ศ. 2509 ลักษณะโดยทั่วไปของพื้นที่บ้านท่าศิลาเป็นป่า และอยู่ใกล้แหล่งน้ำคือเขื่อนอุบลรัตน์ (ในอดีตชาวบ้านเรียกเขื่อนพองหนีบ) ประชาชนส่วนใหญ่อพยพมาจากหลายพื้นที่ เช่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดขอนแก่น รวมทั้งผู้คนที่ย้ายมาจากบริเวณหน้าเขื่อน และพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อน เช่น บ้านหนองทุ่ม

บ้านหนองตานา บ้านห้วยกระเจา บ้านหนองเสือ ตำบลโคกใหญ่ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู ชาวบ้านที่มาอาศัยจะไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก ระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านท่าศิลาจะพึ่งปลาเป็นสำคัญ ปลาที่ได้จะขายและแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อแลกข้าวหรือบางคนอาจต้อง แลกทั้งข้าว พริกและเกลือ การแปรรูปนำปลาไปแลกข้าวจะแปรรูปเป็นปลาต้ม ปลาแดก ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว ปลาอย่าง ส่วนการขายชาวบ้านจะนำปลาไปขายบริเวณหน้าเขื่อนหรือขายกันเองในหมู่บ้านกิโลกรัมละ 2 – 3 บาท¹⁴

ในปี พ.ศ. 2509 – 2524 การคมนาคมยังไม่สะดวก การเดินทางส่วนใหญ่จะเดินทางโดยเรือหรือไม้เท้าเดินทางด้วยเท้า การคมนาคมติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นไปด้วยความยากลำบาก การนำอาหารแปรรูปเช่น ปลาต้ม ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว ไปแลกข้าวกับชุมชนอื่นต้องหาปลาเดินทางข้ามเขาภูพานคำเพื่อที่จะนำอาหารแปรรูปเหล่านี้ไปแลกข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักที่สำคัญเพื่อมาบริโภคในครัวเรือน การนำอาหารไปแลกส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มของแม่บ้าน ส่วนพ่อบ้านก็ต้องหาปลาตามปกติ ปลาที่ได้นอกจากจะขายเพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายในครอบครัวแล้ว ยังต้องแปรรูปเพื่อนำไปแลกข้าวอีกด้วย ในปี พ.ศ. 2521 เกิดน้ำท่วมหนักทำให้บ้านท่าศิลาถูกน้ำท่วมอยู่หลายเดือน บ้านเรือนได้รับความเสียหายหลังจากช่วงน้ำลดมีชาวบ้านบางกลุ่มย้ายออกเพื่อหาที่ทำกินแห่งใหม่ ในช่วงนั้นก็ยังมีทั้งกลุ่มที่ย้ายเข้าและย้ายออกจากบ้านท่าศิลา สาเหตุที่ย้ายก็เพราะว่าไม่ยากประกอบอาชีพจับปลา

ในช่วงนั้นการค้าขายยังต้องพึ่งการเดินทางเรือ โดยมีชาวจีนที่อยู่หน้าเขื่อนอุบลรัตน์จะล่องเรือมารับซื้อปลาจากชาวบ้านท่าศิลาเป็นประจำทุกวัน ชาวบ้านจะเรียกชาวจีนคนนี้ว่าเจ๊กเฒ่า แต่ชาวบ้านบางกลุ่มก็นิยมนำปลาที่จับได้ไปขายเองที่ทำเรือหน้าเขื่อนฯ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2536 การคมนาคมทางบกเริ่มสะดวกทำให้การค้าหรือรับซื้อปลาเปลี่ยนไปโดยจะมีรถยนต์มารับซื้อปลาถึงบ้าน คนที่รับซื้อเป็นประจำก็คือเจ๊กเฒ่าคนเดิม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2543 เจ๊กเฒ่าก็หยุดมารับซื้อปลาที่หมู่บ้านเพราะเลิกกิจการ อาจเป็นเพราะจำนวนปลาที่จับได้ลดลงมากด้วย¹¹ เนื่องจากการคมนาคมที่สะดวกทำให้การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าสะดวกเพิ่มมากขึ้น ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยนไป เริ่มมีรถจักรยานยนต์ไว้ใช้และเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าเพิ่มมากขึ้น สินค้าใหม่ ๆ ที่มีในเมืองที่มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวันเริ่มมีมากขึ้น จากระถางที่เข้ามาขายอาหาร ขายสินค้า ทำให้ค่าใช้จ่ายของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น การทำอาชีพประมงที่ทำรายได้เข้าสู่ครอบครัวเริ่มไม่พอใช้ เนื่องจากจำนวนปลาที่ลดน้อยลงทำให้กลุ่มคนในบ้านท่าศิลาเริ่มย้ายถิ่นไปทำงานรับจ้างในเมืองใหญ่เพิ่มมากขึ้น

ในปี พ.ศ. 2538 ชาวบ้านท่าศิลาเริ่มจัดตั้งกลุ่มสตรีแม่บ้าน โดยร่วมมือกับอาสาสมัครประจำหมู่บ้านร่วมกันจัดตั้งกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่ได้จากปลา ได้รับเงินสนับสนุนจากทางสาธารณสุขเป็นเงิน 1,500 บาท²⁴ รับซื้อปลาจากชาวบ้านและสมาชิกในหมู่บ้านเพื่อนำปลาที่ได้มาแปรรูปจำหน่าย เช่น ปลาต้ม ปลาหยอ ปลาชีวกุ้งอบสมุนไพร ปลาแห้ง ปลาแดดเดียว น้ำพริกตาแดง เป็นต้น ในปีเดียวกันบ้านท่าศิลาได้รับเงินสนับสนุนหมู่บ้านยากจน

เป็นเงิน จำนวน 280,000 บาท เพื่อนำมาพัฒนาหมู่บ้านจัดตั้งกลุ่มการเกษตร เช่น กลุ่มผู้เลี้ยงเป็ด กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มผู้เลี้ยงควาย แต่สำหรับชาวบ้านทำศิลาแล้วอาชีพหลัก คือ จับปลาขายจากการจับปลาที่ได้ลดลงแต่ค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้คนส่วนใหญ่เริ่มหันหน้าเข้าเมืองเพื่อประกอบอาชีพรับจ้างเพิ่มมากขึ้น รายได้เฉลี่ยของชาวบ้านที่จับปลาได้แต่ละวันคือ 80 – 100 บาท ในปี พ.ศ. 2544 กลุ่มสตรีแม่บ้านได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนพัฒนาสังคมเป็นเงิน 29,985 บาท เพื่อซื้ออุปกรณ์ในการผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์เช่น เครื่องบดเนื้อ เครื่องผสมอาหาร เตอบอาหาร ซึ่งทำให้กลุ่มของแม่บ้านที่แปรรูปผลิตภัณฑ์เริ่มมีความมั่นคงและความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น และเป็นที่รู้จักของชุมชนอื่น ปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านมีสมาชิกทั้งหมด 74 คน และยังมีหัวหน้ากลุ่มคือนางชาลิณี แก้วโชติ เป็นประธานกลุ่ม โดยแบ่งกลุ่มการทำงาน คือ กลุ่มพ่อบ้านหาปลาหรือออกจับปลา ส่วนกลุ่มแม่บ้านแปรรูปผลิตภัณฑ์ ซึ่งได้รับความนิยมจากลูกค้าผู้ที่เดินทางผ่านเส้นทางขอนแก่น – หนองบัวลำภูเป็นอย่างมาก กลุ่มแม่บ้านทำศิลาได้รับเชิญไปในงานแสดงสินค้าต่าง ๆ มากมาย เช่น บิ๊กซี ขอนแก่น งานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่หนองบัวลำภู งานแสดงสินค้าเกษตรสี่ภาคที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งถือได้ว่าการรวมกลุ่มผลิตเป็นที่ยอมรับและประสบผลสำเร็จ²⁴

เศรษฐกิจของบ้านท่าศาลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 - ปัจจุบัน

ราวปี พ.ศ. 2461 หลังจากที่มีการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านท่าศาลาที่อพยพมาจากบ้านชีทวน อันเนื่องจากความแออัดของชุมชนและขาดแคลนพื้นที่ทำการเกษตรเพราะการขยายตัวของจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นและขนาดพื้นที่ที่จำกัด ในช่วงแรกชาวบ้านที่อพยพมาอยู่ใหม่จะประกอบอาชีพทำการเกษตร ปลูกข้าวนาทาม ปลูกอ้อย และหาปลาเพื่อบริโภคเป็นหลัก ในช่วงนั้นการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ายังไม่มี จะเป็นการพึ่งพาและแบ่งปันซึ่งกันและกัน¹⁶

ราวปี พ.ศ. 2478 เนื่องจากบ้านท่าศาลาเป็นบ้านทำน้ำและมีท่าเทียบเรือ ซึ่งมีเรือกะแซงขนาดใหญ่ สามารถบรรจุข้าวได้ 30 – 40 เกวียนอยู่จำนวนหลายลำ เพื่อบรรทุกและขายสินค้าทางน้ำ พ่อค้าที่เป็นเจ้าของเรือในขณะนั้นจะรับซื้อปลาแดก น้ำตาล น้ำอ้อยจากชาวบ้าน และรวบรวมลงเรือและนำออกเร่ขายล่องตามลำน้ำตั้งแต่อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม หรือบางที่อาจเลยไปจนถึงน้ำพองจังหวัดขอนแก่น เนื่องจากในอดีตการคมนาคมทางน้ำมีความสะดวกมากกว่าการเดินทางเท้าและทางเกวียน แต่ก็มีข้อจำกัดในการเดินทางเพื่อบรรทุกสินค้าเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ปีละ 1 ครั้ง คือในช่วงฤดูน้ำมากเท่านั้น¹⁶

ราวปี พ.ศ. 2485 ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำท่วมอย่างหนักทำให้เกิดความเสียหาย พื้นที่ทำการเกษตรเสียหายอย่างมากเป็นผลให้ชาวบ้านบางส่วนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ สิ่งที่ชาวบ้านยังพอที่จะหาได้และเป็นทรัพยากรที่มีโดยธรรมชาติในหมู่บ้านคือปลา ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ต่อก็จับปลาเพื่อแลกข้าวและแปรรูปเป็น ปลาแดก ปลาแห้ง และปลาต้ม เพื่อแลกข้าวและขาย การแลกข้าวจะนำไปแลกในพื้นที่บ้านโคกหรือบ้านเครือญาติของตนเอง เช่น บ้านชีทวน

อำเภอเชียงใน อำเภวารินชำราบ อำเภอเดชอุดม อำเภอน้ำยืน ที่อพยพไปช่วงน้ำท่วม หมู่บ้านปี พ.ศ. 2485¹²

ในปี พ.ศ. 2486 การจับปลาในชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไป โดยอุปกรณ์ที่เข้ามาใหม่ ในหมู่บ้านคือคือ สะดุ้ง จิ๊บหรือโพงพาง จากคนญวนหรือแกวที่อพยพมาอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ซึ่งอุปกรณ์ดังกล่าวสามารถจับปลาได้เป็นจำนวนมาก และในช่วงนั้นมีการใช้สะดุ้งกันอย่างมา ปลาที่ได้ก็จะนำมาแปรรูปเป็นปลาตาก ปลาต้ม หรือปลาแห้ง เพื่อจำหน่ายให้กับพ่อค้าใน หมู่บ้านแล้วล่องเรือออกไปจำหน่าย นอกจากการจับปลาแล้วยังมีการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ อ้อยเพื่อทำเป็นน้ำอ้อย หรือน้ำตาลขายในช่วงนั้นราคาหมื่นละ 6 บาท (1 หมื่น = 12 กิโลกรัม) หลังจาก พ.ศ. 2490 การปลูกอ้อยเพื่อขายน้ำตาลและน้ำอ้อยราคาเริ่มตกต่ำทำให้ การปลูกลดลง

ในปี พ.ศ. 2501 กลุ่มนายบุญ ผาสายทอง ซึ่งเดินทางโดยทางเรือไปขายปลาตาก และน้ำอ้อยที่เมืองสุรินทร์ได้นำเมล็ดพันธุ์ปอเข้ามาปลูกในหมู่บ้าน ทำให้การปลูกปอเป็นที่นิยม และแพร่หลาย ประกอบกับราคาปอที่สูงทำให้ชาวบ้านถางป่าบุ่งป่าทามเพื่อปลูกปอ กันอย่างมาก¹⁶

ในปี พ.ศ. 2521 เกิดน้ำท่วมหนักอีกรอบ ทำให้พืชผลทางการเกษตรของชาวบ้าน ทำศาลาเกิดความเสียหาย ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่ยังเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในขณะ นั้นคือ ปลาเพื่อจำหน่าย แล่ข้าว และบริโภคในครัวเรือน ปัจจุบันชาวบ้านทำศาลาประกอบ อาชีพทำนา ปลูกปอ เลี้ยงสัตว์ หาปลาเป็นอาชีพหลัก และมีการรวมกลุ่มเพื่อจะผลิต สินค้า ที่เกิดจากผลิตภัณฑ์จากปลาในหมู่บ้าน โดยได้รับทุนจาก อ.บ.ต. จำนวน 40,000 บาท เพื่อ สร้างโรงงานผลิตน้ำปลาที่ได้จากปลาตากในหมู่บ้าน และยังได้รับเงินสนับสนุนจากกองทุนเพื่อ พัฒนาสังคม 100,000 บาท ในการส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองต่อไป

เศรษฐกิจบ้านดอนแก้วตั้งแต่ปี พ.ศ 2472 จนถึงปัจจุบัน

ราวปี พ.ศ. 2472 สภาพโดยรอบของบ้านดอนแก้วเป็นหนองน้ำ หมู่บ้านดอนแก้ว มีลักษณะเป็นเกาะสภาพโดยทั่วไปบริเวณรอบนอกเป็นป่าอ้อ ป่าไค¹³ บริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ จะสูงขึ้นเป็นเนิน ด้านในตรงกลางของพื้นที่หมู่บ้านจะเป็นป่ามีต้นไม้จำพวกต้นกระเบา ต้นเปลือย และต้นไม้อื่น ๆ เนื่องจากลักษณะพื้นที่โดยทั่วไปของชาวบ้านดอนแก้วเป็นเกาะมี น้ำล้อมรอบ ทำให้การคมนาคมในอดีตมีความลำบากเปรียบเสมือนเมืองปิดที่ไม่สามารถติดต่อ กับโลกภายนอกได้ หลังจากที่มีการตั้งบ้านเมืองในปี พ.ศ. 2472 โดยหลวงนิคมพรรณาเขต (ตันตระกูลสีห์อำไพ) และผู้นำชาวบ้านที่อพยพมาจากตำบลบ้านเพชร อำเภอจตุรัส (ชื่อเดิม) ปัจจุบันเป็นอำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีผู้นำคือนายอิน พืมชัย (ปัจจุบันคือ ตระกูลพืมชัย) ซึ่งได้ชักชวนชาวชัยภูมิจำนวนหนึ่งประมาณ 7 – 8 หลังคาเรือน เข้ามาจับจอง ที่อยู่อาศัยร่วมกับหลวงนิคมพรรณาเขต เนื่องจากสภาพโดยทั่วไปของบ้านดอนแก้วเป็น

ป่าทึบมีสัตว์ป่ามากมาย เช่น ลิง ค่าง ปาง ชะนี ภูมิพิษ ทำให้การสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านจะสร้างบ้านเรือนบริเวณรอบๆ นอกเพราะสะดวกในการเดินทางและทำมาหากิน และในช่วงนั้นป่ายังหนาทึบ รวมทั้งการคมนาคมต้องอาศัยการเดินทางโดยเรือ ชาวบ้านที่เข้ามาอยู่อาศัยส่วนใหญ่ก็จะจับปลาเป็นอาหารหลัก ผสมกับการทำนาข้าว ทำไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ด้านในที่ เป็นพื้นที่ป่ารกถูกถางออกเพื่อทำไร่ เช่น อ้อย พริก แตง และปลูกผลไม้ เช่น มะม่วง ลำไย มะขาม กล้วย ขนุน เป็นต้น

เนื่องจากครอบครัวบ้านดอนแก้วเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็นเกาะ ทำให้ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านนอกจากจะพึ่งการหาปลาแล้วยังปลูกพืชผักต่าง ๆ เช่น แตง พริก พืชไร่ที่ปลูก เช่น อ้อย ปอ กล้วย ไม้ยืนต้น เช่น มะม่วง มะขาม ขนุน ในช่วงฤดูทำนาชาวบ้านดอนแก้วจะปลูกข้าวเจ้าลอย ข้าวเจ้าลอยจะมีลักษณะพิเศษคือ เมื่อหว่านแล้วในช่วงที่ฝนตกใหม่ ๆ ข้าวจะเจริญเติบโตเร็วมากและลอยขึ้นเรื่อย ๆ ตามระดับน้ำทำให้น้ำไม่ท่วมสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้

ในปี พ.ศ. 2499 ช่วงนั้นชาวบ้านดอนแก้วนอกจากจะออกหาปลาเป็นอาชีพเสริม นอกเหนือจากทำนาแล้วยังปลูกพืชไร่ที่สำคัญคืออ้อยเป็นจำนวนมาก โดยมีโรงงานผลิตน้ำตาลขนาดเล็กในหมู่บ้านประมาณ 3 - 4 โรง โรงน้ำตาลที่เกิดขึ้นในตอนนั้นเป็นของชาวจีน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เทียมอู่” และ เจ็กปัก ซึ่งเป็นเจ้าของโรงงานหีบน้ำตาลขนาดเล็กในตอนนั้น²⁵ น้ำอ้อยที่ได้จะถูกนำออกจากหมู่บ้านโดยทางเรือไปขายให้โรงงานน้ำตาลภายนอกเกาะ เมื่อน้ำอ้อยเริ่มมีราคาตกต่ำบวกกับสภาพพื้นที่เสื่อม ทำให้การปลูกอ้อยเริ่มลดลงและในปี พ.ศ. 2506 - 2507 โรงงานหีบน้ำตาลก็ต้องปิด พืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่เข้ามามีบทบาทคือปอและปลูกกันมากในช่วงปี พ.ศ. 2514 - 2515 การปลูกปอของชาวบ้านก็ปลูกได้ไม่นานก็มีการปลูกพืชชนิดอื่นสลับสับเปลี่ยนมาเรื่อย เช่น ปลูกมันและปลูกอ้อยสลับสับเปลี่ยนกันมาเรื่อย¹³ เมื่อปี พ.ศ. 2533 ได้มีโครงการโขง-ชี-มูล เพื่อปรับปรุงและพัฒนาแหล่งน้ำทำให้มีการสร้างเขื่อนดินกักเก็บน้ำ ส่งผลให้พื้นที่บ้านดอนแก้วในบางส่วนของที่เคยเป็นพื้นที่ทำนาไม่สามารถทำนาได้เพราะมีระดับน้ำที่สูงตลอด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน คือทุกครอบครัวที่อาศัยอยู่บ้านดอนแก้วต้องหันมาประกอบอาชีพหาปลาเป็นหลัก เนื่องจากสภาพพื้นที่ของบ้านดอนแก้วมีความเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะขยายการประมงและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำในปี 2535 โดยมีกรมประมงเป็นผู้มาให้ความรู้ฝึกอบรมชาวบ้านจำนวน 9 คนในการเพาะพันธุ์สัตว์น้ำแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ปัจจุบันชาวบ้านดอนแก้วจะประกอบอาชีพหาปลาเลี้ยงชีพและค้าขายปลาในตลาด เนื่องจากบ้านดอนแก้วห่างจากตัวอำเภอภูพานประมาณ 1.5 กิโลเมตร ทำให้ชาวบ้านนอกจากจะหาปลาเพื่อมาแปรรูปแล้วยังนำไปจำหน่ายเองผลิตภัณฑ์ที่ได้จากปลาที่นำไปจำหน่าย เช่น ปลาต้ม ปลาแดก ปลาแดดเดียว ปลาเอิบหม่าปลา ปลาจ่อม ซึ่งรายได้หลักของชาวบ้านในปัจจุบันต้องพึ่งปลาเกือบทั้งหมด

ด้านการคมนาคม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 เป็นต้นมา ชาวบ้านดอนแก้วต้องเดินทางโดยทางเรือในช่วงฤดูฝนและฤดูหนาว ส่วนในฤดูแล้งจะมีพื้นที่บางส่วนที่สามารถเดินข้ามได้²⁵ ในปี พ.ศ. 2517 – 2518 เริ่มมีการสร้างสะพานข้ามลำน้ำปาวซึ่งเป็นสะพานที่ทำจากไม้และต้องสิ้นสุดอยู่แค่นั้น ในช่วงนั้นการเดินทางเข้าหมู่บ้านยังต้องอาศัยเรือเครื่อง เมื่อถึงยุคการปกครองของผู้ใหญ่ขุนทอง ทานสุทัศน์ ได้ร่วมแรงร่วมใจกันระหว่างชาวบ้านดอนแก้วในการสร้างถนนดินจากหมู่บ้านลงไปเรื่อย ๆ จนถึงสะพานที่ทางการสร้างข้ามลำน้ำปาว ในช่วงนั้นเมื่อ ฤดูฝนถนนที่ทำซึ่งเป็นดินก็พังลงมา ถึงช่วงฤดูแล้งชาวบ้านก็ช่วยกันถมดินเพิ่มอีกครั้ง ในช่วงนั้นรถยังไม่สามารถวิ่งได้จนกระทั่งโครงการโขง-ชี-มูล เข้ามาทำให้มีการปรับปรุงถนนเป็นถนนลูกรังบวกกับเงินสนับสนุนการพัฒนาหมู่บ้านทำให้ในปี พ.ศ. 2535 การคมนาคมระหว่างตัวอำเภอกุมภวาปีกับบ้านดอนแก้วสะดวกมากขึ้น ในส่วนของไฟฟ้าได้มีการขอไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 และเริ่มใช้ในปี พ.ศ. 2530 และเมื่อการคมนาคมสะดวกขึ้นทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของชาวบ้านสะดวกมากขึ้น โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่ได้จากปลา

ด้านสังคมและวัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดอนแก้วจะอาศัยหลักถ้อยทีถ้อยอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในอดีตครอบครัวของชาวบ้านดอนแก้วจะเป็นครอบครัวขนาดใหญ่คือ แต่ละครอบครัวจะมีลูก 8 – 10 คน ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะมีลูก 1 – 2 คนเท่านั้น (ปี พ.ศ. 2545) การปกครองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้าน 12 คนด้วยกัน คนปัจจุบันคือ นายเฉลิมพล ละอองศรี ประชาชนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านดอนแก้วนับถือศาสนาพุทธ งานประจำปีที่มีความสำคัญคืองานสงฆ์น้ำพระมหาธาตุเจดีย์ ซึ่งจะจัดในวันเสาร์หรือวันอาทิตย์แรกหลังจากวันสงกรานต์¹³ ปัจจุบันถือได้ว่าเป็นงานประจำอำเภอกุมภวาปี เนื่องจากปัจจุบันบ้านดอนแก้วได้รับวิถีชีวิตของกลุ่มคนเมือง เพราะความสะดวกทางด้านการคมนาคมและสื่อต่าง ๆ ทำให้บ้านดอนแก้วปัจจุบันแทบจะเรียกได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอกุมภวาปี

เนื่องจากบ้านดอนแก้วมีลักษณะพื้นที่หมู่บ้านเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ ด้านทิศตะวันออกติดกับหนองหาน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดอนแก้วจึงผูกพันกับปลาคือหาปลาเป็นอาชีพปลาที่ได้จะนำไปขายที่ตลาดอำเภอกุมภวาปี ในอดีตราวปี พ.ศ. 2517 การขายปลาจะขายที่ตลาดกุมภวาปีและตลาดไทยอีสาน ตลาดหนองบัวน้อย จ. อุดรธานี ปลาที่นำไปขายจะอยู่ในรูปปลาสด ปลาส้ม ปลาจ่อม ปลาเอียบ และในปี พ.ศ. 2533 – 2535 เมื่อมีโครงการโขง-ชี-มูล เข้ามาทำให้บ้านดอนแก้วต้องประกอบอาชีพหาปลาทั้งหมดทุกครอบครัว และค้าขายของในตลาดอำเภอกุมภวาปี ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 – 2537 ได้มีการรวมกลุ่มสตรีแม่บ้านเพื่อผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่ได้จากปลา เช่น ปลาแดก ปลาส้ม ปลาแดดเดียว หม่ำปลา แต่ไม่ประสบผลสำเร็จทำให้เลิกกันไป ทำให้การค้าขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากปลาจะเป็นการผลิตในครัวเรือน

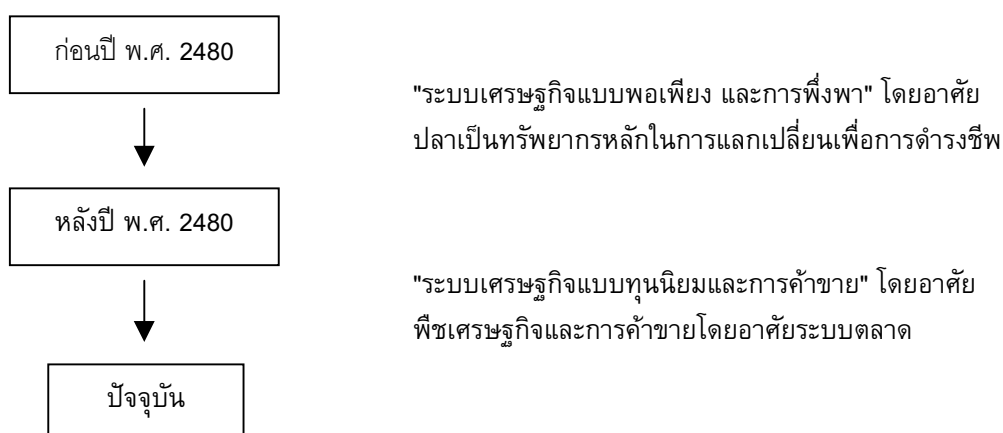
การแบ่งยุคของชุมชนโดยอาศัยฐานเศรษฐกิจของหมู่บ้านที่ศึกษา

จากการศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านทั้ง 5 แห่ง ได้แก่บ้านท่าขอนยาง บ้านหันพัฒนา บ้านท่าศิลา บ้านท่าศาลา และบ้านดอนแก้ว พบว่าลักษณะทางเศรษฐกิจชุมชนของแต่ละแห่งเป็นดังนี้

1. บ้านท่าขอนยาง

ลักษณะทางเศรษฐกิจของบ้านท่าขอนยางตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้าน จะอาศัยทรัพยากรพื้นฐานเป็นหลักได้แก่ปลา เนื่องจากลักษณะที่ตั้งหมู่บ้านทางกายภาพตลอดริมฝั่ง แม่น้ำเป็นที่ลุ่ม ส่งผลทำให้การเพาะปลูกพืชโดยเฉพาะข้าวไม่ค่อยได้ผล จึงต้องพึ่งพาข้าวจากชุมชนภายนอก โดยอาศัยปลาเป็นทรัพยากรเพื่อแลกเปลี่ยน ตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านจนถึงปี พ.ศ. 2480

แต่หลังจากปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมาบ้านท่าขอนยางเริ่มเข้าสู่ระบบการปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ การปลูกปอแก้วเป็นหลักควบคู่กับการทำนา ผนวกเข้ากับการเกิดตลาดและความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง จึงส่งผลให้วิถีชีวิตเกี่ยวกับปลาในหมู่บ้านลดบทบาทลง⁹ ดังภาพที่ 14

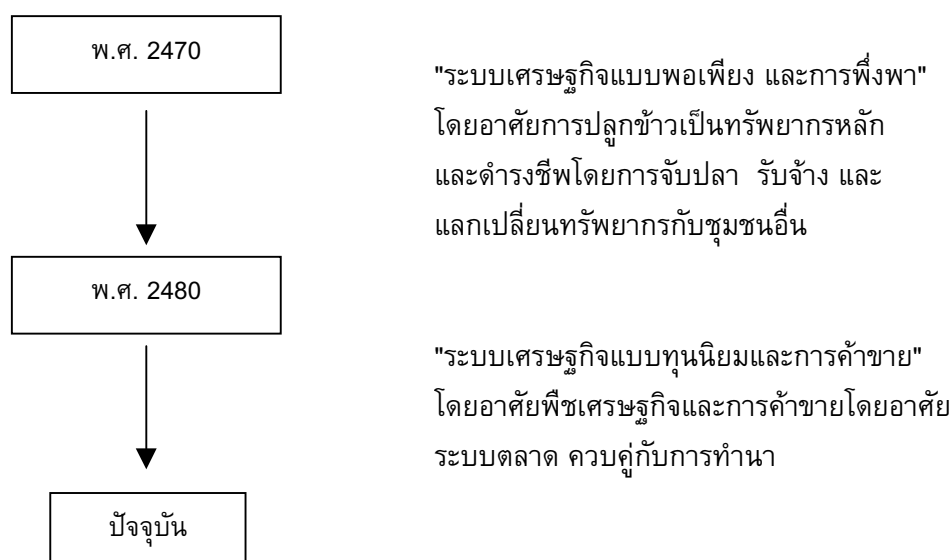
ภาพที่ 14 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของบ้านท่าขอนยางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2464 จนถึงปัจจุบัน

2. บ้านหันพัฒนา

ในอดีตบ้านหันพัฒนาเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะแตกต่างจากบ้านท่าขอนยางเนื่องจากอาศัยทรัพยากรข้าวเป็นทรัพยากรหลัก ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาร่วมกับการจับปลาเพื่อการบริโภคในช่วงฤดูฝน และจับปลาจากหนองน้ำหรือห้วยในฤดูร้อน

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2480 วิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ปอแก้ว มันสำปะหลัง และพืชผัก ตามลำดับ นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจ

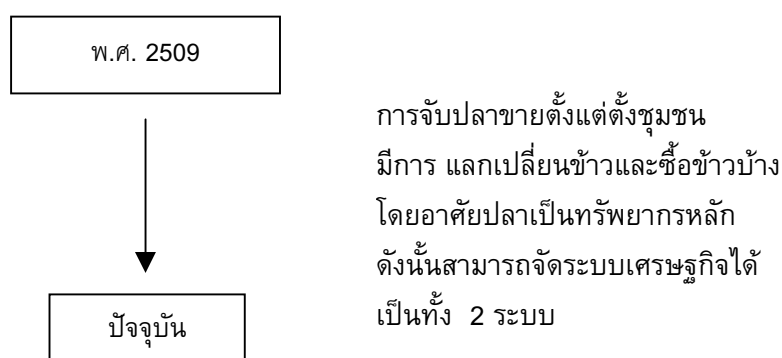
ของหมู่บ้าน จากเดิมเป็นระบบเครือญาติและการแลกเปลี่ยนได้เปลี่ยนไปเป็นระบบเศรษฐกิจแบบการค้าขายและทุนนิยมตามลำดับ แต่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอาชีพที่ต้องทำควบคู่เสมอคือการทำนา¹⁰ สามารถแสดงวิวัฒนาการสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ดังภาพที่ 15

ภาพที่ 15 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจบ้านหันพัฒนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2470 จนถึงปัจจุบัน

3. บ้านท่าศิลา

บ้านท่าศิลาเริ่มก่อตั้งในช่วงปี พ.ศ. 2509 สาเหตุสำคัญ คือ เดิมหมู่บ้านถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อน จึงอพยพขึ้นมาอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งต่อมามีคนจากหลายจังหวัดเข้ามาอาศัยจับปลาที่มีมากในช่วงแรก หมู่บ้านนี้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทำการจับปลาเป็นหลัก เพราะเกือบทุกครัวเรือนไม่มีที่นาเป็นของตนเอง¹¹ วิวัฒนาการเศรษฐกิจของบ้านท่าศิลา ดังภาพที่ 16

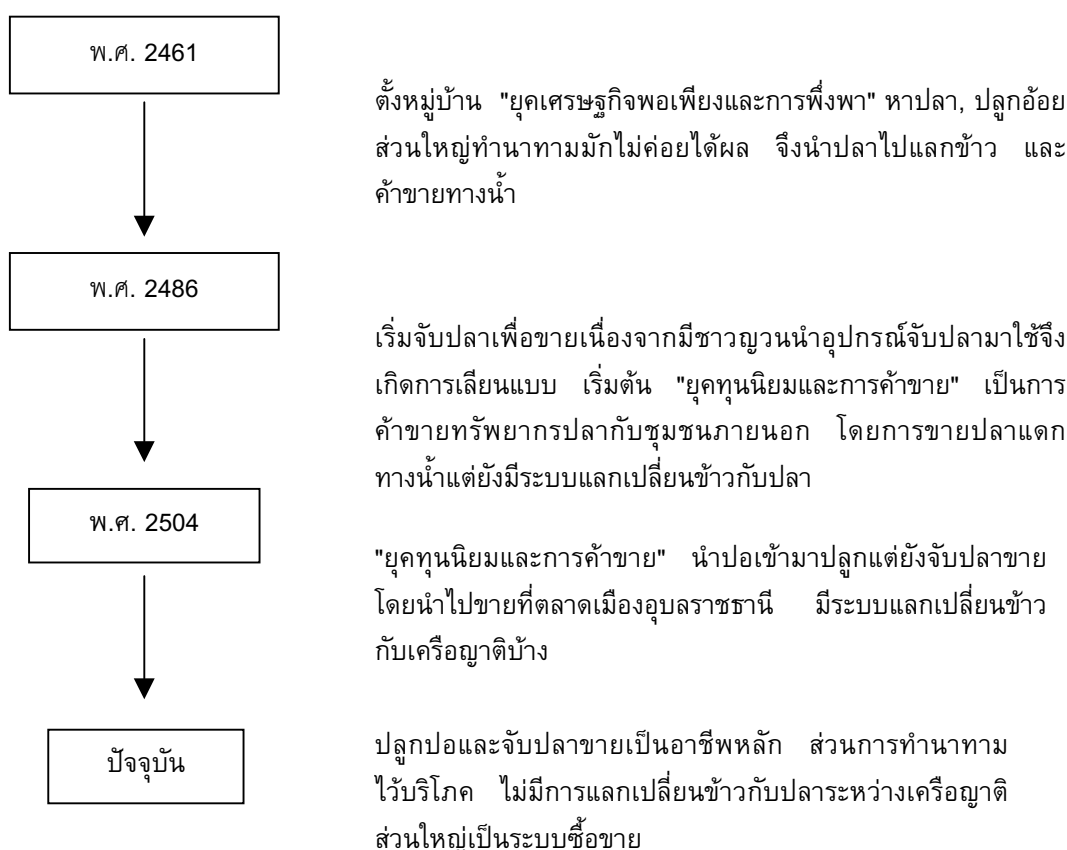
ภาพที่ 16 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจบ้านท่าศิลา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 จนถึงปัจจุบัน

4. บ้านท่าศาลา

บ้านท่าศาลาเริ่มตั้งราวปี พ.ศ. 2461 เป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างจากหมู่บ้านเดิมประมาณ 1.5 กิโลเมตร อยู่ติดลำน้ำชีตอนท้ายสุดก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำมูล ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านในระยะแรกของการตั้งหมู่บ้าน อาศัยการจับปลาเป็นหลัก ร่วมกับการปลูกอ้อย และทำน้ำอ้อยขาย และการทำนาทาม แต่ถ้ำหากปีใดน้ำท่วมจะขาดแคลนข้าว ส่วนใหญ่จะจับปลาแล้วนำไปแลกข้าวยังนาโคก และค้าขายในช่วงฤดูฝน

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2486 เริ่มมีการประมงเชิงอาชีพที่มีขึ้นแบบค้าขาย โดยใช้อุปกรณ์จับขนาดใหญ่ เช่น สะตุง หรือ โพงพางจับปลา แล้วนำมาทำปลาแดก บรรจุน้ำ แล้วบรรทุกใส่เรือไปขายในหลายลุ่มแม่น้ำ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2504 ชาวบ้านที่นำเรือไปขายปลาแดกแล้วนำเมล็ดปอกกลับมาจากสุรินทร์มาปลูก และแพร่กระจายไปยังชุมชนข้างเคียงและปลูกมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกับการปลูกอ้อย อย่างไรก็ตามอาชีพที่ทำรายได้ให้แก่ชุมชนในปัจจุบันมากที่สุด คือ ปลา¹⁴ สรุปวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนบ้านท่าศาลา ดังภาพที่ 17

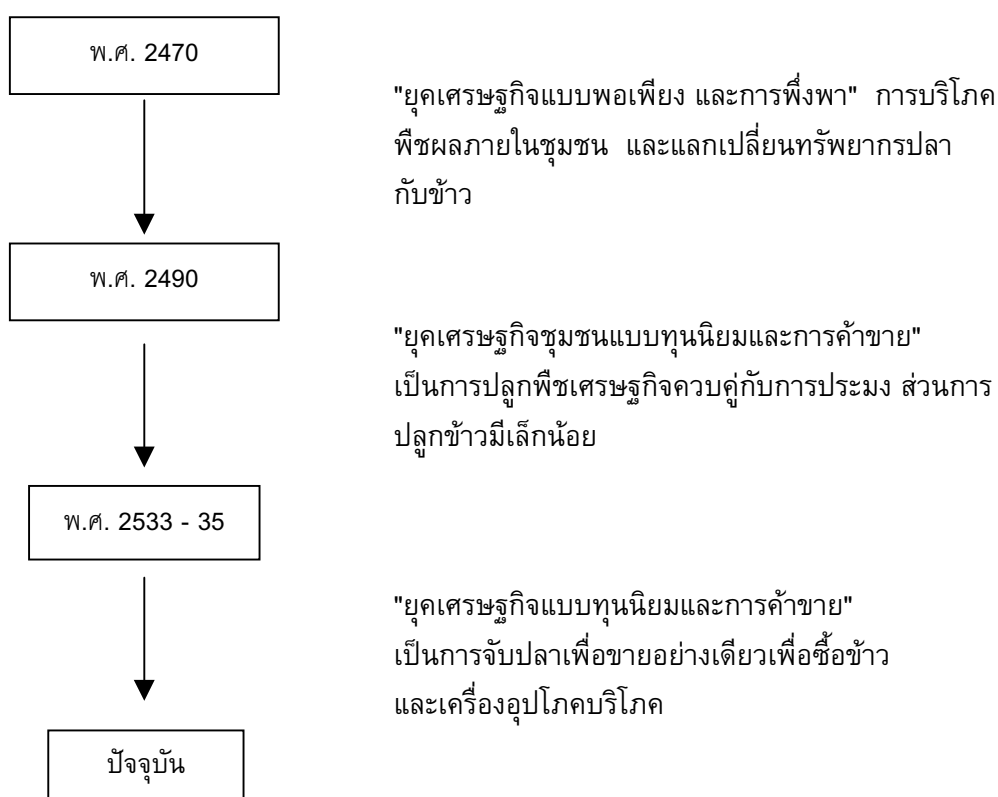
ภาพที่ 17 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจบ้านท่าศาลา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 จนถึงปัจจุบัน

5. บ้านดอนแก้ว

บ้านดอนแก้ว เป็นหมู่บ้านที่เกิดใหม่ราวปี พ.ศ. 2470 จากการอพยพของชาวบ้านจากจังหวัดชัยภูมิ เพื่อหนีภัยแล้งมาอาศัยอยู่ที่เกาะบริเวณหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ระบบเศรษฐกิจระยะแรกเป็นแบบเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา โดยการจับปลาบริเวณและนำปลาไปแลกข้าวยังนาโคก ต่อมาได้นำเข้าเมล็ดข้าวแบบนาหว่านน้ำลึกมาปลูก จึงมีข้าวบริโภคเองในชุมชนแต่ไม่เพียงพอบริโภค ก็ยังมีระบบแลกเปลี่ยนข้าวอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังอาศัยพืชสวนในการยังชีพ เช่น มะม่วง ขนุน พริก แตง เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2499 เริ่มปลูกอ้อยเพื่อส่งน้ำอ้อยขาย ปี พ.ศ. 2506 - 2507 ปลูกปอ นอกจากนี้ เมื่อมีการตั้งตลาดในปี พ.ศ. 2499 ชาวบ้านดอนแก้วก็จะนำปลาที่จับได้และผลิตผลไปขายที่ตลาดแทน เนื่องจากอยู่ห่างจากตลาดเพียง 1.5 กิโลเมตร

ในปี พ.ศ. 2533 มีโครงการปรับปรุงหนองหานจากโครงการโขง-ชี-มูล ทำให้มีการสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านที่เป็นเกาะกับตลาด แต่การปลูกข้าวไม่สามารถทำได้อีกต่อไป เนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวรอบหมู่บ้านได้เปลี่ยนเป็นแหล่งน้ำลึก ปัจจุบันชาวบ้านดอนแก้วมีอาชีพจับปลาเพียงอย่างเดียวแล้วนำไปขายที่ตลาด นำเงินมาซื้อข้าวและเครื่องอุปโภค¹³ วิวัฒนาการเศรษฐกิจของบ้านดอนแก้ว ดังภาพที่ 18

ภาพที่ 18 การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจบ้านดอนแก้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 จนถึงปัจจุบัน

สรุปการแบ่งยุคของหมู่บ้าน

ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านที่ศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ยุค คือ

1. ยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

ยุคดังกล่าวเป็นยุคที่คนในชุมชนยังอาศัยทรัพยากรหลักในชุมชนเพื่อการยังชีพ เช่น การจับปลา การปลูกข้าว การหาของป่า โดยอาศัยกลไกการแลกเปลี่ยนทั้งในชุมชน และระหว่างชุมชน และอาจมีการค้าขายโดยอาจเป็นค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ แต่สินค้าจะเป็นสินค้าเพื่อการยังชีพเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งยุคนี้จะอยู่ในราวตั้งชุมชนครั้งแรก จนถึง พ.ศ. 2480 แต่หลังจากนั้นจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบเข้าสู่ยุคที่สอง คือ

2. ยุคทุนนิยม

ยุคนี้เริ่มจากการนำทรัพยากรชุมชนหลักออกมาค้าขาย เช่น ปลา หรือข้าว โดยมีคนจีนหรือญวนมาเป็นตัวเชื่อมหรือพ่อค้าคนกลาง ต่อมาจึงเข้าสู่ระบบทุนนิยมแบบสมบูรณ์ โดยเริ่มจากการนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูก เช่น ปอแก้ว อ้อย มันสำปะหลัง และอื่น ๆ โดยยุคนี้จะเปลี่ยนระบบจากการแลกเปลี่ยนเพื่อการยังชีพเป็นขายพืชผลและซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคแทน โดยอาศัยเงินเป็นระบบแลกเปลี่ยน ปัจจุบันสนับสนุนในระบบนี้พัฒนาอย่างรวดเร็ว คือ การสร้างถนน ทางรถไฟ การเกิดตลาด และกลไกทางตลาด

เอกสารอ้างอิง

- ¹โกเมท บุญไชย. 2542. **พัฒนาการชุมชนริมฝั่งแม่น้ำชี: ศึกษากรณีบ้านท่าไคร้ อำเภอสกุลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด**. ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นสังคมศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม. หน้า 2.
- ²ทวี ถาวโรและ จำนง กิตติสกล. 2542. **ไทยย้อนกัณฑ์รัชช**. รายงานการวิจัยเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า 15.
- ³ประนุช ทวีพสาร. 2525. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394 - 2475**. วิทยานิพนธ์ ปรินญามหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร. หน้า 22 - 30.
- ⁴ระลึก ธานี. 2527. **บ้านชีทวน**. ที่ระลึกในงานยกช่อฟ้าอุโบสถและฝังลูกนิมิตวัดธาตุสวนตาล ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี 6-7-8 เมษายน 2527. หน้า 2 - 20.
- ⁵สุวิทย์ วีระศาสตร์ และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. 2541. **ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน**. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ขอนแก่น. หน้า 5 - 8.
- ⁶องค์การบริหารส่วนตำบลท่าขอนยาง. 2544. **รายงานประจำปีองค์การบริหารส่วนตำบลท่าขอนยางประจำปี พ.ศ. 2544**. บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม, มหาสารคาม. หน้า 1 - 2.
- ⁷อุทัยทิศ บุญชู. 2536. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอีสานจากนโยบายของรัฐบาลระหว่างปี พ.ศ. 2434 - 2475**. ปรินญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต เอกประวัติศาสตร์. หน้า 1.
- ⁸อุราลักษณ์ สติบุตร. 2525. **มณฑลอีสานและความสำคัญทางประวัติศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ ปรินญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร. หน้า 1 - 6.

บุคลากรกรม

⁹จัดกิจกรรมกลุ่มย่อย

นายทม สุวรรณภักดี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายแถว เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายดำเนิน เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายแดง ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายวิจิต บุญท่ามา บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

¹⁰จัดกิจกรรมกลุ่มย่อย

นายยงยุทธ์ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

นายบุญมี รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

นายสมัย ราชนุ บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

¹¹จัดกิจกรรมกลุ่มย่อย

นายบุญถม ฐานะ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายบุญ บุญทัน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายลี ทองกลาง บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายหนูคล้าย หนองฝื่อ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายจรรยา ขามก้อน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายทอง ขามก้อน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

¹²จัดกิจกรรมกลุ่มย่อย

นายสุเขียว แสงงาม บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายทองสุข ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายกาญจน์ ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายชื่น เชิงเขา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายบัวลี บุญจันทร์ บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

¹³จัดกิจกรรมกลุ่มย่อย

นายไพบ สารีบุตร บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายเฉลิมพล ละอองศรี บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายศุภณัฐ มุลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายขุนทอง ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายอ่อนศรี แข็งแรง บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

¹⁴นายหนูค่าย หนองผือ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 5 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁵นายลี ทองหลาง บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 5 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁶นายบุญ ฝายทอง บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 11 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁷นายศุภณัฐ มุลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 20 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)

- ¹⁸ นายเฉลิมพล ละอองศรี บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 20 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁹ นายทม สุวรรณภักดี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 ธันวาคม 2544 (สัมภาษณ์)
- ²⁰ นายสงค์ บุญสิทธิ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 ธันวาคม 2544 (สัมภาษณ์)
- ²¹ นายสุต โกระชั้น บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 18 ธันวาคม 2544 (สัมภาษณ์)
- ²² นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 16 พฤศจิกายน 2544 (สัมภาษณ์)
- ²³ นายประเสริฐ รัตนพลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 19 พฤศจิกายน 2544 (สัมภาษณ์)
- ²⁴ นางชาลินี แก้วโชติ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 5 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ²⁵ นายขุนทอง ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 20 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ²⁶ นายทองสุข ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 16 มกราคม 2545 (สัมภาษณ์)

บทที่ 4

วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชี: ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 – ปัจจุบัน

วิถีการดำเนินชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 - 2495 มีลักษณะแบบเรียบง่ายพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ส่วนใหญ่มีขอบเขตจำกัดภายในหมู่บ้านหรือชุมชนลุ่มแม่น้ำชีเท่านั้น มักขึ้นอยู่กับฤดูกาลเป็นสำคัญ ส่งผลทำให้ผู้คนในลุ่มแม่น้ำชีมีกิจกรรมที่จะต้องกระทำหมุนเวียนซ้ำเดิมอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ตั้งชุมชน ทั้งชุมชนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำและชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้ได้แสดงวิถีชีวิตผ่านกระบวนการการทำงาน ประเพณี ความเชื่อ กิจกรรมประจำวัน และเทศกาลงานบุญต่าง ๆ อย่างเป็นวัฏจักร

ส่วนใหญ่คนในลุ่มแม่น้ำชีเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ 3 ชนิด คือ ข้าวซึ่งมีการปลูกมากในบริเวณน้ำท่วมไม่ถึงหรือที่เรียกทั่วไปว่า “นาโคก” และที่ลุ่มหรือที่เรียกว่า “นาทาม” แต่มีการปลูกข้าวในารูปแบบนี้ไม่มากนักเนื่องจากมักเกิดน้ำท่วม ชนิดที่สองคือปลาซึ่งสามารถหาได้ทั่วไปตลอดปีในบางแหล่งน้ำ เช่น แม่น้ำ ห้วยขนาดใหญ่ หรือ หนองน้ำขนาดใหญ่ เท่านั้น ส่วนใน ที่นา หรือ หนองน้ำขนาดเล็ก สามารถจับได้เฉพาะในช่วงฤดูฝน ฤดูทำนา และบ่อปลาในฤดูแล้ง และทรัพยากรชนิดที่สามคือเกลือซึ่งมีการผลิตทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน และชุมชนที่มีลักษณะทางกายภาพเอื้ออำนวย ส่วนใหญ่จะพบได้ในหมู่บ้านและชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตดินเค็มหรือดินเียว นอกจากทรัพยากรข้าวและปลาแล้ว เกลือนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีพ เพราะเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการนำมาเป็นส่วนประกอบและการแปรรูปอาหารที่ใช้บริโภคในครัวเรือนอย่างเป็นประจำวัน เกลื่อนั้นสามารถผลิตได้เองในบางชุมชน หากไม่สามารถผลิตได้เองก็จะมีผู้นำเข้ามาจากชุมชนอื่นเพื่อการบริโภค

ผลจากการที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรเหล่านี้ในการดำรงชีพ ผวนวกเข้ากับวิถีชีวิตที่มีการนับถือพุทธศาสนา พราหมณ์ และผีซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิม ทำให้เกิดประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวขึ้นในชุมชนอีสานรวมถึงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีด้วย โดยแสดงออกมาในรูปแบบของงานบุญและพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น บุญคูณลาน บุญกุ่มข้าวใหญ่ บุญข้าวจี บุญพะเหวด (บุญข้าวปุ้น) บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก ในประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน ซึ่งแสดงถึงการดำเนินวิถีชีวิตด้วยข้าว แล้วนำเอาข้าวมาเป็นส่วนร่วมหนึ่งในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา พราหมณ์ และผี ซึ่งมีความแตกต่างอย่างมากกับ ปลา ที่ไม่ถูกอ้างถึงในส่วนใดของงานบุญและประเพณีคนอีสานเลย ทั้งที่ปลานั้นมีบทบาทกับการดำรงชีวิตประจำวันของคนทั้งภาคอีสานและลุ่มแม่น้ำชีอย่างขาดเสียมิได้ ซึ่งสิ่งนี้เองที่ทำให้คุณค่าของปลาในความหมายของการดำรงอยู่และการมีเอกลักษณ์ ไม่ถูกสร้างขึ้นจากคนทั้งภายในและนอกลุ่มแม่น้ำชี นอกจากทรัพยากร

ข้าว ปลา และเกลือแล้วคนในลุ่มแม่น้ำชียังมีการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ โดยสามารถหาอาหารจากแหล่งอื่น ๆ ได้อีก เช่น ผัก หรือเห็ดจากป่าสาธารณะ ท้องนา กบ เขียด แอ้ กิ้งก่า หนู งู รวมถึงแมลงต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ทำให้สามารถดำรงชีวิตได้ถึงแม้ว่าบางช่วงจะขาดแคลนทรัพยากรหลักก็ตาม

หลังจากเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ จากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงและการพึ่งพามาเป็นระบบทุนนิยมในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2480 - 2500 ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีได้เปลี่ยนแปลงไป พบว่าคนในลุ่มแม่น้ำชีได้ปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตจากเดิมซึ่งอาศัยทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ รวมถึงการแลกเปลี่ยนบนฐานทรัพยากรที่มีในแต่ละชุมชน มาเป็นการค้าขายที่อาศัยกลไกของตลาดมากขึ้น และหลังจากนั้นเมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีซึ่งเดิมดำรงชีพด้วยการปลูกข้าว จับปลา ทำสวน ต้มเกลือ เก็บของป่ามาบริโภค ได้เปลี่ยนมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ อ้อย มันสำปะหลังร่วมกับการทำนาเพื่อขายผลผลิตเป็นหลัก ทำให้การยังชีพแบบเดิมค่อย ๆ ลดบทบาทลง **กลายสภาพจากการหาอยู่หากิน เป็นหาเงินหาทอง**²² คนในลุ่มแม่น้ำสายนี้เริ่มเข้าสู่กลไกของตลาด และใช้เงินเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ดังนั้นเงินจึงมีบทบาทสำคัญมากขึ้นตามลำดับ จนในปัจจุบันวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่ตื่นขึ้นมาจนเข้านอนจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินเพื่อซื้อหาหรือแลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการ ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่ทำมาหากินแบบพึ่งพาตนเองภายในครอบครัว หมู่บ้านและชุมชน หรือติดต่อแลกเปลี่ยนกับต่างชุมชนที่อยู่ไม่ไกลนัก นอกจากนี้ยังทำให้มีการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้นแตกต่างไปจากอาชีพดั้งเดิม ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้น เช่น มีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากชุมชนไปทำงานในเมืองใหญ่เพิ่มขึ้น อาชีพดั้งเดิมได้ถูกลดบทบาทลงเนื่องจากผลผลิตที่ได้มีราคาต่ำไม่คุ้มกับการลงทุน นอกจากนี้การอพยพแรงงานไปทำงานยังเมืองใหญ่ ส่งผลทำให้เกิดปัญหาทางสังคมด้านอื่นตามมาดังที่พบเห็นได้ในปัจจุบัน

วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพา

วิถีชีวิตของคนที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนกลาง :

กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง

การดำเนินชีวิตของคนในหมู่บ้านท่าขอนยาง มีวัฏจักรที่เป็นฤดูกาลเช่นเดียวกับหมู่บ้านหันพัฒนา แต่จะแตกต่างกันที่การให้ความสำคัญต่อการจับปลามากกว่าการปลูกข้าว ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่ จะเป็นพื้นที่ลุ่มและเป็น **นาทาม** ซึ่งส่วนใหญ่หากปีใดน้ำท่วมการผลิตข้าวก็มักจะไม่ได้ผล ส่งผลให้การทำนาแบบนี้ไม่เป็นที่นิยม

มีบางครอบครัวเท่านั้นที่พยายามทำอยู่อย่างต่อเนื่อง ถึงแม้บางครั้งอาจมีน้ำท่วมติดต่อกัน 7 – 8 ปี แต่ถ้าหากโชคดีในบางปีน้ำไม่ท่วมก็จะได้ข้าวเก็บไว้กินบ้างตามสมควร ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่าการปลูกข้าวถือเป็นกิจกรรมรองของคนที่ตั้งหมู่บ้านอยุธยาฝั่งแม่น้ำ

วัฏจักรของการทำนาของหมู่บ้านท่าขอนยาง จะมีลักษณะเช่นเดียวกับหมู่บ้านหันพัฒนา โดยจะเริ่ม **ไถแกล่น** ตั้งแต่เดือน 7 (มิถุนายน) จนกระทั่งถึงเดือน 11 – 12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) เมื่อข้าวสุกก็จะทำการเก็บเกี่ยวหากน้ำไม่ท่วม นวด และนำเอาข้าวขึ้นเล้า ส่วนของการนับถือผีตาแฮก และการลงแรงลงแขกช่วยกันทำนาก็มีเช่นเดียวกันกับหมู่บ้านที่ปลูกข้าว นอกจากนี้ในช่วงฤดูฝนราวเดือน 7 (มิถุนายน) ก็จะมีการไถสวนปลูกพืช เช่น ฝ้าย ป่าน หรือปอเพื่อใช้ในครัวเรือน และหลังจากนั้นก็จะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน)

อย่างไรก็ตามดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่าในหมู่บ้านที่ตั้งอยุธยาฝั่งแม่น้ำชีทางตอนต้นและตอนกลางส่วนใหญ่จะพึ่งพิงทรัพยากรปลา ดังนั้นวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการจับปลาก็จะขึ้นอยู่กับฤดูกาลเช่นเดียวกัน โดยสามารถแบ่งฤดูกาลการจับปลาของหมู่บ้านท่าขอนยางออกเป็น 4 ฤดูด้วยกันคือ ฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำขึ้น ฤดูน้ำลง และฤดูแล้ง ซึ่งคนในหมู่บ้านจะมีวิธีการจับปลาในแต่ละฤดูกาลที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่จะออกจับปลามากในช่วงน้ำลงราว 11 – 12 (พฤศจิกายน – มกราคม) ของทุกปี เนื่องจากเป็นช่วงที่น้ำลดลงและมีปลาเดินทาง ประกอบกับช่วงนั้นเป็นช่วงที่มีปลามาก ส่วนในฤดูแล้งก็จะมี การจับปลาตามวังปลาต่างๆ เพื่อเตรียมสำหรับนำไปแลกข้าว ถ้าหากฝนแล้งหรือน้ำท่วม นอกจากนั้นยังมีการปลูกพืชผัก เช่น พริก มะเขือ ถั่ว ผักยาว ข้าวโพด แตง ฟักทอง เป็นต้น อยู่ตามริมตลิ่งฝั่งแม่น้ำชีเกือบตลอดลำน้ำ เพื่อการบริโภคในครัวเรือนหรืออาจนำไปแลกข้าวหรือเกลือก็มี

ประวัติชีวิต

นายประกอบ ช่อประพันธ์¹² : กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

เกิดที่ท่าขอนยางในปี พ.ศ. 2480 แต่เมื่อเกิดมาแล้วพ่อแม่เสียชีวิต ก็อาศัยอยู่กับญาติที่บ้านท่าขอนยางมีพี่น้องพ่อแม่เดียวกัน 1 คนเป็นผู้หญิง เมื่ออายุ 7 ปี ก็เข้าเรียนที่โรงเรียนท่าขอนยาง จนกระทั่งอายุ 11 ปี จึงจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 เมื่อจบออกมาก็ช่วยทางบ้านทำมาหากิน หลังจากนั้นเมื่ออายุ 14 ปี ก็ทำการบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อลาสิกขาออกมาก็ทำมาหากินอยู่ในหมู่บ้าน โดยหลักแล้วจะออกไปหาปลา พออายุ 19 ปีก็แต่งงานกับนางจันทร์ศรี ช่อประพันธ์ (ภรรยาคนปัจจุบัน) ซึ่งเป็นคนบ้านติดกันและรู้จักมักคุ้นกันมาก่อน มีลูกคนแรกอายุ 22 ปี และลูกทุกคนห่างกัน 3 ปี โดยมีลูกทั้งหมด 5 คน

ช่วงเด็กก่อนเข้าโรงเรียน (อายุ 5 – 6 ปี) นั้น ผู้ใหญ่เท่านั้นที่มีหน้าที่ไปจับปลาในแม่น้ำชีมาประกอบอาหาร ดังนั้นความสามารถในการจับปลาขนาดใหญ่จึงยังไม่มี คนแก่มักจะสอนให้

รู้จักจับปลาเพียงแต่ว่า “ระวังเต๋อตัวมันมีเงียงอย่าไปคุบมันหลายเงียงมันจะปักมือ เอาตัวที่มันไม่มีเงียงเสียก่อน” หลังจากผู้เฒ่าผู้แก่มาสอนวิธีการหาปลาให้เริ่มจับปลาได้ ส่วนการสร้างเครื่องมือชิ้นส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง แล้วทำถ้าหากติดขัดก็จะไปสอบถามแล้วกลับมาทำใหม่จนเป็นทุกอุปกรณ์ ในช่วงฤดูฝนจะออกได้ปลา (เอาตะเกียงส่องหาปลาเมื่อพบก็จะจับเอา) โดยเฉพาะในคืนวันที่ฝนตกโดยใช้ตะเกียงโป๊ะที่ทำจากน้ำมันก๊าด ส่วนใหญ่ใช้มือจับไม่ใช่อุปกรณ์ ส่วนการจับปลาในแม่น้ำชีนั้นจะลงล่องซ้อน เคาะซ้อน การใส่เบ็ดเผือกมักไม่ได้ปลาเพราะน้ำขุ่น หากน้ำไม่มากก็มีทอดแหบ้าง ส่วนการวางลอบดักปลาผู้ใหญ่จะเป็นคนทำเพราะทำไม่เป็น

เข้าโรงเรียน

ในช่วงก่อนเข้าโรงเรียนพื้นที่บริเวณบ้านท่าขอนยาง จะมีลักษณะเป็นป่าต้นหัวลิง ปาล์ช้าง ซึ่งเมื่อออกผลจะมีลักษณะออกกรสเปรี้ยว นอกจากนั้นก็จะสลัดกับป่าไผ่จำนวนมาก ในช่วงฤดูทำนาขณะนั้นเป็นเด็กจะได้รับมอบหมายให้ไปเลี้ยงควายซึ่งมีอยู่ 8 ตัว ซึ่งเลี้ยงเอาไว้นานาโดยเฉพาะในสมัยนั้นในหมู่บ้านไม่นิยมกินควาย ควายที่ตายหรืออายุมากเอาลูกนำเอาไปฝัง โดยไม่ฆ่าและ ไม่มีการค้าวัว ควาย แต่ก็มีความถูกขโมยเอาไปฆ่าบ้าง

เมื่อเข้าโรงเรียนวิถีชีวิตได้เปลี่ยนไป เนื่องจากครูที่โรงเรียนได้สอนให้ทำงานช่วยทางบ้านมากขึ้น เช่นทำกับข้าว ตำข้าว หุงข้าว เมื่อเสร็จแล้วก็จะออกไปเล่นกับเพื่อนการเล่น เช่น โยนหิน โยนเหรียญ โยนหลุม ซ่อนหา เป็นต้น ตอนช่วงเป็นนักเรียนยังไม่ได้ไปเลี้ยงวัวควาย ช่วงนี้จะช่วยปลูกปอเพื่อใช้ในการทำเชือก เมื่อถึงฤดูฝนก็จะเข้าไปยังป่าโคกซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ซึ่งป่าโคกนี้เป็นที่สาธารณะประโยชน์ที่มีการใช้กันในหลายหมู่บ้าน เช่นบ้านท่าขอนยาง บ้านดอนนา บ้านขามเรียง บ้านดอนเวียงจันทร์และหมู่บ้านอื่นที่อยู่ไกลออกไป โดยเป็นที่เก็บผักเช่น ผักติ้ว ผักเม็ก ผักสัง ดอกกระเจียว หนากันครก หนากันผวน ไต้แมงจี่ หนูนุ เก็บเห็ด หน่อไม้ หญ้านาง นอกจากนี้ยังปลูกผักไว้กินบริเวณริมฝั่งแม่น้ำชีซึ่งเป็นพื้นที่ป่าใครอยากปลูกตรงไหนก็ไปถางป่าเอาเองจากนั้นก็ล้อมรั้วไว้

จบประถมศึกษาปีที่ 4

เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้ว (อายุ 12 ปี) คนเฒ่าคนแก่ก็เริ่มพาออกหาปูหาปลา โดยเริ่มแรกนั้นจะเริ่มจากให้ไปพายเรือช่วยขนะหาปลาครั้งแรกๆพายไม่เป็น หลังจากหัก 2 - 3 วันก็เริ่มชำนาญ โดยในสมัยนั้นการหาปลาจะทำมากในช่วงเดือนอ้าย - เดือนยี่ (ธันวาคม - มกราคม) ไปจนกระทั่งถึงเดือน 4 - 5 (มีนาคม - เมษายน) โดยเริ่มจากเดือนอ้ายเดือนยี่ ซึ่งเป็นช่วงปลาขึ้นจากทางปลายน้ำ **มองเห็นเป็นแผ่นลอยทวนน้ำขึ้นมา** ส่วนใหญ่จะเป็นปลารากกล้วย ปลาชี่โก๊ะและปลาหมู ชาวบ้านมีอุปกรณ์ชนิดไหนก็จะเอามาจับเช่น ไข่แหถักซ้อน กวาดโซ่ซึ่งมีเรือจากหมู่บ้านท่าขอนยางเอง ลอยอยู่ในแม่น้ำชีบริเวณทำนน้ำหมู่บ้านเต็มไป

หมด รวมทั้งคนจากหมู่บ้านอื่นก็มาร่วมจับด้วยถ้าทราบข่าว ซึ่งช่วงนี้เป็นช่วงเดียวกันกับช่วงเกี่ยวข้าว พบว่าถ้าหากวันไหนปลาเหล่านี้ขึ้นมา คนที่กำลังเกี่ยวข้าวก็จะพักการเกี่ยวไว้ก่อนเพื่อลงมาจับปลา เพราะปลาจะไม่ขึ้นน้ำทุกวัน ในช่วงนี้นอกจากจะจับปลาเหล่านี้แล้วก็จะจับได้ปลาชนิดอื่นด้วย เมื่อเข้าสู่เดือน 4 – 5 (มีนาคม – เมษายน) ญาติผู้ใหญ่ก็จะสอนให้ชาวนา โดยให้ออกไปตัด ต้นไม้ ขุดตอ บั่นคันทนาเพื่อจับจองเป็นที่นา สำหรับวิถีชีวิตประจำวันเมื่อต้นขึ้นมาในตอนเช้าจะดำข้าว โดยใช้สากมือกับครกโดยตากข้าวเทใส่ในครกแล้วก็ใช้สากตำ เมื่อตำเสร็จแล้วจะนำมาผัด ร่อนเอารำ เมื่อเปลือกหลุดออกเป็นข้าวกลิ้ง ก็นำมาผัดอีกแล้วร่อนเอารำ จากนั้นก็ตำจนเป็น ข้าวขาว รำที่ได้เอาไปเลี้ยงหมูไทก็ เปิด ไก่ เมื่อกินข้าวเช้าเรียบร้อยแล้วก็จะจัดแจงแต่งเอาเฉพาะห่อข้าว (มีเฉพาะข้าวเหนียว) เพื่อออกไปเลี้ยงวัว ควาย โดยจะไปหากับข้าว ในขณะที่ออกไปเลี้ยงวัว ควายที่หลัง โดยจะไปหากบ เขียดตามรูในทุ่งนา การหากบจะใช้เหล็กแหลมแทงตามรู ส่วนเขียดจะไปแยกดินที่แตกกระแหว่งออกซึ่งจะมีบออาศัยอยู่แล้วจับเอานาตาม การเลี้ยงวัว ควายนั้น มักจะไปเลี้ยงเป็นกลุ่มหลายคน นอกจากหากบเขียดแล้วยังออกไปยิงกิ้งก่า แะ ต๊กแก มาเป็นอาหารด้วย

ในช่วงฤดูฝนนั้นจะเลี้ยงวัว ควาย ในที่สวนเฉพาะของครอบครัวเท่านั้น เนื่องจากเป็นการป้องกันควายไปทำลายข้าวกล้าในที่นาคนอื่น บางครั้งก็นอนที่นา บางครั้งเมื่อออกไปเลี้ยงวัว ควาย ก็จะเก็บเห็ด ดอกกระเจียว ผักต้ว หน่อไม้ไผ่ป่าด้วย ในช่วงเดือน 6 (พฤษภาคม) บางครั้งก็ลงจับปลาในแม่น้ำชีที่ไหลผ่านบริเวณหมู่บ้านนำกลับมาบริโภคในตอนเย็นด้วย เมื่อกลับมาถึงบ้านจะมาดำข้าวอีกรอบ เมื่อกินข้าวเสร็จแล้วจึงไปเที่ยวเล่นกับเพื่อน ส่วนใหญ่จะเล่นงูกินหาง ซ่อนหา เป็นต้น การทำนาจะเริ่มจากเลี้ยงหอบ้านก่อน ในวันขึ้นสิบห้าค่ำเดือน 6 (พฤษภาคม) เมื่อไหว้หอแล้วก็จะลงนาโดยจะเริ่มจากเลี้ยงผีตาแฮกที่นา การเลี้ยงผีตาแฮกนั้นจะเลี้ยงโดยใช้ปลาแดก หมาก พลุ มวนยาสูบ ตาแฮกจะมีหอให้อยู่ที่ใดที่หนึ่งในที่นา สำหรับคำกล่าวตอนเลี้ยงตาแฮกคือ “ได้อยู่ได้กินข้าวกินน้ำเต้าตาแฮกลูกหลานได้เอารำมาถวาย” เมื่อเลี้ยงตาแฮกแล้วก็จะลงมือไถแฮกนาโดยจะไถวนรอบที่นา เมื่อไถแล้วถ้าจะปักดำก็จะปักที่บริเวณหน้าหอตาแฮกก่อน การปักดำในสมัยตอนยังเด็กการปักดำนาจะมีการหา (เขียด) เพื่อนบ้านมาช่วยลงแขกปักดำนา พี่น้องบ้านอื่น เลี้ยว ก็มาช่วยกัน แต่ถ้าคนอื่นมาเชิญไปช่วยปักดำก็ต้องไปเช่นเดียวกัน การลงแขกนั้นเจ้าบ้านซึ่งเป็นเจ้าของที่นาจะจัดหาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงแขกโดยเฉพาะปลาจะเอามาแกง ต้ม และมีหน่อไม้มาให้แขกกิน เมื่อปักดำนาเสร็จแล้วญาติผู้ใหญ่ก็จะออกไปหาปลาในแม่น้ำชี ปักเบ็ดตามไร่นา นอกจากหมู่บ้านท่าขอนยางแล้วก็อาจออกไปหาปลาหมู่บ้านอื่นด้วย เมื่อปักดำนาแล้วก็ดูแลข้าวในนา หลังจากข้าวสุกก็จะเริ่มเกี่ยวข้าวช่วงนี้มีเหล้าสาโท – เหล้ากลั่น มาให้แขกกินด้วย (ตอนปักดำนาไม่มี) เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็มีบุญคุณลานและบุญกุ่มข้าวใหญ่ ซึ่งช่วงที่เกี่ยวข้าวก็จะอยู่ในช่วงปลาลงก็จะเอาปลาค่อนในที่นา และออกไปจับปลาในแม่น้ำชีร่วมด้วย และหากปีใดน้ำท่วมมากก็จะมีกรลัดปลา (ใช้ฝายฝายที่ทำจากไม้ไผ่กันทางเดินปลา) ที่เข้ามาท่วมที่นาเมื่อได้ปลาก็จะนำไปแลกข้าว

ยังหมู่บ้านที่น้ำไม่ท่วม เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็จะหอบข้าวไปยังลาน ตีข้าวซึ่งกิจกรรมทั้งสองอย่างนี้ก็จะมีการหา (เชิญ) เพื่อนบ้านมาเลี้ยงเช่นเดียวกัน เมื่อเข้าสู่ฤดูหนาวคนหนุ่มคนสาวก็จะลงช่วงเข็นฝ้าย ซึ่งทำการปลูกในช่วงเดือน 6 (พฤษภาคม) นอกจากปลูกฝ้ายแล้วก็จะมีการปลูกปอ เมื่อตัดแล้วจะนำไปแช่น้ำ นำมาลอกแล้วจึงนำมาผ่านกรรมวิธีจนกลายเป็นเชือก ในตอนเย็นเมื่อกลับมาจากเลี้ยงควายก็จะออกไปอาบน้ำที่ทำน้ำซีที่ไหลผ่านหมู่บ้านพร้อมกับหอบน้ำกลับมาใช้ที่บ้านด้วย ส่วนน้ำกินนั้นต้องไปหาบเอาที่บ้านดอนนาซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน บ่อน้ำดื่มของหมู่บ้านอื่นคนในบ้านทำขอยางสามารถไปขอตักมาดื่มกินได้ไม่มีการหวงแหน ส่วนเกลื่อนนั้นบ้านทำขอยางไม่ได้ดื่ม ส่วนใหญ่จะเดินทางไปเอาที่บ่อเกลือบรบือและกันทรวิชัย บ่อเกลือส่วนใหญ่จะทำกันเฉพาะในที่นาของตนเอง กรรมวิธีคือคนที่ทำเกลือก็จะชุดเอาเสาเกลือที่อยู่ตามผิวดินมากองรวมกัน จากนั้นนำมาใส่ที่กรอง แล้วนำน้ำมาใส่ถาดสังกะสีต้ม เมื่อต้องการเกลือก็จะเอาปลา เอาข้าวไปแลก ส่วนใหญ่ปลาแดกนั้นจะมีเรือบรรทุกมาตอนช่วงฤดูฝน แล้วนำมาขึ้นที่ทำน้ำบริเวณบ้านแล้วจะมีคนจีนที่เรียกกันทั่วไปว่า “เมียวการ” ชื้อไว้ขายให้แก่ชาวบ้านอีกทอดหนึ่ง เมื่อต้องการก็จะไปซื้อมาใช้ ที่ทำขอยางจะมีการขายฝืนโดยจะมีห้องอยู่ด้านหลังบ้านแจ็กเมียวการ ใครมีเงินก็จะมาซื้อ

ในเดือนนี้จะมีบุญกุ่มข้าว ส่วนเดือน 4 (มีนาคม) จะมีบุญพะเหวดในช่วงที่มีงานบุญจะมีญาติพี่น้องจากหมู่บ้านต่างๆ มาร่วมงานจำนวนมาก เช่นมาจากบ้านหัวขัว บ้านดอนยม บ้านดอนเวียงจันทร์ บ้านดอนตู บ้านดอนนา บ้านห้วยชัน บ้านขามเรียง บ้านกอก ซึ่งญาติเหล่านี้แต่ละหมู่บ้านก็จะรู้จักเพียงหมู่บ้านละ 1 – 2 คน แต่ในช่วงที่มีงานเทศกาลนั้นญาติเหล่านี้ก็จะชวนเพื่อนบ้านคนอื่นมาร่วมด้วยทำให้คนที่มาร่วมงานบุญมีจำนวนมาก เมื่อมีแขกมาอันดับแรกคือ จะนำเหล้าสาโทออกมาตั้งให้แขกดื่มก่อนจากนั้นก็ให้นำเอาขนมจีนและน้ำยาออกมาเลี้ยงแขก ต้มปลา แกงปลา ซึ่งก่อนถึงวันงานบุญจะจัดแจงออกไปหาปลาที่แม่น้ำซีโดยการล้อมเมาะเตรียมไว้ก่อนประมาณ 5 – 7 วัน แล้วนำมาขังไว้ส่วนที่ตายก็จะทำปลาอย่างใส่กะเหลิบ (ตะแกรงไม้ไผ่) แขนวไว้ในครัวเมื่อถึงวันงานก็นำออกมาประกอบอาหาร ในส่วนของขนมจีนนั้นก็จะเตรียมเอง โดยนำเอาข้าวเจ้ามาแช่น้ำเป็นเวลา 3 คืน จากนั้นก็นำมาตำและบดให้เป็นแป้ง จากนั้นนำมาคั้นและนวดพร้อมใส่น้ำ กรองด้วยผ้าขาวเอาเฉพาะน้ำนำไปใส่ถุงแล้วมัดทิ้งไว้ให้น้ำซึมออกเหลือเฉพาะแป้ง เมื่อได้ที่แล้วจะนำไปต้มใส่บิ๊บให้สุกพอเหมาะจากนั้นจะตีเป็นหัว แล้วใช้กาบตันกล้วยมาห่อ เอาลงหม้อต้มแล้วเอาไปตำให้ละเอียด นำมานวดให้เข้าที่ผสมกับน้ำให้เหนียว เมื่อได้ที่ก็ใส่คูดังไว้จากนั้นบรรจุใส่ฝืนแล้วบีบให้เป็นเส้นก่อนลงไปในหม้อน้ำที่เดือดแล้วจึงช้อนเส้นขนมจีนขึ้นมา ในงานบุญแต่ละครั้งจะต้องทำขนมจีนโดยใช้ข้าวเจ้า ครั้งละ 2 – 3 บิ๊บ เนื่องจากมีคนมาร่วมงานมากตอนจะกลับบ้านจะต้องห่อขนมจีน – น้ำยา ใส่ ตะกร้าให้นำกลับไปกินที่บ้านอีกด้วย ส่วนข้าวต้มมัดต้องทำไว้เป็นหาบ

เมื่อเข้าสู่เดือน 5 (เมษายน) จะเป็นบุญสงกรานต์สมัยเด็กจะทำขนมจีนเลี้ยงแขกบ้าง ส่วนการหาปลาเพื่อเตรียมไว้สำหรับมาเลี้ยงแขกก็มีเช่นเดียวกัน ในงานสงกรานต์จะมีรำวง

พื้นบ้าน ส่วนหมอลำ และหนังประโมทัย (หนังตลุง) ก็มีมาแสดงตามลำดับ ในช่วงอายุ 14 – 15 ปี หมอลำนั้นจะแสดงในช่วงบุญบวช บุญแจกข้าว ออกพรรษา กฐิน โดยจะเป็นหมอลำกลอน มีหมอแคนและหมอรำหญิง-ชาย ฝ่ายละ 1 คน นอกจากนี้ยังมีลิเกที่อยู่บ้านหม้อมาแสดงบ้าง บางโอกาส สำหรับงานบุญเทศกาลต่างๆ นั้นจะมีการใช้ปลาเป็นอาหารหลักเพื่อเลี้ยงแขก ที่มาร่วมงาน ถ้าหากไม่พอก็จะฆ่าหมู วัว หรือควายเลี้ยงแขกด้วยก็มี เช่น งานบวช งานกฐิน งานแต่งงาน เป็นต้น

เมื่อเข้าสู่เดือน 6 ก็จะมีการเลี้ยงหอบ้าน โดยชาวบ้านทำขออนุญาตจะนำพริก เกลือ ข้าว ปลาแดก แต่ข้าวแยกออกต่างหาก โดยเอาพริก เกลือ ปลาแดกลงต้มในหม้อเดือด พร้อมกับไก่ ที่เตรียมมาในแต่ละหมู่บ้าน (หมู่บ้านตามเขตปกครอง) ซึ่งแต่เดิมมี 4 หมู่บ้าน ก็จะมีไก่ 4 ตัวแล้วทำเครื่องหมายไว้เพื่อทำนายความสามัคคีในหมู่บ้าน ส่วนการไหว้หอบ้านก็จะมีญาติพี่น้องจากหมู่บ้านอื่นมาร่วมด้วยเช่น บ้านดอนนา บ้านดอนเวียงจันทร์ บ้านดอนยม รวมทั้งคนที่ย้ายไปอยู่บ้านอื่นก็มาร่วม เช่นบ้านขามเรียง นอกจากนี้ยังมีงานบุญกลางบ้านซึ่งจัดให้มีการทำบุญร่วมกันที่ศาลากลางบ้านทำขออนุญาต (ปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏแล้ว) โดยผู้ที่มาทำบุญมีทั้งคนเชื้อสาย ย้อและคนลาวทั่วไป โดยมาจากหมู่บ้านอื่นที่อยู่รอบบ้านทำขออนุญาต หากมีมหรสพสมโภชน์ แขกก็จะพักอยู่จนงานเลิกจึงกลับ สิ่งที่เขาไม่ได้คือจะมี “ล่าวงมิด” ซึ่งเป็นการร่ำวง ฟ้อนรำกัน แล้วก็ดับไฟ โดยตะเกียงที่ใช้จะทำจากผลมะตูมกาที่อยู่ตามโคก นำมาเจาะรูแล้วเอาไส้ใน (เนื้อ กับเมล็ด) ออกจากนั้นก็เอาน้ำมันหมูใส่แล้วจุดไฟ (หากใช้น้ำมันก๊าดจะไหม้ไฟหมด) นอกจากนี้ยังมีประเพณีบุญบั้งไฟในเดือน 6 (พฤษภาคม) ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านนั้นจะมีความสามัคคีกันดี มากจะเห็นได้จากหากวัดไหนมีงานบุญก็ไปร่วมงานทั้งหมู่บ้าน ส่วนงานบุญข้าวประดับดิน งานบุญข้าวจี่จะมีในช่วงเดือน 9 (สิงหาคม) และเดือน 10 (กันยายน) และในเดือน 12 (พฤษจิกายน) ก็มีประเพณีแข่งเรือ

ในช่วงนี้เริ่มเป็นหนุ่มและจะออกไปจีบสาว โดยจะออกไปตอนเย็นหลังจากรับประทานอาหารเย็นเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะเดินทางไปบ้านหญิงสาวบางครั้งมีคนมาจีบด้วยกันหลายคน ถ้าหากเกิดกรณีนี้ก็จะให้ฝ่ายหญิงเป็นคนตัดสินว่าอยากให้อใครอยู่ด้วย ส่วนสาวก็จะจุดตะเกียงและเข็นด้ายอยู่บนเรือน

แต่งงาน

หลังจากลาสิกขาจากสามเณรแล้วจนกระทั่งอายุได้ 19 ปี จึงแต่งงาน ซึ่งพิธีแต่งงานก็ทำง่าย ๆ โดยเอาญาติผู้ใหญ่ มาพูดคุยกันเมื่อตกลงกันได้ก็จะกำหนดวันแต่ง การเตรียมการก็จะมีการทำต้นกล้วยประดับด้วยข้าว โดยจะเอาข้าวเหนียวมาปั้นเป็นก้อนแล้วทำเป็นสายพันรอบต้นกล้วย จากนั้นก็แห่ไปพร้อมกับขันหมาก ซึ่งมีขันธห้า ดอกไม้ รูปเทียน ในสมัยนั้นแต่งงานกับภรรยาคนปัจจุบันใช้ค่าสินสอด 100 บาท หลังจากแต่งงานแล้วก็ย้ายไปอยู่บ้านภรรยา อีก 1 ปีต่อมาก็ได้ไปสมัครเป็นอาสาในเมืองมหาสารคาม โดยออกไปฝึกคล้ายตำรวจ ฝึกมาทุกปีจนถึง

อายุ 60 ปี(ปัจจุบัน) ช่วงแรก ๆ นั้นได้เบียดเบียนวันละ 8 บาท ต่อมาเพิ่มเป็น 20 บาท หลังจากว่างเว้นจากการอบรมก็จะกลับมาทำนาอยู่กับบ้าน

เมื่อมาอยู่บ้านพ่อตาก็มาช่วยทำไร่ ทำนา พอกลับมาตอนเย็นก็พาลูก – ภรรยา ดำข้าว เลี้ยงเป็ด ไก่ หุงหาอาหารให้พ่อตาแม่ยายกิน ในช่วงฤดูทำนาขณะทำนาก็จะลงจับปลาบ้าง เช่น การล่องซ้อน ลูก ภรรยาก็เลี้ยงควาย การออกจับปลาไปเพียงวันละ 1 – 2 ชั่วโมง ส่วนการออกจับปลาในที่น้ำก็มีบ้าง เช่น บักเบ็ด และต่อมาก็ฝึกดำน้ำจับปลาเมื่อถึงฤดูไปกินปลาเหนือ ก็จะพาภรรยาออกไปออกเดินเรือไปจับปลาขึ้นไปทางตอนเหนือของหมู่บ้าน โดยจะมีการชักชวนเพื่อนบ้านไปด้วยกันหลายครอบครัว จากนั้นก็ทำการเตรียมตัวโดยจะจัดเตรียมปลาแดก ข้าวสาร พริก เกลือ และอุปกรณ์หุงหาอาหาร เช่น หวดหนึ่งข้าว แล้วนำลงเรือก่อนออกเดินทาง วันรุ่งขึ้น หลังจากนั้นก็ออกเดินทางโดยจะทำการชุมแหขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงอำเภอโกสุมพิสัย เมื่อค่ำก็จะแวะพักค้างแรมตามริมฝั่งบางครั้งจับปลาได้มาก ก็ทำการปิ้งใส่ไม้แล้วเดินเลาะตามป่าไปขายตามหมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งที่ไกลออกไป ซึ่งจะขายปิ้งละ 50 สตางค์ หรือแลกกับขนมจิ้นก็มี ในขณะที่เดินทางกันไปหลายครอบครัวก็จะมีมารับประทานอาหารร่วมกัน ระหว่างเดินทางโดยจะเอาปลาจากเรือแต่ละลำมารวมกันก่อนจะต้มหรือแกง ส่วนการย่างหรือปิ้งจะแยกกัน จากนั้นก็จะนำมากินร่วมกัน ทุกคนที่ไปด้วยกัน **บางครั้งหากฝนตกก็จะเอาเรือขึ้นจากน้ำจากนั้นก็คว่ำเรือแล้วนอนข้างล่าง** ซึ่งการไปกินปลาเหนือนั้นจะไป 3 – 4 วัน ต่อครั้งแต่ละครั้งจะได้ปลาคนละ 2 – 3 ถังใหญ่บรรทุกใส่เรือกลับมา ซึ่งการกินปลาเหนือนี้จะไปทุกปี ส่วนการออกไปยิงนก ยิงหนูในป่าไม่ค่อยทำ มีเฉพาะหมู่ที่ 1 ของบ้านท่าขอนยางเท่านั้นที่ออกไปหาของป่าในการดำรงชีพ ส่วนปลาที่จะกินจะมาขอญาติในหมู่ที่ 2 หรือ 3 ไปกิน

เมื่อมีลูกคนแรกนอกจากจะทำนาในช่วงฤดูฝนและออกจับปลาในช่วงฤดูหนาวแล้ว ในช่วงฤดูหนาวหลังจากการเก็บเกี่ยวก็จะทำสวนปลูกผักขาย ให้กับพ่อค้าในตลาดสดเทศบาลเมืองมหาสารคาม โดยพ่อค้าเหล่านี้จะเดินมารับซื้อยังหมู่บ้านและหลังจากนั้นก็ปลูกผักขายมาเรื่อย ๆ ลูกเมื่อเห็นพ่อแม่ปลูกก็ทำตามมาเรื่อยจนปัจจุบัน ส่วนการหาปลาขายก็มีแม่ค้าจากตลาดเดินเข้ามารับซื้อเอาตามริมฝั่งแม่น้ำชี **“เราเองก็หาปลาอยู่ในน้ำแม่ค้าก็จะกวักมือเรียกให้พายเรือเข้าฝั่งเพื่อซื้อปลา”** การซื้อขายไม่มีตาชั่งซื้อขายเป็นกิโลกรัม มีเฉพาะการพานปลา (ต่อรองราคาโดยไม่ต้องชั่งน้ำหนัก)

บางปีน้ำท่วม (น้ำท่วมปีเว้นปี) ก็จะไม่มีการกินสิ่งที่จะต้องทำคือต้องระดมออกไปหาปลาเพื่อนำไปแลกข้าวมาให้ลูก ภรรยา และคนในครัวเรือนของตนได้มีข้าวกิน โดยทำเป็นปลาอย่างปลาแห้งใส่กระเหลิบไว้ แล้วหาไปหาแลกข้าวยังหมู่บ้านต่างๆ บางครั้งต้องนอนค้างคืน 2 – 3 วัน โดยไปหมู่บ้านนาโคก เช่น หมู่บ้านทางอำเภอกันทรวิชัยหรือบรบือโดยเดินลัดเลาะไปตามทุ่งและป่าไปจนถึงหมู่บ้านที่จะไปแลกข้าว

เมื่อมีลูกคนที่สอง (พ.ศ. 2502) ก็ได้เข้าไปเป็นเจ้าหน้าที่อาสาในเมืองมหาสารคาม โดยจะทำการฝึกปีแรก 4 เดือน ปีที่สองฝึก 2 เดือน ปีที่ 3 ที่จังหวัดขอนแก่นก็เรียกไปฝึก 3 คิน

ก็กลับมา การฝึกส่วนใหญ่จะไม่ตรงกับช่วงทำนาเมื่อฝึกเสร็จแล้วก็จะตรงกับช่วงเกี่ยวข้าวพอดี ส่วนภรรยาอยู่บ้านก็เลี้ยงลูก (ปัจจุบันลูกทั้ง 5 คนอยู่กับพ่อแม่ทั้งหมด) เมื่อได้ลูกคนที่สาม (พ.ศ. 2505) เริ่มทำการปลูกปอสำหรับขายในทีละประมาณ 3 ไร่ หลังจากนั้นปลูกได้ 3 ปี ดินเริ่มจืดจึงเลิกทำ ในช่วงเวลาดังกล่าวก็มีการจ้างแรงงานตัดปอ วันละ 5 บาท บางวันก็ 7 บาท ส่วนการลอกปอคิดราคากำละ 25 – 50 สตางค์

แต่เดิมที่น่าน้ำท่วมบ่อยเนื่องจากมีลักษณะเป็นร่องน้ำเข้ามา แต่เมื่อมีการปรับพื้นที่บริเวณที่นาใหม่ น้ำจึงไม่ท่วม แต่มีน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2521 ซึ่งในปีนั้นก็ได้อาเรือไปรับจ้างส่งคนข้ามน้ำได้วันละ 200 – 300 บาท เมื่อเกษียณจากการเป็นอาสาตอนอายุ 60 ปี ก็เปลี่ยนมาจับปลาในแม่น้ำชีเพื่อขายร่วมกับการทำนา ปัจจุบันคนจับปลาลดลงทั้งนี้เนื่องจากจับปลาไปขายแล้วได้เงินไม่พอใช้จ่ายเพราะปลาที่จับได้น้อย นอกจากนี้ความชำนาญในการจับปลาก็ลดลง เนื่องจากไม่ได้มีการฝึกหัดดำน้ำ เพราะการดำน้ำจับปลาจะได้ปลาตัวใหญ่และมีราคาแต่คนในปัจจุบันนั้นส่วนใหญ่เมื่อเข้าไปในเมืองและเรียนหนังสือ การฝึกจับปลาเหมือนคนสมัยก่อนทำไม่ได้ ปลาที่จับได้ส่วนใหญ่ขายไม่ได้ราคาดังนั้นจำนวนคนจับจึงลดลง แต่เดิมคนเฒ่าคนแก่จะสอนให้ลูกหลานดำน้ำลงไปจับปลาคำที่พูดสอนเสมอมาคือ **“ดำน้ำอย่าทิ้งแหเดือเมื่อลงไปก็ตามแหล่งไป เมื่อขึ้นมาก็ตามแหขึ้นมาระวังตายน้ำเดือ”** เริ่มดำน้ำหาปลาจริง ๆ เมื่อแต่งงานแล้วเนื่องจากต้องหาปลาเลี้ยงครอบครัว ซึ่งผู้ชายทุกคนในสมัยนั้นสามารถดำน้ำหาปลาได้ทุกคน ปัจจุบันคนที่ยังสามารถจับปลาได้โดยวิธีดำน้ำลงไปจับได้ สามารถจับปลาตัวโตและนำมาขายได้วันละ 500 – 1,000 บาทเลยทีเดียว

ในปี พ.ศ. 2521 - 2523 ตลาดบ้านท่าขอนยางยังไม่มี ขณะนั้นไปจับปลาที่เชิงสะพานและจับได้มาก จากนั้นก็นำมาขังรวมไว้ข้างถนน เมื่อรถผ่านไปมาก็เห็นและลงมาดู จึงติดต่อขอซื้อปลาในช่วงแรกๆนั้นยังซื้อขายแบบไม่ชั่งน้ำหนัก ใช้วิธีพาดปลาและตกลงราคาธรรมดาซึ่งคนที่มาซื้อก็มาเหมาไปขายที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ต่อมาเมื่อเห็นว่าขายดีและได้เงินก็เริ่มจะมีญาติและคนอื่นในหมู่บ้านมาจับและขายร่วมด้วย 6 – 8 คน เรียงรายตามถนนจนขายเป็นประจำ หลังจากนั้นเมื่อมีจำนวนมากขึ้นและตลาดเชิงสะพานสร้างเสร็จ เจ้าของตลาดก็มาเชิญชวนให้นั่งขายในตลาดบริเวณเชิงสะพานมาจนบัดนี้ จึงถือได้ว่าเป็นคนแรกที่ทำให้มีการขายปลาโดยคนจับเข้าไปอยู่ในกลไกของตลาดเองคนแรกของหมู่บ้าน นับแต่นั้นมาชาวประมงบ้านท่าขอนยางเมื่อจับปลาได้แล้วแม่บ้านชาวประมงก็จะนำปลามานั่งขายที่ตลาดเชิงสะพานในตอนบ่ายสามโมงเย็นของทุกวัน ในส่วนของปลาที่จับได้มากเกินกว่าที่จะขายได้หมดก็จะถูกนำไปขายที่ตลาดสดเทศบาลในตอนเช้า

ในช่วงปี พ.ศ. 2535 หลังจากที่เกิดน้ำเสียปลาที่จับได้ลดลง เมื่อจับไม่ได้ก็ออกไปประกอบอาชีพอย่างอื่นเช่น ลูกชายของตน 2 คน ตอนที่จับปลาไม่ได้ก็เดินทางไปเป็นลูกเรือจับปลาในทะเล 2 – 3 ปีก่อนจะกลับมาอยู่ที่บ้าน

สำหรับการทำนาเริ่มจ้างให้คนอื่นมาทำนาแล้วเป็นเวลา 34 ปีแล้ว โดยเริ่มจ้างครั้งแรก แรงงานวันละ 5 บาท ปีที่ 2 และเพิ่มเป็น 10 30 50 70 และเพิ่มเป็น 130 บาท ในปัจจุบัน

ในส่วนของวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันนั้นจะมีลักษณะที่ไม่แตกต่างจากชุมชนอื่น “กล่าวคือในฤดูกาลทำนาก็จะมีการลงนา ออกไปนอนที่นาเพื่อดูแลข้าว หลังการเก็บเกี่ยวแล้วก็จะเข้าสู่ฤดูหนาวและร้อน และจะออกไปจับปลาทั่วลำน้ำหน้าหมู่บ้านและบางครั้งอาจเดินทางออกไปจับปลาในระยะไกลๆ ส่วนลูกอยู่บ้านก็จะออกไปเลี้ยงวัว ควายที่บ้านแต่ละหลังจะมี 5 – 10 ตัว หลังจากกลับมาจากไร่นาตอนเย็น ก็จะทำการดำข้าวและหุงหาอาหารและเมื่อทำเสร็จแล้ว หนุ่มสาวก็จะออกมาอาบน้ำตามตลิ่งริมฝั่งแม่น้ำชีเต็มไปหมด กินข้าวเย็นแล้วฝ่ายชายก็จะมาช่วยฝ่ายหญิงสาวที่ตนชอบดำข้าวตอนเย็น นอกจากนี้ยังมีการ ลงช่วงรอบกองไฟ เข้านอน จากนั้นก็จะตื่นนอนตั้งแต่ตีสี่ เพื่อดำข้าวหรือหาบน้ำจากแม่น้ำชีมาใช้สอย ส่วนน้ำสำหรับดื่มต้องไปหาบยังบ่อน้ำซึมที่อยู่ไกลออกไป เพราะการทำบ่อน้ำดื่มริมฝั่งชีจะไม่มีน้ำออกมาเพียงพอใช้ในหมู่บ้าน จากนั้นก็จะหุงหาอาหาร ก่อนจะห่อข้าวและออกไปจับปลา ดูแลสวน ปลูกผักตามตลิ่ง ถางป่าเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว และเลี้ยงวัวควายหมุนเวียนอย่างนี้เป็นวัฏจักร”⁸

ตารางที่ 10 ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่นา และพื้นที่รอบชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนกลาง : กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง¹⁷

เดือนตามปฏิทินวัฒนธรรม	กิจกรรมการทำนา	กิจกรรมการหาอาหาร (ยกเว้นการจับปลา)
1. เดือนอ้าย (ธันวาคม)	เริ่มเกี่ยวข้าว ตากข้าว หาบข้าว	หาหอยขม ปลูกผัก (มะเขือ หมากแข้ง ข้าวโพด พริก ถั่ว ผักชี หอม กระเทียม ผักบุ้ง)
2. เดือนยี่ (มกราคม)	นวดข้าว เอาข้าวเก็บ ในเล้าข้าว	หาหอยขม ปลูกผัก (มะเขือ หมากแข้ง ข้าวโพด พริก ถั่ว ผักชี หอม กระเทียม ผักบุ้ง)
3. เดือน 3 (กุมภาพันธ์)	เว้นจากการทำนา	ปลูกถั่วลิสง
4. เดือน 4 (มีนาคม)	เว้นจากการทำนา	ปลูกถั่วลิสง
5. เดือน 5 (เมษายน)	เว้นจากการทำนา	เก็บเห็ดบริเวณป่าต้นยาง ริมแม่น้ำ เก็บผักหนอก (ใบ บัวบก) ผักต้ว ผักกระโดน เหยไช้มัดแดง เก็บใบมะกอก จับกิ้งก่า แย้ เก็บมะม่วงป่า หาญ เก็บลูกหว้า ถั่วลิสง

ตารางที่ 10 ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่นา และพื้นที่รอบชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่ง
แม่น้ำชีตอนกลาง : กรณีศึกษากำแพงน้ำท่าขอนแก่น¹⁷ (ต่อ)

เดือนตามปฏิทินวัฒนธรรม	กิจกรรมการทำนา	กิจกรรมการหาอาหาร (ยกเว้นการจับปลา)
6. เดือน 6 (พฤษภาคม)	เริ่มเข้าสู่การทำนา	เก็บผักตบ ผักกระโดน แห้วไข่ มดแดง กุ้งลึงค์ เก็บหน่อไม้ หญ้านาง เก็บลูกหว้า ผักเม็ก เก็บ เห็ดป่าโคก (เห็ดแดง เห็ดปลวก เห็ดถ่าน เห็ดผึ้ง เห็ดละโงก เห็ด กันครก เห็ดป่า เห็ดไค เห็ดหน้า แดง เห็ดหน้าวัว เห็ดขอนขาว เห็ด ทำทาน เห็ดเพ็ก เห็ดมันปู) ขุด แมงจิ้งหรีด จับกบ จับจิ้งหรีด ขุด แมงจิ้งหรีดตามริมน้ำหรือเอาไฟล่อ จับอึ่งอ่าง เอาไฟล่อตักแตน จับ แมงดานา เก็บหมากกันครก เก็บ ลูกค้อ เก็บผักสัง ผักขิก เก็บ หมากลิ้นฟ้า
7. เดือน 7 (มิถุนายน)	เริ่มไถเพื่อทำนา หว่านกล้าข้าว	เก็บหน่อไม้ หญ้านาง เก็บเห็ดป่า โคก (เห็ดแดง เห็ดปลวก เห็ดถ่าน เห็ดผึ้ง เห็ดละโงก เห็ดกันครก เห็ดป่า เห็ดไค เห็ดหน้าแดง เห็ด หน้าวัว เห็ดขอนขาว เห็ดทำทาน เห็ดเพ็ก เห็ดมันปู) ขุดจิ้งหรีด จับกบ จับจิ้งหรีด จับอึ่งอ่าง เอาไฟล่อ ตักแตน จับแมงดานา หมากกัน ครก เก็บผักเม็ก ผักกระโดน
8. เดือน 8 (กรกฎาคม)	ปักดำ	

ตารางที่ 10 ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่ นา และพื้นที่รอบชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนกลาง : กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง¹⁷ (ต่อ)

เดือนตามปฏิทินวัฒนธรรม	กิจกรรมการทำนา	กิจกรรมการหาอาหาร (ยกเว้นการจับปลา)
9. เดือน 9 (สิงหาคม)	ปักดำ	เก็บหมากเป็น
10. เดือน 10 (กันยายน)	ปักดำเสร็จแล้ว	เก็บหมากเป็น
11. เดือน 11 (ตุลาคม)	ข้าวกำลังเจริญโต	เก็บลูกเล็บแมว ขูดจิโป่ม ปลุกผัก (มะเขือ หมาก แข้ง ข้าวโพด พริก ถั่ว ผักชี หอม กระเทียม ผักบุ้ง) หาหอยขม เก็บ หมากกอก ดอกแคทุ่ง เก็บพุทรา ไปดักนกคุ้ม ไปยิงหนูนา
12. เดือน 12 (พฤศจิกายน)	ข้าวตั้งท้อง ถ้าเป็นข้าวดอก กำลังเริ่มสุกและบางส่วนเก็บ เกี่ยวได้	เก็บลูกเล็บแมว ขูดจิโป่ม (มะเขือ หมากแข้ง ข้าวโพด พริก ถั่ว ผักชี หอม กระเทียม ผักบุ้ง) หาหอยขม เก็บหมาก กอก ดอกแคทุ่ง พุทรา ไปดักนกคุ้ม ไปยิงหนูนา

วิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ปลูกข้าว: กรณีศึกษาบ้านหันพัฒนา

วิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านหันพัฒนามีการดำเนินอย่างเป็นวงรอบ กล่าวคือ เมื่อถึงฤดูทำนาในช่วงฤดูฝนทุกคนในหมู่บ้านจะเริ่มออกทำนา ซึ่งจะเริ่มจากการทำบุญบ้านก่อนเพื่อให้ญาพ่อปู่บ้าน (ผู้ดูแลดอนปู่ตา) ในช่วงเดือน 6 หลังจากนั้นจึงจะไปจัดเตรียมและออกไปหาพันธุ์ไม้มาทำแอกสำหรับไถนาได้ แล้วจึงเริ่มไถตะไคร่นาโดยจะเริ่มจากบริเวณ หอของตาแฮก

ก่อน จากนั้นจึงไถไปทั่วนาของตนเรียก “ไถแสก” เมื่อทำเตรียมปลูกต้นกล้าข้าวเรียบร้อยแล้ว และการปักดำข้าวก็จะเริ่มจากตาแสกก่อนเช่นกัน โดยครั้งแรกจะปลูกข้าวแสกจำนวน 7 ต้น จากนั้นจึงทำการปลูกข้าวไปจนทั่วอาณาเขตที่นา ในช่วงนี้วิถีชีวิตส่วนใหญ่ของคนในหมู่บ้านจะออกไปอยู่ที่นา นอนอยู่ที่นาคอยดูแลข้าว ถางต้นไม้ที่ขึ้นรก รวมถึงการไปเกี่ยวหญ้าสำหรับมาเลี้ยงวัวหรือควายและมีบางกลุ่มที่ให้สมาชิกในครอบครัว เช่น ลูกออกไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควายก็มี นอกจากการปลูกข้าวแล้วยังต้องมีการปลูกฝ้าย ปอ หรือป่านเพื่อใช้ในการผลิตผ้าฝ้าย เชือก ป่าน หรือนำมาสานเป็นเครื่องมือจับปลาเช่น แห สวิง เป็นต้น โดยจะทำการไถที่สวนซึ่งจะทำในช่วงฝนตก ในเดือน 6 (พฤษภาคม) จากนั้นก็ทำการหว่านเมล็ด และคอยดูแลจนกว่าจะโตจนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งส่วนใหญ่พืชเหล่านี้จะสามารถเก็บเกี่ยวได้ในช่วงก่อนการเกี่ยวข้าวราวเดือน 10 (กันยายน) นอกจากนี้ก็อาจจะมีการปลูกผักไว้กินในช่วงฝนตก ได้แก่ ถั่ว แตง พริก ข้าวโพด และมะเขือ เป็นต้น ในบริเวณที่สวนหรือคันนาเพื่อเก็บมาบริโภคในช่วงปลูกข้าว และเมื่อถึงวันเพ็ญสิบห้าค่ำเดือน 10 (กันยายน) ก็จะมีการทำบุญเลี้ยงผีตาแสก โดยอาจจะเลี้ยงอาหารคาวหวานหรือเหล้าให้ไก่ตัวควาย บางคนหากไม่มีก็อาจจะเลี้ยงแค่ปลาแดกบองก็มี

เมื่อถึงช่วงข้าวออกรวงและสุกราวเดือน 11 – 12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ก็จะเริ่มทำการเกี่ยวข้าว ในช่วงแรกนั้นจะเป็นการเกี่ยว ข้าวตอ ซึ่งเป็นข้าวที่สุกก่อนข้าวอื่น ในช่วงดังกล่าวจะมี การดำข้าวเม่า โดยผู้ชายมักจะออกไปดำข้าวเม่าช่วยฝ่ายหญิงสาวที่ตนชอบ ในช่วงตอนเย็นหลังจากว่างเว้นจากการดูแลไร่นา จากนั้นข้าวพันธุ์หนักอื่น ๆ จะเริ่มสุกในเวลาประมาณ 1 เดือนต่อมา จึงมีการนวดข้าวและนำเอาข้าวขึ้นเล้าแล้ว ก็จะมีการเลี้ยงตาแสกอีกครั้งก่อนกลับจากนาขึ้นมายังหมู่บ้าน เรียกการเลี้ยงนี้ว่า “การเอาข้าวไปถวญหรือถวญ” โดยจะเอาข้าวสับหรือแกลบใส่กะลามะพร้าวมาถวญ จากนั้นก็จะบอกกล่าวผีตาแสกว่า “เอาข้าวมาถวญแล้วนะญาปู่การำนานข้าว นาปลาเสร็จเรียบร้อยแล้ว” ซึ่งถือเป็นประเพณีติดต่อกันมา

ประวัติชีวิต

นายบุญมี รักษาภักดี¹⁵ : กรณีศึกษาบ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

นายบุญมี เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2478 ปัจจุบันอายุ 67 ปี มีพี่น้องทั้งหมด 8 คน (เป็นบุตรคนที่ 2 ของครอบครัว) เป็นคนบ้านหันพัฒนาโดยกำเนิด ครอบครัวประกอบอาชีพทำนา เริ่มเข้าโรงเรียนเมื่ออายุ 7 ปี และเรียนจบชั้น ประถมศึกษาปีที่ 4 เมื่ออายุ 12 ปี หลังจากนั้นบรรพชาเป็นสามเณร ในช่วงอายุ 14 – 16 ปี จากนั้นเมื่ออายุย่างเข้า 21 ปี ก็ทำการอุปสมบทเป็นพระ เมื่อบวชแล้วจนมีอายุ 23 ปี ลาสิกขาบทแล้วจึงแต่งงาน หลังจากแต่งงานแล้วมีบุตร 8 คน บุตรคนแรกเกิด เมื่อปี พ.ศ. 2500 โดยแต่ละคนห่างกัน 3 ปี

ช่วงอายุก่อนเข้าโรงเรียน

ในแต่ละวันจะได้รับมอบหมายให้ไปเลี้ยงวัว ควาย ซึ่งมี 9 ตัว และมีวัวสำหรับเทียมเกวียนเพื่อเข็นข้าวขึ้นเล้าหรือเข็นปุ๋ยคอกไปใส่สวนหรือที่นา ส่วนใหญ่ถ้ามีเวลาก็จะไปช่วยทำนาบ้างบางโอกาสหากไม่มีงานอย่างอื่นให้ได้รับมอบหมาย

ฤดูร้อน ตอนเช้าตื่นขึ้นมาตอนตี 4 – 5 กิจกรรมแรกที่ต้องทำคือการดำข้าว โดยจะใช้ครกกระเดื่องดำ สากที่ใช้ดำข้าวจะประกอบด้วย 3 ชุด ชุดแรกจะเป็นสากดำข้าวเปลือก เมื่อเปลือกแยกจากเมล็ดข้าวแล้วก็จะมาแยกเอารำออกเรียก “การผัดข้าว” เพื่อแยกรำออกมา แล้วจึงเปลี่ยนเป็นสากสำหรับดำเพื่อเปลี่ยนเป็นข้าวกลอง เมื่อดำแล้วจึงนำมาร่อนเพื่อแยกรำออกจากข้าว หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนเป็นสากชุดที่สามซึ่งเป็นสากสำหรับดำข้าวขาว รำที่ได้จะนำไปเป็นอาหารของเป็ดไข่ ซึ่งเลี้ยงหลังคาเรือนละ 10 – 20 ตัว ส่วนหมูที่เลี้ยงจะเป็นหมูบ้านขนาดเล็ก (เรียกหมูไทก็) ซึ่งเลี้ยงไว้เพื่อขายหลังคาเรือนละ 2 – 3 ตัว และไก่พื้นเมือง บางครั้งอาจมีการขายรำให้เพื่อนบ้านเพื่อนำไปเลี้ยงหมูบ้างก็มีในราคาปีบละ 50 สตางค์ – 1 บาท หากพี่น้องคนอื่นดำข้าวแทนก็อาจจะออกไปหาบน้ำตามบ่อรอบหมู่บ้าน หรือที่บ้านโนนสระพังซึ่งอยู่ห่างไปทางทิศเหนือของบ้านหันไปประมาณ 1 กิโลเมตร เนื่องจากน้ำดื่มมีไม่เพียงพอ แม้ว่าในหมู่บ้านจะมีบ่อน้ำหลายบ่อก็ตาม บางครั้งถ้ามีน้ำน้อยและไม่พอก็ต้องไปรอให้น้ำซึมออกมาจนกระทั่งสามารถตักได้พอสำหรับหาบกลับบ้าน ซึ่งอาจเป็นตอนกลางคืน 2 – 3 ทุ่มหรือดึกกว่านั้นก็มี การไปรอตักน้ำจากบ่อน้ำซึมนั้นอาจจะมีคนจากหลายหมู่บ้านมาขอแบ่งตักน้ำด้วย ส่วนใหญ่ถือว่าบ่อน้ำลักษณะนี้เป็นบ่อน้ำสาธารณะ การรอตักน้ำจะมีการรอเข้าคิวกันตัก ใครมาก่อนก็ได้ตักน้ำก่อน ซึ่งทำให้ไม่มีการทะเลาะหรือแย่งน้ำกัน หลังจากนั้นก็นั่งข้าว ทำกับข้าว เมื่อแล้วเสร็จก็จะกินข้าวเช้า ห่อข้าวแล้ว จากนั้นจึงต้อนวัว ควาย ออกไปเลี้ยงตามทุ่ง เมื่อถึงที่หมายก็จะปล่อยวัว ควายไว้แล้วก็จะออกหาหยั้ แขนง หนุ่ทองขาว กิ่งกำ ตามป่าและท้องทุ่งรอบหมู่บ้าน บางครั้งหากไปเลี้ยงวัวควายไกลจนถึงห้วยก็จะลงจับปลาบริเวณที่น้ำกำลังแห้งขอด โดยจะกันคันดิน เป็นช่วงๆ แล้วทำการวิดน้ำออก จากนั้นก็จะจับปลาที่มีอยู่ เมื่อถึงตอนเย็นก็จะต้อนวัว ควาย กลับบ้าน เมื่อกลับถึงบ้านก็จะช่วยงานที่ได้รับมอบหมายเกือบทุกอย่าง เมื่องานเสร็จก็จะไปเล่นกันที่ลานวัด การละเล่นที่เล่นส่วนใหญ่จะเป็นการเล่นตีจับ ซิงขง ม้าหลังโปก (ขี่ม้าส่งเมือง) กับเพื่อน หลังจากนั้นก็หุงหาอาหาร อาบน้ำ เนื่องจากส่วนใหญ่ขาดแคลนน้ำ ดังนั้นน้ำที่อาบจะหาบมาเก็บใส่ตุ่มดินไว้ 2 - 3 ใบ ซึ่งต้องใช้อย่างประหยัดเพราะต้องอาบกันถึง 10 คน

ฤดูฝน จะมีวิถีชีวิตไม่แตกต่างกับในฤดูแล้ง ซึ่งงานที่ได้รับมอบหมายคือให้ไปเลี้ยงวัวควาย ตามสวนของครอบครัวซึ่งมีประมาณ 10 ไร่ เพื่อป้องกันวัว ควาย ไปกินข้าวในที่นาของคนอื่น ส่วนพ่อแม่ก็จะลงไปทำนา บางครั้งช่วงเช้าตรู่ก็ต้องลงไปช่วยทำนา เมื่อรับประทาน

อาหารเช้าเสร็จแล้วจึงออกไปเลี้ยงวัว ควาย การทำนาส่วนใหญ่จะทำนาตามกำลังของครอบครัวที่สามารถทำได้ก่อน จากนั้นหากไม่เสร็จทันช่วงฤดูกาลทำนาก็จะมีการหา (เชิญ) ญาติหรือคนที่มีความคุ้นเคยกันมาช่วยลงแขกปักดำข้าว ซึ่งหากใครเสร็จก่อนก็จะมาช่วยทำโดยฝ่ายที่ไปเชิญมาช่วยจะต้องหาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงคนที่มาช่วยลงแขกทำงาน อาหารอันดับแรกที่จะนำมาเลี้ยงแขกคือปลา หากไม่พอก็อาจจะฆ่าเป็ด ไก่ ซึ่งปลาจะหาตามทุ่งนาบริเวณที่นาทั่วไป เมื่อจับขึ้นมาได้จะนำมาแกง หรือต้ม หลังจากปักดำนาของตนเสร็จแล้วก็จะไปช่วยคนอื่นที่ยังไม่เสร็จ เป็นลำดับต่อไปจนเสร็จทุกคน หลังจากปักดำเสร็จแล้วพ่อแม่ก็จะดูแลนา ดูแลระดับน้ำในที่นา ฆ่าปูที่จะมาทำลายต้นข้าวโดยระบายน้ำออกจากที่นา แล้วจึงลงไปจับปูมาฆ่าที่ละตัวจนหมด จากนั้นจึงระบายน้ำเข้ามาอีกครั้ง (ซึ่งต่างจากปัจจุบันที่มียาฆ่าปู) ส่วนตนก็จะไปเลี้ยงวัวควายเช่นเดิม ช่วงข้าวกำลังเขียวนี้ก็จะออกไปปักเบ็ดตามท้องนา ใต้ปลา (หาปลาโดยใช้กระบองชี้ได้จุดเป็นไฟเพื่อให้เกิดแสงสว่างจากนั้นเมื่อเห็นปลาแล้วจึงจับเอา ต่อมาจึงใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าด ตะเกียงแก๊ส และไฟจากหม้อแบตเตอรี่ดังที่เห็นได้ในปัจจุบัน นอกจากนี้ในช่วงฤดูฝนราวเดือน 7 (มิถุนายน) ก็จะมีการปลุกฝ้ายไว้ทำเครื่องนุ่งห่มและแห และปลูกปอแก้วและปอกระเจา เพื่อนำมาทำเชือก

ฤดูหนาว เมื่อข้าวออกรวงก็จะเริ่มทำข้าวเม่าโดยจะเลือกเอาข้าวที่ไม่แก่จนเกินไป (เกินข้าวหน้านมิดหน่อย) โดยนำเมล็ดข้าวที่เลือกมานำมาคั่ว แล้วนั้นจึงนำมาตำเช่นเดียวกับตำข้าว นอกจากนี้ยังมีการทำบุญข้าวเม่าด้วยทุกปี ซึ่งเมื่อตำข้าวเม่าเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะเอาไปถวายพระที่วัด โดยจะทำในวันเพ็ญเดือน 12 (พฤศจิกายน) ช่วงนี้เป็นช่วงน้ำในที่นากำลังเริ่มแห้งขอลงก็จะทำหลุมตักปลา (บางแห่งเริ่มทำตั้งแต่เดือน 10 - 11 (กันยายน - ตุลาคม)) ใส่ไข่ จากนั้นเมื่อน้ำในที่นาแห้งจนเหลืออยู่มุดมุดหนึ่งแล้ว ก็จะเอาปลาค่อน (ปลาที่รวมอยู่มุดมุดหนึ่งของที่นา) ซึ่งเป็นช่วงที่สนุกมากปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาขนาดเล็กเช่น ปลาหมอ ปลาตุ๊ก ปลาช่อน (ขนาดเล็ก) ปลาชิว ปลาหมัด เป็นต้น ส่วนปลาขนาดใหญ่ นั้นมักเดินทางไปยังแหล่งน้ำอื่นหรือถูกจับไปก่อนหน้านี้อแล้ว

ในขณะที่มีการเกี่ยวและนวดข้าวก็จะมีกรลงแขกเช่นเดียวกับปักดำข้าว เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะนำเอาฟางที่นวดเอาข้าวออกแล้วมารวมกันเป็นลอมฟางเก็บเอาไว้เลี้ยง วัวควาย ในฤดูแล้ง จากนั้นก็จะหาบข้าวเข้าบ้าน หลังจากทำนาเรียบร้อยแล้วก็จะทำการปลูกผักไว้บริโภค เช่น ผักกาดกระฉ่อน ผักกาดขาวปลี หอม ผักชี พริก มะเขือ ถั่ว แตง เมื่อว่างเว้นจากการช่วยงานบ้านก็จะออกไปเลี้ยงวัว ควาย ยิงนก หนู จับปลาตามห้วย หนอง คลองบึงต่าง ๆ

ในบางช่วงของฤดู ก็จะมีการออกไปเก็บผักมากินเป็นประจำวันคือ ผักก้านตรง ดอกขี้เหล็ก ผักตำลึง ผักกระโดนน้ำ ผักติ้ว ใบตุม แคทุ่ง สะเดา มะกอก ส่วนผลสุกมะกอกจะได้รับประทานอีกครั้งหลังเก็บเกี่ยวข้าว การเก็บเห็ดนั้นกรณีเห็ดผึ้งจะพบบริเวณนาทาม แต่ถ้าเป็นเห็ดป่าก็ต้องออกไปเก็บบริเวณป่ารอบหมู่บ้าน แต่ต่อมาถูกแปรสภาพเป็นนาหมดจึงไม่เหลือสภาพป่าเหมือนในอดีต ปัจจุบันต้องไปเก็บที่ป่าโคกบ้านหนองปลิงซึ่งอยู่ห่างออกไป 20 - 30

กิโลเมตร นอกจากนี้ยังมีการออกไปขุดแมงจิ้งหรีด รอบหมู่บ้านแต่เดิมเป็นป่าไม้ไผ่ เมื่อถึงเดือน 6 – 7 (พฤษภาคม – มิถุนายน) ก็จะมีหน่อไม้ไผ่บริโภคจำนวนมาก ในช่วงเดือน 4 – 5 (มีนาคม – เมษายน) บางส่วนก็จะออกไปแห่ไข่มดแดงมาประกอบอาหาร ในส่วนของผลไม้ที่ปลูกกันก็จะมี หน้อยหน้า มะม่วงแก้ว ขนุน และมะพร้าว ส่วนพืชชนิดอื่นที่ปลูกก็จะมีทุเรียน เป็นต้น

หมู และ วัว ควาย ส่วนใหญ่จะถูกฆ่าในงานบวช แต่งงาน บุญแจกข้าว (แต่ก่อนบุญกฐินจะเป็นบุญที่ทำกันทั้งหมู่บ้าน) ส่วนเป็ดและไก่จะฆ่าในกรณีปลูกสร้างแล้วข้าว ปลูกบ้าน อย่างไรก็ตามอาหารจากปลาจะเป็นอาหารที่จะต้องมีเป็นหลักไว้ก่อน ส่วนที่ขาดและไม่พอจึงจะทำการฆ่าหมู เพื่อเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ส่วนใหญ่การฆ่าสัตว์ใหญ่มักจะทำกันมากในคนที่มีความดี

นอกจากนี้ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 (เมษายน) ก็มีการสงฆ์น้ำปรางค์กู่ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่เคารพสักการะของคนทุกหมู่บ้านในตำบลเขวาสาน รวมทั้งผู้คนจากแหล่งอื่น เช่น ในตัวอำเภอเมืองมหาสารคาม นอกจากนี้ยังมีผู้คนที่เดินทางอพยพไปขายแรงงานยังถิ่นอื่นก็จะกลับมาสงฆ์น้ำเช่นเดียวกัน โดยคนที่เคยบวชมาแล้วและประสบผลสำเร็จก็จะนำเอาบั้งไฟซึ่งเป็นของที่พระซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในปรางค์กู่ชอบมาถวาย (ถวาย)

แต่เดิมนั้นบ้านหันพัฒนาจะมีการประกอบพิธีกรรมฝังศพ และเผาผีที่ป่าช้ารวมกันกับบ้านร่วมใจ บ้านหันพัฒนา และบ้านเชียงเหียน และเป็นป่าที่มีบริเวณของเขตแดนบรรจบกัน แต่อย่างไรก็ตามก็มีการแบ่งอาณาบริเวณเขตของพื้นที่กันในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งป่านี้เป็นป่าที่ใช้เก็บของป่าร่วมกันด้วย สำหรับให้ที่นำมาใส่ปลาแดกและใช้กันอยู่ในบ้านหันพัฒนานั้นจะเป็นให้ที่มีการบรรทุกใส่เกวียนมาขายจากทางจังหวัดร้อยเอ็ด

ตารางที่ 11 ประเพณี 12 เดือน (ฮีต 12) ของบ้านหันพัฒนา

เดือนตามประเพณี	ประเพณีที่ถือปฏิบัติในหมู่บ้านหันพัฒนา
เดือนอ้าย	
เดือนยี่	เลี้ยงปู่ตา หลักบ้าน (โดยเลี้ยงเหล้าไห ไก่ตัว)
เดือนสาม	บุญข้าวจี
เดือนสี่	บุญผะเหวด (บุญข้าวปุ้น)
เดือนห้า	บุญสงกรานต์ บุญสงฆ์น้ำปรางค์กู่
เดือนหก	เลี้ยงปู่ตา หลักบ้าน (โดยเลี้ยงเหล้าไห ไก่ตัว) ทำบุญบั้งไฟ (แต่ส่วนใหญ่ไปร่วมกับหมู่บ้านอื่น)
เดือนเจ็ด	ทำบุญเบิกบ้าน (ทำห่อพระพุทธรูป เอาพระไปสวดมนต์) เพื่อกันผีสง

ตารางที่ 11 ประเพณี 12 เดือน (ฮีต 12) ของบ้านหันพัฒนา (ต่อ)

เดือนตามประเพณี	ประเพณีที่ถือปฏิบัติในหมู่บ้านหันพัฒนา
เดือนแปด	ทำบุญบวช บุญเข้าพรรษา
เดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน
เดือนสิบ	บุญข้าวสาก
เดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา บุญกฐิน
เดือนสิบสอง	บุญกฐิน (สิ้นสุดบุญกฐินเมื่อวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12)

ในช่วงปี พ.ศ. 2485 ในครอบครัวมีที่นา 2 แปลง แปลงแรก 50 ไร่ ส่วนแปลงที่สองมี 30 ไร่ โดยที่นาบริเวณห้วยห้องแขงมีประมาณ 50 ไร่ ซึ่งแต่เดิมน้ำท่วมบ่อย ปู่จึงขายให้คนอื่น ในราคา 1, 100 บาท ในตอนนั้นคนที่มาซื้อเอาเงินให้ 700 บาท พร้อมกับควาย 1 ตัว ซึ่งดีราคา ในสมัยนั้น 400 บาท ส่วนที่นา 30 ไร่เหลือปัจจุบันเหลือ 9 ไร่ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของน้ำ

จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้ว ก็เดินทางไปซื้อเกลือมาขายที่หมู่บ้านกับพ่อ เกลือที่ใช้ในหมู่บ้านนั้นซื้อมาจากจังหวัดศรีสะเกษ โดยคนในหมู่บ้านจะเตรียมเกวียนเป็นกลุ่ม และออกจากหมู่บ้านไปซื้อครั้งละ 9 – 10 เล่ม เกลือที่ซื้อมาขายจะบรรจุใส่กระโทกที่ทำจากใบตอง ตันชาดหรือตันกง โดยซื้อมากระโทกละ 1 บาท แล้วนำมาขายที่บ้านหันราคา 2 บาท ซึ่งหมู่บ้านที่ไปซื้อเกลือนั้นจะทำการต้มเกลือซึ่งกรรมวิธีของการต้มเกลือดังนี้คือ บริเวณที่จะต้มเกลือจะเป็นดินเอียดหรือดินเค็มที่ขึ้นเกลือ จากนั้นนำดินดังกล่าวมาใส่ในรางแล้วเติมน้ำ จากนั้นจะรูด้านล่าง เพื่อให้ น้ำเกลือหยดลงใส่ในภาชนะ แล้วเอาน้ำเกลือที่ร่อนไว้มาต้มและเคี่ยวจนแห้งก็จะได้เกลือ ส่วนใหญ่การต้มเกลือของหมู่บ้านผลิตเกลือเหล่านี้จะทำอยู่รอบบริเวณหนองน้ำ ส่วนการทำเกลือภายในหมู่บ้านหันพัฒนาไม่มีเนื่องจากไม่มีดินเอียด จะมีทำก็แต่ที่บ้านเอียดซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศใต้ของบ้านหันไปประมาณ 1.5 กิโลเมตร โดยมากจะทำในช่วงฤดูหนาวต่อกับฤดูแล้ง ซึ่งมีเกลือขึ้นมาอยู่หน้าดินเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านก็จะกวาดหน้าดินที่มีเกลือมากองรวมกัน ทำรางไม้เหมือนกับเรือแล้วเจาะรูด้านล่างเอาดินที่มีเกลือผสมอยู่ใส่ไว้แล้วเทน้ำจนท่วม จากนั้นรองเอาน้ำเกลือทางด้านล่างไปต้มเคี่ยวจนน้ำแห้งในรางสังกะสี แต่การต้มเกลือที่หมู่บ้านนี้มีไม่มากนักเพียง 10 หลังกาเรือนเท่านั้น โดยจะทำได้เฉพาะในที่นาของคนที่อยู่บนพื้นที่ดินเค็มที่ไม่สามารถปลูกข้าวได้เท่านั้น

นอกจากในสมัยนั้นยังไม่มีไฟฟ้าและน้ำมัน การให้แสงสว่างในตอนกลางคืนจะได้จากการจุดกระบองชี้ได้ (กระบองที่มีส่วนผสมของของเหลวที่ไหลออกมาจากต้นชาด โดยชาวบ้านจะออกไปฟันต้นชาดแล้วรองเอาของเหลวจากต้นไม้นี้มาใช้ทำ) การซื้อขายโดยทั่วไปจะขายลิ้ม (โหล) ละ 2 บาท 50 สตางค์ ส่วนหม้อดินที่ใช้หุงข้าวเหนียวจะไปซื้อจากบ้านหม้อในปัจจุบัน

นอกจากนี้หากว่างเว้นจากการออกไปทำงานจะออกไปเลี้ยง วัว ควาย บางปีในช่วงฤดูแล้งพ่อก็จะพาไปปลูกแดงที่บริเวณริมห้วย โดยจะถางป่าออก จากนั้นจะปักคูนน้ำกันน้ำไว้รดต้นแดงโมที่ปลูก แดงโมที่ปลูกบางส่วนมีคนมาซื้อที่สวน และขายตามบ้านราคาลูกละ 50 สตางค์ – 1 บาท

บรรพชาเป็นสามเณร

บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ 15 ปี โดยใช้เวลาจำพรรษา 1 พรรษา เมื่อลาสิกขาแล้วก็เข้าสู่วัยรุ่น ในช่วงอายุนี้เมื่อเสร็จสิ้นจากการทำนาก็จะถึงช่วงฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงที่มีการลงช่วงเข็นด้าย โดยบ้าน 4 – 5 หลังคาเรือนที่อยู่ใกล้กันจะทำช่วงขึ้นมา 1 ช่วง หลังจากกลับจากไปเลี้ยง วัว ควาย เรียบร้อยแล้วตกเย็นผู้หญิงก็จะออกไปหาหิ้ว (ตอไม้ไผ่) มาจุดไฟซึ่งบางครั้งฝ่ายชาย ก็จะไปช่วยหาด้วย หลังจากรับประทานข้าวเย็นเรียบร้อยแล้ว ก็ทำการก่อไฟขึ้นบางครั้งก็นำเอามันแควมาเผากิน ลักษณะการจีบสาวในสมัยก่อนคือ สาวจะนั่งเข็นฝ้ายแล้วผู้ชายจะมานั่งคุย นอกจากนี้หนุ่มจากหมู่บ้านอื่นมาจีบก็มี บางครั้งก็อาจมีการทะเลาะวิวาทแย่งชิงสาวก็มี

เมื่อลาสิกขาจากการเป็นสามเณรสักพักก็เดินทางไปทำงานกรุงเทพมหานคร โดยไปทำงานอยู่โรงเลื่อยที่บางกระบือ ซึ่งมีญาติพี่น้องไปทำงานก่อนเมื่อกลับมาบ้านจึงถูกชักชวนให้ไปทำงานด้วย ช่วงอายุที่ไปทำงานตอนนั้นคือ 16 ปี และทำงานอยู่ที่โรงเลื่อยเป็นเวลา 3 ปี ในระหว่างที่ทำงานอยู่นั้นได้ค่าจ้างเดือนละ 200 บาท เงินเดือนที่ได้มาได้นำมาให้พ่อซื้อที่นาจำนวน 20 ไร่ เป็นเงิน 1200 บาท แต่เงินไม่พอเพราะต้องซื้อในราคา 2,000 บาท ดังนั้นจึงต้องขายควายเพิ่มอีก 2 ตัวในราคาตัวละ 400 บาท

งานอุปสมบท

เมื่ออายุครบ 21 ปี (ในสมัยนั้นไม่ได้ถูกเกณฑ์ทหาร) จึงได้ทำการอุปสมบทที่วัดในหมู่บ้าน โดยพิธีอุปสมบทในสมัยนั้นไม่ได้มีพิธีอะไรมาก กระทำเพียงแต่ไปบอกพี่น้องคนรู้จักมาร่วมงานมีการเลี้ยงอาหารกันในกลุ่มคนที่มาเพียงเล็กน้อยแล้วก็เข้าไปทำพิธีในโบสถ์ หลังจากอุปสมบทเสร็จแล้วก็จำพรรษาอยู่ 1 พรรษา จากนั้นก็ลาสิกขาออกมาช่วยงานบ้าน

แต่งงาน

หลังจากที่ลาสิกขาออกมาก็แต่งงานกับภรรยาที่มีพื้นเพอยู่กับบ้าน พิธีกรรมในงานแต่งงานค่อนข้างเรียบง่าย งานแต่งงานไม่ได้ฉ่ำว่ว ควย เพราะที่บ้านเลี้ยงไก่ไว้มาก จึงถูกนำมาเป็นอาหารเลี้ยงแขก พิธีการแต่งงานนั้นทำเพียงแต่งงานชั้น 5 มีดอกไม้ รูปเทียน บายศรีสู่ขวัญ ผูกแขน และมีเงินค่าสินสอด 349 บาท

เมื่อแต่งงานเสร็จแล้วก็ย้ายตัวเองมาอยู่บ้านภรรยา โดยมาช่วยทำไร่ทำนา ปลูกฝ้าย ปลูกถั่วดิน (ถั่วลิสง) ในช่วงเดือน 6 – 7 (พฤษภาคม – มิถุนายน) ในสวนของครอบครัว เมื่อถึงช่วงทำนาก็จะแบ่งไถ ต้อนวัว ควยไปนา ซึ่งต้องไปแต่เช้าตรู่ โดยพบว่าในช่วงนั้นค่านิยมภายในหมู่บ้านเองก็ยังมีการแข่งขันกันทำไร่ทำนาหรือประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากถ้าใครทำนาเสร็จเร็วก็จะถือว่ามีความขยันขันแข็ง ดังนั้นทุกคนจึงออกไปทำนาแต่เช้าเมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นจากขอบฟ้า ก็จะพบว่าส่วนใหญ่จะไถนาเรียบร้อยแล้วพร้อมจะทำการปักดำส่วนภรรยาก็จะไปส่งข้าว หลังจากนั้นก็นำควยไปผูกที่สวน เมื่อกินข้าวเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะลงปักดำนา เมื่อมีอายุได้ 26 ปีภรรยาก็คลอดลูกคนแรก ในสมัยก่อนเนื่องจากการแพทย์และสาธารณสุขยังไม่เจริญนัก ดังนั้นลูกที่เกิดมาส่วนใหญ่จะมีปัญหาเป็นตาแดง ขาง กำเล็ดบ่อยๆ เมื่อมีอาการการผิวดำแดงก็จะผ่นยารากไม้กับน้ำให้กินแก้ไขอาการ ส่วนกรณีฟกช้ำดำเขียวก็นวดน้ำมัน

ในช่วงฤดูแล้งบางครั้งไม่มีงานทำก็อาจมีการเล่นการพนันบ้าง ซึ่งการพนันที่เล่นคือ การเล่นโบกซึ่งบางคนเล่นจนกระทั่งเสียไร่เสียนา ก็มี ส่วนการละเล่นหรือมหรสพก็มีหมอลำกลอนซึ่งมีหมอแคน 1 คน และมีหมอลำหญิงและชายอย่างละคน ซึ่งก็จะมีในงานบุญพระเวศ บุญบวงช บุญจูง บุญแจกข้าว นอกจากนั้นก็มียี่เก (ส่วนใหญ่เป็นบุญส่วนรวมในหมู่บ้าน) และหนังตลุง (หรือหนังประโมทัย) เป็นต้น

หลังจากแต่งงานและมีลูกได้ 2 คน (10 ปีหลังแต่งงาน) บางครั้งในช่วงฤดูแล้งก็จะออกไปซื้อลูกวัวบรรพ์มันขนาดเล็ก ไปแลกวัวไทกระโดนโดยบรรทุกไปแลกที่สุวรรณภูมิจากนั้นก็เดินไปขายยังจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษโดยขายคู่ละ 2,000 – 3,000 บาท มีบางหมู่บ้านอาจนำโคพื้นบ้านมาแลกวัวที่นำมาขาย เพื่อต้องการวัวพันธุ์ดีแล้วถ่มเงินให้ด้วยก็มี ในบางปีก็ไปเป็นนายฮ้อยรับจ้างโดยจะไปรับจ้างนายฮ้อยใหญ่หมู่บ้านอื่น เมื่อซื้อวัวจากหมู่บ้านและผ่านการตรวจโรคจากทางราชการแล้วก็จะต้อนไปขึ้นรถไฟที่บ้านไผ่เพื่อส่งไปกรุงเทพมหานคร โดยกลุ่มคนที่มาซื้อจะเป็นเชื้อสายแขกและจะขายได้ในราคาตัวละ 500 บาท โดยบรรทุกใส่ตู้รถไฟตู้ละ 16 ตัว การไปขายวัวลักษณะนี้ทำอยู่ 2 – 3 ปี

สำหรับการเดินทางจากหมู่บ้านเพื่อไปกรุงเทพมหานคร จะไปขึ้นรถไฟที่สถานีรถไฟบ้านไผ่ ซึ่งจะนั่งรถจากจังหวัดมหาสารคามโดยรถของ ร.ส.พ. ในราคา 10 บาท ในช่วงตี 3 – 4 จากนั้นก็จะขึ้นรถไฟที่สถานีบ้านไผ่ ตอน 1 โมงเช้าโดยอัตราค่าโดยสารขณะนั้นคือ 46 บาท นอกจากนี้

ยังไปทำงานเป็นลูกจ้างชั่วคราวแขวงกระทรวงมหาดสารคาม โดยไปทำหน้าที่ซ่อมทางบริเวณบ้านเขาวอยู่ช่วงหนึ่ง

ในช่วงปี พ.ศ. 2507 ทำการปลูกปอ 11 – 12 ไร่ ซึ่งปลูกมากจำเป็นต้องจ้างคนงานวันละ 5 บาท โดยจ้างมาทำรุ่นปอ จ้างเกี่ยวขนปอมาแช่น้ำบริเวณบ้าน ท้องร่องน้ำเขตข้างทางหลวง ซึ่งในช่วงนี้ก็ร่วมทุนกับเพื่อนรับซื้อปอจากชาวบ้านด้วยกันไปขายที่ตลาดด้วย หลังจากนั้นก็หันมาปลูกมันเมื่อเวลาผ่านไป 2 – 3 ปีดินจืดประกอบกับราคาตกต่ำจึงเลิกปลูกไป บางช่วงก็รับซื้อมันจากชาวบ้านโดยการเหมามันที่พร้อมจะทุบ โดยเหมาสวนละ 800 – 1,000 บาท จากนั้นก็ขุดขึ้นมาสับตากแห้งทำเป็นมันเส้นเพื่อขาย

ในช่วงหลังจากมีครอบครัว ก็มีการออกจับปลาขายโดยจะออกไปทอดแหตามหนองน้ำ เช่น ห้วยคเคาง หนองทุ่ม กุดซุย เป็นต้น และทำการเช่าห้วยหนองแขงจับปลาโดยเงินที่ได้จะนำไปเข้าวัดเป็นรายปีๆ ละ 1,000 บาท นอกจากนี้อาจไปเข้าหุ้นกับเพื่อนเช่าบ่อปลาของเพื่อนบ้านในราคา 400 – 500 บาท หลังจากวิดน้ำออกแล้วก็นำปลามาขายให้กับคนในหมู่บ้านหรือถ้าหากมีมากก็จะนำเอาไปขายที่ตลาด หรือหากเป็นปลาขนาดเล็กหรือขายไม่หมดก็จะนำมาทำส้มปลาน้อยหรือส้มปลาขายก็มี ไปหาปลาทุกครั้งก็จะมีปลามาขาย ซึ่งอาจจะให้ภรรยาหรือลูก เดินขายตามบ้านและบางครั้งหากได้ปลามากก็อาจจะไปขายยังหมู่บ้านอื่น ในช่วงแรกปลาช่อนกิโลกรัมละ 5 บาท ส่วนปลาดุกกิโลกรัมละ 6 – 7 บาท ในแต่ละวันจะจับปลาได้ 3 – 10 กิโลกรัม และประกอบอาชีพนี้มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งปลาดุกและปลาช่อนมีราคากิโลกรัมละ 60 – 70 บาท วิธีการไปจับปลาตามแหล่งน้ำคือเอาตาข่ายล้อมรอบวัง จากนั้นเก็บเอาเศษไม้หรือพืชน้ำออกแล้วจึงทอดแห ตามปกติช่วงออกจับปลามักจะจับปลาไม่ได้ในวันจันทร์และวันพระ (ความเชื่อ) และนอกจากนี้ถ้าหากเมื่อเดินทางออกไปจับปลาแล้วพบพระวันนั้นมักจะจับไม่ค่อยได้ ส่วนวันไหนจะออกไปทอดแหเพื่อจับปลาตัวใหญ่ และฝันว่าเห็นหรือได้ทอดหญิงสาวก็จะจับปลาได้ด้วยขนาดใหญ่

ลูกทั้ง 8 คนไม่ได้เรียนหนังสือต่อจากการศึกษาภาคบังคับหลังจากจบชั้น ประถมศึกษาปีที่ 6 แล้วก็ลงไปทำงานกรุงเทพมหานคร โดยลูก 6 คนจะไปทำงานเป็นช่างทำรองเท้า ลูกคนที่สองไม่ไปกรุงเทพมหานคร เมื่อจบออกมาก็มาช่วยทำไร่นาหลังจากนั้นก็ไปทำงานอยู่เร่ร่อนพัฒนาชนบทจังหวัดมหาสารคาม ส่วนคนสุดท้ายก็ไปทำงานเป็นพนักงานห้างเดอะมอลล์ ก็ส่งเงินมาให้ใช้บ้างตามสมควร

ได้รับเลือกเป็นเฒ่าจ้ำ

เมื่ออายุ 61 ปี (พ.ศ. 2539) เมื่อเฒ่าจ้ำคนก่อนตายก็ได้รับการคัดเลือกจากมติของคนในหมู่บ้าน ให้ทำหน้าที่เป็นเฒ่าจ้ำประจำหมู่บ้านโดยจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างคน

ในหมู่บ้านกับปู่ตาหรือญาฟอปู่บ้าน เช่นหากมีการบนบานกับญาฟอปู่บ้านแล้วได้ตามประสงค์ เช่น หมอยาพื้นบ้านจะออกไปขายยายังหมู่บ้านอื่นก็จะมาบนบาน ให้อยู่รอดปลอดภัยค้าขายได้ดี พอกลับมาก็นำเหล้าไห-ไก่ตัว มาให้เฒ่าจ้ำเป็นคนบอกกล่าวแก่ปู่ตาให้และถวายแก้บน หรือใครจะไปสอบแข่งขันก็มาบนบานว่าหากสอบได้ก็จะมาถวาย (ถวาย) เหล้าไห-ไก่ตัว หรือผ้าสามสี เป็นต้น ซึ่งคนที่มาบนบานแล้วประสบผลสำเร็จจะมาให้เฒ่าจ้ำทำพิธีให้ โดยเฒ่าจ้ำอาจเดินทางไปยังหอปู่ตาเองหรือทำพิธีอยู่ที่บ้านก็ได้เนื่องจากมีหิ้งที่บ้านสำหรับการบนบาน และการเป็นเฒ่าจ้ำไม่จำเป็นต้องมีการเรียนการทำพิธีกรรมหรือไสยศาสตร์ใด ๆ

การทำหน้าที่ของเฒ่าจ้ำส่วนใหญ่จะมีเฉพาะการเลี้ยงญาฟอปู่ซึ่งเป็นการแก้บน โดยจะทำการในวันพุธ สำหรับการเลี้ยงญาฟอปู่บ้านในเดือนนี้และเดือน 6 (พฤษภาคม) นั้น ก็จะมีการนำเอาเหล้าไห - ไก่ตัว (ไม่เอาไข่) ข้าว น้ำ ดอกไม้รูปเทียนไปเลี้ยงกันทั้งหมู่บ้าน โดยใช้ไก่หลังคาเรือนละ 1 ตัว โดยเฒ่าจ้ำจะกล่าวเลี้ยงกับญาฟอปู่ว่า “ตักดูเดือนนี้เป็นประเพณีมาก็ไม่ได้ปล่อยปะละเลยใดๆ ตั้งแต่พ่อแม่ได้ทำมาอย่างไรก็ทำเช่นเดิม ก็ให้ลูกหลานอยู่ดีสบาย ให้ปกปักรักษาคุ้มครองสาธุ” เมื่อกล่าวแล้วและเลี้ยงเป็นเวลา 30 นาทีก็จะแยกเอาไก่ลงเหลือเพียงข้าว น้ำ และเหล้าเพียงชุดเดียว ส่วนที่เหลือก็นำมาแจกกันกิน โดยวันที่เลี้ยงจะเป็นวันพุธในเดือนนี้ วันไหนก็ได้โดยเฒ่าจ้ำจะประกาศให้ชาวบ้านทราบว่าจะเลี้ยงญาฟอปู่บ้านกันวันไหนเอง

ส่วนการเลี้ยงญาฟอปู่บ้านในเดือน 6 (พฤษภาคม) นั้นมีลักษณะแตกต่างจากการเลี้ยงในเดือนนี้คือ เนื่องจากในช่วงดังกล่าวกำลังจะเข้าสู่ฤดูการทำนา คนที่จะมาเลี้ยงญาฟอปู่บ้านจะนำเอาข้าวปลูกใส่ถุงเล็กไปด้วย ถ้าบ้านหลังไหนมีสมาชิกกี่คน มีวัว ควายกี่ตัว ก็จะเอาใบตองหรือ ใบมะพร้าวขูดเป็นก้อนรูปคนหรือวัว ควาย แทนจำนวนคนและสัตว์ที่มีในครอบครองใส่ไปด้วย เมื่อกล่าวพิธีเลี้ยงแล้วก็นำเอาข้าวปลูกที่นำเอามาด้วยหว่านไปทั่วบริเวณ

การเป็นเฒ่าจ้ำนั้นนายบุญมีเล่าให้ฟังว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความภูมิใจเนื่องจากชาวบ้านยกย่องให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณให้สามารถติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และได้แสดงให้เห็นว่าความจริงแล้วเฒ่าจ้ำเดิมนั้นซึ่งมักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์หรือมีผีสิงได้นั้นไม่ได้มีอยู่จริง เช่น การเข้าทรง เป็นต้น โดยสามารถจับผิดกลุ่มที่อ้างว่าสามารถให้ผีมาสิงได้คือ “ครั้งหนึ่งมีการทำผีด ประเพณีโดยมีพิธีแต่งงานในหมู่บ้านแล้วมีการฆ่าควายตัวโตในการเลี้ยงแขก กลุ่มที่อ้างตนเองว่าสามารถให้ผีสิงได้เหล่านี้นักมาแต่งเอาอาหารจากบ้านที่มีงานแต่ง เช่น ต้ม ลาบ เนื้อผาน ข้าว เหล้า จำนวน 4 - 5 คนไปดอนญาฟอปู่ ตนจึงเกิดความสงสัยว่าทำไมจึงเอาลาบ เนื้อผานไปเลี้ยงญาฟอปู่ซึ่ง ไม่ถูกหลักการไหว้ญาฟอปู่ที่เคยเป็นพิธีที่ปฏิบัติกันมา เมื่อถึงเวลาคนที่เขาร่างทรงก็เริ่มแสดงว่ามีผีเข้าสิง จากนั้นก็นั่งขัดสมาธิส่วนบริวารที่มาด้วยก็เอา เนื้อ เหล้า และอาหารมาให้กินก็กินจำนวนมาก หลังจากนั้นตนเองก็เลยเดินเข้าไปหาและก็ถามว่าทำไมต้องทำอย่างนี้ทำไมถึงเอา ลาบก้อยมาเลี้ยงญาฟอปู่ซึ่งตามปกติญาฟอปู่กินเหล้าไห - ไก่ตัว ถ้าหากผีด ญาฟอปู่ขึ้นมาต้องเอาควายมาเลี้ยงปีละ 1 - 2 ตัว จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นได้ ทางฝ่าย

เข้าทรงก็พูดกลับมาว่าทำไมไม่เกรงกลัวก็เลยตอบกลับไปว่าเก่ง ถ้าหากผมผิดอย่างไรให้ว่ามา ถ้าผมไม่ผิดก็ให้ว่ามา และต่อมาพฤติกรรมเช่นนี้ก็ค่อยๆหายไป” ในส่วนของการแสดงปาฏิหาริย์นั้นถ้าหากญาพ่อบุ๊บ้านจะมาบอกอะไรนั้น ส่วนใหญ่จะมาส่งกับลูกบ้านคนใดคนหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการมาบอกสิ่งที่ทำผิดและให้แก้ไขเท่านั้นเช่น “เมื่อมีเหตุการณ์ใดมาบอกญาพ่อบุ๊จะมาส่งแล้วก็จะบอกให้ไปตามเฒ่าจ๋ามาหาก่อนเป็นอันดับแรกแล้วก็จะบอกข่าวเช่น ทางตรงนั้นมีไม้ล้มพาดทางม้า ทางข้างไปไม่ได้ให้ไปเอาออกซึ่งก็ปรากฏว่าเป็นจริง” เมื่อทราบแล้วก็จะจีบหมากจีบพู่ แล้วก็เอาข้าวครูดออก (หมายถึงเชิญเอาญาพ่อบุ๊ออกจากร่างที่ถูกทรง) ซึ่งใช้เฒ่าจ๋ามาพิธีเท่านั้น สำหรับความสำคัญของญาพ่อบุ๊บ้านคือคอยดูแลรักษาคนในหมู่บ้าน หากลูกบ้านลูกบ้านจะมีอันเจ็บป่วยบ้างก็มี เมื่อถึงงานบุญ เช่น บุญผะเหวดก็จะเอาดอกไม้รูปเทียนไปเชิญญาพ่อบุ๊เข้ามาทำบุญในหมู่บ้านด้วย ส่วนบุญกฐินรวมของหมู่บ้านก็เพียงไปบอกโดยนำเอาดอกไม้ รูปเทียนไปไหว้เท่านั้น ให้ดูแลรักษาพื้น ไร่ และอันตรายจากพลุ หรือตะไลที่จะเล่นกันในเทศกาล ส่วนในวันศีลหรือวันพระก็จะไปเลี้ยงข้าวพระที่หอญาพ่อบุ๊ สำหรับอาณาเขตที่ทำหน้าที่คุ้มครองดูแลของญาพ่อบุ๊บ้านนั้นจะจำกัดอยู่ในหมู่บ้านเท่านั้น แต่กรณีที่มีหมู่บ้านที่มีการแยกออกมาจากหมู่บ้านอื่น เช่น บ้านโนนสระพังและบ้านเอี้ยดจะมีปูตาเดียวกัน นอกจากนี้ในขณะที่เข้ามาเป็นเฒ่าจ๋านั้นยังได้จัดให้มีศาลาที่บริเวณหอญาพ่อบุ๊ เมื่อวันสงกรานต์ก็จะนิมนต์พระไปฉันอาหารแล้วก็จะสงน้ำไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นการร่วมกันระหว่างพระและผี

สำหรับศูนย์รวมที่มีการนับถือของตำบลเขวาสันติพัฒนาเป็นหมู่บ้านในตำบลนี้คือปรางค์กู่ ซึ่งก็จะมีเฒ่าจ๋าประจำอยู่เช่นเดียวกัน การขนานของปรางค์กู่ก็ต้องไปบอกให้เฒ่าจ๋าช่วย หรืออาจไปขนานเองก็ได้โดยมีคำกล่าวที่ขนาน เช่น "จะไปสอบที่นั่นที่นั่นะญาพ่อบุ๊ ชาติ ถ้าหากสอบผ่านจะถวายบั้งไฟหมื่นบั้งไฟแสน" เป็นต้น บั้งไฟอาจเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่จุดได้หรือไม่ก็ได้พอทำเป็นพิธี และปรางค์กู่จะมีพิธีฉลองสงน้ำเท่านั้นไม่มีพิธีเลี้ยงผี โดยจะมีการทำพิธี ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ซึ่งคนจะมากทุกสารทิศแม้แต่ในตลาดอำเภอเมืองมหาสารคาม ซึ่งแต่เดิมนั้นจะพาลูกหลานนั่งเกวียนมาไหว้พระธาตุก็มีมาก

ภรรยาเสียชีวิต

หลังจากอยู่กินกับภรรยาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2543 ภรรยาก็มาเสียชีวิตช่วงก่อนลงเกี่ยวข้าว ซึ่งแต่งงานอยู่กินด้วยกันมาเป็นเวลา 47 ปี

ในส่วนของการช่วยเหลือแรงงานนั้นในหมู่บ้านสันพัฒนานั้น จะมีการช่วยกันลงแรงใน 3 ช่วงคือ ช่วงแรก การช่วยกันผันน้ำจากห้วยหรือแหล่งน้ำขึ้นมาใช้เพาะปลูกและทำนา โดยจะมีการสร้างทำนบเพื่อแบ่งน้ำเข้านา การช่วยกันแบบนี้เรียกว่า “การเดิน” ซึ่งเป็นการเรียกให้

ชาวบ้านมาสร้างทำนบโดยไม่มีการจ้างแรงงาน และมีการจัดสรรน้ำเข้าที่นาหมุนเวียนกันไป ในช่วงที่สอง จะเป็นการลงแรงในช่วงของการปักดำเรียกว่า “การลงแขกดำนา” ซึ่งจะเป็นการช่วยเหลือแรงงานในระหว่างปักดำและหมุนเวียนกันไปจนเสร็จทุกคนในหมู่บ้าน และการลงแรงในช่วงที่สาม คือ การลงแรงเกี่ยว นวด และเอาข้าวขึ้นเล้า ซึ่งเป็นการลงแรงช่วงสุดท้ายของฤดูกาล โดยคนที่เรียกให้เพื่อนบ้านมาช่วยแรงงาน จะทำการหุงหาอาหารเลี้ยงแขกที่มาช่วยงานอย่างเต็มที่และจะหมุนเวียนกันไปจนเสร็จทั้งหมู่บ้าน หลังจากเอาข้าวขึ้นเล้าแล้วก็จะทำบุญคุณลาน ก็จะเสร็จกระบวนการทำนา

หลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการการทำนาแล้ว ซึ่งอยู่ในช่วงปลายฤดูหนาวต่อกับฤดูร้อน ในช่วงนี้กิจกรรมที่ทำส่วนใหญ่คือการปลูกพืชหรือผักไว้กิน เนื่องจากเป็นช่วงที่พืชผักเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตได้ดี เช่น ยาสูบ ผักพื้นบ้านต่าง ๆ เช่น พริก มะเขือ พัก แฟง ข้าวโพด และมันเทศ เนื่องจากช่วงนี้อยู่ในช่วงว่างเว้นจากการทำนาสำหรับในตอนกลางวันนั้น คนหนุ่มคนสาวจะออกไปเลี้ยงวัวควายที่ครอบครัวยังจะมีไว้ 5 – 10 ตัว บางกลุ่มก็จะนั่งทอดผ้าอยู่กับบ้าน บางคนออกไปซดบ่อปลาสำหรับรวมปลาในที่นาของตน บางกลุ่มออกไปจับปลายังห้วยหนอง หรือบึงที่อยู่ใกล้บ้านเพื่อนำมาประกอบอาหาร บางกลุ่มออกไปจับจิ้งจก ถางที่นาเพื่อขยายอาณาเขตพื้นที่เพาะปลูกข้าวของตนเรียกโดยทั่วไปว่า “ไปช้าวนา” และเมื่อถึงตอนเย็นก็จะกลับเข้านาหมู่บ้าน

กิจกรรมในช่วงตอนเย็นก็จะมีการทำข้าว หุงหาอาหาร อาจจะมีคนหนุ่มมาช่วยหญิงสาวตำข้าวบ้าง อีกส่วนหนึ่งฝ่ายชายก็จะออกไปหา *ตอไม้ไผ่หรือหลัว* รอบ ๆ หมู่บ้านหรือลำต้นปอที่แห้งและลอกเส้นใยออกแล้วมาสุ่มรวมกัน ก่อนจะก่อกองไฟเพื่อจัดกิจกรรมที่มีชื่อว่า “การลงช่วง” โดยกิจกรรมนี้จะเริ่มในตอนเย็น โดยหญิงสาวจะลงมัลลอมวงรอบค่วงเพื่อ *อ้วฝ้าย ตีฝ้าย เข็นฝ้าย ย้อมครามและอื่นๆ เพื่อเตรียมทอเป็นผ้าฝ้ายทอสำหรับสวมใส่* ส่วนฝ่ายชายก็จะมานั่งจิบหรือพูดคุยด้วย และอาจจะมีการเล่นเช่นนั่งเป่าแคนไปด้วย จากนั้นฝ่ายชายก็จะมี การหมุนวนไป จีบสาวยังค่วงอื่นในหมู่บ้านและเมื่อตีกลองแล้วจึงเข้านอน ก่อนที่จะตื่นมาอีกครั้ง ตอนตีสี่หรือตีห้า เพื่อมาตำข้าวและไปหาบน้ำจากบ่อน้ำสร้างมาใช้ จนถึงสายก็ห่อเอาข้าวแล้วจึงออกไปทำกิจกรรมของตนเองต่อไป

เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือน 3 – 4 (มีนาคม – เมษายน) ก็จะมี เทศกาลบุญผะเหวด หรือบุญข้าวปั้น ในหมู่บ้านหันพัฒนาจะมีการทำข้าวปั้นหรือขนมจีน ซึ่งชาวบ้านทุกครัวเรือนจะนิยมทำขนมจีนเอง โดยจะนำเอาข้าวเจ้ามาแช่น้ำจากนั้นนำไปโม่จนละเอียด แล้วนำไปหมัก ตำ และบีบจนกลายเป็นขนมจีน ส่วนน้ำยานั้นจะทำจากปลาที่ไปจับมาจากบ่อในที่นาของแต่ละครัวเรือน ซึ่งในช่วงดังกล่าวก็จะมี การช่วยแรงงานในการทำ โดยเฉพาะคนหนุ่มจะออกไปช่วยหญิงสาวในการตำขนมจีนด้วยซึ่งพบเห็นได้เสมอ จากนั้นก็จะเข้าสู่ช่วงรอบของการทำนาอีกครั้งในอีกราว 2 เดือนต่อมา⁷

ตารางที่ 12 ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่นา และพื้นที่รอบชุมชนปลูกข้าว :
กรณีศึกษากันหันพัฒนา¹⁶

เดือนตามปฏิทินวัฒนธรรม	กิจกรรมการทำนา	กิจกรรมการหาอาหาร (ยกเว้นการจับปลา)
1. เดือนอ้าย	เริ่มเกี่ยวข้าว ตากข้าว หอบข้าว	
2. เดือนยี่ (มกราคม)	นวดข้าว เอาข้าวเก็บ ในเล้าข้าว	เก็บ ผล ยอด และดอกของต้นส้ม
3. เดือน 3 (กุมภาพันธ์)	เว้นจากการทำนา	
4. เดือน 4 (มีนาคม)	เว้นจากการทำนา	ไปเหยียบแมงกิ้งชอนตามริมน้ำ เก็บ ดอกแคทุ่ง แห้วไซ้มัดแดง เก็บ มะม่วงป่า เก็บน้อยหน่า ในสวน
5. เดือน 5 (เมษายน)	เว้นจากการทำนา	ขุดแมลง (จิโป่ม จิหนูน กุดจี่) เก็บลูก หว้า หมากโก หมากค้อ เก็บมะม่วง ป่า เก็บน้อยหน่าในสวน ออกไปขุด แย้ ไส้กิ้งก่า ยิงนก ยิงหนู เก็บผัก กระโดน ขุดมันแซง เก็บหน่อเขียง ดอกกระเจียว
6. เดือน 6 (พฤษภาคม)	เริ่มเข้าสู่การทำนา	นำเอาไฟจากตะเกียงไปล่อจับแมง กิ้งชอนตามต้นไม้ เก็บดอกกระเจียว ผักติ้ว ขุดแมลง (จิโป่ม จิหนูน กุดจี่) ช้อนลูกอี๊ด เข้าสวน ไถฮุดสวน ปลูกถั่วลิสง แตงโม แตงไทย ข้าว โพด ถั่วค่าง มะเขือ พริก ถั่วพุ่มไว้ เลี้ยงแซกช่วงปักดำนา เก็บเห็ดที่ป่า โคก (เห็ดตับเต่า เห็ดแตก เห็ดตะปู เห็ดละโงก เห็ดห้าฟาน เห็ดมันปู เห็ดตีนแฮด เห็ดตะป้อ เห็ดเผาะ เห็ดไค เห็ดปลวก เห็ดหน้าแล้ เห็ด แดง เห็ดผึ้ง เป็นต้น) เก็บผักติ้ว

ตารางที่ 12 ปฏิทินการหาอาหารจากป่าสาธารณะ ไร่นา และพื้นที่รอบชุมชนปลูกข้าว :
กรณีศึกษากำนันพัฒนา¹⁶ (ต่อ)

เดือนตามปฏิทินวัฒนธรรม	กิจกรรมการทำนา	กิจกรรมการหาอาหาร (ยกเว้นการจับปลา)
7. เดือน 7 (มิถุนายน)	เริ่มไถเพื่อทำนา หว่านกล้าข้าว	ช้อนลูกอี๊ด เข้าสวน ไถสุดสวน ปลูกถั่วลิสง แตงโม แตงไทย ข้าว โพด ถั่วค่าง มะเขือ พริก ถั่วพุ่มไว้ เลี้ยงแขกช่วงปักดำนา เก็บเห็ดที่ป่า โคก (เห็ดตับเต่า เห็ดแตก เห็ดตะปู เห็ดละโงก เห็ดหำฟาน เห็ดมันปู เห็ดตีนแฮด เห็ดตะป้อ เห็ดเผาะ เห็ดไค เห็ดปลวก เห็ดหน้าแล่ เห็ด แดง เห็ดผึ้ง เป็นต้น) เก็บผักตัว ดอกกระเจียว
8. เดือน 8 (กรกฎาคม)	ปักดำ	
9. เดือน 9 (สิงหาคม)	ปักดำ	ปักเบ็ดกบ
10. เดือน 10 (กันยายน)	ปักดำเสร็จแล้ว	ออกไปหาหอยขมตามริมคลองที่น้ำ แห้ง ขุดกบตาม ที่นา
11. เดือน 11 (ตุลาคม)	ข้าวกำลังเจริญโต	เอาตะเกียงไปล่อจับตั๊กแตน และ เขียดตามริมน้ำ เก็บผักสะเดา ใบ และผลมะกอก หนามเหลื่อม (อยู่ ตามป่าโคก) เก็บพุทราป่า
12. เดือน 12 (พฤศจิกายน)	ข้าวตั้งท้อง ถ้าเป็น ข้าวดอกกำลังเริ่มสุก บางส่วนเก็บเกี่ยวได้	ออกไปจับหนูฟูก ขุดกบตามท้องนา เก็บหนามเหลื่อม (อยู่ตามป่าโคก) เก็บพุทราป่า

วิถีชีวิตของคนที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมเขื่อนอุบลรัตน์: กรณีศึกษากำนันท่าศิลา

เขื่อนแห่งแรกที่มีการก่อสร้างในลุ่มแม่น้ำชีคือเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งกั้นลำน้ำพองบริเวณ
พองหนีบ เขื่อนแห่งนี้เมื่อก่อสร้างเสร็จตั้งแต่ปี พ.ศ. 2509 หลังจากนั้น ได้มีกลุ่มคนจากหลาย

แห่งเข้ามาอาศัยโดยรอบ ผู้คนส่วนใหญ่ที่เข้ามามีวัตถุประสงค์เพื่อมาหาปลาซึ่งช่วงแรกนั้นมืออยู่เป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามผู้คนส่วนใหญ่ที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่นี่ จะไม่มีที่ทำกินเป็นของตนเอง จึงไม่สามารถปลูกข้าวได้ ดังนั้นวิถีชีวิตส่วนใหญ่คือเมื่อตื่นขึ้นมาก็จะออกไปกู้อุปกรณ์จับปลา ตั้งแต่เช้ามีด ในแต่ละวันจะจับปลาได้ประมาณวันละ 30 - 40 กิโลกรัมเป็นอย่างน้อย ปลาที่จับได้จะคัดแยกออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มที่สามารถนำไปขายได้ก็จะแยกไว้ต่างหาก เช่น ปลาเนื้ออ่อน ปลาสวาย ปลานิล ปลาหมู และปลาบู เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่ขายไม่ได้ราคาเช่นปลาขาว ปลาเกล็ดชนิดต่าง ๆ ก็จะแปรรูปเป็นปลาแดดเก็บไว้ขาย หรือนำไปแลกข้าว จากนั้นก็จะเอาปลาที่เตรียมไว้ขายไปส่งที่ทำปลาในตัวอำเภออุบลรัตน์ ในช่วงแรก ๆ นั้นปลาเกล็ดจะขายได้ราคา กิโลกรัมละ 50 สตางค์ ปลาช่อน กิโลกรัมไม่ถึง 10 บาท ที่ทำปลาจะมีแม่ค้าจำนวนมากเมื่อเรือปลามาถึงก็จะเรียกมาซื้อและให้ราคาในขณะที่ชาวประมงอยู่บนเรือ “เรียกว่าการเหยียบหัวเรือ” จากนั้นแม่ค้าเหล่านี้จะนำเอาปลาไปขายต่อเพื่อเอากำไร เช่น ซื้อปลามาราคา 10 บาท ก็เอาไปขายต่อในราคา 12 - 15 บาท ให้กับรถของพ่อค้าปลาที่มารับซื้ออีกต่อหนึ่ง หลังจากกลับมาจากขายปลาที่ทำปลา ก็จะเอาอุปกรณ์การจับปลาที่กู้กลับมาด้วยซึ่งส่วนใหญ่เป็นตาข่าย ชัก ล้าง จากนั้นก็จะรับประทานอาหาร พักผ่อน ในตอนเย็นก็จะออกไปวางอุปกรณ์จับปลาอีกรอบ ในรอบปีนั้นช่วงที่จับปลาได้มากจะเป็นช่วงน้ำแดง และเมื่อถึงเดือน 9 - 10 (สิงหาคม - กันยายน) ลมจะแรงทำให้ออกจับปลาไม่ค่อยได้เนื่องจากเป็นอันตรายเมื่อออกเรือ ส่วนในฤดูหนาวก็จับปลาได้ยากขึ้น

นอกจากที่จะนำปลาไปขายที่ทำปลาแล้ว ส่วนหนึ่งก็จะนำไปแลกข้าวเพราะทุกครัวเรือนไม่ได้ทำนา ยังชุมชนดั้งเดิมที่ตนเองเคยอพยพออกมา ได้แก่ อุดรธานี และขอนแก่น เป็นต้น หรือเดินทางไปแลกแบบสุมกับหมู่บ้านอื่นที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน ซึ่งจะต้องเดินทางเท้าข้ามภูเก็ก ภูพานคำ ออกไปซึ่งไปแต่ละครั้งได้ข้าวมาไม่มากเนื่องจากต้องเดินข้ามภูเขา จึงหาบมาไม่ได้มากส่วนใหญ่จะเป็นข้าวสาร หาบมาได้ครั้งละไม่เกิน 1 ปี๊บ ในช่วงแรกการไปแลกข้าวถ้ายังไม่รู้จักกันดีเท่าที่ควร ก็จะได้ข้าวไม่มากแต่เมื่อไปนาน ๆ เข้าก็สนิทสนมกันจนเป็นเสี่ยว อย่างไรก็ตามเมื่อไปแลกข้าวบ่อยครั้งเข้าก็รู้สึกเกรงใจจนต้องไปแลกหมู่บ้านอื่นต่อ ๆ ไป การไปแลกข้าวนั้นถ้าเป็นปลาแดด 1 ไห จะได้ข้าว 4 - 5 ปี๊บ กรณีที่เป็นญาติกันแต่ถ้าเป็นคนไม่รู้จักจะได้เพียง 2 - 3 ปี๊บ เท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนที่สามารถเข้ามาติดต่อยังหมู่บ้านได้แล้ว ก็มีคนจากภายนอกชุมชนเข้ามาแลกเปลี่ยนข้าวกับปลาภายในหมู่บ้านเอง นอกจากจะมีการออกไปจับปลาในเขื่อนอุบลรัตน์แล้ว ในช่วงเดือน 6 (พฤษภาคม) ก็จะไปเก็บเห็ดเผาะ บนภูเก็ก ภูพานคำซึ่งอยู่ติดกับหมู่บ้าน ในช่วงเดือน 9 (สิงหาคม) ก็จะไปเก็บเห็ดซึ่งเป็นช่วงที่เห็ดเกือบทุกชนิดออกดอก เช่น เห็ดไค เห็ดระโงก เห็ดแดง เห็ดถ่าน เห็ดตีนตุ๊กตา เห็ดปลวก เห็ดมันปู เห็ดหน้าวัวและเห็ดผึ้ง เป็นต้น ช่วงปลายเดือน 9 (สิงหาคม) จะมีหน่อไม้ให้เก็บมาบริโภค เดือน 4 - 5 (มีนาคม - เมษายน) จะมีผักหวาน ผักติ้ว ผักขี้กิ้ง ผักสัง ผักตำลึง นอกจากนี้ในช่วงต้นฤดูฝน

ราวเดือน 5 - 6 (เมษายน – พฤษภาคม) จะมีดอกกระเจียวให้เก็บมาบริโภคจำนวนมากเช่นกัน นอกจากพืชผักต่าง ๆ แล้วก็ยังมีการจับแมลงเป็นอาหารเช่น แมงกูดจี แมลงทับ จิ้งหรีด ตั๊กแตน เป็นต้น

เนื่องจากบ้านท่าศาลาเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กแม้ว่าจะมีบุญประเพณีตามฮีต 12 ครบ แต่ก็ขาดบุญผะเหวด เนื่องจากวัดมีขนาดเล็กไม่สามารถจัดบุญผะเหวดได้ จะต้องไปร่วมกับบ้านหนองทุ่มแทน ส่วนบุญบั้งไฟก็ยังคงมีอยู่แม้ว่าจะไม่ได้ทำนาก็ตาม¹⁰

ประวัติชีวิต

นายหนูคล้าย หนองผือ¹⁴ : กรณีศึกษาบ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

นายหนูคล้ายเกิดเมื่อปี พ.ศ. 2472 บ้านเดิมอยู่ที่บ้านหนองผือซึ่งอยู่บริเวณหน้าเขื่อนอุบลรัตน์ในปัจจุบัน เมื่ออายุได้ 9 ปี พ่อแม่เสียชีวิตจึงไปบวชที่วัดได้ 2 พรรษา หลังมีการตั้งโรงเรียนในช่วงอายุ 11 ปี ก็เข้าเรียนที่โรงเรียนวัดประจำหมู่บ้าน ต่อมาพระจะสึกหมดเหลือเถรด้วยกัน 3 รูป พออาจารย์ที่เคยสอนหนังสือที่โรงเรียนเดิมย้ายหนี จึงได้เป็นครูสอนรุ่นน้องต่อโดยสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - 4 ขณะนั้น ได้รับเงินค่าสอนครั้งละ 20 บาท เมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้ว ก็ไปเรียนต่อมัธยมที่อำเภอหนองบัวลำภูแต่เรียนไม่จบ เนื่องจากขณะเรียนชั้น ม. 1 ชอบการต่อมวย ชกมวยไปเรื่อยจึงขาดเรียนบ่อย ในช่วงอายุ 14 - 15 ปี ออกไปรับจ้างขุดบ่อในที่นาซึ่งเจ้าของที่นาจะคิดราคาให้หลาละ 1 สตางค์ ได้เงินแล้วก็นำไปเล่นการพนัน บางครั้งก็ไปซุ่มแห่โดยจะเป็นนายท้ายให้กับพ่อ การไปซุ่มแห่นั้นจะเป็นแบบเข้าไปเย็นกลับ ส่วนเครื่องมือจับปลาที่ถนัดในเวลาต่อมาคือคือ แห จั่น ลอบ เบ็ด ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ใช้บ่อยในการออกจับปลาช่วงก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อน เมื่ออายุได้ 17 ปี พี่ชายไม่สบายและทำนาไม่ได้จึงถูกตามตัวให้ไปอาศัยอยู่ด้วยเพื่อช่วยทำไร่ทำนา สมัยเป็นเด็กครอบครัวมีอาชีพทำไร่ทำนา นายหนูคล้ายเองก็ช่วยเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย หลังจากนั้นก็ไปโรงเรียน เมื่อกลับจากโรงเรียนก็จะมาดูแลควาย และออกจับปลาโดยการปักเบ็ด ช่วยหาอาหารให้แก่ครอบครัว แต่เดิมโรงเรียนจะปิดวันสัปดาห์เพราะพระเป็นคนสอนเมื่อมาอยู่ที่วัดพระครูที่วัดดอยปากให้อยู่ด้วยและจะส่งเสียเรื่องการเรียน ตอนนั้นก็มีคนไปเรียนด้วยกัน 3 คน

ในช่วงตอนเช้าพ่อแม่ตื่นขึ้นมาก็ดำข้าวและไปหาบน้ำกินน้ำใช้ คนในหมู่บ้านหญิงสาวในตอนกลางวันจะลงช่วงเข็นด้ายส่วนฝ่ายชายที่ยังไม่แต่งงานจะออกมาเที่ยวเล่นหรือหาจับสาว ซึ่งบางครั้งคุยกันจนถึงเช้าก็มี ตื่นเช้ามาก็ดำข้าว เลนป่านและसानแหเป็นประจำทุกวัน ซึ่งการทำนาสมัยนั้นจะไปเข้าไปเย็นกลับเพราะที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้าน จะนอนที่นาเฉพาะช่วงที่เกี่ยวข้องเท่านั้น เมื่อถึงเทศกาลทำนาก็จะมีการลงแขกช่วยปักดำข้าว การเลี้ยงแขกที่มาช่วยทำนาจะต้ม

ไก่เลี้ยง ปลาที่มีบ้างใครอยากกินก็กิน เลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ดเอาไว้เก็บไข่กิน ไก่ที่เลี้ยงก็มีไก่พื้นบ้าน หมู (หมูไทก็) ปล่อยให้หากินตามธรรมชาติ ตอนเย็นก็จะกลับมาเอง ในตอนเด็กต้องเลี้ยงวัว 28 ตัว และ ควาย 13 ตัว ซึ่งสมัยก่อนเลี้ยงวัว ควายจะปล่อยไปตามท้องทุ่งนา และตอนเย็นก็จะกลับมาบ้านเอง และในช่วงเทศกาลงานบุญก็จะมีการฆ่าวัวขายบ้าง แต่ตัวไหนที่สวย ๆ ก็จะไม่ฆ่า ไม่ขาย เก็บไว้เป็นพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ ช่วงงานบุญ งานแต่ง ก็จะมีวัว แต่ถ้ามีเงินน้อยก็จะฆ่าเฉพาะเป็ดไก่ เลือดที่ได้จะไม่นำมากินแต่นำมาย้อมแห ในสมัยก่อนจะไม่กินเนื้อดิบ ถ้าลวกกินก็ลวกจนจืด 2 - 3 น้ำ ผู้คนส่วนใหญ่จะหันมากินดิบช่วง พ.ศ. 2500 เพราะช่วงก่อนหน้านั้น จะมีแต่เหล้าสาโท แต่พอมีเหล้า 40 ดีกรี เมื่อมีการฆ่าวัวควายก็จะมีเหล้าและก็เริ่มกินเนื้อดิบ เมื่อติดใจทำให้นิยมกินมากขึ้น

ในช่วงก่อนการทำนาจะมีการไหว้ผีตาแฮกในช่วงสงกรานต์เป็นต้นไปจนถึงเดือนหก สิ่งของที่ใช้เลี้ยงก็อาจจะเป็ดไข่หรือไก่แล้วแต่สะดวกแต่ต้องมีเหล้าด้วย ซึ่งจะชวนกันไปทำแฮกนา โดยจะมีหอแฮกอยู่ที่นา ส่วนการเลี้ยงปศุสัตว์ในช่วงเดือนหกโดยจะมีการเลี้ยงทั้งหมูบ้าน (ข้อห้ามสำหรับผู้หญิงที่จะไปบริเวณปศุสัตว์คือ ถ้านุ่งผ้าถุงต้องนุ่งซ้อนกันถ้าไม่นุ่งซ้อนกันไม่ให้ไปร่วมพิธี และห้ามไปแก้ผ้าอาบน้ำที่บริเวณหนองน้ำรอบปศุสัตว์ถ้าไม่เชื่อก็จะเจ็บป่วย นอกจากนี้ยังมีผีเมตต์หลักเมืองทุกคนในอำเภอก็นับถือกันทุกหมู่บ้าน)

แต่เดิมถนนที่ใช้ติดต่อกันส่วนใหญ่จะเป็นทางลูกรังมีใช้เฉพาะเกวียนและการเดินเท้าเท่านั้นคนจะไปกรุงเทพฯ ก็น้อยมาก การติดต่อระหว่างหมู่บ้านถ้าไม่เดินก็ใช้เกวียน เวลาไปเยี่ยมญาติต่างหมู่บ้านบางที่เดินตั้งแต่ 6 โมงเช้ากว่าจะถึงก็สาย มากินข้าวเข้ากับเณรน้อยที่วัดแล้วห่อข้าวไปกินระหว่างทางก็มักจะไปถึงก็ประมาณ 4 โมงเย็น

การค้าวัว ควาย ในสมัยที่เป็นเด็กก็มีแต่ไม่เคยทำ ในหมู่บ้านจะมีนายฮ้อยที่ซื้อควายไปขายที่กรุงเทพฯ ซึ่งต้องใช้เวลาเดินทางถึง 3 เดือน (เดินทางทั้งไปและกลับ) พวกนี้จะมีวิชาจะขี่รถไม่ได้จะต้องเดินอย่างเดียว เพื่อนบางคนก็จะค้าวัวและม้าซึ่งจะนำไปเทียมเกวียน ตัวอย่างเช่น ถ้าซื้อมา 18 บาท ก็จะขาย 20 บาท เป็นต้น แต่เดิมหมู่บ้านหนองผือซึ่งเป็นบ้านเกิดมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทำนาได้ปีละไม่น้อยกว่าสามแสน (หนึ่งหมื่นเท่ากับ 12 กิโลกรัม) การจับปลาเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือนในสมัยเป็นเด็กนั้น จะไปหาโดยการปักเบ็ดบริเวณริมน้ำพองแต่ก็ใส่คนละไม่กี่หลังก็ได้ปลามาพอกิน ส่วนคนที่มียาขี้เฒ่าก็จะทอดแห สำหรับการจับปลาจะมีการจับเป็นฤดู เช่นเดียวกับในแม่น้ำชี คือ ช่วงฤดูแล้งจะใช้แห ช่วงฤดูฝนจะใช้เบ็ด (ซึ่งอาจเป็นเบ็ดขนาดใหญ่ หรือเบ็ดฝอย) ใช้เหยื่อ ปลาหลด ปลาหมอ ปลาตุ๊กที่มีขนาดเล็ก โดยจะออกไป ปักเบ็ดในช่วงเย็นหลังจากไปเอาวัว ควายเข้าคอกเรียบร้อยแล้ว ปลาที่ได้จะได้ปลาเค้านขนาดใหญ่ ปลาป้อม เมื่อจับได้ปลาเหล่านี้จำนวนมากก็จะเอาไปขายที่ร้านอาหารตาเล้งที่อำเภอน้ำพอง เดินทางโดยการพายเรือออกไปขาย เมื่อไปถึงเจ้าของร้านอาหารจะพานปลาให้ราคาตัวละ 4 - 5 บาท

ซึ่งจะเดินทางไปขายในตอนเช้าและจะกลับถึงบ้านตอน 3 ทุ่ม การที่กลับมาถึงบ้านช้าเพราะต้องพายเรือทวนน้ำ และสมัยนั้นก็มีคนมารับซื้อข้าวตามน้ำพอง โดยใช้เรือกระแซงซึ่งสามารถใส่ข้าวได้ประมาณห้าแสนกิโลกรัม (หนึ่งหมื่นเท่ากับ 12 กิโลกรัม) โดยชาวนาจะขายข้าวได้ในราคาข้าว 120 กิโลกรัม คิดเป็น 3 บาท หลังจากนั้นเรือกระแซงก็นำข้าวไปขายที่อำเภอหนองกุง ซึ่งมีโรงสีข้าวอยู่ที่นั่น

อุปสมบทเป็นพระ

เมื่ออายุครบ 21 ปี ก็ทำการอุปสมบท ในช่วงที่อุปสมบทนั้นพี่ชายเป็นเจ้าภาพให้ ขณะบวชนั้นก็เรียนการเป็นหมอลำไปด้วยและเมื่อบวชได้ 1 พรรษา ได้รู้จักกับหมอลำคนหนึ่งจึงชวนให้ลาสิกขา ไปเป็นหมอลำด้วยกัน

เป็นหมอลำ

จากนั้นก็ฝึกร้องเป็นหมอลำ ต่อมาได้พบกับพี่ฮักที่เป็นหมอลำก็ชวนไปแสดงทางใต้ คือจังหวัดอุบลราชธานี และไปเรื่อย ๆ จนกลับมาอยู่บ้านที่อำเภอชุมแพและอำเภอเกษตรสมบูรณ์ หากมีผู้จ้างไปลำตามงานเทศกาลต่าง ๆ ก็ออกไปลำ มีการชกมวยก็ชกไปเรื่อย ต่อมาพี่ชายเรียกกลับบ้านว่าหาคู่แต่งงานให้ แต่มีงานชกมวยที่บ้านโคกใหญ่ (ที่ถูกน้ำท่วมได้เขื่อนอุบลรัตน์ในปัจจุบัน) จึงมาชกมวยทำให้ไม่ได้แต่งงาน ช่วงเป็นหนุ่มได้เดินทางไปจับสาว ซึ่งส่วนใหญ่การคุยต้องคุยอยู่กับบ้านผู้หญิงก็เขินด้าย หรือช่วงไปเที่ยวงานบุญต่าง ๆ ในงานก็มีขนมหวานลอดช่อง และขนมปัง บางทีในช่วงมีงานวัด ก็จับสาวจนสว่างจนสาวจะหนีตามก็มี ในช่วงที่เป็นหมอลำเจ้าภาพงานบุญจะจ้างไปแสดง คืนละ 20 บาท โดยคู่รำของเรานั้นเจ้าภาพจะมาหาเองว่าจะรำคู่กับใคร ซึ่งคนที่จะว่าจ้างเราต่อไปเขาจะมานั่งฟังอยู่ด้วย แต่ถ้าจ้าง 10 บาทก็จะรำถึงแค่ 6 ทุ่ม ช่วงที่ออกไปแสดงหมอลำคือถ้าเดือน 12 (พฤศจิกายน) จะเป็นบุญจัน ช่วงหน้าแล้ง เดือน 3 (กุมภาพันธ์) เป็นต้นไป จะเป็นงานแจกข้าว ช่วงเดือน 7 – 9 (มิถุนายน – สิงหาคม) ก็จะมีคนจ้างไปร้องขึ้นบ้านใหม่

แต่งงาน

หลังจากนั้นก็ไปอยู่กับพระเป็นเวลา 2 ปี โดยหมู่บ้านที่ไปอยู่นั้นก็มีคณะหมอลำอยู่เช่นกัน จึงมาชักชวนให้ไปเป็นหมอลำในคณะด้วยกัน โดยได้ไปช่วยทำงานและทำนากับคณะหมอลำอยู่ 1 ปี แล้วเจ้าของคณะหมอลำก็อยากให้แต่งงานกับหลานสาวของตน ซึ่งขณะนั้นอายุได้ 25 ปี ก็ตกลงแต่งงานกับภรรยาคนปัจจุบัน (ซึ่งขณะนั้นภรรยามีอายุ 18 ปี) พิธีแต่งงานได้ให้ญาติผู้ใหญ่ตกลงกัน คือใช้ขันธเงินดอกไม้รูปเทียน แล้วมีเงินสินสอด 200 และจากนั้นก็ผูกแขนรับประทานอาหารร่วมกันก็เป็นอันเสร็จพิธี (สมัยนั้นถ้าเป็นงานแต่งงานของคนที่มีฐานะก็จะ

เดินทางบอกข่าวพี่น้องยังบ้านต่าง ๆ ที่ตัวเองรู้จัก ไม่มีการแจกการ์ดหรือแจกซองเหมือนทุกวันนี้ ซึ่งก็มีเครื่องสมมา แล้วก็มาสู่ขวัญก็เป็นอันเสร็จพิธี) ตอนที่แต่งงานนั้นพิธีกรรมทำแบบเรียบง่าย ญาติพี่น้องบางคนก็ไม่ทราบว่าตนเองแต่งงาน หลังจากนั้นจึงได้พาภรรยาไปไหว้ญาติพี่น้องและทำความรู้จักหลังจากที่แต่งงานเรียบร้อยแล้ว ซึ่งสมัยก่อนการเดินทางไปบ้านญาติไม่มีถนนและสะดวกเหมือนเช่นทุกวันนี้ จะใช้วัวเทียมเกวียนเดินทาง สาเหตุที่ใช้เกวียนก็เพราะจะต้องนำข้าวมาฝากญาติด้วย ซึ่งใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 1 คืน

ต่อมามีเรื่องผิดใจกันกับพ่อแม่ภรรยา จึงย้ายกลับมาอยู่ที่บ้านหนองผือซึ่งเป็นบ้านเกิด โดยกลับมาประกอบอาชีพทำนาเช่นเดิม ลูกคนแรกเกิด ปี พ.ศ. 2495 (มีลูกทั้งหมด 11 คน ตาย 2 คน เหลือ 9 คน เป็นชาย 6 คน หญิง 3 คน) แต่เดิมไม่กินเนื้อวัว ควายดิบ เกิดมาก็ไม่เคยกินลาบก้อยแต่พอได้รู้จักญาติฝ่ายภรรยา ที่มีร้านขายของในหมู่บ้านเรียกเป็นอุปายให้มาหยิบขวดเหล้าให้ จากนั้นก็รินเหล้าใส่แก้วให้ก็เลยลองดื่มพร้อมกับหยิบตับดิบที่ซอยไว้เรียบร้อยแล้วพร้อมก้อยเนื้อดิบให้ชิมและรู้ว่าอร่อย ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็กินเนื้อดิบและกินลาบเลือดมาจนถึงทุกวันนี้ ในช่วงที่ลูกชายคนที่ 3 เกิด ก็มีการฆ่าวัวแบ่งเนื้อขายกันกองละ 100 บาท ทำให้เริ่มกินดิบมาเรื่อย ๆ ชีวิตความเป็นอยู่ไม่อดอยากเพราะหมู่บ้านเดิมมีความอุดมสมบูรณ์มาก บางปีถ้าหาก น้ำท่วมก็จะนำปลาไปแลกข้าวโดยใช้ปลาแดก 5 กิโลกรัม ก็จะได้ข้าวประมาณ 5 หมืน (60 กิโลกรัม) การทำนาสมัยนั้นไม่ต้องใช้ปุ๋ยเพราะดินอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่จะมีความเชื่อเป็นเคล็ดว่าให้อาฝุ่น (ปุ๋ยมูลวัว หรือ ควาย) ไปใส่ที่นาจะทำให้ข้าวงาม โดยจะเอาไปใส่ที่นาในช่วงเดือน 3 - 4 (กุมภาพันธ์ - มีนาคม) เพียงหนึ่งถึงก็พอ แต่หลังจากนั้นก็เริ่มมีการใช้ปุ๋ยเคมี เมื่อมีการใช้บ่อย ๆ เข้าก็ทำให้ดินดาน ดินแข็ง ทำให้ต้องใส่ปุ๋ยตลอด และปุ๋ยนี้เองที่เป็นสาเหตุทำให้ปลาเป็นโรค เป็นแผล ส่วนปลาที่อยู่ในแก่งในหนองจะไม่เป็นโรค ในช่วงทำนาก็จับปลา ใส่เบ็ด เพื่อบริโภค มีการขุดสระในที่นา ช่วงเดือน 11 (ตุลาคม) จะเป็นช่วงที่ปลาลง ในช่วงนี้จะมีการขุดหลุมประมาณครึ่งเมตรระหว่างคันนา จากนั้นก็จะตักน้ำจากหนองขนาดใหญ่มาราดบริเวณขอบบ่อพอปลาได้กลิ่นก็มาตกลุมจำนวนมาก ในช่วงเดือน 3 - 4 (กุมภาพันธ์ - มีนาคม) จะเป็นช่วงวิดน้ำออกจากบ่อเพื่อจับปลา สำหรับในช่วงการวิดน้ำออกจากบ่อจะมีการชักชวนญาติมา กินปลา ซึ่งญาติจะมาจับปลาร่วมกันโดยใช้ไม้ไผ่และชะลอมตักวิดน้ำออกจากบ่อซึ่งใช้เวลาไม่นานนัก จากนั้นก็แบ่งปลาให้ญาติทุกคน ถ้าปลาตัวไหนเล็กเกินไปไม่สามารถจะทำอะไรได้ก็จะทำปลาแดก และก็จะเก็บปลาไว้ทำบุญพะเหวดในช่วงเดือน 4 - 5 (เดือนมีนาคม - เมษายน) แต่เดิมริมฝั่งแม่น้ำพองบริเวณพองหนีบจะมีป่าไม้เต็มไปหมด แต่หลังจากช่วงที่มีการเปิดป่าคือ ในปี พ.ศ. 2490 ทำให้ต้นไม้ลดลงเป็นผลให้สัตว์ป่าลดลงมาก ต่อมาป่าเหล่านี้ก็ถูกถางลงอีกเพื่อปลูกพืชผัก เช่น แตง พริก มะเขือ ผักกาด และพืชอย่างอื่น ทำให้ต้นไม้เริ่มลดลงเรื่อย ๆ ช่วงที่ถางป่าปลูกผักเป็นจำนวนมาก คือ ปี พ.ศ. 2500 เมื่อปลูกผักได้แล้วก็นำเอาผลผลิตที่ได้มาไปขายที่ตลาดทั้งหมด

เป็นโจร

ในช่วง ปี พ.ศ. 2500 ได้ย้ายไปอยู่อำเภอฝือและที่นั่นได้เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประกอบอาชีพปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกแตง พอได้เลี้ยงครอบครัว บางปีก็ปลูกอ้อยขายได้ตันละ 80 บาท โดยจะมีคนจากจังหวัดสกลนครมารับซื้อแต่จะซื้อตามโควตา ในช่วงนั้นก็มีการพนันด้วย ส่วนใหญ่จะนิยมเล่นโบกและมีบางคนเล่นการพนันมากจนถึงขนาดเสียที่นาก็มี พอเล่นเสียก็ยืมเงินไปเรื่อย ๆ เมื่อถึงจำนวนเงินที่เท่ากับค่าที่นา คือ ประมาณ 2,000 - 3,000 บาท ก็จะให้ยืมที่นาไป นอกจากนี้บางครั้งก็รวบรวมสมัครพรรคพวกจับวัว ควายของชาวบ้านมาฆ่าแบ่งกันกิน ก็ทำอยู่หลายครั้ง ซึ่งโดนเพ่งเล็งจากตำรวจอยู่เป็นประจำ และต้องพาครอบครัวย้ายหนี

เดินทางมาอยู่บ้านท่าศิลา

เมื่อขายนาแล้วซึ่งตอนนั้นก็ยังมีเงินประมาณ 34,000 บาท มาอยู่ที่บ้านท่าศิลาในปี พ.ศ. 2509 ซึ่งถือได้ว่าเป็นคนที่มีเงินอยู่มากพอสมควร มาอยู่ก็จับปลาแต่อุปกรณ์ที่ซื้อมาจับปลาก็ถูกขโมย ทำให้ขาดทุน ปลาที่จับได้เช่น ปลานิล ปลาสวาย จะจับได้ช่วงฤดูหนาว ในช่วงฤดูร้อนจะจับปลาสวาย ปลาขาวนา ตาข่ายที่ใช้ขนาด 4.5 - 5 เซนติเมตร ช่วงน้ำแดงในเขื่อนอุบลรัตน์จะอยู่ในช่วงเดือน 9 - 10 (สิงหาคม - กันยายน) ซึ่งช่วงนี้น้ำจะเพิ่มสูงมากและปลาจะมีจำนวนมากเช่นกัน ในเดือน ตุลาคม - พฤศจิกายน ก็จะเป็นช่วงน้ำลงของเขื่อน ตอนมาอยู่ใหม่ ๆ ปลาจะเยอะมาก ปลาจะส่งเสียงร้องมาก ซึ่งช่วงปลาร้องนี้จะจับไม่ค่อยได้ เพราะเป็นช่วงที่ปลาผสมพันธุ์ และก็มีข้อห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ ปลาที่หายไป ปลาตาย ปลาหนู ปลาอุก ปลาปอม ปลาเทโพ ต่อมาก็เลยซื้อที่ดินปลูกบ้านมาอยู่ใกล้น้ำมากขึ้น ซึ่งแต่ก่อนอยู่ห่างจากน้ำมาก

เครื่องมือจับปลาในสมัยก่อนที่เคยใช้ได้ แต่พอมากันเขื่อนแล้วก็ใช้ไม่ได้ ซึ่งมีทั้งแหและอุปกรณ์น้ำไหล เช่น ข้อน ลงนาม ลอบ ไซ สวิง สะดุ้ง แต่พอปิดเขื่อนก็ทำให้อุปกรณ์ต่างๆ เหล่านี้ใช้ไม่ได้ จันจะสานเหมือนกับส้อม แล้วใช้ไม้ตีเป็นกรอบสี่เหลี่ยมแล้วก็นำไปใช้ล่อ ให้ปลาเข้าไปวางไข่ และปลาในอดิตจับได้มากแต่ราคาไม่ดี ในสมัยเรียนตาหนูค่ายจะไม่ได้อาศัยเงินเลย ครอบครัวตาหนูค่ายมีลูก 8 คน และมีทั้งไปทำงานที่กรุงเทพฯ และไปทำงานต่างประเทศ ช่วงหนึ่งเคยเป็นวิศวกรเมื่อไปหาหมอแล้วอาการก็ดีขึ้น

ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์ในปัจจุบัน จะมีหมู่บ้านอยู่หลายหมู่บ้าน เช่น บ้านหนองกุง บ้านหนองสะแบง บ้านโคกใหญ่ บ้านหนองเรือ บ้านโสกฮาก บ้านหนองแอ บ้านหนองตานา บ้านหนองตาแบก บ้านกุดยาง บ้านกระต่าย บ้านหนองกุงชำเลี้ยว บ้านหนองฝือ เป็นต้น ต่อมาก็มีผู้คนมาจากหลายพื้นที่มาอยู่บ้านท่าศิลาต่างก็นำอุปกรณ์จับปลาไปด้วย เช่น ตาหนูค่ายก็มีแห และอุปกรณ์เก่ามาใช้ แต่ใช้ไม่ได้ก็เปลี่ยนเป็นดาง หรือขายกันหมด ซึ่งคนที่มาอาศัยอยู่ที่นี่ก็รู้ว่าที่บ้านท่าศิลามีความอุดมสมบูรณ์ ต่างคนต่างมาอยู่แต่ก็

ไม่มีเรื่องขัดแย้งอะไรกัน ส่วนใหญ่คนที่มาอยู่ที่บ้านท่าศาลาจะเป็นคนที่ไม่มีการไปทำให้ต้องมาอาศัยอยู่ที่นี้ ซึ่งวัฏจักรการทำงานก็หมุนเวียนรับจ้างตัดอ้อย รับจ้างทำนา และรับจ้างเกี่ยวข้าว ซึ่งปัจจุบันต้องทำงานแบบนี้เพราะไม่เช่นนั้นจะอยู่ไม่ได้ บางครอบครัวต้องรับจ้างก็ต้องเดินทางไปทั้งครอบครัว และหลังจากนั้นก็ค่อยกลับมาซึ่งต้องหมุนเวียนไปเช่นนี้

วิถีชีวิตของคนที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนปลาย: กรณีศึกษาบ้านท่าศาลา

หมู่บ้านท่าศาลามีพื้นที่ค่อนข้างต่ำและน้ำท่วมง่าย ดังนั้นคนในหมู่บ้านจึงมีการปรับตัวหลายประการเพื่อให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ โดยการเลือกเฟ้นวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้สามารถดำรงชีพ โดยทรัพยากรหลักที่ใช้อยู่ในหมู่บ้านคือปลา ทั้งนี้เนื่องจากการมีน้ำท่วมเกือบทุกปี ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจับปลาไปเพื่อนำมาแลกข้าวยังหมู่บ้านนาโคกซึ่งส่วนใหญ่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก อย่างไรก็ตามคนในหมู่บ้านท่าศาลา ก็สามารถปรับตัวโดยอาศัยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในการปลูกข้าว โดยจะปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง ครั้งแรกจะทำในฤดูทำนาโดยทั่วไปเรียก “การทำนาทาม” ส่วนการทำนาในครั้งที่สองเรียกว่า “การทำนาแซง” ซึ่งเป็นการทำนาในบริเวณกุด (ทะเลสาบรูปแอก) ต่าง ๆ โดยในฤดูแล้งน้ำในหนองน้ำหรือกุดต่าง ๆ จะค่อย ๆ แห้งลงเรื่อย ๆ จากนั้นจะทำการตกกล้าข้าว (เพาะกล้า) ประมาณเดือน 3 (กุมภาพันธ์) และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน 4 – 5 (เมษายน – พฤษภาคม) ซึ่งเป็นข้าวนอกฤดู โดยนาลักษณะแบบนี้จะมีลักษณะเป็นที่ลุ่มและเปียก ส่วนฟางที่ได้จะเป็นอาหารวัว ควาย ในช่วงที่ขาดแคลน

ลักษณะการทำนาในหมู่บ้านท่าศาลาจะเหมือนกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในลุ่มแม่น้ำชี นับตั้งแต่การมีความเชื่อและประเพณีไหว้ผีตาแฮก กิจกรรมการลงแขกดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว และเอาข้าวขึ้นเล้า นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น การลงช่วง การเข็นด้าย การดำข้าว การหาบน้ำมาใช้สอยเป็นประจำวัน เช่นเดียวกับชุมชนอื่น

นอกจากการปลูกข้าวแล้วในหมู่บ้านท่าศาลายังมีการปลูกอ้อย ซึ่งเป็นพืชที่ทนต่อการถูกน้ำท่วม ส่วนใหญ่จะปลูกกันบริเวณนาทาม เมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูแล้งก็就会有การตัดอ้อย หีบ (อ้วอ้อย) แล้วเอาไปเคี้ยว จากนั้นก็เทเป็นกองบนเสื่อพoyเย็นจนแข็งตัว จากนั้นก็จะเอาบรรจุใส่ไห

ในส่วนของการออกจับปลานั้นถือได้ว่าเป็นกิจกรรมหลักของคนในหมู่บ้าน ที่จะออกไปจับปลามาบริโภคเป็นประจำวัน ส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนปลาย จะออกจับปลาให้ได้มากที่สุดในช่วงเดือน 11 – 12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ซึ่งเป็นช่วงน้ำลง เช่นเดียวกับชุมชนอื่นที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตลอดลำน้ำ โดยคนในหมู่บ้านต่าง ๆ จะออกจับปลาทั้งกลางวันกลางคืนเพื่อจับปลาให้ได้มากที่สุด รวมทั้งนำปลาเหล่านั้นมาแปรรูปเป็นอาหารชนิดต่าง ๆ เช่น

ปลาแดก ปลาแห้ง เป็นต้น ส่วนในฤดูกาลอื่น ๆ นั้นพบว่าการจับปลาส่วนใหญ่จะเป็นการจับเพื่อบริโภคเท่านั้น และมีบางส่วนจับเพื่อแลกข้าวหรือใช้ในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน และงานศพ เป็นต้น

น้ำอ้อยและปลาแดกที่ได้จะถูกบรรจุลงในไหและบรรจุใส่เรือกระแชงไปขายยังที่ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกกลุ่มแม่น้ำชี เช่น ตามลำน้ำเซ ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำมูล หรืออาจล่องเรือทวนกระแสน้ำขึ้นไปขายยังเมืองศรีสะเกษ และสุรินทร์ เป็นต้น และอาจจะบรรจุใส่เรือทวนน้ำขึ้นมาขายยังร้อยเอ็ด และมหาสารคาม เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่านอกจากการปลูกข้าว จับปลา แล้วคนในชุมชนกลุ่มแม่น้ำชีตอนล่างซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองอุบลราชธานีนั้น ยังมีวัฒนธรรมการค้าขายทางน้ำมาตั้งแต่ตั้งชุมชนอีกด้วย แต่สินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีอยู่ในท้องถิ่น และมีความจำเป็นต่อการดำรงชีพ⁹

ประวัติชีวิต

นายบุญ ผาลายทอง²³: กรณีศึกษาบ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

นายบุญ ผาลายทอง เกิดเมื่อปี พ. ศ. 2461 ที่บ้านมะพริก ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันอายุ 84 ปี ครอบครัวมีพี่น้องทั้งหมด 5 คน (นายบุญ ผาลายทอง เป็นบุตรคนที่ 4 ของครอบครัว) หลังจากที่นายบุญเกิด ครอบครัวก็ย้ายมาอยู่ที่บ้านท่าศาลา เพื่อมาทำนาทามและจับปลา เพราะในตอนนั้นน้ำไม่ท่วม และนาทามสามารถให้ผลผลิตข้าวที่สูงกว่านาโคก ในช่วงแรก ๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่บ้านท่าศาลามีครัวเรือนประมาณ 20 – 30 ครัวเรือน และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง 200 ครัวเรือนตามลำดับ การจับจองพื้นที่นาและที่สำหรับตั้งบ้านเรือน ทำได้โดยการข่าวนาและที่อยู่อาศัยโดยการถางป่าให้โล่งเพื่อเป็น ที่ปลูกบ้านสำหรับเป็น ที่อยู่อาศัยและสามารถจับจองที่นาได้อย่างเสรี ชาวบ้านที่ย้ายมาอยู่ที่บ้านท่าศาลาส่วนใหญ่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าศาลาด้วยเหตุผลที่คล้ายกัน คือ พื้นที่หมู่บ้านเดิมขยายไม่ได้และต้องการพื้นที่ทำนาทาม นอกจากนี้ยังต้องการหาแหล่งสำหรับจับปลาเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว ในช่วงปี พ.ศ. 2485 - 2493 ช่วงนี้น้ำจะท่วมหมู่บ้านบ่อย ๆ ทำให้มีหลายครอบครัวต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น ซึ่งส่วนใหญ่จะย้ายไปอยู่ที่ อำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอเดชอุดม และอำเภวารินชำราบ แต่ครอบครัวของนายบุญ ยังคงปักหลักอาศัยอยู่ที่บ้านท่าศาลาเพื่อทำนาและจับปลาอยู่เช่นเดิม

ช่วงอายุก่อนเข้าโรงเรียน

วัยเด็กของนายบุญ ผาหลายทอง ในแต่ละวันก็จะเล่นเหมือนกับเด็ก ๆ ทั่วไป สนุกไปวัน ๆ ตามวัย แต่มีบางวันในช่วงเช้าแม่จะปลุกให้ช่วยตำข้าว หรือออกไปตักน้ำเพื่อนำมาใช้ในครัวเรือน เมื่ออายุได้ 6 ปี ก็ถึงเกณฑ์ที่จะต้องเรียนหนังสือพ่อ จึงนำไปฝากไว้กับเจ้าอาวาสที่วัดทุ่งศรีวิไล ช่วงที่เป็นเด็กวัดมีหน้าที่หลายอย่าง เช่น รับใช้เจ้าอาวาส ทำความสะอาดกระโถน ทำความสะอาดศาลาวัด ทำความสะอาดกุฏิ รับบาตรพระในตอนเช้า ในตอนเย็นก็ทำวัดเย็น ถ้าช่วงไหนที่คิดถึงบ้านก็ขออนุญาตเจ้าอาวาสกลับไปเยี่ยมพ่อแม่ แต่จะไม่อนุญาตให้ค้างคืนที่บ้าน พออายุได้ 7 ปี ก็เริ่มเรียนหนังสือโดยต้องเดินเท้าจากวัดทุ่งศรีวิไลเข้าไปเรียนหนังสือที่วัดในหมู่บ้านชีทวน ส่วนงานต่าง ๆ ในวัดก็ยังคงปฏิบัติเช่นเดิม หลังจากเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ก็มีคนมาชักชวนให้ไปเป็นครูสอนหนังสือ แต่ไม่ชอบเพราะได้เงินเดือนน้อย (เดือนละ 20 บาท) หลังจากจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อายุก็ครบ 13 ปี จึงกลับบ้านไปช่วยแม่ทำนาและออกจับปลา เมื่อได้ปลามากก็จะชวนเพื่อนหาปลาไปขายที่ตลาดอำเภวารินชำราบ บริเวณตลาดสถานีรถไฟซึ่งราคาขายในช่วงนั้นจะขายหาละ 5 – 6 บาท เมื่อได้เงินแล้วก็จะนำเงินที่ได้ไปซื้อเสื้อผ้าในราคาตัวละ 50 สตางค์ การเดินทางจากบ้านไปขายของที่ตลาดอำเภวารินชำราบต้องใช้เวลาในการเดินทางโดยทางเท้าเป็นเวลา 1 วัน เมื่อขายปลาหมดก็ค้า หรือถ้าขายไม่หมดในตอนเช้าก็จะนำปลาที่เหลือออกมาขายอีกครั้ง เมื่อขายหมดแล้วก็จะซื้อของที่จำเป็นในเมืองแล้วเดินทางกลับบ้าน ปลาที่นำไปขายจะอยู่ในรูปปลาเอียบ ปลาแห้ง ถ้าเป็นปลาดุกปลาช่อนจะนำไปขายเป็นตัวสด ในช่วงที่เดินทางหาปลาไปขายนั้นจะลำบากมากเพราะถนนไม่ดี ก่อนจะไปถึงอำเภวารินชำราบ ต้องนั่งเรือข้ามฟากและต้องเสียค่าเรือข้ามฟากคนละ 1 สตางค์ ใช้ชีวิตช่วยพ่อแม่ ทำนาและจับปลาไปขายเป็นเวลา 2 ปี ซึ่งกิจกรรม ที่ทำเป็นวงรอบในแต่ละปีมีดังนี้

ในช่วงเดือน 3 – 4 (กุมภาพันธ์ – มีนาคม) ช่วงนี้นอกจากจะออกจับปลาแล้วก็จะหีบน้ำอ้อยและต้มไปขาย ใช้ควายเป็นแรงงานสำหรับเดินเฟืองเครื่องหีบน้ำอ้อย โดยทั่วไปคนในหมู่บ้านทำศาลาจะปลุกอ้อยกันคนละประมาณ 1 ไร่

เดือน 5 – 6 (เมษายน – พฤษภาคม) เป็นช่วงจุดไฟเผาไร่อ้อย เมื่อไฟไหม้ต้นอ้อยหมดแล้วก็จะปลุกใหม่ การปลุกอ้อยสมัยก่อนไม่ต้องไถก็สามารถปลุกได้เนื่องจากดินไม่แข็งและในสมัยนั้นการปลุกอ้อยก็ไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ย นอกจากนี้เมื่อใกล้ถึงเดือน 6 – 7 ก็จะเริ่มทำการถางหญ้าในที่สวนจากนั้นจึงลงมือปลุกแตงโมสลับกับร่องปลุกอ้อย

เดือน 7 – 8 (มิถุนายน – กรกฎาคม) เป็นเดือนที่เริ่มทำนา โดยจะช่วยพ่อแม่ไถนา ปลุกต้นกล้าข้าวและปักดำนา การทำนาในตอนนั้นจะทำไปเรื่อย ๆ เมื่อเพื่อนบ้านทำเสร็จก่อน

เราก็สามารถไปชักชวนให้เขามาช่วยแรงงานเราได้ โดยคำเชิญชวนให้มาช่วยงานในยุคนั้น เพื่อนบ้านจะให้ความสำคัญมากและคนที่ถูกเชิญจะช่วยเหลือแรงงานด้วยความเต็มใจ มากกว่าการจ้างด้วยเงินดังเช่นในปัจจุบัน อาหารที่ใช้เลี้ยงผู้ที่มาช่วยงานก็จะเป็นอาหารที่สามารถหาได้ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นผักต่าง ๆ หรือปลาที่จับได้ในแม่น้ำชี

เดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) เป็นช่วงที่ว่างจากการทำไร่ทำนา ส่วนใหญ่จะออกไปจับปลาเพื่อที่จะนำมาทำเป็นปลาตากเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน หรือเก็บไว้ขายนอกจากนี้ยังนำไปเป็นของฝากให้กับญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านที่อยู่หมู่บ้านอื่น หรือถ้าปีไหนที่น้ำท่วมก็นำไปแลกข้าวหรือขายได้

เดือน 11 – 12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) เป็นช่วงที่เริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิตได้แก่ ข้าว และฝ้าย ซึ่งในช่วงที่เก็บเกี่ยวข้าวไว้นั้นยังฉางนั้นการจับปลาก็ยังคงจับเหมือนเดือนอื่น

เดือนอ้าย – เดือนยี่ (ธันวาคม – มกราคม) เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือนนี้จะเป็นช่วงเตรียมตัวหีบน้ำอ้อย ถ้าใครไม่มีวัวหรือควายในช่วงนี้ก็ต้องเตรียมไปเช่าหรือซื้อมาไว้ใช้งาน ซึ่งราคาซื้อขายควายในช่วงนั้นจะอยู่ที่ตัวละประมาณ 20 บาท หรือถ้าเช่าใช้งานก็ประมาณ 3 บาทต่อเดือน หรือจนกว่าจะหีบน้ำอ้อยเสร็จเมื่อหีบน้ำอ้อยเสร็จจึงค่อยส่งควายคืนเจ้าของ

ออกไปเผชิญชีวิตนอกหมู่บ้าน

เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และกลับมาช่วยงานพ่อกับแม่ 2 ปี พี่ชายก็ชวนไปทำไร่อ้อยที่อำเภวารินชำราบ โดยไปทำในพื้นที่เขตทหารซึ่งเป็นป่าต้องไปถางไร่สำหรับปลูกอ้อยได้คนละประมาณ 1 ไร่ แต่ไม่ต้องเสียค่าเช่า เริ่มจากเดือน 3 – 4 (กุมภาพันธ์ – มีนาคม) ก็จุดไฟเผาพื้นที่ที่จะปลูกอ้อย จากนั้นก็ขอซื้อพันธุ์อ้อยจากคนแถวนั้น เนื่องจากมีคนปลูกอ้อยอยู่บริเวณนั้นก่อนแล้ว ในแต่ละปีจะสามารถผลิตน้ำอ้อยได้ประมาณ 100 หมื่น (1200 กิโลกรัม; 1 หมื่นเท่ากับ 12 กิโลกรัม) จากนั้นนำไปขายได้เงินประมาณ 50 บาท ในการทำไร่อ้อยตอนแรกไม่มีควายเป็นของตัวเองต้องเช่าในราคาตัวละ 4 บาท และใช้งานจนกว่าจะหีบน้ำอ้อยเสร็จ พอถึงช่วงฤดูทำนาก็กลับมาทำนาช่วยพ่อแม่ที่อยู่บ้านท่าศาลา ซึ่งพี่ชายที่อยู่ที่บ้านท่าศาลาเป็นคนไถ ที่นาเตรียมไว้แล้ว เงินที่ได้จากการหีบน้ำอ้อยขายส่วนหนึ่งก็นำไปซื้อควายมา 1 ตัว เพื่อนำมาใช้หีบน้ำอ้อย ซึ่งตอนนั้นซื้อในราคา 22 บาท และพอช่วยงานทางบ้านเสร็จก็กลับมาปลูกอ้อยกับ พี่ชายเช่นเดิม แต่ในปีนี้นำข่าวสารจากหมู่บ้านมากินในช่วงทำไร่อ้อยน้อยเกินไป ทำให้ข้าวหมดก่อนตนเองและพี่ชายไม่มีข้าวกิน หลังจากทำไร่อ้อยรู้สึกเหนื่อยก็เลยนั่งพักมองไปเห็นผลไม้ที่ชาวบ้านเรียก "หมากคายข้าว" ตนเองกับพี่ชายก็เก็บผลไม้ชนิดนี้ไปขายที่ตลาดรถไฟที่อำเภอวารินชำราบได้เงินจำนวนหนึ่ง แล้วจึงนำเงินที่ได้ไปซื้อข้าวสารมาบริโภคเป็นเงิน 1 บาท ซึ่งก็ได้ปริมาณมากพอที่จะเก็บไว้กินในช่วงที่ทำไร่อ้อยได้ เพราะในช่วงนั้นข้าวสาร

ก็กระสอบละ 5 – 6 บาทเท่านั้น ใช้ชีวิตทำไร่ไถอยู่อยู่ที่อำเภอวารินชำราบเป็นเวลา 3 ปี และหลังจากนั้นก็ไปปลูกอ้อยที่บ้านหนองกินเพลที่อยู่ใกล้กันอีกสามปี เมื่อเข้าสู่ช่วงปี พ.ศ. 2480 เกิดสงครามอินโดจีนทำให้ทางทหารประกาศให้เจ๊ก (คนจีนและคนญวน) ออกจากพื้นที่ทหารไม่น้อยกว่า 30 กิโลเมตร และหลังจากที่ปลูกอ้อยมาหลายปีผนวกกับเป็นคนที่มีประหยัดอดออม และสามารถเก็บเงินได้ก้อนหนึ่งก็หยุดปลูกอ้อย

ชีวิตในช่วงวัยหนุ่ม

ชีวิตในวัยหนุ่ม (ช่วงอายุ 19 ปี) นั้น ตอนกลางวันก็จะออกไปทำงาน ส่วนในช่วงตอนกลางคืนก็จะไปจีบสาว แต่ด้วยความที่ไม่เคยไปจีบสาวทำให้ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ช่วงแรก ๆ มักจะไปกับเพื่อนรุ่นพี่และมักถามเขาว่าทำกันอย่างไร ส่วนใหญ่ในตอนกลางคืนฝ่ายหญิงจะลงช่วงเข็นฝ้ายเพื่อเก็บไว้ปักเย็บเสื้อผ้า สำหรับการลงช่วงเข็นฝ้ายนั้นจะทำในช่วงฤดูหนาวเพราะเป็นช่วงที่เก็บเกี่ยวผลผลิตฝ้ายเรียบร้อยแล้ว กลุ่มผู้หญิงในแต่ละคุ้มก็จะรวมตัวกันรอบกองไฟ เข็นฝ้ายซึ่งในการก่อกองไฟลงช่วงเข็นฝ้ายจะทำตรงไหนก็ได้ที่เป็นศูนย์กลางของแต่ละคุ้ม ประเพณีดังกล่าวจะเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ โดยกลุ่มหญิงสาวจะเป็นกลุ่มที่เข็นฝ้าย ส่วนพ่อแม่ก็จะขึ้นเรือนนอนหลังจากเหน็ดเหนื่อยจากการทำงานมาทั้งวัน ช่วงนี้ก็จะ เป็นช่วงที่ฝ่ายชายจะได้เดินจีบสาวในแต่ละคุ้ม ถ้าหากว่าคุ้มไหนสาวสวยก็จะมีฝ่ายชายไปจีบ มากเป็นพิเศษ ผู้ชายที่เล่นดนตรีเป็นก็จะเล่นดนตรีไปด้วย เช่น เป่าแคน เป่าขลุ่ย สีซอ เป็นต้น ส่วนตนเองนั้นเล่นดนตรีไม่เป็นก็จะเดินตามหลังเพื่อน บางทีขณะคุยกันกับหญิงสาวแต่ เวลาพอล่วงเลยจนตึกแม่ฝ่ายหญิงก็จะมาเรียกลูกสาวขึ้นบ้าน เราก็จะต้องขึ้นไปคุยต่อบนบ้าน ซึ่งพ่อแม่ฝ่ายหญิงก็จะไปม้วนยามาให้สูบตามทำเนียม บางครั้งก็เคยจีบและคุยกับสาวจนสว่าง และเมื่อถึงตอนเช้าฝ่ายหญิงก็ต้องตำข้าวข้าว ส่วนฝ่ายชายเองก็ต้องกลับไปช่วยงานทางบ้าน จับปลา เลี้ยงสัตว์ หรือออกไปทอไรทอนาเชนกัน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าช่วงนั้นเป็นช่วงทำนา ทำ ไร่ไถอ้อย และหากว่างเว้นจากกิจกรรมอย่างอื่นก็จะออกจับปลา ซึ่งช่วงชีวิตในวัยหนุ่มสาวจะสนุก สนานมาก นอกจากจะทำงานต่าง ๆ ก็จะไปออกหาเที่ยวไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ไปเล่นกับเพื่อน บ้าง ไปจีบสาวหมู่บ้านอื่นบ้าง ถ้าไปหมู่บ้านที่ไกลออกไปก็จะหาขนอนกับบ้านญาติพี่น้องของ ตนเองที่อยู่ใน หมู่บ้านนั้น พอใกล้รุ่งก็ค่อยเดินทางกลับบ้านซึ่งในสมัยก่อนช่วงเวลาตี 3 – 4 ส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านก็ตื่นนอนกันแล้ว เพื่อที่จะตำข้าวหรือหุงข้าวเตรียมตัวทำงานในตอนเช้า

อุปสมบทเป็นพระ

เมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ พ่อแม่ก็ให้บวชโดยก่อนจะบวชก็ไปเป็นนาคที่วัด 2 วัน เพื่อทำการท่องคำสวดมนต์ต่าง ๆ จนคล่อง แต่ไม่เป็นเรื่องยากเพราะเคยเป็นเด็กวัดมาก่อน ใน งานบวชก็จะเชิญญาติพี่น้องแต่ก็ไม่ได้เชิญแขกมาร่วมงานมากนัก อาหารที่ใช้เลี้ยงแขกที่มาใน

งานก็จะได้จากปลานำมาประกอบอาหารพวกต้ม แกง และโดยการฆ่าไก่สองตัวซึ่งในยุคนั้น ไม่มีการฆ่าหมูหรือวัวเหมือนในปัจจุบัน พอบวชได้สามวันก็เป็นช่วงเข้าพรรษาพอดี หลังจากบวชได้ 1 พรรษาก็ลาสิกขา เพื่อที่จะไปทำไร่อ้อยและหีบน้ำอ้อยเพราะว่าได้ปลูกอ้อยไว้ก่อนบวชแล้ว

แต่งงาน

หลังจากลาสิกขาก็ไปหีบน้ำอ้อยที่อำเภอวารินชำราบ ได้เงินก็กลับมาแต่งงานกับหญิงสาวที่อยู่หมู่บ้านเดียวกันคือนางสาวน้อย แสงงาม (ผาลายทอง) ซึ่งเป็นหญิงสาวที่ครอบครัวมีฐานะดี ในตอนนั้นเงินค่าทอง (เงินค่าสินสอด) แต่งงาน 22 บาท การแต่งงานได้จัดขึ้นอย่างเรียบง่าย อาหารส่วนใหญ่ทำมาจากปลาและฆ่าไก่เพื่อต้ม เหล้าก็จะเป็นเหล้าสาโทที่นำมาเลี้ยงแขก โดยแขกที่มาส่วนใหญ่ก็จะมีเพียงญาติฝ่ายหญิงและฝ่ายชายเท่านั้น การทำพิธีในงานแต่งงาน จะให้พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีสู่ขวัญในตอนเช้า เสร็จแล้วก็จะเลี้ยงแขกที่มาในงานโดยการร่วมรับประทานอาหารก็เป็นอันเสร็จพิธี แขกที่มาในวันนั้นเป็นญาติฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชาย 10 – 20 คน หรือไม่เกิน 30 คน

เป็นพ่อค้ารับซื้อข้าว

หลังจากแต่งงานแล้วก็พาภรรยามายู่ที่บ้านของตนเอง เพื่อเลี้ยงดูพ่อแม่และช่วยทำไร่ ทำนา ปลูกผัก ปลูกน้อยหน่า มะม่วง และได้ปรึกษากับภรรยาว่า คิดอยากจะทำค้าขายก็ชักชวนกันไปเช่าห้องแถวที่อำเภอวารินชำราบในราคาเช่าเดือนละ 3 บาท รับซื้อข้าวแล้วขายต่อให้กับโรงสีข้าวที่คุ้นเคยกันในอำเภอวารินชำราบ เพราะเคยมาทำไร่อ้อยที่นี่มาก่อนหลายปีแล้ว โดยรับซื้อข้าวจากชาวบ้านในราคาแสนละ 6 บาท (1 หมื่นเท่ากับ 12 กิโลกรัม; 1 แสนเท่ากับ 120 กิโลกรัม) แล้วนำไปขายต่อในราคาแสนละ 7 บาท ค้าขายข้าวอยู่สองปี ก็เริ่มเช่าเรือออกไปหาซื้อข้าวตามแม่น้ำมูล แม่น้ำชี ลำเซ บางทีก็เดินทางไปซื้อข้าวถึงอำเภอเกษตรวิสัย จากนั้นก็เก็บเงินซื้อเรือชุดได้ในราคา 800 บาท และหลังจากนั้นก็ซื้อเรือที่มีขนาดใหญ่เพราะสามารถบรรทุกสินค้าได้มากกว่าในราคา 6,000 บาท ช่วงแรก ๆ ก็ออกรับซื้อข้าวในเขตใกล้ ๆ ก่อนและหลังจากนั้น ก็ซื้อสินค้า พวกปลาแดก ไห โอ่ง น้ำอ้อย น้ำตาล ล่องเรือขายไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะหมดพอถึง ท่าไหนก็จะจอดขายสินค้า เมื่อขาดหมดก็เดินทางกลับ ทำงานรับซื้อข้าวที่อำเภอวารินชำราบอยู่ 3 – 4 ปี ก็กลับมาบ้านรับซื้อที่บ้านท่าศาลา หลังจากแต่งงานแล้วก็มีลูกด้วยกันทั้งหมด 9 คนเป็นชาย 5 คน เป็นหญิง 4 คน

พ่อค้าเดินเรือขายสินค้า

เมื่อกลับจากอำเภวารินชำราบมาอยู่ที่บ้านท่าศาลาเพื่อดูแลพ่อแม่ โดยออกเรือรับซื้อขายสินค้าตามหมู่บ้าน เช่น ปลาแดก ซื้อให้ที่บ้านท่าไห น้ำอ้อย น้ำตาล โอง ขึ้นเรือออกเรือขายไปตามแม่น้ำชี ซึ่งในช่วงนั้นจะจ้างคนงานประจำเรือ 6 คน ติดตามไปขายสินค้าในแต่ละเที่ยว การเดินเรือไปขายสินค้าในแต่ละปีจะไปขายได้ปีละ 1 ครั้ง คือช่วงฤดูน้ำหลากเท่านั้น ถ้าปีไหนที่ไปขายของในแม่น้ำมูลก็จะไม่ได้ไปขายในแม่น้ำชี เพราะต้องเลือกไปเส้นทางใดเส้นทางหนึ่ง และในช่วงนั้นที่ทำเรือบ้านท่าศาลาจะมีเรือบรรทุกสินค้ามาจอดประมาณ 20 - 30 ลำเรือ การออกไปขายสินค้าจะใช้เวลาประมาณ 1 เดือน จนถึงเดือนครึ่ง ค่าจ้างพนักงานบนเรือจะจ้างแบบไปกลับหรือประมาณ 1 เดือน คนละ 50 บาท ต่อเที่ยว การเดินเรือไปขายสินค้าในแม่น้ำชีจะดีกว่าไปขายตามแม่น้ำมูล เพราะเวลาเดินทางกลับสามารถรับซื้อข้าวมาขายต่อที่จังหวัดอุบลราชธานีได้อีกรอบ ซึ่งสองฝั่งแม่น้ำชีจะมียังฉางเก็บข้าวมากมาย ต่างกับแม่น้ำมูลที่ไม่มีข้าวขาย สินค้าที่พ่อค้าเดินเรือที่นำไปขายส่วนใหญ่ได้แก่ โอง ไห น้ำอ้อย น้ำตาล ปลาร้า เมื่อเรือเดินทางไปถึงท่าเรือของหมู่บ้านไหนก็จะจอดเรือขายสินค้า แล้วก็จะให้ลูกเรือเดินไปข้าว (เรียก) ลูกค้าในแต่ละหมู่บ้านที่จอดเทียบเรือ บอกให้ชาวบ้านรู้ว่ามีการมาจอดขายสินค้าที่ทำเรือหมู่บ้านแล้วจะมีสินค้าอะไรบ้าง ซึ่งแต่ละท่าเรือก็จะจอดขายสินค้าประมาณ 2 - 3 วัน แต่ถ้าท่าเรือไหนที่ขาย สินค้าได้ดียู่งเรื่อย ๆ ก็อาจจะจอดนานหลายวัน บางท่าเรือก็จะมีพ่อค้าในหมู่บ้านที่เข้ามาคุยและซื้อสินค้าเก็บไว้ขายก็มี เพราะว่าเรือขายสินค้าสามารถมาขายสินค้าได้ปีละครั้งเท่านั้น ช่วงที่เริ่มออกเดินเรือขายสินค้าจะเป็นเดือน 9 - 10 (ตุลาคม - พฤศจิกายน) หรือบางปีถ้าไม่ไปขายไกล ๆ ก็จะเริ่มเดินเรือออกขายสินค้าตั้งแต่เดือน 8 (กันยายน) การขายสินค้านะยะใกล้ส่วนใหญ่จะไปขายที่อำเภอกันทรารมณฺ์ จังหวัดศรีสะเกษ หรืออำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี ลักษณะการขายจะขายไปเรื่อย ๆ จนสินค้าหมดลำเรือ ก็จะเดินเรือกลับ ในช่วงที่เดินเรือกลับก็จะจอดตามท่าเรือที่เป็นทางผ่านและตกลงเลือกซื้อข้าวกลับมาขายต่ออีกรอบ เมื่อตกลงราคากันได้ก็ต้องจ้างชาวบ้านแถวนั้นหาบข้าวลงเรือ โดยค่าจ้างจะจ้างหาบละ 1 สตางค์ หรือถ้ายังข้าวที่ตกลงราคากันได้อยู่ห่างจากท่าเรือมากออกไปก็จะจ้างเกวียนบรรทุกข้าวขึ้นเรือในราคาเกวียนละ 3 บาท ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านก็จะมารอให้เราจ้างแรงงานอยู่แถวท่าเรือ เรือซื้อข้าวสามารถบรรทุกข้าวได้ประมาณ 5,000 - 6,000 หมืน (1 หมืนเท่ากับ 12 กิโลกรัม) โดยจะรับซื้อข้าวในราคาแสนละ 3 - 4 บาท ถ้าซื้อได้ในราคาถูกก็จะได้กำไรมาก เมื่อบรรทุกมาถึงจังหวัดอุบลราชธานีจะขายในราคาแสนละ 6 - 7 บาท ทำการซื้อขายแบบนี้มาเรื่อย ๆ ส่วนช่วงที่ไม่ได้เดินเรือ ก็จะมีคนมาขายของให้ที่บ้านเพื่อเตรียมนำไปขายในปีต่อไป เช่น ปลาแดก เป็นต้น นอกเหนือจากช่วงที่ไปขายสินค้าพอถึงช่วงทำนา ก็ออกไปทำนาส่วนการจับปลาก็ออกไปจับปลาเช่นเดียวกับครอบครัวอื่น

ในปี พ.ศ. 2498 ได้ไปซื้อรถยนต์ที่กรุงเทพมหานครเป็นรถจี๊ปทหาร เพื่อจะนำมาบรรทุกสินค้าต่าง ๆ และรับจ้างทั่วไป แต่ก็ยังเดินเรือขายสินค้าเช่นเดิม ในช่วงฤดูแล้งที่ไม่สามารถเดินเรือได้ ก็จะใช้รถยนต์บรรทุกสินค้าหรือออกไปรับจ้างทั่วไปแทน และเริ่มรับซื้อและปลูกปอไปขาย รถที่ซื้อมาก็ใช้ในการบรรทุกปอและรับจ้างบรรทุกข้าวบ้าง คำน้ำมันในตอนนั้นราคาดิตรละ 1 บาท ในปี พ.ศ. 2502 – 2503 ก็หยุดออกเดินเรือเพราะการคมนาคมทางบกสะดวกมากขึ้น ทำให้ต้องหยุดเดินเรือขายสินค้าและก็นำไม้จากเรือมาทำซानบ้าน (ส่วนหนึ่งของบ้านที่ต่อเติมออกไปเป็นที่สำหรับนั่งเล่น) และหลังจากซื้อรถ ปลูกและรับซื้อปอมาได้ 2 ปี ก็หยุดปลูกปอ หันมารับจ้างบรรทุกสินค้าและวิ่งรับจ้างทั่วไป รับซื้อและรับค่านายหน้าขายปอแทน รับซื้อปอมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2509 ก็ลองไปซื้อปลามายาที่จังหวัดอุบลราชธานี เคยนั่งรถไปดูปลาที่เขื่อนอุบลรัตน์แต่ปลาที่เขื่อนอุบลรัตน์มีน้อยจึงได้เดินทางไปซื้อปลาที่สระบุรี แล้วจ้างคนที่สระบุรีฆ่าและจากนั้นแล้วหมักด้วยเกลือแล้วนำขึ้นรถไฟขายมาเรื่อย ๆ จนมาถึงอำเภอกันทรารมณีก็นำขายหมดพอดี ทำอยู่ปีเดียวก็เลิกทำ และต่อมาในปี พ.ศ. 2510 ได้ขายรถให้กับเพื่อนที่เป็นพ่อค้าที่อำเภอกันทรารมณณ์ ในราคา 28,000 บาท แต่ก็รับซื้อข้าวและปอมาเรื่อย ๆ ถึงไม่มีรถแต่ก็เช่ารถคนอื่นแทน โดยจะนำข้าวและปอไปขายที่ตลาดจังหวัดอุบลราชธานี และรับซื้อมาเรื่อย ๆ จนอายุเริ่มมาก ในปี พ.ศ. 2521 ก็ซื้อโรงสีข้าวขนาดเล็กในราคา 30,000 บาท รับจ้างสีข้าว รับซื้อข้าว ปอและเลี้ยงหมู เมื่ออายุมากและภรรยาไม่สบายก็หยุดรับซื้อข้าวและปอ แต่ยังคงรับสีข้าวและเลี้ยงหมูเป็นรายได้ โดยให้ลูกสาวที่อยู่ด้วยเป็นคนทำแทน ในปี พ.ศ. 2540 ภรรยาได้เสียชีวิต ปัจจุบันอยู่บ้านกับลูกสาวคนที่ 6 และครอบครัว ส่วนลูกคนอื่นก็ทำงานรับราชการที่ต่างจังหวัด และทำงานบริษัทที่กรุงเทพมหานคร ปัจจุบันก็มีโรงสีขนาดเล็กรับสีข้าวและเลี้ยงหมูเป็นอาชีพเสริมร่วมกับทำไร่ ทำนาโดยมีลูกสาวและครอบครัวเป็นคนดูแล

วิถีชีวิตของคนที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่ในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี: กรณีศึกษาบ้านดอนแก้ว

หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่ จะมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เอื้อต่อการดำรงชีพมากกว่าทั้งหมู่บ้านปลูกข้าว หมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ และหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมเขื่อน ทั้งนี้เนื่องจากหมู่บ้านเหล่านี้สามารถปลูกข้าวได้ เพราะรัศมีโดยรอบห่างออกไปจากหมู่บ้านแต่ละแห่งก็จะมีแหล่งปลูกข้าวซึ่งมีลักษณะเป็นที่ดอนและน้ำไม่ท่วมถึงสามารถทำนาได้ ส่วนในหนองน้ำก็

สามารถจับปลาและนำมาบริโภคได้ตลอดทั้งปี ถึงแม้ว่าหมู่บ้านบางแห่งจะไม่สามารถปลูกข้าวได้ แต่หมู่บ้านหรือชุมชนใกล้เคียงที่ห่างออกไปไม่มากก็มีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรได้ไม่ลำบาก เพราะระยะทางระหว่างหมู่บ้านไม่ไกลกันมากนัก

ส่วนใหญ่วิถีชีวิตของคนในชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ นั้น จะมีลักษณะเช่นเดียวกับชุมชนปลูกข้าวในฤดูทำนา ซึ่งรวมถึงประเพณีวัฒนธรรมการปลูกข้าว การลงแรงปักดำ เกี้ยว นวด และนำข้าวขึ้นเล้าเช่นกัน อย่างไรก็ตามอาจจะมีบางหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ และอาศัยการทำนาโดยการหว่าน ซึ่งเมื่อถึงฤดูฝนก็จะทำการหว่านข้าวที่สามารถปรับตัวขึ้นลงกับระดับน้ำได้ เช่นบ้านดอนแก้วจะทำนา **ข้าวเจ้าลอย** เป็นต้น ซึ่งเริ่มทำมาประมาณ 50 ปี โดยคนที่เป็นนายฮ้อยค้าควายไปพบพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมจึงนำกลับมาปลูก การปลูกข้าวเจ้าลอยจะทำในเดือน 4 – 5 (มีนาคม – เมษายน) พันธุ์ข้าวเจ้าเหล่านี้คือข้าวปิ่นแก้ว ข้าวภูเขียว ข้าวจำปาทอง พบว่าข้าวจำปาทองจะมีคนนิยมบริโภคมากที่สุด แต่ข้าวภูเขียวจะให้ผลผลิตดีที่สุด โดยจะหว่านเมล็ดลงในที่นาโดยไม่มีการไถ ไม่มีการใส่ปุ๋ย และไม่ต้องดูแลรักษาใดๆและจะเริ่มเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน 12 – เดือนอ้าย (พฤศจิกายน – ธันวาคม) บางครั้ง อาจจะเลยไปจนถึงเดือนยี่ (มกราคม) ก็มี ซึ่งส่วนใหญ่จะทำนาข้าวเจ้าลอยนี้คนละประมาณ 10 ไร่ ได้ข้าวประมาณ 1,000 กระสอบ บางครั้งยังใส่ข้าวก็ยังมีไม่พอ สำหรับการทำนาข้าวเจ้าลอยนั้นเมื่อปลูกจะไม่มีการเลี้ยงตาแสด เมื่อถึงเวลาทำนาชนิดนี้จะบอกกล่าวเฉพาะเจ้านาเท่านั้นไม่มีพิธีการเลี้ยงเหมือนผีตาแสด ส่วนนาโคกที่บางคนในหมู่บ้านออกไปซื้อทำก็จะมีพิธีเลี้ยงผีตาแสดเช่นเดียวกับประเพณีของหมู่บ้านอื่น เนื่องจากหมู่บ้านดอนแก้วไม่มีป่าเพราะถูกถางจนหมด ดังนั้นในช่วงฤดูฝนจึงมีเฉพาะเห็ดปลวกเท่านั้นที่มีให้เก็บกินบ้าง ส่วนหน่อไม้ที่นำมาบริโภคก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากการปลูกข้าวแล้วคนในชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ยังมีการทำไร่ ทำสวน เช่น ปลูกมันแกว ในเดือนอ้าย (ธันวาคม) ข้าวโพดในเดือน 6 (พฤษภาคม) ส่วนในช่วงฤดูหนาวจะปลูกผัก เช่น พริก มะเขือ แตง ผักกาด และหอม เป็นต้น นอกจากนี้ยังทำสวนผลไม้ ได้แก่ มะม่วง น้อยหน่า กัลยารวมถึงการปลูกยาสูบ ฝ้าย ปอหรือป่าน สำหรับบริโภคและใช้ในครัวเรือนได้ตลอดปี และเมื่อว่างเว้นจากการทำนาก็จะเข้าไปดายหญ้าในสวนผัก ผลไม้ เลี้ยงวัว ควาย บริเวณรอบหมู่บ้าน และลงจับปลาในหนองน้ำที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน ในช่วงแรกของการตั้งหมู่บ้านส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านจะบริโภคปลาเป็นหลัก เมื่อถึงช่วงเวลาหาปลาก็จะออกไปเป็นกลุ่ม ร่วมกันจับได้ปลามากก็นำมากรังร่วมกัน ในช่วงปี พ.ศ. 2491 – 2492 การจับปลาในหมู่บ้านมักจะจับได้มากในช่วงน้ำแดง ราวเดือน 6 - 7 (พฤษภาคม – มิถุนายน) หลังจากฝนตกใหม่เนื่องจากปลามีการเดินทางขึ้นมาวางไข่ตามที่แตกต่างกัน ดังนั้นคนในหมู่บ้านจะออกไปจับปลากันเป็นจำนวนมาก ปลาที่จับได้จะถูกนำมากรังเป็นพวง ๆ ละ 5 ตัว ขายพวงละ 1 บาท โดยนำปลาใส่เรือพายข้ามน้ำไปขายที่ตลาด สำหรับการขายปลาที่ตลาดนั้น ในช่วงแรกมีหนังสือจากทางอำเภอให้เรียกประชุมผู้ใหญ่บ้าน เรื่องการค้าขายที่ตลาดโดยฝากผู้ใหญ่บ้านให้แจ้งลูกบ้านของตนให้

ทราบ ในตอนแรกไม่มีใครจะมีใครสนใจจะขายปลาเท่าใดนัก แต่พอเริ่มขายได้ก็มีมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ นอกจากนี้ส่วนที่เหลือจากการขายและบริโภคก็จะถนอมไว้บริโภคในฤดูทำนา หรือหากขาดแคลนข้าวก็จะนำไปแลกข้าวยังหมู่บ้านใกล้เคียง โดยจะนำปลาแดก ปลาแห้ง หาบไปแลกกับบ้านญาติพี่น้องเพราะบ้านดอนแก้วสามารถปลูกข้าวเจ้าได้เพียงอย่างเดียว แต่ไม่มีข้าวเหนียวกิน เนื่องจากสภาพแวดล้อมเอื้ออำนวยให้ปลูกข้าวเจ้าจึง จำต้องปลูกข้าวเจ้าซึ่งเวลาเอาปลาไปแลกข้าว ก็จะป่าวประกาศให้คนในหมู่บ้านนั้นๆ ทราบว่าเอาปลามาแลกข้าวและเอาเฉพาะข้าวเหนียวว่า “เอาปลามาแลกข้าวได้อ้อ! เอาเฉพาะข้าวเหนียว” เมื่อแลกข้าวได้ก็จะเอาข้าวไปสียังโรงสีก่อนที่จะหอบกลับบ้าน เมื่อไปแลกข้าวยังต่างหมู่บ้านก็จะได้เพื่อนใหม่เพิ่มขึ้น เมื่อถึงเวลาถึงงานเทศกาลหรืองานบุญก็จะเชิญเพื่อนเหล่านั้นมาร่วมงาน โดยจะให้มาพักที่บ้านของตน เมื่อเพื่อนมาร่วมงานก็จะเอามะพร้าว หมากพลู มาช่วยร่วมทำบุญด้วย ในส่วนของวิถีประจำวันนั้นจะพบว่าในช่วงเช้าตรู่ราวตี 3 – 4 จะตื่นขึ้นมาตำข้าว หุงหาอาหาร จากนั้นจะไปตักบาตรในช่วงเช้า จากนั้นจะออกไปทำงานและเมื่อกลับมาถึงในตอนเย็น แต่ถ้าไปทำนาข้าวเจ้าลยส่วนใหญ่ผู้ชายจะนอนที่นา ส่วนภรรยา ก็จะนำข้าวปลาอาหารไปส่ง หลังจากนั้นก็จะกลับมาตำข้าวหุงหาอาหารที่บ้าน

ในช่วงตอนเย็นเวลาประมาณ 5 โมงเย็นคนหนุ่มสาวจะไปอาบน้ำที่ท่าหน้าโดยหญิงสาวจะไปเป็นกลุ่ม ๆ น้ำที่ใช้ในหมู่บ้านไม่ค่อยขาดแคลนส่วนบ้านอื่นรอบนอกมีขาดแคลนบ้างดังนั้นคนในบ้านดอนแก้วจะอาบน้ำไปถวายพระหรือคนเฒ่าคนแก่ที่อยู่หมู่บ้านอื่น เช่น บ้านเชียงแหว ซึ่งไกลจากหมู่บ้านถึง 5 กิโลเมตร เป็นต้น เมื่อรับประทานข้าวเย็นเสร็จเรียบร้อยแล้วจะมีหนุ่มๆ มาจีบสาวที่บ้านดอนแก้ว ซึ่งสาว ๆ ก็จะนั่งเข็นด้ายอยู่กับบ้าน ชายหนุ่มบ้านอื่นจะเข้ามาจีบสาวจะต้องพายเรือเข้ามา ชายหนุ่มแต่ละหมู่บ้านจะมีเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น บ้านดงเมือง (ตัวเมืองกุมภวาปีในปัจจุบัน) จะเป่าแคนเข้ามา ชายหนุ่มบ้านดอนแก้วจะเป่าแคน บ้านพันดอนจะเล่น บักกิ้งกิบหรือกั๊กกับ สำหรับการมาจีบสาวในตอนเย็นนั้นใครที่เดินทางมาถึงก่อนจะได้เปรียบ และฝ่ายหญิงอาจเชื้อเชิญให้กินข้าวด้วย ในช่วงงานสงกรานต์จะมีการสาดน้ำและปะแป้ง นอกจากนี้ยังมีการละเล่นเช่นการจับหนอน (ชายจับหญิงจะเป็นหนอน ส่วนชายจับชายหรือหญิงจับหญิงไม่เป็นหนอน) ซี่ม้างเมือง ตีจับ สะบ้า เป็นต้น

ในช่วงเดือน 11 –12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) จะเป็นช่วงต้มเกลือในหมู่บ้านโดยจะขุดหลุมเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วเอาดินเหนียวมาทา เพื่อให้เรียบและเก็บน้ำได้ จากนั้นก็จะเอาไม้ไผ่เจาะรูและจะใช้กลบเป็นตัวกรองน้ำเกลือ จากนั้นก็จะไปกวาดเอาดินเอียดตามหน้าดินมาละลายด้วยน้ำหมักในหลุมที่เตรียมไว้ จากนั้นก็จะเปิดเอาเฉพาะน้ำเกลือไปต้มและเคี่ยวให้เหลือเฉพาะเกลือ แล้วนำมาใช้ประโยชน์ ส่วนไหนที่นำมาทำปลาแดกจะนำมาจากบ้านคอนสาย ซึ่งอยู่ไม่ไกลจาก หมู่บ้านนักโดยจะไปซื้อมาใช้ในช่วงเทศกาลที่จับปลาได้มาก¹¹

ประวัติชีวิตนายศูนย์ มุลขุนทด¹³ : กรณีศึกษาน้ำดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

เกิดที่บ้านหนองแวง อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ เมื่อปี พ.ศ. 2463 (ปัจจุบันอายุ 82 ปี) มีพี่น้องรวม 5 คน เป็นคนที่ 2 (ชาย 3 หญิง 2 คน) เดินทางมายังบ้านดอนแก้วเป็นกลุ่มที่ 2 โดยกลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่มาหาพื้นที่ทำกินเนื่องจากหมู่บ้านเดิมเกิดภัยแล้ง หลังจากนั้นกลุ่มแรกที่เดินทางมาได้เดินทางกลับบ้านและบอกว่าหนองหานอุดมสมบูรณ์ ปลูกปลาได้มาก จึงอพยพมากับครอบครัวและคนในหมู่บ้านซึ่งเดินทางเป็นขบวนเกวียนประมาณ 200 เล่ม ขณะมีอายุได้ 14 ปี เดินทางจากหมู่บ้านผ่านเมืองชัยภูมิ แก่งคล้อ มัญจาคีรี เลี้ยวเมืองขอนแก่น และเดินทางจนมาถึงบ้านพันดอนในปัจจุบัน จากนั้นจึงอพยพโดยการพายเรือมาหักธำรงทางพงที่เกาะบ้านดอนแก้วในปัจจุบัน เมื่อย้ายมานอกจากจะมีกลุ่มที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่บ้านดอนแก้วแล้วยังมีอีกส่วนหนึ่งตั้งบ้านอยู่บ้านพันดอน ดงเมือง บ้านสามขา บ้านโป่ง (อำเภอสรีธาตุ) ซึ่งปัจจุบันยังมีการติดต่อกันอยู่เมื่อเวลามีปัญหาหรืองานประเพณีต่าง ๆ ก็จะส่งข่าวไปบอกเพื่อให้มาร่วมงาน บางครั้งเมื่อขาดแคลนข้าวก็มีบางครั้งที่เขาปลาไปแลกข้าว แต่ส่วนใหญ่ญาติเหล่านี้จะเอาข้าวมาแลกปลาแดก ปลาต้ม ที่หมู่บ้านดอนแก้วมากกว่า

ก่อนเดินทางมายังบ้านดอนแก้ว (เกิด - อายุ 14 ปี) ที่บ้านเดิมนั้นประกอบอาชีพทำนา โดยมีลักษณะเป็นนาโคกอาศัยน้ำฝน และมักเกิดความแห้งแล้งเป็นประจำ ในขณะยังเด็กเมื่อตื่นขึ้นมาตอนเช้าตรู่ก็จะช่วยดำข้าว หาบน้ำ ซึ่งบ่อน้ำตื้นนั้นจะอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร ซึ่งมีหลายหมู่บ้านมาตักน้ำจากบ่อเดียวกัน เช่นบ้านเพชร บ้านปิ่น บ้านกุดตะราช ซึ่งไม่ค่อยมีปัญหาในการใช้น้ำโดยยึดหลักใครมาถึงบ่อน้ำก่อนก็จะได้น้ำก่อน เมื่อหาบน้ำมาถึงแล้วก็จะหุงข้าวโดยหมู่บ้านเดิมนี้จะนิยมบริโภคน้ำข้าวเจ้า เมื่อหุงหาอาหารเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะกินข้าวเช้า และห่อข้าวออกไปเลี้ยงวัว ควาย ส่วนพ่อแม่จะทำนา ในฤดูฝนจะไม่ขาดแคลนน้ำเนื่องจากสามารถตักน้ำตามไร่นามาดื่มกินได้ เพราะไม่มีปัญหามีน้ำท่วมขัง ส่วนการจับปลา กบ เขียด ก็จะจุดกระบองชี้ได้ที่ได้จากการไปเอายางของต้นชาด ต้นกุง มาทำ แล้วนำไปส่อง (ไต้) หาตามไร่นา หรือปักเบ็ดในที่นา ในช่วงเดือน 10 - 11 (กันยายน - ตุลาคม) ก็จะใส่ไซ ทำหลุมตักปลา เอาปลาอ่อน ทำ **ลีดักปลา** สำหรับที่ไร่นานั้นเดิมส่วนใหญ่เป็นป่าและไม่มีเรื่องกรรมสิทธิ์ ดังนั้นจึงสามารถจับจองที่ดินได้โดยง่าย การจับจองที่ดินบริเวณป่าและหักธำรงทางพจนเป็นที่นาเรียกว่า **"การข่าวนา"** ซึ่งเริ่มจากถางป่าเอาต้นไม้ขนาดใหญ่ออกก่อน เมื่อเข้าสู่เดือน 3 จะทำการจุดไฟเผาต้นไม้ที่ตัดและถางไว้ จากนั้นทำการปลูกพืชล้มลุก (เช่นพริก มะเขือ แตงไทย) ก่อน เมื่อที่ดินไม่มีต้นไม้ขึ้นแล้วก็จะทำคอกวัว ควาย บริเวณที่ดินที่ตัดและถางต้นไม้ ออกเพื่อให้วัว ควาย ได้ย่ำจนไม่มีต้นไม้ขึ้นได้อีกทั้งยังได้ปุ๋ยแก่ที่นาใหม่ด้วย แล้วจึงไถปลูก

ข้าว เติมในสมัยเด็กนั้นจะมี วัว ควาย ที่เป็นของครอบครัวประมาณ 30 ตัว การมีวัว ควาย แสดงถึงฐานะทางครอบครัว โดยครอบครัวไหนมีวัว ควาย มากแสดงว่ามีฐานะดี

นอกจากทำนาแล้วยังปลูกแตงโมซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้ขาย เมื่อแตงโมโตเต็มที่ก็จะบรรทุกใส่ เกวียนมาแจกญาติและเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ยังปลูกพริก มะเขือ และผักชนิดอื่นไว้กิน เนื่องจาก หมู่บ้านมีความแห้งแล้งและเป็นนาโคกจึงขาดแคลนปลารวมถึงปลาแดก ดังนั้นเมื่อต้องการปลา ก็จะไปแลกที่เมืองชัยภูมิ ซึ่งสมัยนั้นต้องเดินทางมาแลกปลา โดยทางเกวียนจากบ้านเหน็จณรงค์ มายังเมืองชัยภูมิเป็นเวลา 1 วัน และ 1 คืน ส่วนใหญ่เดินทางมาครั้งละ 4 – 5 คน โดยนำเอา พริก ข้าว หรือแตงโม มาแลกโดยเอาของเหล่านี้ไปให้ชาวบ้านที่หาปลาอยู่ริมแม่น้ำชี จากนั้น ชาวบ้านเหล่านี้ก็จะตัดปลาแดก แบ่งปลาแห้ง ปลาอย่างให้ในสัดส่วนที่เหมาะสม

ในช่วงเดือน 6 (พฤษภาคม) จะมีการเลี้ยงปูตา ซึ่งของที่นำมาเลี้ยงได้แก่ไก่และเหล่า ขณะที่เลี้ยงจะกล่าวกับปูตาว่า “ให้ลูกหลานอยู่ดีมีแฮง ให้คุ้มครองอย่าให้ลูกหลานเจ็บป่วย” นอกจากนี้ยังกล่าวถึงแต่สิ่งดีและเป็นมงคล หลังจากเลี้ยงปูตาแล้วก็จะเริ่มทำนาในเดือน 6 (พฤษภาคม) โดยเริ่มจากการเลี้ยงตาปู (ตาแฮก) ก่อน โดยเลี้ยงไก่ ข้าว และขนมหวาน แต่ไม่มีเหล้า การปักดำนาจะปักดำต้นกล้าจำนวน 7 ต้น หน้าศาลตาแฮกก่อน หลังจากนั้นก็เกี่ยวข้าวที่ปลูกแล้ว จากนั้นจะนำขึ้นเก็บบนแล้วก็จะเลี้ยงตาแฮกอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะมีพิธีการ แบ่งข้าวกับตาแฮกโดยจะหักไม้เป็นรูปเกวียนจากนั้นจึงนำเอากลับไปแล้วกล่าวกับตาแฮกว่า “ตาแฮกนี่นะข้าวเกี่ยวหนึ่ง..สอง..สาม..สี่...” ซึ่งเป็นประเพณีที่จะต้องทำหลังฤดูเก็บเกี่ยว

เมื่อหมดฤดูทำนาก็จะออกไปหาปลาตามแหล่งน้ำเช่น ลำห้วยกระซุ ซึ่งไหลลงมาจาก ลำสนธิ อำเภอลำานารายณ์ ซึ่งต้องเดินทางข้ามภูเขาไปจับปลามากิน นอกจากนี้ยังไปหาของป่า เนื่องจากหมู่บ้านอยู่ติดกับภูเขา โดยพ่อและเพื่อนบ้านจะออกไปล่าเนื้อกวาง ฟาน ตะกรวด ไก่ป่า กับเพื่อนบ้านโดยจะทำหাঁงในป่า เมื่อยิงได้ก็จะช่วยกันหาปลามากมายหมู่บ้าน จากนั้นก็จะ ชำแหละแบ่งกัน โดยเนื้อที่ได้จะนำมาทำหม่าเนื้อ ทำส้มเนื้อ เนื้อแห้งจากเนื้อสัตว์ป่าที่ได้มา นอกจากนี้เมื่อถึงเดือน 5 – 6 (เมษายน – พฤษภาคม) ก็ขึ้นไปภูเขาเก็บผักหวาน เดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) ก็จะขึ้นไปเก็บหน่อไม้ เห็ด และดอกกระเจียว เป็นต้น

ในช่วงเด็กนั้นการเล่นและมหรสพก็มีการแสดงหมอลำกลอน ซึ่งคนในหมู่บ้านก็มีความ สามารถที่จะแสดงได้และบางส่วนอาจเดินทางมาจากต่างหมู่บ้านก็มี นอกจากหมอลำแล้วยังมี หนังตลก ซึ่งจะได้ชมการแสดงเหล่านี้ในช่วงงานบุญกฐิน บุญผะเหวด (เมื่อเดินทางมายังบ้าน ดอนแก้ว ซึ่งมีต้นกล้วยในหมู่บ้านอยู่มากบางปีก็จะมีหนังตลกเดินทางมาแสดงเพื่อขอกล้วยไป กินไปขาย โดยสมัยนั้นก็จะตัดกล้วยไปให้เจ้าของหนังคนละ 1 – 2 เครือ) ในฤดูแล้งบางคนใน หมู่บ้านก็จะมีการเล่นการพนันซึ่งส่วนใหญ่คือการเล่นโบก ส่วนการเล่นไพ่และไฮโลจึงเกิดตาม

มาทีหลัง ในสมัยนั้นการเล่นการพนันจะใช้เงินสตางค์เล่นโดยจะเล่นกันครั้งละ 1 – 5 สตางค์ ไปจนกระทั่งถึง 25 สตางค์ก็มี

หลังจากอพยพมาอยู่บ้านดอนแก้ว (อายุ 14 ปี) เมื่อเดินทางมาถึงหนองหานครั้งแรก ยังไม่ได้เข้ามายังเกาะบ้านดอนแก้วแต่ไปพักอาศัยอยู่ที่เมืองเก่า (ตำบลพันดอนในปัจจุบัน) จากนั้นจึงเข้ามาสำรวจเกาะบ้านดอนแก้ว ซึ่งต้องพายเรือเข้ามาเพราะไม่มีทางเดินเท้าและลักษณะภูมิประเทศเป็นเกาะ เมื่อเข้ามาครั้งแรกก็เข้ามาทางป่าต้นกระเบาประมาณ 10 ไร่ ทางทิศตะวันออกของเกาะจากนั้นพ่อแม่ก็ปลูกบ้านในพื้นที่ดังกล่าว ส่วนน้ำจะกลับคืนบ้านเก่าจึงแลกที่ดินกับวัวและเกวียนกันแล้วครอบครัวจึงย้ายมาอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ลักษณะโดยทั่วไปของเกาะ จะเป็นป่ากระเบา มีทั้งลิง ค่างควา และฟานจำนวนมาก เมื่อถางป่าออกก็จะปลูกพริก มะเขือ แตง ถั่ว มะม่วง ขนุน มะพร้าว เป็นต้น ในช่วงเดือน 3 – 4 (กุมภาพันธ์ – มีนาคม) ก็จะออกไปได้แมงจิ้งหรีด ซึ่งเป็นช่วงที่มีใบไม้อ่อน ในเดือน 6 (พฤษภาคม) มะม่วงและขนุนจะสุก ส่วนน้อยหน่าและหมากจันทร์จะสุกในช่วงเดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) การทำนาจะทำฝั่งตรงข้ามของเกาะหมู่บ้าน ในช่วงเดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) จะเก็บเห็ดปลวกตามป่าในหมู่บ้านส่วนเห็ดชนิดอื่นไม่มีเนื่องจากไม่มีป่า นอกจากนี้ในช่วงเดือน 5 – 6 (เมษายน – พฤษภาคม) เมื่อฝน เริ่มตก ซึ่งเริ่มมีหนองน้ำขึ้นมาให้เก็บกิน (แต่ปัจจุบันป่าไม้ไม่ได้หมดไปแล้วเนื่องจากมีการตัดเอาไปทำบ่อล่อปลาหมด เหลือแต่หนองน้ำไผ่ที่ปลูกขึ้นใหม่) ลักษณะการจัดเรียงตัวของบ้านเรือนจะตั้งอยู่ริมเกาะ ส่วนอำเภอกุมภวาปีในปัจจุบันยังไม่มีมีการก่อตั้งต่อมา หลวงวินยจึงได้ย้ายคนจากเมืองเก่ามาตั้งเป็นอำเภอกุมภวาปี (สมัยตั้งครั้งแรกเรียกว่าดงเมือง) เมื่อมีการถางป่าปลูกอ้อย และปลูกปอ ในป่าของหมู่บ้านสัตว์ป่าทั้งหมดก็หายไปยกเว้นลิงที่อพยพมาอยู่ที่ดงเมือง (กุมภวาปีในปัจจุบัน)

ในช่วงก่อนเข้าเรียนหนังสือในช่วงฤดูทำนาก็จะออกจับลูกปลา โดยถ่อเรือไปเมื่อพบบึงก็จะใช้สวิงตักมาประกอบอาหาร เนื่องจากช่วงนั้นมีลูกปลามาก แล้วนำมาทำปลาจ่อม นอกจากนี้ยังใส่เบ็ด ใส่ลอบ และฉมวก จับปลา หลังจากนั้นก็เข้าสู่ช่วงน้ำหลากในเดือน 8 – 9 (กรกฎาคม – สิงหาคม) ก็จะไปทอดแห ตามห้วยหรือคลอง หรือหนองหาน โดยมักจะชอบไปทอดแหเอาปลาชะโด เมื่อเข้าสู่เดือน 11 – 12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) จึงเข้าสู่ช่วงปลาลงโดยปลาจะลงจากที่นา และตามห้วยมายังหนองหาน พบว่าในช่วงน้ำลงจะจับปลาได้มาก การจับจะใส่ลอบ ชูต กานปลา ทอดแห ใส่เบ็ด (แต่ปลาไม่ค่อยกินเบ็ด) ในช่วงนี้จะปลูกผักตามห้วยและริมฝั่งหนองน้ำเป็นจำนวนมาก เมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งก็จะออกทอดแหในหนองหาน ลักษณะการอยู่ร่วมกันของคนในหมู่บ้าน จะเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพิงกัน เมื่อจับปลามาได้มากก็จะนำมาทำส้มปลา ปลาแดก ปลาแห้ง ปลาหย่าง เมื่อมีญาติพี่น้องมากก็จะแบ่งให้กลับไปกินที่บ้าน อีกทั้งปลาก็ขายไม่ได้ราคา เช่น ปลาช่อนตัวโตถ้าจะขายก็ได้ราคาแค่ 1 - 5 สตางค์ เป็นต้น เริ่มจับปลาขาย หลังจากช่วงจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วเรียบร้อยคือหลังจากมีตลาดเกิดขึ้น

ในช่วงนี้ก็มีการค้าขายวัว ควาย ซึ่งก็ได้มีโอกาสเดินทางไปกับขบวนค้าวัว ควาย กับพ่อ โดยจะไปขายที่จังหวัดสระบุรีและลพบุรี ขณะที่เดินทางไปนั้นจะทำการต้อนวัวไปเป็นกลุ่ม โดยจะมีขบวนเกวียนเดินนำหน้าโดยจะบรรทุกข้าวปลาอาหาร ส่วนเจ้าของวัวก็จะไล่ต้อนวัวของตนไปด้วย จำนวนคนที่ไปด้วยกันประมาณ 20 – 30 คน แต่ละคนจะมีวัว ควาย ประมาณ 15 – 20 ตัว เมื่อค้าก็จะหยุดพักหุงหาอาหาร โดยจะปักหลักผูก วัว ควาย ไว้ตรงกลาง ส่วนคนจะดูแลวัว ควาย อยู่รอบนอก

เริ่มเข้าโรงเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เมื่ออายุ 16 ปี (พ.ศ. 2479) ซึ่งโรงเรียนต้องย้ายหลายแห่ง จนเมื่ออายุ 20 ปี ก็จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ช่วงที่เรียนเนื่องจากอายุค่อนข้างมาก บางครั้งก็มีการชกมวย สอนมวยภายในโรงเรียน ช่วงนี้มีการเสียเงินค่าหัว (เสียหัว) ให้แก่ทางราชการทุกปีคนละ 2 บาท ถ้าหากไม่เสียเงินค่าหัวให้แก่ทางราชการก็ต้องไปใช้แรงงานโดยการไปขุดดิน เป็นเวลา 9 – 10 วัน คิดเป็นเงินหลาละ 10 สตางค์ ถ้าหากทางราชการต้องการแรงงานก็จะมีการเกณฑ์คนไปช่วยงานซึ่งเป็นการขอแรงกันได้

เมื่ออายุ 21 ปี (พ.ศ. 2484) ก็อุปสมบทเป็นพระ โดยไปอุปสมบทที่เมืองเก่าเพราะที่บ้านดอนแกวยังไม่มีวัดและพระอุปัชฌาย์ บวชได้ 2 พรรษาจึงลาสิกขาแล้วจึงแต่งงานในปีเดียวกัน เมื่อแต่งงานก็มีลูกทั้งหมด 8 คน คนแรกเกิดหลังจากแต่งงาน 1 ปี และทุกคนจะห่างกัน 2 ปี ในสมัยนั้นคนที่มีลูกมาก (10 คนขึ้นไป) จะได้รับเงินเดือนด้วย นอกจากนี้ในช่วงเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็จะมีการปลูกฝ้าย ในสมัยนั้นจะมีประเพณีการลงช่วง เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นโดยคนหนุ่มจะไปจีบสาวซึ่งจะนั่งเข็นด้ายอยู่รอบกองไฟ ซึ่งจะมีประเพณีนี้ในช่วงฤดูหนาวช่วงเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว นอกจากนี้ยังข้ามหมู่บ้านไปยังหมู่บ้านอื่น บางครั้งต้องพายเรือข้ามน้ำไป ส่วนในฤดูแล้งถ้าน้ำลดก็ต้องเดินข้ามน้ำไป นอกจากนี้ก็จะไปช่วยสาวดำข้าว ดำข้าวเม่า เป็นต้น โดยนำเอาข้าวที่กำลังออกรวงมาคว่ำ แล้วดำด้วยครกกระเดื่อง จากนั้นนำมาคั้นกับน้ำตาลและน้ำอ้อย

หลังแต่งงาน (พ.ศ. 2486) - ก็เริ่มทำมาหากินโดยแรกเริ่มคือจับปลาขาย และทำนา ส่วนใหญ่การจับปลาจะเป็นการจับโดยการนำเบ็ดไปปักตามริมน้ำและการใส่เบ็ดเผือก เหยื่อที่ใช้จะเป็นกบตัวขนาดเล็กจะได้ปลาตะไคร้ตัวขนาดใหญ่จำนวนมาก โดยการปักเบ็ดจะนิยมทำในช่วงเดือน 8 – 9 (กรกฎาคม – สิงหาคม) ส่วนการทอดแหจะทำช่วงหลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยปลาที่จับได้และนำไปขายซึ่งปลาส่วนใหญ่จะเป็นปลาวอก ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาชะโด ปลาดอง ซึ่งวิธีการขายจะเป็นการพานปลา กล่าวคือตกลงราคากันโดยไม่มี การชั่งน้ำหนัก เช่น “ปลาตัวนี้เจ้าจะขายตัวละเท่าใดให้ว้ามา..แล้วคนขายก็จะบอกว่าราคาตัวละเท่าไรเมื่อตกลงกันได้แล้วก็จ่ายเงิน” เป็นต้น ในสมัยก่อนไม่นิยมออกจับปลาในตอนกลางคืน แต่ต่อมาเมื่อต้องจับปลาไปขายในตลาดมากขึ้นก็จะจับได้ (กระบองที่ทาด้วยยางของต้นยางใหญ่ที่ขึ้นในเกาะหรือเอามาจากแหล่งอื่น) ออกไปส่องปลาในตอนกลางคืนเมื่อพบก็จะใช้

เหล็กแหลมแทง โดยจะเอากระบองที่จุดไฟมัดใส่หัวเรือและพายออกไปหาปลาในหนองหาน บางครั้งจะมีคนจากหมู่บ้านอื่นเอาข้าวมาแลกปลาแดก และผลไม้ในหมู่บ้านโดยปลาแดก 2 กิโลกรัม จะแลกกับข้าวได้ประมาณ 12 กิโลกรัม

ในช่วงหลังแต่งงานใหม่นี้หลังฤดูทำนา จะออกจับปลาขายร่วมกับเลียงเป็ด และขายไข่ ซึ่งไข่ที่ได้นั้นบางครั้งได้เดินทางไปขายถึงจังหวัดอุดรธานี แต่เนื่องจากไม่ชอบหาปลา พออายุ 40 ปี (พ.ศ. 2503) ก็เริ่มประกอบอาชีพค้าวัว ควาย โดยออกเดินทางไปซื้อวัว ควายตาม หมู่บ้านข้างนอกแล้วนำมาผูกไว้ที่หมู่บ้านข้างนอกเกาะ แล้วจะมีคนจากหมู่บ้านอื่นมารับซื้อ นอกจากนี้ยังซื้อเป็ดให้คนในหมู่บ้านเลี้ยงแล้วรับซื้อไข่คืน ไร่ส่วนใหญ่ที่ใช้เลี้ยงเป็ดนั้นได้มาจากการดำข้าว หรือบางครั้งก็ไปซื้อจากโรงสีข้างนอกหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ. 2495 - 2503 ได้ทำการปลูกยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียร์ สำหรับขาย ซึ่งได้ปลูกต่อมาหลายปีจนไม่มีคนมารับซื้อจึงเลิกปลูกไป โดยเจ็กอุ้งจะขายเมล็ดให้หลังจากปลูกแล้วก็นำมาชอย จากนั้นนำไปตาก 1 แดด แล้วเจ็กกลุ่มดั่งกล่าวก็จะเข้ามาซื้อโดยจะขายให้กิโลกรัมละ 100 บาท

ในปี พ.ศ. 2510 จึงเริ่มปลูกปอหลังจากที่ตัดปอแล้วก็จะนำไปแช่น้ำ ริมน้ำหนองหาน โดยจ้างแรงงานลอกปอ 10 มัด ราคา 1 บาท ในการทำหลังจากได้เส้นใยแล้วก็จะบรรจุทุ่ใส่เรือไปขายให้แก่เจ็กในตลาดกุมภวาปี ซึ่งแรก ๆ นั้นขายในราคากิโลกรัมละ 2.10 บาท ซึ่งช่วงแรกปลูกได้ผลผลิตมากเนื่องจากดินปลูกเป็นดินดี ปีแรกได้เงินจึงนำไปซื้อที่นาโคกบริเวณบ้านพันดอน ปลูกข้าวเหนียวจำนวน 31 ไร่ ในราคา 10,000 บาท ส่วนที่นาสำหรับปลูกข้าวเจ้าลอยในบริเวณริมหนองหานนั้นมีประมาณ 40 ไร่ (ต่อมาที่นาทั้งหมดได้แบ่งให้ลูกทุกคนและแต่ละคนได้ขายไปหมดแล้ว)

หลังจากนั้นจึงหันมาปลูกอ้อย (พ.ศ. 2515) โดยปลูกประมาณ 10 ไร่ ในเกาะหมู่บ้านพันดอนแก้ว จะมีเจ้าของโรงงานหีบอ้อยมาเข็นเอาอ้อยที่สวนซึ่งตัดไว้เรียบร้อยแล้วไปหีบเอาน้ำอ้อยโดยมีโรงงานหีบอ้อยในหมู่บ้านจำนวน 4 โรง หลังจากทำการหีบให้ได้น้ำอ้อยจากนั้นก็จะนำน้ำอ้อยไปส่งยังโรงงานทำน้ำตาลในตัวอำเภอกุมภวาปี ในช่วงที่ปลูกอ้อยนั้นซื้อขายในราคาตันละ 400 – 500 บาท สำหรับการตัดอ้อยนั้นได้จ้างคนช่วยงานด้วย ต่อมาเมื่อดินจืดก็เลิกปลูกสำหรับคนจีนที่มาอยู่ที่กุมภวาปีกลุ่มแรกๆ จะมีฐานะร่ำรวยตาทั่วไป เช่น มาทำอาชีพส่งจดหมาย (เจ็กหมี) เจ็กหาร้านไทยสวัสดิ์ (โรงงานอ้อย) เจ็กทองอินทร์ (โรงงานอ้อย) เจ็กแหล่ (โรงงานอ้อย) เทียมอู่ (โรงงานอ้อย) เป็นต้น

ในช่วงอายุ 40 – 50 ปี (พ.ศ. 2502 – 2512) ก็ได้ออกไปซื้อวัว ควาย ขาย โดยจะไปตามหมู่บ้านข้างนอกก็จะถามว่า “จะมีใครขายควายบ้าง เขาก็จะบอกควายคนนั้น คนนี้ก็จะขาย

ถ้าชอบก็จะซื้อ” แล้วนำมาผูกไว้ที่หมู่บ้านโดยได้กำไรตัวละ 100 – 200 บาท หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2520 เริ่มปลูกมันสำปะหลังแต่ไม่มากเนื่องจากแบ่งที่ดินให้ลูกไปหมดแล้ว

ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุดอนแก้ว เมื่อเข้ามายังเกาะบ้านดอนแก้วและได้ทางป่าจนไปถึงด้านทิศตะวันออกของเกาะก็ได้พบกับพระธาตุดอนแก้ว ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับในปัจจุบันและมีสิมมุงด้วยหญ้าอยู่ทางทิศเหนือของพระธาตุต่อมาได้ไถออก เมื่อเข้าไปพบพระธาตุครั้งแรกก็พบหนังสือหินจารึกว่า **“จารย์ครูอุ้มคนเมืองอุบลราชธานีเป็นคนมาสร้างไว้”** หลังจากนั้นก็มีพระมาจากที่อื่นมาเริ่มประเพณีสงฆ์พระธาตุในเดือน 5 (เมษายน) โดยคนจากหมู่บ้านต่าง ๆ รอบหนองหานได้เข้ามาร่วมประเพณีนี้ เช่น บ้านโนนผา บ้านนาม่อง บ้านเชียงแหว บ้านดอนเงิน เมืองเก่า บ้านพันดอน เป็นต้น และรวมถึงป็นศูนย์รวมของอำเภอนี้ และคนจากแหล่งอื่นที่มีความศรัทธาด้วย ในงานฉลองพระธาตุนั้นจะมีการจัดหาอาหารเลี้ยงคนที่มาทำบุญ และเฉลิมฉลองงานด้วยมหรสพต่าง ๆ เช่น หมอลำกลอน (สมัยเริ่มแรก) แต่ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นหมอลำหมู่และภาพยนตร์ตามลำดับ นอกจากคนหมู่บ้านรอบหนองหานแล้ว กลุ่มคนจากท้องถิ่นที่ไปทำงานที่กรุงเทพมหานคร หรือจังหวัดอื่น เช่น จังหวัดระยอง เมื่อถึงฤดูก็จะกลับมาร่วมพิธีสงฆ์พระธาตุด้วย โดยจะรวบรวมเงินกันมาทำบุญ พระธาตุดอนแก้วถือได้ว่าเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพสักการะของคนในหมู่บ้าน เมื่อจะเดินทางไกลไปค้าขายยังต่างบ้านต่างเมือง หรือไปสอบแข่งขันก็จะมาไหว้ขอพร หรือแม้แต่จะออกไปจับปลาก็จะยกมือไหว้ให้คุ้มครองดูแล หรือถ้าหากเจ็บป่วยก็จะไปบนบานถ้าหายก็จะมาปิดทองเป็นการแก้บนก็มี ซึ่งการที่มีพระธาตุในหมู่บ้านทำให้ไม่มีผีป่วน

โดยทั่วไปคนจากหมู่บ้านดอนแก้วมักจะไม่มีเรื่องทะเลาะวิวาทเรื่องที่อยู่ทำกิน รวมถึงการหาปลากับหมู่บ้านอื่น แต่เมื่อน้ำแห้งแล้วพื้นที่ดินใต้น้ำซึ่งคนบ้านดอนแก้วนิยมทำบ่อล่อปลาไว้จะกลายเป็นกรรมสิทธิ์ของคนบ้านดอนแก้ว เมื่อซุดแล้วก็ตัดและลากเอาต้นไม้และหนามลงไปใส่ไว้บ่อปลาเพื่อเป็นที่อยู่ของปลา เมื่อถึงฤดูน้ำขึ้นน้ำก็จะท่วมบ่อปลาโดยในฤดูนั้นนั้น เจ้าของบ่อล่อปลาทุกคนจะอนุญาตให้ทุกคนทั้งนอกและในหมู่บ้านสามารถมาหาปลาในที่นั้นใครก็ได้ แต่เมื่อน้ำลดในช่วงเดือน 3 – 4 (กุมภาพันธ์ – มีนาคม) นั้นจะเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าของที่ดินใต้น้ำเท่านั้น หลังจากทำบ่อล่อปลาและจับปลาได้มากจึงมีผู้มาจับจองพื้นที่ดังกล่าวทำบ่อปลาบ้าง นอกจากนี้พื้นที่บริเวณที่นาปลูกข้าวเจ้าลอยของคนในหมู่บ้านน้ำก็จะมินาปลาเช่นเดียวกัน

ส่วนอาชีพอย่างอื่นนั้นจะมีบางครัวเรือนในหมู่บ้านออกไปรับจ้างปักดำนา เกี่ยวข้าว โดยจะมีรถมารับไปและตอนเย็นก็นำมาส่งยังหมู่บ้าน

ประเพณีงานบุญในหมู่บ้านดอนแก้ว ประเพณีและงานบุญในบ้านดอนแก้วมีดังนี้ เดือน 3 – 4 (กุมภาพันธ์ – มีนาคม) จะมีงานบุญผะเหวด โดยนอกจากจะทำบุญกันภายใน

หมู่บ้านแล้วยังได้ส่งบัตรเชิญไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ให้มาร่วมทำบุญด้วย โดยจะส่งหนังสือไปยังผู้ใหญ่บ้านต่าง ๆ ให้มาร่วมงาน ซึ่งทุกครั้งจะมีใบบอกบุญไปด้วย ในเดือน 6 (พฤษภาคม) ก็จะมีงานบุญบังไฟ เดือน 7 (มิถุนายน) มีบุญบวชก่อนเข้าพรรษานอกจากนี้ในช่วงเดือน 11 – 12 (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ก็มีประเพณีบุญแข่งเรือโดยนอกจากคนในหมู่บ้านระแวกรอบหนองหานแล้วยังมีเรือเดินทางมาจากจังหวัดหนองคายมาร่วมแข่งด้วย ในหมู่บ้านดอนแก้วจะมีเรือแข่ง 2 ลำ เป็นเรือสำหรับหญิงและชายอย่างละ 1 ลำ เมื่อถึงฤดูการแข่งขันจะส่งลูกหลานไปเป็นฝีพายเรือช่วยกัน

โครงการโขง ชี มูล หลังจากมีโครงการโขง ชี มูล ที่มีการขุดลอกหนองหานบริเวณรอบหมู่บ้านแล้ว ไม่สามารถปลูกข้าวได้เนื่องจากนาถูกน้ำท่วมจนจมอยู่ใต้น้ำ ซึ่งแต่เดิมนั้นเมื่อถึงฤดูทำนาก็จะมีลอมข้าวอยู่เต็มไปหมด ข้าวที่ได้ก็จะมีอยู่เต็มเล้าปัจจุบันแล้วข้าวก็มีแต่ว่างเปล่าต้องซื้อข้าวกินทุกวัน โดยคนในหมู่บ้านจะออกจับปลาทุกวันแล้วนำไปขายที่ตลาด ทำให้ปลาในหนองหานซึ่งแต่เดิมมีมากลดลงบ้าง รวมทั้งชนิดพันธุ์ปลาก็เปลี่ยนไปซึ่งปลาที่หายไปเช่น ปลาเค้า ปลาอุย ปลาซิว เป็นต้น หลังจากโครงการโขง ชี มูล (พ.ศ. 2535) เกิดขึ้นลูกแต่ละคนที่ยังอยู่ในหมู่บ้านก็เริ่มจับปลาไปขายที่ตลาดกุมภวาปี นอกจากนี้ยังไปเป็นแม่ค้าขายผักปลา และผลไม้ในตลาด โดยเฉพาะขนุน มะม่วง กระท้อน และละมุด ส่วนของผลไม้ที่ปลูกในสวน หลังบ้านก็จะแบ่งให้ลูกแต่ละคนไปขายที่ตลาดในฤดูที่มีผลไม้แต่ละชนิดด้วย

อีตลีสอง: ปฏิทินความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมข้าว พุทธศาสนา ผี และพราหมณ์

ในรอบปีชาวอีสานซึ่งรวมทั้งคนในลุ่มแม่น้ำชีจะมีประเพณี ที่ได้รับการสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษในทุกเดือน เรียกกันโดยทั่วไปว่า “อีตลีสอง” ซึ่งคำว่าอีตลีสองหมายถึงประเพณีที่นิยมปฏิบัติสืบทอดกันมา อีตลีสองจะเริ่มในเดือนแรกเรียกว่า “เดือนอ้ายหรือเดือนหนึ่ง” ซึ่งตรงกับเดือนธันวาคมของทุกปีและจะดำเนินต่อเนื่องไปจนถึง “เดือนสิบสอง” ซึ่งก็จะตรงกับเดือนพฤศจิกายนของปีถัดไป

อีตเดือนอ้ายหรือเดือนหนึ่ง

เมื่อถึงเดือนอ้ายหรือเดือนหนึ่งซึ่งเป็นช่วงว่างเว้นจากการดูแลข้าวในนา ในช่วงเดือนนี้จะมีพิธีกรรมของพระสงฆ์คือ การเข้ากรรมหรือเข้าปริวาสกรรมซึ่งเป็นกิจตามวินัยของพระสงฆ์คือเมื่อพระสงฆ์ต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อใดข้อหนึ่งแล้วบอกพระสงฆ์ให้ทราบไว้ เมื่อถึงเดือนอ้ายจึงมาเข้ากรรม ตามวินัยสงฆ์นั้นมีอยู่ว่าเมื่อต้องอาบัติแล้ว ถ้าเป็นอาบัติเล็กน้อย ต้องปลงอาบัตินั้น ๆ เมื่อปลงอาบัติแล้วอาบัตินั้นก็ตกไป คือไม่เป็นบาปเป็นกรรม หากเป็นอาบัติหนัก

เช่น สังฆาภิเสส จะปลงทันทีไม่ได้ต้องเข้ากรรมคืออยู่ปริวาสกรรม อยู่มานัต (วินัยกรรม) และ อัมภาน (การทำให้กลับคืนเป็นผู้บริสุทธิ์ คือออกจากการอยู่กรรม) การเข้าปริวาสกรรมของ ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาภิเสสนั้นจะต้องเข้าปริวาสกรรม โดยสร้างผาม (ปะรำ) ในป่าสงวนหรือ บริเวณห่างไกลหมู่บ้านขึ้น เมื่ออยู่ปริวาสกรรมครบแล้วจึงจะเป็นผู้บริสุทธิ์เหมือนพระสงฆ์โดยทั่วไป

เมื่อพระสงฆ์ถือศีตเข้ากรรมหรือปริวาสกรรมดังกล่าวข้างต้น ญาติโยมทั้งผู้ปรารถนา จะทำบุญ ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ผู้เข้ากรรม ก็จะมาถวายปัจจัยสี่ เช่น สร้างกุฏิ ให้พระสงฆ์ เข้ากรรม ถวายอาหาร ตักน้ำให้พระสงฆ์ได้อาบ ต้ม กิน เป็นต้น เมื่อพระสงฆ์ออกจากการกรรมแล้ว ญาติโยมก็จะถวายทานหรือฟังเทศน์ ฟังธรรม รักษาศีล เจริญภาวนา นับว่าได้บุญยิ่งนัก¹

ศีตเดือนยี่หรือเดือนสอง

เดือนยี่หรือเดือนสองจะตรงกับช่วงที่เก็บ และ เกี่ยวข้าว ในรอบเดือนนี้ชาวนาอาจจะจัดทำบุญหรือพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวหลายอย่างอันเป็นจารีตที่กระทำสืบเนื่องกันมาดังนี้คือ

บุญคุณลาน

เป็นพิธีบุญที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จากนั้นนำมานวดที่ลานนวดข้าว โดยจะนำเอามัดข้าวมารวมกองกันให้สูงอย่างเป็นระเบียบ เรียกว่า “คุณลาน” ซึ่งเป็นการใช้ลานข้าวสำหรับเป็นสถานที่ทำบุญ ด้วยการเชิญญาติพี่น้องให้มาทำบุญร่วมกัน โดยการนิมนต์พระสงฆ์ มาเจริญพระพุทธมนต์ ซึ่งด้ายสายสิญจน์รอบกองข้าว เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว จึงถวายอาหารบิณฑบาต จากนั้นจึงเลี้ยงญาติมิตร พระสงฆ์อนุโมทนา ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ให้แก่ญาติมิตร ผู้มาร่วมพิธี ตลอดจนนำไปประพรมลานข้าว นา วัว ควาย เจ้าของนาเพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป

บางแห่งอาจจะนำหมอขวัญมาทำพิธีทางพราหมณ์หลังจากพิธีสงฆ์เสร็จแล้ว เนื้อความคำสวดสู่ขวัญนั้นจะกล่าวขอโทษแม่โพสพที่ตนทำล่วงเกินเมล็ดข้าว โดยใช้ควายเหยียบย่ำบนลานนวดข้าว ขอให้แม่โพสพมาอยู่เป็นขวัญในลานข้าวต่อไป¹

บุญกุ่มข้าวใหญ่

จะเป็นพิธีบุญที่ชาวนานำข้าวเปลือกมากองรวมกัน หลังจากตีข้าวให้หลุดออกจากรวงข้าวแล้ว เรียกว่า “กุ่ม” (หมายถึงสุมกองรวมกันเป็นพะเนิน) โดยพิธีนี้จะเป็นพิธีกรรมรวมกลุ่มที่ชาวนานำเอาข้าวมากองรวมกันตามมีตามเกิด เรียกว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่” โดยทุกระแวงเรือนจะหอบข้าวมากองรวมกันที่ศาลากลางบ้านหรือศาลาโรงธรรม กลางคืนจะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ รับประทานอาหาร ฟังเทศน์ ในการเทศน์นั้นพระสงฆ์จะยกเอาอานิสงส์ผลแห่งการรู้

บุญคุณข้าวเป็นนิทัศน์อุทาหรณ์ให้ชาวบ้านได้ระดับสติปัญญาอยู่เสมอ จากนั้นอาจมีมหรพสมโภช ตอนเช้ามีการถวายภัตตาหาร พระสงฆ์ แล้วถวายข้าวเปลือกให้เป็นสมบัติของวัด การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่นี้ชาวบ้านถือว่าได้บุญกุศลมากจึงนิยมทำกันเกือบทุกหมู่บ้าน¹

อีตเดือนสาม

เดือนสามเป็นเดือนที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวและนำขึ้นไปเก็บบนยังฉางเรียบร้อยแล้ว พิธีทำบุญในเดือนนี้ที่ผ่านมา ต่างเป็นบุญข้าวเปลือกทั้งสิ้น (บุญคุณลาน บุญกุ่มข้าวใหญ่) บุญของเดือนสามจึงเป็นเดือนของข้าวสุกที่เรียกว่า “บุญข้าวจี” ซึ่งข้าวจีคือข้าวที่นึ่งสุกแล้ว นำมาปั้นเป็นก้อนขนาดเท่าไข่เป็ดหรือกำมือ เสียบไม้ย่างไฟให้สุกจนเกรียม ทาด้วยไข่ บ้างก็เอาน้ำตาลก่อนยัด เข้าไปไว้ข้างในด้วย แล้วนำไปถวายพระภิกษุสามเณรซึ่งถือว่าได้บุญมาก

ในการทำบุญข้าวจีนั้นจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรมาพร้อมกันที่ศาลาโรงธรรม จากนั้นอาราธนาศีล พระภิกษุสามเณรสวดมนต์เสร็จแล้วอนุโมทนา อาจมีการเทศน์ฉลองข้าวจีเทศน์หนังสือต่าง ๆ ตลอดวัน ในการเทศน์ฉลองข้าวจีนั้นพระสงฆ์มักจะยกเอาอานิสงส์แห่งทานข้าวจีที่นางปุลณทาสีในสมัยพุทธกาลที่ทานข้าวจีให้พระพุทธเจ้า และได้ฟังพระเทศนาจากพระพุทธเจ้าจนบรรลุโสดาบันเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา¹

อีตเดือนสี่

เดือนสี่เป็นเดือนฟังเทศน์มหาชาติ หรือบุญผะเหวดคือฟังเทศน์เรื่องพระพุทธเจ้าในคราวที่พระองค์เกิดเป็นพระเวสสันดร ความเชื่อเกี่ยวกับพระเวสสันดรนี้ มีกล่าวไว้ในหนังสือมัลลยหิม่มัลลยแสนว่า ครั้งหนึ่งพระมัลลยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ไปพบพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ซึ่งจะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เมื่อพระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ได้ทราบข่าวชาวเมืองมนุษย์เมื่อตายแล้วอยากมาเกิดใหม่ในศาสนาของท่านจะอย่างไร พระองค์จึงสั่งไปกับพระมัลลยว่า ถ้าผู้ใดต้องการเกิดในศาสนาของท่าน อย่าฆ่าตีพ่อแม่ สมณะ พราหมณาจารย์ อย่าทำลายพระพุทธ อย่ายุ่งให้พระสงฆ์แตกแยกกัน ให้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรให้จบภายในวันเดียวกัน จะได้เกิดในศาสนาของพระองค์ ครั้นพระมัลลยได้ฟังเช่นนั้นเมื่อกลับลงมาจึงได้เล่าให้ชาวเมืองมนุษย์ฟัง ชาวเมืองได้ฟังพระมัลลยพูดเช่นนั้นก็พากันประพฤติปฏิบัติตาม และให้ฟังเทศน์มหาชาติให้จบภายในวันเดียว ดังนั้นบุญมหาชาติจึงเป็นประเพณีประจำปี และนิยมทำติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อถึงเดือนสี่ชาวบ้านจะพากันทำบุญผะเหวดในมื่อโฮม (วันสุกดิบ) ผู้เฒ่าผู้แก่จะจัดเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ภูบเทียน เป็นต้น มารวมกันที่ศาลาโรงธรรม ดอกไม้ภูบเทียนแต่ละอย่างจัดให้ครบพันธุ์เรียกว่า “บูชาคาถาพัน” ซึ่งในเครื่องสักการะก็จะมีข้าวเหนียวสุก 1000 ก้อนรวมอยู่ด้วย การเทศน์มหาชาตินั้น จะเทศน์ต่อกันไปตั้งแต่ต้นจนจบอาจใช้เวลานาน โดย

เริ่มตั้งแต่ตี 4 จนถึง 4 ทุ่มเศษก็มี ทั้งนี้เพื่อให้จบภายในวันเดียวให้เป็นไปตามที่พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ส่งมากับพระมาลัยนั้น พระภิกษุที่เทศน์แต่ละกัณฑ์นั้นจะมีเจ้าภาพถวายจตุปัจจัยประจำแต่ละกัณฑ์ด้วย¹

ฮิตเดือนห้า

เดือนห้าเป็นเดือนเริ่มต้นใหม่ของไทยโบราณที่เรียกว่าสงกรานต์ ที่มีอากาศร้อนจึงทำ “บุญสงน้ำ” ซึ่งสิ่งที่จะทำการสงน้ำนั้นประกอบด้วย สงน้ำพระพุทธรูป สงน้ำพระสงฆ์ สงน้ำผู้ใหญ่ และสงน้ำเครื่องค้ำของคุณ

สงน้ำพระพุทธรูป

เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 พระสงฆ์จะเอาพระพุทธรูปมาขัดสี ในช่วงบ่ายพระสงฆ์จะตีกลองโหม (รวม) ญาติโยมพากันน่าน้ำอบน้ำหอมมารวมกันที่ศาลาโรงธรรม หัวหน้าหมู่บ้านจะพากันไหว้พระและทำพิธีสู่ขวัญพระพุทธรูป สู่ขวัญเสร็จแล้วจะเอาน้ำอบ น้ำหอมสงพระพุทธรูป สถานที่ตั้งพระพุทธรูปไว้นี้จะปลูกเป็นโรงเรียกว่า “หอสง” หรือจะตั้งไว้ที่แท่นพระที่ศาลาโรงธรรมก็ได้ เมื่อถึงเดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ ญาติโยมจะมาทำพิธีเอาพระพุทธรูปขึ้นไว้ที่เดิม การมารวมกันในวันนี้ทุกคนจะเตรียมภัตตาหารมาถวายพระด้วย เมื่อเลี้ยงเสร็จแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญสงฆ์ หลังจากนั้นก็จะมีการเอาน้ำอบน้ำหอมสงพระพุทธรูปและพระสงฆ์ จึงเอาพระพุทธรูปไปไว้ที่เดิม

สงน้ำผู้ใหญ่

ในช่วงวันสงกรานต์ในช่วงเดือนห้าจะมีการสงน้ำ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู และขอความเป็นสิริมงคล เป็นการบำรุงขวัญท่านให้อายุยืนนาน

สงน้ำเครื่องค้ำของคุณ

คุณ เขา นอ งา ตะกรุด คาถา ยันต์ หรือเครื่องรางของขลังป้องกันภูติผีปีศาจ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ถือว่าเป็นเครื่องค้ำของคุณของเป็นสิริมงคล เมื่อถึงเทศกาลเดือนห้าจึงมีการนำสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้มารดน้ำหอม

สาดน้ำ

การสงน้ำของชาวอีสานแต่เดิมได้เปลี่ยนมาเป็นการสาดน้ำ ซึ่งแต่เดิมมีการสาดกันเป็นเวลา 1 เดือน คือตั้งแต่ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 แต่ในปัจจุบันเหลือเพียง 3 วัน คือวันที่ 13 - 14 - 15 เมษายนของทุกปี และเปลี่ยนชื่อจากฮิตมาเป็นตรุษสงกรานต์¹

ฮีดเดือนหก

เดือนหกปกติเป็นเดือนที่ฝนเริ่มตก ชาวไร่ชาวนาก็จะเตรียมทำไร่ทำนา หากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวพื้นเมืองอีสานเชื่อว่า เนื่องจากวัสสารเทวดา (เทวดาแห่งฝน) หรือเรียกว่า “พระยาแถน” ไม่บันดาลให้ฝนตกมายังโลกมนุษย์ เพื่อที่จะมีน้ำฝนในการทำนา มนุษย์ต้องแต่งเครื่องบูชาคือ “บั้งไฟ” ไปบูชาวัสสารเทวดา ผู้ชอบการบูชาด้วยไฟ เพื่อท่านจะได้บันดาลให้ฝนตกมายังโลกมนุษย์ ฮีดเดือนหกหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บุญบั้งไฟ”

การทำบุญจะทำในวัน “โฮม” (รวม) บรรดาพระสงฆ์จากวัดต่าง ๆ ที่บ้านเจ้าภาพนิมนต์ไว้จะมารวมกันที่ประรำพิธีในวัด พวกญาติโยมผู้เฒ่าผู้แก่จะพากันทำบุญเลี้ยงพระเช้าและถวายเพล หากมีการบวชก็จะนำกองบวชไปด้วย ในตอนบ่ายทางวัดก็จะมีการตักถ้องโฮม ให้ประชาชนนำบั้งไฟมารวมกันที่วัด แล้วจึงมีการแห่บั้งไฟ¹

ฮีดเดือนเจ็ด

เดือนเจ็ดเป็นเดือนที่คนโบราณสร้างฮีดไว้เพื่อชำระล้างจิตใจให้ใสสะอาด และไม่ให้อุบัติปีศาจเข้ามาคลุ้มคลั่ง จึงมักเรียกบุญเดือนเจ็ดว่า “บุญชำระ” หรือบุญเบิกบ้านหรือบุญกลางบ้านชาวบ้านจะมารวมตัวกันทำบุญที่ศาลหลักบ้าน ส่วนใหญ่จะอยู่กลางบ้าน โดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เย็นผูกสายสิญจน์รอบหมู่บ้านและทำประรำพิธี รุ่งเช้าทำบุญตักบาตร และนิมนต์พระภิกษุจะนำน้ำมนต์ประพรมไปทั่วทุกหลังคาเรือน

นอกจากนี้ในเดือนเจ็ดยังเป็น ช่วงเดือนที่มีการไหว้ “ผีปู้ตา” ซึ่งเป็นสิ่งเคารพที่มีความสำคัญต่อคนในลุ่มแม่น้ำชีเป็นอย่างมาก ซึ่งส่วนใหญ่ผีที่ถูกนับถือเหล่านี้จะเป็นคนเฒ่าคนแก่ที่ลูกหลานในหมู่บ้านนับถือ เมื่อตายไปแล้วลูกหลานก็ยังนับถือ จึงปลุกหอ ปลุกเรือนให้อยู่ในป่าหรือจุดใดจุดหนึ่งในหมู่บ้าน ผู้ที่จะทำหน้าที่สื่อสารกับผีปู้ตา คือ “เฒ่าจ้ำ” ซึ่งเป็นคนที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ถ้าหากชาวบ้านจะบนบานหรือปู้ตามีความประสงค์อะไรก็จะมาบอกให้เฒ่าจ้ำติดต่อหรือปู้ตาจะส่งผ่านเฒ่าจ้ำ เมื่อผู้บนบานได้ตามที่ประสงค์แล้ว ผู้บนบานจะนำเครื่องคาย (ของบูชาพลีกรรม) มาแก้บน เมื่อถึงเดือนเจ็ดลูกหลานภายในบ้านจะทำพิธีเลี้ยงปู้ตา คือปลุกผามหรือประรำขึ้นบริเวณตูบ (ศาล) ปู้ตา ชาวบ้านทุกคนมีข้าวปลาอาหารอะไรก็จัดมา พร้อมกับเลี้ยงปู้ตา เสร็จจากเลี้ยงปู้ตาแล้วก็เลี้ยงกันเองตามธรรมเนียม¹

ฮีดเดือนแปด

เดือนแปดเป็นเดือนที่มีความสำคัญทางพุทธศาสนา เมื่อถึงเดือนแปดขึ้น 14 หรือ 15 ค่ำ พระสงฆ์จะเตรียมเข้าพรรษา คือปิดกวาดเสนาเสนาะ และชักกุฏิวร เป็นต้น ส่วนญาติโยมก็จะจัดหาตุ๋นปัจจัยไทยทาน เครื่องใช้ของสอยและสิ่งจำเป็นของพระสงฆ์ ชาวอีสานเรียกประเพณีนี้ว่าฮีดแปด คือ “บุญเข้าพรรษา”

ในวันเข้าพรรษาตอนเข้าญาติโยมจะนำอาหารบิณฑบาต มาถวายพระสงฆ์ ตอนบ่ายนำดอกไม้ธูป เทียนพรรษา ข้าวสาร สบง จีวร ผ้าอาบน้ำฝน มารวมกันที่ศาลาโรงธรรม ส่วนพระสงฆ์จะทำความสะอาดสถานที่ สบง จีวร เมื่อถึงตอนเย็นญาติโยมจะพากันทำวัตรค่ำ เสร็จแล้วจะอาราธนาศีลและฟังเทศน์ ต่อจากนั้นพระสงฆ์จะพร้อมกันทำวัตรสวดมนต์ จบแล้วทำวัตรพระพุทธรูป เพราะวันเพ็ญเดือนแปดถือว่าเป็นวันพระพุทธรูปเข้าพรรษาด้วย พระสงฆ์จัดเครื่องสักการะมาพร้อมกันแล้ว ให้เจ้าอาวาสเป็นตัวแทนพระพุทธรูปนั่งหันหน้าลงมาจากพระสงฆ์ พระสงฆ์ทั้งหลายนั่งคุกเข่า กราบ 3 หน ยกขันดอกไม้ขึ้นไปตั้งไว้ข้างหน้า แล้วกล่าวคำทำวัตรพระพุทธรูปเป็นเสร็จพิธี วันรุ่งขึ้นคือวันแรม 1 ค่ำ ในตอนบ่ายญาติโยมจะมารวมกันที่ศาลาโรงธรรม จัดดอกไม้ ธูปเทียน ข้าวสาร ผ้าจีวร ถวายแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์รับแล้วจะอนุโมทนาแล้วทำพิธีเข้าพรรษา¹

ฮิตเดือนเก้า

เดือนเก้าเป็นเดือนที่ทำบุญอุทิศถึงผู้ตาย คนโบราณจึงมีการทำบุญอุทิศไปให้ญาติพี่น้อง ที่ตายไป ปีหนึ่งกำหนดให้มี 1 วัน โดยกำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำเดือนเก้า เป็นวันทำพิธีเรียกฮิตเดือนเก้า หรือ บุญข้าวประดับดิน พิธีบุญข้าวประดับดินนี้เมื่อถึงวันแรม 13 ค่ำเดือนเก้า ชาวบ้านจะจัดหาอาหารคาวหวาน แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับตนเอง ส่วนหนึ่งแจกญาติพี่น้อง ส่วนหนึ่งอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และอีกส่วนหนึ่งถวายทานแก่พระภิกษุสามเณร สำหรับส่วนที่อุทิศให้แก่ผู้ตายจะห่อเป็นห่อๆ มีห่อคาวหนึ่งห่อ ห่อหวานหนึ่งห่อ ห่อหมากพลูบุหรืหนึ่งห่อ ทั้งสามห่อมัดติดกันเป็นก้อนใหญ่ แล้วนำห่อใหญ่นี้ไปแขวนไว้ตามต้นไม้หรือวางไว้ตามพื้นดิน การเอาไปวางไว้บนดินนี้จึงมีชื่อเรียกว่า “ข้าวประดับดิน”

ส่วนที่เอาไปถวายพระภิกษุสามเณรนั้น ส่วนหนึ่งใส่บาตรอีกส่วนหนึ่งถวายภัตตาหารจะถวายตอนจันทน์เช้าหรือเพลก็ได้ เมื่อพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจะอนุโมทนาญาติโยมก็กรวดน้ำ แผ่ส่วนบุญกุศลไปให้ญาติพี่น้องที่ตายไป การกระทำดังกล่าวถือว่าเป็นการทำบุญส่งไปให้ผู้ตาย¹

ฮิตเดือนสิบ

เดือนสิบเป็นเดือนหนึ่งที่มีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว การทำบุญในเดือนนี้เรียกว่า บุญข้าวสาก (สลากภัต) การทำบุญข้าวสากจะมีลักษณะเหมือนบุญข้าวประดับดิน ต่างกันเพียงแต่ชื่อและวิธีทำ จุดประสงค์เพื่ออุทิศส่วนบุญไปให้ญาติพี่น้องที่ตายไปครั้งที่สองอาศัยด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงนิยมทำทานโดยถวายเป็นสลากแล้วอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว คือเมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ญาติโยมจะจัดภัตตาหารคาวหวานมารวมกันที่วัด ภัตตาหารที่จัดมาจะเขียนชื่อเจ้าของลงไป แล้วให้พระภิกษุสามเณรจับสลาก

ใครถูกพระภิกษุรูปใดก็เอาสารูปไปถวายพระภิกษุรูปนั้น เมื่อท่านฉันเสร็จแล้วก็อนุโมทนา ญาติโยมก็หยาดน้ำ (กรวดน้ำ) ไปให้ญาติพี่น้องของตนที่ล่วงลับไปแล้ว¹

อีตเดือนสิบเอ็ด

บุญเดือนสิบเอ็ดหรือบุญออกพรรษา เป็นเดือนที่มีความสำคัญกับพุทธบริษัทโดยเป็น เดือนสิ้นสุดของการเข้าพรรษาของพระภิกษุสามเณร เมื่อออกพรรษาแล้วจะมีกิจที่พระภิกษุ สงฆ์และสามเณรจะต้องทำคือ “ทำการปวารณา” โดยจะเปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือนกันได้ ในช่วงของการออกพรรษานี้จะมีประเพณีที่ถือปฏิบัติกันที่สำคัญคือ บุญแข่งเรือ โดยในช่วง เดือนสิบเอ็ดจะเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก¹

อีตเดือนสิบสอง

ในเดือนสุดท้ายของรอบปีคือเดือนสิบสอง จะมีประเพณีที่นิยมทำสืบต่อกันมาคือ “ประเพณีบุญกฐิน” ซึ่งเป็นอีตสุดท้าย โดยเมื่อพระสงฆ์อยู่จำพรรษาครบสามเดือน ญาติโยมผู้มีศรัทธาจะนำผ้ากฐินไปถวาย นอกจากการทำบุญกฐินแล้วยังมีประเพณีการทำ “บุญผ้าป่า” ซึ่งเป็นการเอาผ้าไตรจีวรหรือผ้าอย่างใดอย่างหนึ่งไปแขวนไว้ในป่าช้าหรือที่ใดที่หนึ่ง เมื่อพระ สงฆ์ไปพบเข้าก็ชักบังสุกุลเอามาใช้ เทศกาลนี้นิยมทำหลังบุญกฐิน แต่ทุกวันนี้บุญผ้าป่าสามารถ ทำได้ตลอดปี¹

จะเห็นได้ว่าวาระรอบของประเพณี 12 เดือนของคนอีสานนั้น มีความสัมพันธ์โดยตรง กับข้าว ทั้งนี้เนื่องจากมีประเพณีที่ใช้ข้าวเป็นตัวจักรในการดำเนินกิจกรรมจนเกือบครบวงรอบ ถึงแม้ว่าในช่วงจะหมดฤดูทำนาแล้วก็ตาม ดังนั้นแสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิตของคนอีสานและใน ลุ่มแม่น้ำชีในยุคแรกๆนั้นดำรงอยู่ได้โดยฐานทรัพยากรข้าว ซึ่งได้มีการแสดงความสำคัญของ ทรัพยากรเหล่านั้นออกมาทางประเพณีหรือวัฒนธรรมดังที่ปรากฏ

ตารางที่ 13 ความสัมพันธ์ระหว่างอีตสิบสองกับประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว

อีตสิบสอง	กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณี	กิจกรรมการทำนา
1. อีตเดือนอ้าย	บุญเข้าบวสากรรม	เริ่มเกี่ยวข้าว ตากข้าว หาบข้าว
2. อีตเดือนยี่	บุญคูณลานและบุญกุ่มข้าวใหญ่	นวดข้าว เอาข้าวเก็บในเล้าข้าว
3. อีตเดือนสาม	บุญข้าวจี	เว้นจากการทำนา
4. อีตเดือนสี่	บุญพะเหวดหรือบุญข้าวปุ้น	เว้นจากการทำนา
5. อีตเดือนห้า	บุญสงกรานต์	เว้นจากการทำนา
6. อีตเดือนหก	บุญบังไฟ	ขอฝนเพื่อทำนา

ตารางที่ 13 ความสัมพันธ์ระหว่างฮีตสิบสองกับประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว (ต่อ)

ฮีตสิบสอง	กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณี	กิจกรรมการทำนา
7. ฮีตเดือนเจ็ด	ไหว้ผีปอบ ผีบ้านก่อนทำนา	เริ่มไถเพื่อทำนา หวานกล้าข้าว
8. ฮีตเดือนแปด	บุญเข้าพรรษา	ปักดำ
9. ฮีตเดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน	ปักดำ
10. ฮีตเดือนสิบ	บุญข้าวสาก ไหว้ผีตาแฮก	ปักดำเสร็จแล้ว
11. ฮีตเดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา	ข้าวกำลังเจริญเติบโต
12. ฮีตเดือนสิบสอง	บุญกฐิน	ข้าวตั้งท้อง ถ้าเป็นข้าวดอ* กำลังเริ่มสุกและบางส่วนเก็บเกี่ยวได้

*หมายเหตุ ข้าวดอคือข้าวพันธุ์เบา

วัฒนธรรมข้าวที่เกิดขึ้นในประเพณี 12 เดือนนั้น มีองค์ประกอบหลักที่สำคัญ 4 ประการ คือ **ประการแรก** ข้าว ซึ่งมีการปลูกเพื่อใช้บริโภคในชุมชน **ประการที่สอง** คือ พุทธศาสนา โดยคนอีสานได้ใช้พระซึ่งเป็นพุทธบริษัทเป็นตัวเชื่อมระหว่างตนกับวิญญาณของญาติที่ล่วงลับไปแล้ว โดยผ่านข้าวพิธีกรรมจากข้าวซึ่งประเพณีที่บ่งชี้คือ บุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน **ประการที่สาม** คือเทวดาหรือ **พระแม่โพสพ** ซึ่งเป็นผู้ดูแลข้าว **ประการที่สี่** คือผี โดยผีที่เกี่ยวข้องคือ **ผีตาแฮก** ที่ทำหน้าที่ดูแลที่นาตามลำดับ ดังนั้นวัฒนธรรมข้าวจึงสามารถแสดงออกถึงความเข้มแข็งทางประเพณีและวัฒนธรรม ได้อย่างชัดเจน และสามารถดำรงอยู่มาจนถึงทุกวันนี้ ทั้งนี้เนื่องมาจากการได้แรงสนับสนุนจากองค์ประกอบทั้งสี่ประการดังที่กล่าวมาข้างต้น มีคำถามตามมาว่า "ทำไมไม่มีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับปลา ปรากฏให้เห็นเลยในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี ทั้งที่ในอดีตนั้นทุกคนและทุกมือของอาหารนั้นเกี่ยวข้องกับปลา?"

ปฏิทินการจับปลาของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

การจับปลาในแม่น้ำและแหล่งน้ำนั้นมีลักษณะการจับอย่างเป็นฤดูกาล ทั้งนี้เนื่องจากมีหลายปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันหลายประการได้แก่ ชนิดพันธุ์ปลา การเดินทางของปลา ระดับความลึกของน้ำ เครื่องมือจับปลา การวางเว้นจากกิจกรรมการเพาะปลูก เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อวิถีประมงของคนในลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งวิถีเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้เป็นผลสะท้อนผ่านแนวคิด กิจกรรมทางสังคมของคนในลุ่มน้ำชี

ชุมชนลุ่มแม่น้ำชีมีปฏิทินสำหรับการจับปลาในแต่ละเดือนของรอบปีดังนี้

ปฏิทินการจับปลาของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชนปลูกข้าว

1. ช่วงน้ำแดง

ชาวนาจะออกจับปลาบริเวณริมห้วย หนอง และบึงที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากปลาจะมีการอพยพจากหนองบึงขึ้นตามทีนา หรือลำห้วยที่ไหลลงสู่บ่อน้ำหรือบึงเพื่อไปวางไข่ ปลาที่ได้จะเป็นพวก ปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ อุปกรณ์ที่ใช้จับส่วนใหญ่จะเป็นพวก สุ่ม จมวก จั่น ตาข่าย และเบ็ด เป็นต้น

2. ช่วงการปักดำข้าวและข้าวกำลังเติบโต

เนื่องจากกระหว่างที่ทำการปักดำข้าวในตอนกลางวันไม่สะดวกในการออกจับปลา การออกหาปลาจะหาช่วงก่อนรับประทานอาหารเช้า เทียง หรือเย็น อาจเป็น 30 นาที - 1 ชั่วโมง ก่อนประกอบอาหารเท่านั้นโดยใช้อุปกรณ์พวกแหหรือสวิง เมื่อตกตอนกลางคืนอาจออกมาส่องปลาแล้วใช้สุ่มจับ นอกจากนี้อาจมีการปักเบ็ดตามคันนาหรือหนองบึงที่อยู่ใกล้เคียง ปลาที่ได้จะเป็นพวกปลาช่อน ปลาหมอ และปลาดุก

3. ช่วงน้ำลง

ช่วงน้ำลงจะเป็นช่วงที่มีการอพยพของปลาจากทีนาไปสู่หนองน้ำหรือจากหนองน้ำขนาดเล็กไปยังหนองน้ำขนาดใหญ่ และน้ำในที่นากำลังจะแห้งดังนั้นชาวนาจะทำการทำหลุมดักปลาที่จะมีการเดินทาง รวมถึงการกานปลา โดยใช้ฝาฝีกเพื่อไม่ให้ปลาสามารถเดินทางออกจากทีนาไปยังแหล่งอื่นได้ กรณีที่ทีนาอยู่ใกล้ลำห้วยอาจมีการกานปลาบริเวณลำห้วยอีกทางหนึ่งด้วย และเมื่อน้ำในที่นาแห้งจะมีการเอาปลาค่อน ซึ่งจะอยู่บริเวณจุดใดจุดหนึ่งของทีนาที่ต่ำที่สุด โดยจะมีการวิดน้ำออกจากทีนาบริเวณที่ปลามารวมกันจนแห้งแล้วใช้สวิงตักช้อนเอาปลาที่มารวมกัน ส่วนใหญ่เป็นปลาดุก ปลาช่อน ปลาหมอ ปลากระดี่ และปลาหมัด เป็นต้น

4. ช่วงฤดูแล้ง

เมื่อเสร็จสิ้นการทำนาและน้ำในที่นาแห้งแล้ว จะเหลือแต่เฉพาะบ่อปลาในที่นาที่ทำการขุดไว้เพื่อรวมปลาเท่านั้น ซึ่งบ่อปลาเหล่านี้จะวิดน้ำออกและจับปลาในช่วงเทศกาลงานบุญต่าง ๆ เช่น บุญผะเหวด บุญสงกรานต์ เป็นต้น ส่วนการหาปลาเพื่อบริโภคระหว่างนี้ชาวนามักออกไปจับปลายังห้วยที่น้ำไม่แห้ง หนองน้ำสาธารณะ หรือหากไม่ไกลจากแม่น้ำมากนักก็จะเดินทางออกไปเพื่อจับปลามาบริโภค³

ตารางที่ 14 การทับซ้อนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมปลาในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชนปลูกข้าว

ฮีตสิบสอง	กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณี	กิจกรรมการทำนา	ฤดูกาลจับปลา
1. ฮีตเดือนอ้าย	บุญเข้าบิณฑบาต	เริ่มเกี่ยวข้าว ตากข้าว หอบข้าว	ฤดูน้ำลง
2. ฮีตเดือนยี่	บุญคูณลาน และบุญกุ่มข้าวใหญ่	นวดข้าว เอาข้าวเก็บ ในเล้าข้าว	ฤดูน้ำลง
3. ฮีตเดือนสาม	บุญข้าวจี	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
4. ฮีตเดือนสี่	บุญผะเหวดหรือบุญข้าวปุ้น	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
5. ฮีตเดือนห้า	บุญสงกรานต์	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
6. ฮีตเดือนหก	บุญบั้งไฟ	ขอฝนเพื่อทำนา	ฤดูน้ำแดง
7. ฮีตเดือนเจ็ด	ไหว้ผีปอบ ผีบ้านก่อนทำนา	เริ่มไถเพื่อทำนา หว่านกล้าข้าว	ฤดูน้ำแดง
8. ฮีตเดือนแปด	บุญเข้าพรรษา	ปักดำ	ช่วงปักดำข้าว
9. ฮีตเดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน	ปักดำ	ช่วงปักดำข้าว
10. ฮีตเดือนสิบ	บุญข้าวสาก ไหว้ผีตาแฮก	ปักดำเสร็จแล้ว	ช่วงข้าวเติบโต
11. ฮีตเดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา	ข้าวกำลังเจริญโต	ช่วงข้าวเติบโต
12. ฮีตเดือนสิบสอง	บุญกฐิน	ข้าวตั้งท้องถ้าเป็น ข้าวดอ* กำลังเริ่มสุก และบางส่วนเก็บเกี่ยวได้	ฤดูน้ำลง

*หมายเหตุ ข้าวดอคือข้าวพันธุ์เบา

ปฏิทินการจับปลาของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี

ชุมชนลุ่มแม่น้ำชีที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีมีปฏิทินสำหรับการจับปลาในแต่ละเดือนของรอบปีดังนี้

1. ช่วงน้ำแดง ช่วงน้ำแดงเป็นช่วงที่มีฝนตกครั้งแรกของฤดูฝนในช่วงเดือน 6 (พฤษภาคม) เป็นช่วงที่มีปลาชุกชุม เนื่องจากมีปลาจำนวนมากเดินทางจากปลายแม่น้ำและว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นมาวางไข่ ซึ่งปลาเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาพ่อแม่พันธุ์ ในฤดูนี้สามารถพบ

ปลาได้เกือบทุกชนิดพันธุ์ ชาวประมงจะออกจับปลาเกือบทุกคร้วเรือน โดยจะอาศัยอุปกรณ์ที่สามารถจับปลาได้โดยมีความสัมพันธ์กับความเร็วของกระแสน้ำ ถ้าหากเป็นชุมชนที่อยู่แม่น้ำขนาดใหญ่ ระดับน้ำในช่วงนี้จะสูงขึ้นมากกว่าช่วงฤดูร้อนและกระแสน้ำจะแรง ดังนั้นเครื่องมือของชุมชนจะต้องมีความสัมพันธ์กับการใช้เครื่องมือที่ใช้ในช่วงดังกล่าวคือ การใส่เบ็ดคัน เบ็ดเผือก การล่องเต้า การล่องซ้อน และการล่องนาม ซึ่งการล่องอุปกรณ์เหล่านี้จะเป็นการล่องตามกระแสน้ำที่แรงเพื่อเป็นการทุ่นแรง ในทางตรงข้ามจะงดอุปกรณ์พวก แห ตาข่าย หรืออุปกรณ์ที่ทานกระแสน้ำไม่ได้ ปลาที่พบมากในช่วงดังกล่าวคือ ปลากด ปลาแขยง ปลาบั้ง ส่วนปลาเกล็ด ได้แก่ ปลาตะเพียน ปลาโจก ปลาหนู ปลายอนหลังเขียว เป็นต้น¹

2. ช่วงน้ำขึ้น เป็นช่วงเวลาที่ระดับน้ำในแม่น้ำมีระดับสูง ซึ่งบางครั้งอาจสูงถึงริมตลิ่งหรือท่วมบริเวณที่ล้อมรอบริมฝั่งแม่น้ำ ช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่มีการปักดำข้าวหรือปลูกพืชชนิดอื่น เช่น ปอ ปอเทือง หรือฝ้าย เป็นต้น¹ ดังนั้นช่วงน้ำขึ้นนี้ระยะเวลาการจับปลาในแม่น้ำจะลดลงเนื่องจากในแต่ละวันเวลาส่วนใหญ่จะใช้ในกิจกรรมการดูแลพืชผล ดังนั้นชาวประมงจึงจำเป็นต้องใช้อุปกรณ์ในการจับปลาที่ใช้เวลาน้อยเช่นการใส่เบ็ด และการใส่ลอบที่วันหนึ่งใช้เวลาครั้งละไม่นานนัก ส่วนอุปกรณ์พวกแห ล่องนาม และล่องซ้อน จะงดเพราะผู้ใช้จะต้องใช้อุปกรณ์ตลอดเวลาหาปลา

3. ช่วงน้ำลง เป็นช่วงปลายฤดูฝนก่อนที่จะเข้าสู่ช่วงต้นฤดูหนาว (ปลายฝน - ต้นหนาว) หรือทั่วไปเรียกว่า **"ช่วงข้าวใหม่ปลามัน"** กล่าวคือช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่ถึงฤดูการเก็บเกี่ยวข้าวพันธุ์เบา เรียกว่าข้าวดอก ซึ่งจะสุกเร็วกว่าข้าวพันธุ์หนักที่ปลูกโดยทั่วไป และปลาที่จับได้ในช่วงนี้จะเป็ปลาพวกปลาขบ ปลานาง ปลาสวายหนู เป็นที่มาของคำพูดที่ติดปากโดยทั่วไปช่วงราวเดือน 12 – เดือนอ้าย (พฤศจิกายน – ธันวาคม) จะพบว่าระดับน้ำจะลดลงเรื่อย ๆ ช่วงนี้จะเป็นช่วงที่ลูกปลาซึ่งเจริญเติบโตจากพ่อแม่พันธุ์วางไข่ในช่วงน้ำแดงจะว่ายออกจากห้วยหรือลำธารเล็ก ๆ ออกสู่แม่น้ำชี ซึ่งจะเป็นช่วงที่จับปลาได้เป็นจำนวนมาก ปลาที่จับได้จะเป็นปลาเกือบทุกชนิดแต่ขนาดจะเล็ก อุปกรณ์ที่ใช้จะเป็นพวกสะดุ้งหรือแหที่มีความถี่ไม่มากนัก¹

4. ช่วงฤดูแล้ง คือช่วงที่น้ำในแม่น้ำมีระดับต่ำมาก การจับปลาทำกันทั้งหมู่บ้านหรืออาจมีหมู่บ้านอื่นมาร่วมด้วย ปลาที่จับได้ในฤดูนี้จะจับได้เกือบทุกชนิด อุปกรณ์การจับปลาที่ใช้ในฤดูนี้จะใช้เกือบทุกชนิด ทั้งแบบล่อปลา และดักปลา เช่น จีบ ลอบ แห เบ็ด จ่อห่อ และสะดุ้ง เป็นต้น โดยอุปกรณ์ที่ใช้มากที่สุด คือ แห โดยจะออกเดินทางไปชุมแหยังวังปลาต่าง ๆ^{2,5}

ตารางที่ 15 การทับซ้อนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมปลาในหมู่บ้าน
ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี

ฮีตสิบสอง	กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณี	กิจกรรมการทำนา	ฤดูกาล จับปลา
1. ฮีตเดือนอ้าย	บุญเข้าบวชกรรม	เริ่มเกี่ยวข้าว ตากข้าว หีบข้าว	ฤดูน้ำลง
2. ฮีตเดือนยี่	บุญคูณลาน และบุญกุ่มข้าวใหญ่	นวดข้าว เอาข้าวเก็บใน เล้าข้าว	ฤดูน้ำลง
3. ฮีตเดือนสาม	บุญข้าวจี	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
4. ฮีตเดือนสี่	บุญผะเหวดหรือบุญข้าวปุ้น	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
5. ฮีตเดือนห้า	บุญสงกรานต์	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
6. ฮีตเดือนหก	บุญบั้งไฟ	ขอฝนเพื่อทำนา	ฤดูน้ำแดง
7. ฮีตเดือนเจ็ด	ไหว้ผีปู่ตาที่บ้านก่อนทำนา	เริ่มไถเพื่อทำนาหว่าน กล้าข้าว	ฤดูน้ำแดง
8. ฮีตเดือนแปด	บุญเข้าพรรษา	ปักดำ	ฤดูน้ำขึ้น
9. ฮีตเดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน	ปักดำ	ฤดูน้ำขึ้น
10. ฮีตเดือนสิบ	บุญข้าวสาก ไหว้ผีตาแฮก	ปักดำเสร็จแล้ว	ฤดูน้ำขึ้น
11. ฮีตเดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา	ข้าวกำลังเจริญโต	ฤดูน้ำขึ้น ต่อกับฤดูน้ำลง
12. ฮีตเดือนสิบสอง	บุญกฐิน	ข้าวตั้งท้องถ้าเป็นข้าวดอ* กำลังเริ่มสุกและบางส่วน เก็บเกี่ยวได้	ฤดูน้ำลง

*หมายเหตุ ข้าวดอคือข้าวพันธุ์เบา

ปฏิทินการจับปลาของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหนองน้ำขนาดใหญ่

ในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งหนองน้ำขนาดใหญ่ นั้น จะมีลักษณะที่มีความทับซ้อนของวัฒนธรรมปลาและวัฒนธรรมข้าวกล่าวคือ สามารถปลูกข้าวได้ตามฤดูกาลสำหรับหมู่บ้านที่อยู่ไม่ไกลจากแหล่งน้ำนัก ในขณะที่เดียวกันก็จะจับปลาได้ตลอดปีทั้งนี้เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่มีน้ำอยู่ตลอดปีนั่นเอง อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่คนที่อาศัยอยู่ริมแหล่งน้ำแบบนี้จะออกไปหาปลาในลักษณะเข้าไป – เย็นกลับ สำหรับฤดูกาลจับปลาของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่ มีดังนี้

1. ช่วงน้ำแดง

เป็นช่วงเวลาที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีฝนตกครั้งแรกของฤดูกาล ราวเดือน 6 (พฤษภาคม) ช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่ปลาเดินทางขึ้นมาวางไข่ คนในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมหนองน้ำจะออกจับปลาเป็นจำนวนมาก โดยใช้อุปกรณ์สวิง แห สุ่ม สะดุ้งเล็ก ปักเบ็ดคัน ฉมวกหรือซ่อมปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาช่อน ปลาดุก และปลาวงศ์ปลาตะเพียน เป็นต้น

2. ช่วงน้ำหลาก

เป็นช่วงที่ระดับน้ำในแหล่งน้ำสูงและมีฝนตกบ่อยครั้งในช่วงเดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) ส่วนใหญ่การออกจับปลามักทำเฉพาะบริเวณริมฝั่ง เช่นการปักเบ็ด การใช้เบ็ดราว การใส่ไซ การใส่ดางหรือตาข่ายและการส่องปลาตามริมน้ำปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาช่อน ปลาดุก ปลาวงศ์ปลาตะเพียน เป็นต้น

3. ช่วงน้ำลง

เป็นช่วงที่น้ำในแหล่งน้ำลดระดับลงมาส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงเดือนตุลาคม – ธันวาคม ในช่วงนี้เป็นช่วงที่ปลามีการเดินทางจากห้วยหรือหนองน้ำขนาดเล็ก กลับมายังหนองน้ำขนาดใหญ่ดังนั้นจะมีการจับปลาโดยใช้ดางหรือตาข่าย ชูต ไซ การกานปลาโดยใช้ฝ่าเหยือก การใช้เบ็ดราว และการใส่ลอบขวางทางเดินปลาปลาที่ได้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่จับได้ในฤดูน้ำแดง

4. ช่วงฤดูแล้ง

เป็นช่วงที่น้ำในหนองน้ำลดระดับลงมากและว่างเว้นจากการทำนาทำสวน ส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแหล่งน้ำจะออกจับปลาโดยเฉพาะการออกทอดแห ที่เรียกว่าชุมแห การใส่ดางหรือตาข่าย และลอบ ปลาที่จับได้ส่วนใหญ่จะเป็นปลาช่อน ปลาดุก และปลาวงศ์ปลาตะเพียน เป็นต้น⁶

ตารางที่ 16 การทับทางซ้อนวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมปลาในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมหนองน้ำขนาดใหญ่

อีตลีสอง	กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณี	กิจกรรมการทำนา	ฤดูกาลจับปลา
1. อีตเดือนอ้าย	บุญเข้าบวรากรรม	เริ่มเกี่ยวข้าว ตากข้าว หอบข้าว	ฤดูน้ำลง
2. อีตเดือนยี่	บุญคูณลาน และบุญกุ่มข้าวใหญ่	นวดข้าว เอาข้าวเก็บใน เล้าข้าว	ฤดูน้ำลง
3. อีตเดือนสาม	บุญข้าวจี	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
4. อีตเดือนสี่	บุญพะเหวตหรือบุญข้าวปุ้น	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
5. อีตเดือนห้า	บุญสงกรานต์	เว้นจากการทำนา	ฤดูแล้ง
6. อีตเดือนหก	บุญบั้งไฟ	ขอฝนเพื่อทำนา	ฤดูน้ำแดง
7. อีตเดือนเจ็ด	ไหว้ผีปู่ตาที่บ้านก่อนทำนา	เริ่มไถเพื่อทำนา หว่านกล้าข้าว	ฤดูน้ำแดง
8. อีตเดือนแปด	บุญเข้าพรรษา	ปักดำ	ฤดูน้ำหลาก
9. อีตเดือนเก้า	บุญข้าวประดับดิน	ปักดำ	ฤดูน้ำหลาก
10. อีตเดือนสิบ	บุญข้าวสาก ไหว้ผีตาแฮก	ปักดำเสร็จแล้ว	ฤดูน้ำหลาก
11. อีตเดือนสิบเอ็ด	บุญออกพรรษา	ข้าวกำลังเจริญโต	ฤดูน้ำหลาก ต่อกับฤดูน้ำลง
12. อีตเดือนสิบสอง	บุญกฐิน	ข้าวตั้งท้องถ้าเป็นข้าวตอ* กำลังเริ่มสุกและบางส่วน เก็บเกี่ยวได้	ฤดูน้ำลง

* หมายถึง ข้าวตอคือข้าวพันธุ์เบา

ปฏิทินการจับปลาของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งเขื่อน

การจับปลาในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมเขื่อนนั้นจะไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นวงรอบ ทั้งนี้เนื่องจากคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้ต้องอาศัยปลาเพื่อการยังชีพเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ระดับน้ำในเขื่อนมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างน้อยจึงส่งผลให้เขื่อนเป็นเสมือนอ่างน้ำนิ่ง วงรอบของปลาที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นฤดูกาลจึงไม่เกิดขึ้นชัดเจน ดังนั้นชาวบ้านจึงสามารถออกไป

ทำการจับปลาทุกวัน ส่งผลให้ไม่มีปฏิทินการจับปลา อย่างไรก็ตามก็มีบางช่วงที่งดเว้นออกเรือไปจับปลาเนื่องจากลมแรงเช่นในช่วงเดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) หรือมีเศษหญ้าหรือใบไม้มาติดเครื่องมือจับปลาเป็นจำนวนมากจนทำให้เกิดผลเสียหายกับเครื่องมือจับปลา โดยเฉพาะตาข่ายหรือดางนอกจากนี้ช่วงฤดูน้ำแดงของเขื่อนอุบลรัตน์ยังแตกต่างจากชุมชนที่อาศัยอยู่ในหนองน้ำแห่งอื่นคือในชุมชนอื่นช่วงฤดูน้ำแดงจะอยู่ในช่วงเดือน 6 – 7 (พฤษภาคม มิถุนายน) ส่วนช่วงฤดูน้ำแดงของคนที่อาศัยอยู่ในเขื่อนอุบลรัตน์คือช่วง เดือน 9 – 10 (สิงหาคม – กันยายน) เนื่องจากระดับน้ำในเขื่อนจะมีระดับสูงขึ้น¹⁴

ความเชื่อและข้อห้ามบางประการที่เกี่ยวข้องกับการจับปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

อาชีพการประมงเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงต่ออันตราย เนื่องจากต้องคลุกคลีอยู่กับน้ำ ตั้งแต่ระดับน้ำจนถึงน้ำลึก ซึ่งอาจเป็นน้ำในแม่น้ำ หนองบึง เป็นต้น ซึ่งหากเกิดความพลัดพลั่ง อาจถึงแก่ชีวิต และนอกจากนี้การจับปลาจำเป็นจะต้องได้ปลามาเพื่อการบริโภค ดังนั้นคนในชุมชนจะต้องสร้างจิตสำนึกให้แก่ตนเอง บางครั้งอาจถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษให้มีความระมัดระวังกับการออกไปผจญอันตราย รวมถึงจะหาอย่างไรให้ได้ปลามากที่สุด หรือเพียงพอกับความต้องการ ในชุมชนประมงลุ่มแม่น้ำชีแต่ละแห่งจะมีคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปลาในหลายรูปแบบทั้งแบบการกล่าวบนบานขอปลาจากผีที่ดูแลแหล่งน้ำ การถือเคล็ดก่อนจับปลา การทำนายความฝัน และการปฏิบัติสิ่งต้องห้ามก่อนออกจับปลา เป็นต้น รวมถึงความเชื่อบางชนิดที่เกี่ยวข้องกับอุปกรณ์การจับปลาเช่น เรือจับปลา เป็นต้น ตัวอย่างของความเชื่อก่อนออกจับปลามีดังนี้

1. การบนบานก่อนออกจับปลา

"เจ้าเวินเจ้าวังอยู่แล้วหรือยัง สักจะตาลลาวีทุ ข้าน้อยจะลงหาปลาขอปูขอปลา จักหาบสองหาบแนะ ข้าน้อยจะได้ถวายปลาบ่าวปลาสาว"¹⁸

แปลความหมาย

ลักษณะของคำบนบานเป็นการบนบานต่อผีน้ำที่ดูแลแหล่งน้ำลึก เช่น วังปลาและเวินน้ำหมุนบริเวณมุมหักของแม่น้ำ โดยจะบอกกล่าวให้ช่วยดูแลรักษาขณะออกหาปลา ในขณะที่เดียวกันก็ติดสินบนว่าหาได้ปลามากจะปล่อยปลาในวัยเจริญพันธุ์ (ปลาหนุ่ม ปลาสาว) เพื่อแลกกับความปลอดภัยในช่วงออกหาปลาและให้ได้ปลามาก

2. การบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนออกจับปลา

"สาธุเจ้าแม่คงคา ผู้รักษาปลาอยู่เวินวัง ผู้ขายอยู่ฝั่งนที อยู่กับเจ้าแม่ธรณีผู้รักษาน้ำให้กิน ผู้รักษาหินให้อยู่ ผู้เข้ามาหาปลาเมื่อนี้ ขอให้มันหมาย อย่าให้ขาดแลงขาดงาย สาธุ"¹⁹

แปลความหมาย

คำบอกกล่าวนี้เป็นการบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พระแม่ธรณีที่ดูแลดินน้ำและปลาตามความเชื่อ โดยบอกกล่าวว่าขอปลาและขอให้ได้ปลาเพื่อนำไปประกอบอาหารตอนเย็นและเช้าของวันรุ่งขึ้น

3. การถือเคล็ดบางประการก่อนออกจับปลา

การถือเคล็ดลับที่เกี่ยวกับอุปกรณ์จับปลา เช่น การเหลือเกาแหไว้ 1 อัน เมื่อลงเรือก่อนจึงผูกเกาที่เหลือนั้น¹⁰ ซึ่งอาจหมายถึงการตรวจตราหรือเช็คความเรียบร้อยของอุปกรณ์ก่อนออกจับปลา²⁰

4. การทำนายฝัน

ฝันเป็นความเชื่อร่วมกันเกือบทุกชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี ในการทำนายล่วงหน้าก่อนออกจับปลา ซึ่งฝันที่เกี่ยวข้องกับการจับปลาหากพบว่า ฝันก่อนออกจับปลาหากฝันว่าได้ทอดแหหึง ร่วมเพศกับเพศหญิง จับอวัยวะเพศหญิง วันรุ่งขึ้นเมื่อออกจับปลาจะได้มาก แต่ในทางตรงข้ามหากฝันเห็นพระจะไม่ค่อยจับปลาได้ในวันรุ่งขึ้น^{2,3,5,6} เป็นต้น

5. ข้อห้ามก่อนออกจับปลา

1. หากเดินทางออกจับปลาเมื่อเห็นพระจะจับปลาไม่ได้ในวันนั้น^{2,3,4,5,6}
2. วันที่จับปลาหากเป็นวันพระจะจับปลาไม่ค่อยได้^{2,3,5,6}
3. ออกจับปลาไม่ควรห่อปลาแตก หรือปลาบั้งออกไปด้วย จะไม่ค่อยได้ปลา²
4. เมื่อสามีออกไปหาปลาห้ามไม่ให้ภรรยาเตรียมเก็บผักและเตรียมเครื่องปรุงไว้ก่อน³
5. หากก่อนออกจับปลาไม่ให้มัดจำเงินหรือพูดเผื่อไว้ก่อนว่าจะได้ปลาเพราะวันนั้นจะจับปลาไม่ได้เลย²

จะเห็นได้ว่าปฏิทินการจับปลารวมถึงความเชื่อ ข้อห้าม ประเพณีและพิธีกรรมของปลานั้นได้สะท้อนถึงวัฒนธรรมปลาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิต ของคนในลุ่มแม่น้ำชีอย่างชัดเจน ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะพบว่า วัฒนธรรมการจับปลาจะขึ้นอยู่กับลักษณะและ

ปริมาณของน้ำเป็นสำคัญ โดยแหล่งน้ำจะเป็นตัวควบคุมการแพร่กระจายของปลาในลุ่มแม่น้ำ ในทางตรงข้ามปลาที่อยู่ในแหล่งน้ำเองก็จะเป็นปัจจัยที่กำหนด วิธีการและการใช้เครื่องมือในการจับปลาแต่ละชนิด การที่มีการจับปลาในฤดูต่าง ๆ มาเพื่อเป็นอาหาร และในขณะเดียวกันก็มีการบริโภคปลาในทุกชุมชนนั้น แสดงให้เห็นความสำคัญของปลาโดยนัยที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าข้าว แต่วัฒนธรรมปลานั้น มีลักษณะของการยอมรับทางสังคมซึ่งแสดงออกมาทางประเพณีหรือพิธีกรรมน้อยมาก ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมปลา 3 ประการคือ ปลา เทวดาหรือแม่คงคา และ ผีที่ดูแลวังปลา หรือแหล่งน้ำต่าง ๆ จะพบว่า วัฒนธรรมปลานั้นไม่สามารถที่จะสร้างเป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมได้เนื่องจาก การขาดองค์ประกอบของพระและพุทธศาสนา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นส่วนสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดประเพณีต่าง ๆ เช่นเดียวกับการเกิดวัฒนธรรมข้าว การที่วัฒนธรรมปลาไม่สามารถเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานั้น อาจเกิดขึ้นเนื่องมาจากกฎข้อบังคับหรือศีล ซึ่งในพุทธศาสนาได้บัญญัติอย่างชัดเจนในศีลห้าว่า ห้ามฆ่าสัตว์ ดังจะเห็นได้จากข้อห้ามหรือการทำนายฝันซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจับปลานั้นไม่สามารถเข้ากันได้กับพระพุทธศาสนา ซึ่งสาเหตุดังกล่าวนี้ส่งผลให้ไม่มีพิธีกรรมใดที่เกี่ยวข้องกับปลาปรากฏในลุ่มแม่น้ำชีเลย

วิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีในยุคทุนนิยม

การเปลี่ยนสภาพจากหมู่บ้านประมงเป็นหมู่บ้านปลูกข้าวในลุ่มแม่น้ำชี

การที่หมู่บ้านประมงในลุ่มแม่น้ำชีไม่ปรากฏภาพเด่นชัดดังเช่นในอดีตนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีผลเริ่มมาจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐในการสร้างระบบชลประทานในลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งเกิดขึ้นในราวปี พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นช่วงหลังจากการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่ ปอ และมันสำปะหลัง โดยรัฐได้เข้ามาจัดระบบชลประทานในเขตหมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ เขื่อนและชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่ มีการสร้างพนังกั้นน้ำบริเวณที่เกิดน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากเสมอ สร้างคลองชลประทานที่มีเครือข่ายกินพื้นที่เกือบตลอดลุ่มแม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณนี้มีประมาณ 2 – 3 กิโลเมตรจากแม่น้ำชี ยังผลให้หมู่บ้านประมงเดิมสามารถปลูกข้าวได้ผลผลิตดี น้ำไม่ท่วมและมีข้าวเพียงพอแก่การบริโภค นอกจากนี้หากเหลือจากการบริโภคก็สามารถขายได้ ดังนั้นการพึ่งพิงทรัพยากรปลานพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนกับทรัพยากรข้าวจากชุมชนอื่นจึงลดลง และเริ่มหายไปในเวลาต่อมา เมื่อว่างเว้นจากฤดูทำนาคนในหมู่บ้านประมงเดิม บางกลุ่มก็จะออกหาปลาส่วนใหญ่ออกไปเพื่อจับปลามาขายในหมู่บ้านหรือตลาด บางกลุ่มจับมาเพื่อบริโภคประจำวัน และเมื่อปลาที่ถูกจับในปริมาณมาก ประกอบกับการเกิดวิกฤติกับแหล่งน้ำยังผลทำให้ชนิดและจำนวนลดลง ดังนั้นเมื่อไม่สามารถจับปลาและขายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายประจำวัน จึงได้มีการอพยพออกจากชุมชนไปขายแรงงานในเมืองใหญ่มากขึ้น

จุดเริ่มต้นของการจ้างแรงงานในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

“คนในหมู่บ้านยุคแรก ๆ โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวจะยังไม่มี การอพยพแรงงานไปทำงานที่อื่น ส่วนใหญ่จะทำไร่ทำนาอยู่กับหมู่บ้าน ออกหาปลากินไปวัน ๆ คนไหนมีที่นามากก็ทำมาก พอถึงฤดูหนาวก็เกี่ยวข้าว ปลูกพืชผัก พอเข้าหน้าร้อนก็ออกไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ถ้ามีมากก็ขายได้ตัวละ 200 – 500 บาท (พ.ศ. 2480 - 2500) ในสมัยก่อนเวลาจะปักดำข้าว เกี่ยวข้าว หาบข้าว นวดข้าว ตามหัวไร่ปลายนา ก็ไม่มีการจ้างแรงงานเหมือนในปัจจุบันส่วนใหญ่จะมี “การลงแรงกัน” ไม่ได้เงินหากินกันเองเฉพาะในหมู่บ้าน พืชผักก็ไม่ได้ซื้อได้หา อยากได้เสื้อผ้า ก็ปลูกฝ้าย เอามาเข็น เอามาเลน แล้วทอเป็นผ้า อยากให้สวยอยากได้งามก็ต้องย้อมด้วยคราม เมื่อถึงฤดูทำนาก็หาปลุกกับก่องข้าวซากันไป น้ำก็ดื่มตามไร่ตามนาบริเวณไหนน้ำใสก็กินได้ เพราะไม่มีปู ไม่มียาฆ่าแมลง ตอนเข้าต้นขึ้นมาก็ออกไปร่อนน้ำที่บ่อน้ำสร้าง ตักมาอาบมากิน ส่วนใหญ่เมื่อออกไปนาแล้วก็จะนอนที่นาตั้งแต่ไถสุดครั้งแรกแล้ว คนในยุคนี้โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวจะไม่มี การไปทำงานนอกหมู่บ้านมีงานก็ทำไม่มีงานก็ออกไปจับปู จับปลา เลี้ยงวัว เลี้ยงควายตามประสาเป็นวัน ๆ ไป” จากข้อความบอกเล่าของ นายเจริญ พลเสน²¹ ที่บรรยายถึงวิถีชีวิตของคนในยุคก่อนได้ชี้ให้เห็นถึงการดำรงชีพและการทำงานของคนในยุคแรก ๆ ได้เป็นอย่างดี โดยจะพบว่าคนส่วนใหญ่จะผูกพันกับหมู่บ้านหรือชุมชนของตนเองอย่างแท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากสามารถดำรงชีพภายใต้สภาพแวดล้อมของชุมชนนั้น ๆ ได้โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยอื่นมาจากภายนอก ชุมชน

เมื่อมีการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการปลูกปอและมันสำปะหลังซึ่งเป็นพืชที่มีการส่งเสริมให้ปลูกในช่วงแรก ๆ เนื่องจากว่าเป็นพืชที่ปลูกแล้วทำรายได้ดี ดังนั้นคนในลุ่มแม่น้ำชีจึงเริ่มมีการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูกออกไปเป็นจำนวนมากเกินกำลังความสามารถในแต่ละครอบครัว ทำให้เกิดการขาดแรงงานในบางช่วง ส่งผลให้มีการจ้างแรงงานจากคนในชุมชน เช่น จ้างปลูกปอ ทำรุ่งปอ ตัดปอ ขนปอ ลอกปอ ปลูกมันสำปะหลัง ทำรุ่งมันสำปะหลัง ขุดมันสำปะหลัง เป็นต้น เมื่อมีการปลูกและมีการเข้าไปขายผลผลิตทางการเกษตรในเมือง ระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มเจ้าแค้นเงินในเมืองมากขึ้น คนจีนเหล่านี้เองก็จะเริ่มจ้างคนงานราคาถูกจากชุมชนเข้ามาช่วยงานในร้าน พอมีงานทำทั้งคนหนุ่มคนสาวก็จะเข้ามาทำงานในเมืองมากขึ้น เมื่อมีการจ้างแรงงานปลูกปอและมันสำปะหลัง ก็เริ่มมีการจ้างแรงงานในการปลูกข้าวในเวลาต่อๆ มา โดยการจ้างแรงงานในยุคแรก ๆ นั้น การจ้างชุดต่อตามหัวไร่ปลายนา การปักดำข้าว และการเกี่ยวข้าวจะจ้างกันในอัตราวันละ 3 บาทต่อวัน (พ.ศ. 2500) จากนั้นก็ขยับมาเป็น 4 5 6 8 บาทและมาหยุดที่ 11 บาทอยู่หลายปี

การจ้างแรงงานเพื่อปลูกปอ และปลูกมันสำปะหลังจึงเกิดขึ้นอย่างมากมายในหมู่บ้านของชุมชนลุ่มแม่น้ำชีต่าง ๆ มีคนในหมู่บ้านต่างๆ ออกไปรับจ้างจำนวนมากเมื่อว่างเว้นจากการทำนา แต่ต่อมาราคาพืชผลตกต่ำ ประกอบกับมีการปลูกพืชเดิมซ้ำกันหลายปีดินก็เริ่มเสื่อม และคนที่ปลูกปอและมันสำปะหลังก็เลิกปลูกไป ซึ่งจากการติดตามสืบย้อนออกไปรับจ้างดังกล่าวนี้เอง

รวมถึงการที่ต้องใช้เงินเข้าไปจับจ่ายซื้อของในเมืองที่มีกันมากขึ้นทำให้คนหนุ่ม คนสาว ต้องเดินทางเข้ากรุงเทพมหานครเพื่อหางานทำ ซึ่งในช่วงแรก ๆ จะมีคนจากหมู่บ้านเดินทางไปเพียง 1 – 2 คนก่อน จากนั้นจึงอพยพไปทำงานเพิ่มขึ้นตามลำดับ⁷

ลักษณะการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานระยะแรกในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

กลุ่มคนในลุ่มแม่น้ำชีในยุคแรก (ราวปี พ.ศ. 2485 - 2490) ที่เข้าไปหางานทำในกรุงเทพมหานครนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นหนุ่มสาวที่มีอายุราว 18 – 25 ปีซึ่งเป็นวัยแรงงาน และมีความรู้การศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ดังนั้นงานที่ไปทำคือ เพศชายส่วนใหญ่จะไปรับจ้างใช้แรงงานหรือเป็นจับกัง ส่วนเพศหญิงจะไปทำงานเป็นแม่บ้านและเลี้ยงเด็ก เงินเดือนที่ได้รับในช่วงแรกๆนั้นจะได้รับประมาณเดือนละ 150 บาท หลังจากนั้นเมื่อเข้าไปอยู่ได้สักระยะหนึ่งสามารถหาเงินส่งกลับมายังหมู่บ้านได้ ก็มีการมาติดต่อให้คนในหมู่บ้านเข้าไปทำงานด้วย โดยมีระบบนายหน้าหาแรงงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจากหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านใกล้เคียงเข้ามาติดต่อ เพื่อให้เข้าไปทำงานกับเจ้าแก่คนจีน จากนั้นคนจึงได้ทำงานหลากหลายอาชีพมากขึ้น เช่น ทำรองเท้า กระเป๋า เป็นพ่อครัว และขายอาหาร เป็นต้น การเดินทางของแรงงานหนุ่มสาวในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีในระยะแรก ส่วนใหญ่จะอาศัยเส้นทางรถไฟโดยมากจะเดินทางจากหมู่บ้านแล้วไปขึ้นรถไฟที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นเป็นหลัก⁸

ซึ่งนายบรรลุ ไชยผล²² เล่าให้ฟังว่า“คนไปกรุงเทพส่วนใหญ่ในช่วงแรก ๆ จุดประสงค์หลักคือต้องการไปทำงานหาเงินมาช่วยพ่อแม่ ถึงแม้ว่าที่หมู่บ้านจะมีงานทำเช่น ทำนา ปลูกผัก เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย แต่ไม่ได้เงินหรือคอยแต่รับจ้างตามหมู่บ้านก็ได้เงินน้อย เมื่อได้เงินมาพ่อแม่ก็จะเอาเงินไปซื้อสังกะสีมามุงบ้าน (แต่เดิมมุงด้วยจากหรือหญ้าคา) เป็นหน้าเป็นตาให้แก่ครอบครัว”

ลักษณะการจ้างและอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานในปัจจุบันในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

ในปัจจุบันในฤดูกาลผลิตของชุมชนในลุ่มแม่น้ำชี มักจะมีการจ้างแรงงานจากชุมชนมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากยุคแรก ๆ ที่มีการลงแรงกัน บางแหล่งเกิดการแย่งชิงแรงงานกัน ซึ่งแรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีที่นาของตนเองน้อยหรือไม่มีเลย นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่เสร็จภารกิจจากไร่นาของตนเองแล้วก็ออกหารับจ้างปักดำ ไปจนกระทั่งถึงการเกี่ยวข้าว ปัจจุบัน (พ.ศ. 2545) ค่าจ้างแรงงานในการทำนาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีจะเริ่มที่ 100 บาท และจากการที่แรงงานในหมู่บ้านมีการเคลื่อนย้ายอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากมีบางกลุ่มออกไปทำงานในเมืองใหญ่เหลือแต่เด็กและคนแก่ ทำให้ขาดแคลนแรงงานในการเพาะปลูก ดังนั้นจึงมีการแข่งขันการให้ค่าจ้าง ซึ่งคนที่ให้ค่าจ้างสูงกว่าก็จะได้แรงงานไปช่วยงาน เช่น คนแรกให้ค่าจ้าง 100 บาท แต่ถ้าคนต่อมาให้ ค่าจ้าง 120 บาท แรงงานในหมู่บ้านก็จะไปทำกับคนที่ให้เงินค่าจ้างสูงกว่า หลังจากทำ

เสร็จแล้วคนที่ให้ค่าจ้างเดิมที่เคยให้ราคาค่าจ้างวันละ 100 บาทจะต้องขึ้นราคาค่าจ้างเป็น 120 บาท เหมือนคนอื่นจึงจะได้แรงงานไปทำนาให้ นอกจากการจ้างงานภายในชุมชนหรือหมู่บ้านของตนเองแล้ว ยังมีการออกไปรับจ้างยังชุมชนอื่นที่ไกลออกไป โดยตอนเช้าจะมีรถมารับและตอนเย็นก็จะพาแรงงานกลับมาส่งยังหมู่บ้าน นอกจากฤดูการผลิตแล้วในฤดูในช่วงหน้าแล้ง คนในชุมชนก็จะออกไปรับจ้างทำงานก่อสร้างในเมือง รับจ้างทั่วไปโดยอาจจะเดินออกหางานตามบ้าน ทำความสะอาด ดายหญ้า หรือหากคนจ้างให้ทำอะไรก็ทำ ซึ่งวิถีชีวิตดังที่กล่าวในปัจจุบันนี้มีให้เห็นได้โดยทั่วไป²¹

ในส่วนของผู้ที่เรียนจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว แต่ยากจนไม่มีโอกาสได้เรียนต่อหรือเรียนสายวิชาชีพ เช่น ช่างเทคนิค คหกรรม หรือบัญชี ก็จะต้องเดินทางเข้าไปยังเมืองใหญ่ที่มีโรงงานอุตสาหกรรม เพื่อทำงานตามสายงานที่ตนเองได้ศึกษามา ซึ่งปัจจัยที่ทำให้มีการเคลื่อนย้ายอพยพแรงงานออกจากชุมชนคือ การกระจุกตัวของโรงงานอุตสาหกรรม หรือแหล่งของงานที่รวมกันอยู่ที่ใดที่หนึ่งหรือเมืองใหญ่ ๆ แต่ไม่ได้กระจายตัวออกมาตามส่วนภูมิภาคนั่นเอง ส่วนคนแก่ก็จะเลี้ยงเด็กและทำไร่ทำนาอยู่ในชุมชน⁷

ปัจจัยที่เป็นสาเหตุให้มีการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

กลไกของตลาดและระบบแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินเป็นสื่อกลาง

แต่เดิมการดำรงชีพของคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีใช้ระบบแลกเปลี่ยนเป็นหลัก ถึงแม้จะมีการค้าขายบ้างแต่ส่วนใหญ่เป็นการซื้อขายเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นเท่านั้น เมื่อเกิดตลาดในช่วงปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนระบบการแลกเปลี่ยนจากการแลกเปลี่ยนบนฐานทรัพยากรมาเป็นการซื้อขายที่ตลาด ว่ากันว่าถ้าใครอยากได้อะไรก็ต้องมาที่ตลาด ประกอบกับช่วงดังกล่าวการค้าขายสินค้าพืชผลทางการเกษตรกับพ่อค้าชาวจีน ส่วนใหญ่จะได้เงินแล้วนำไปซื้อสินค้าต่าง ๆ กลับมายังครัวเรือนมีมากขึ้นเรื่อย ดังนั้นความสำคัญของเงินที่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนจึงเพิ่มขึ้นมาเป็นลำดับ เมื่อยุคของการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจสิ้นสุดลง คนในชุมชนก็ไม่มีเงินที่จะใช้จ่ายเนื่องจากไม่ได้ขายพืชผลแต่ระบบการซื้อขายที่ต้องอาศัยเงินยังคงอยู่ และทวีความสำคัญขึ้นมาโดยลำดับ ดังนั้นวิถีทางเดียวที่จะให้ได้เงินมาคือการออกไปขายแรงงาน แทนการเพาะปลูกเพื่อยังชีพแต่เพียงอย่างเดียว^{7,8}

การศึกษากับค่านิยมของคนในชุมชน

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการจ้างและย้ายแรงงานในลุ่มแม่น้ำชีในปัจจุบันคือ เมื่อการศึกษาได้ขยายตัวออกมายังส่วนภูมิภาคมากขึ้น ประกอบกับการมีการศึกษาภาคบังคับ ส่งผลให้คนในชุมชนต่าง ๆ ได้มีโอกาสเรียนในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งจากเดิมอยู่ที่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

ได้เพิ่มระดับเป็นชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และมีการเปิดสอนในระดับมัธยมศึกษาและระดับอุดมศึกษาตามลำดับ คนในชุมชนที่มีฐานะทางการเงินดีในชุมชนจึงได้ส่งลูกเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น หลังจากนั้นก็มีคนเข้าทำงานทั้งในภาครัฐและเอกชน ซึ่งเป็นตัวอย่างอันดีต่อภาพลักษณ์การดำรงชีพในชุมชน จากนั้นคนในชุมชนจึงนิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้น โดยหวังว่าบุตรหลานของตนเหล่านี้จะได้มีรายได้และการดำรงชีพที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนออกไปทำงานยังเมืองใหญ่ๆ ทั้งการรับราชการ เช่น ครู ตำรวจ ทหาร เป็นต้น และส่วนที่ทำงานกับบริษัทเอกชนก็มีได้แก่ พนักงานบริษัท หรือบางรายอาจเป็นเจ้าของกิจการเองด้วยก็มี²¹

หลังจากที่คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีส่งบุตรหลานของตนเอง เข้าไปศึกษาในเมืองในระดับที่สูงขึ้นแล้ว ก็คาดหวังว่าลูกจะสามารถมีงานที่ดีทำ ดังนั้นเมื่อจบการศึกษาออกมาแล้วจึงมีการกระตุ้นให้บุตรหลานของตนเองออกไปทำงานตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา หากใครจบการศึกษาแล้วมาอยู่ที่บ้านโดยไม่ทำงาน จะมีการนิทาในหมู่เพื่อนบ้านซึ่งภาษาอีสานเรียกว่า “**ชำ**” หรือ “**ลือ**” ว่าขี้เกียจ ไม่มีความสามารถ หรืออะไรต่าง ๆ นานา ทำให้พ่อแม่ได้รับแรงผลักดันจากคนในชุมชน และส่งผลผลักดันให้บุตรหลานของตนต้องออกไปทำงานนอกชุมชนด้วยเช่นกัน⁷

การหาพื้นที่ทำกิน

แต่เดิมคนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีแต่ละครอบครัวจะมีลูกหลายคน ซึ่งบางครัวเรือนอาจมีลูกมากถึง 8 – 10 คน การที่มีลูกมากจะเอื้อประโยชน์ในการช่วยเป็นแรงงานสำหรับ การทำไร่หรือทำนา ประกอบกับการมีลูกมากในสมัยก่อนไม่มีความยากลำบากในการเลี้ยงดูดังเช่นปัจจุบัน เพราะสามารถทำมาหากินได้เองในชุมชน เช่น การปลูกข้าว ปลูกปลา ปลูกพืชผัก ซึ่งใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก¹⁵

การหาที่ทำกินในยุคเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งพาไม่ได้มีความยากลำบากหรือมีกรรมสิทธิ์ดังเช่นปัจจุบัน กล่าวคือจะมีการออกไปจับจองที่ป่ารอบๆ หมู่บ้าน ซึ่งเรียกในภาษาอีสานว่า **การไปช้าวนา** หรือการไปจองที่นาแล้วทำการหักล้างถางพง ขุดต่อ ปั้นคันนาก็จะได้ที่นาของครอบครัว ซึ่งทั้งหมดจะใช้แรงงานจากครอบครัว เมื่อมีการเพิ่มจำนวนประชากรในชุมชนมากขึ้นการไปช้าวที่นาจึงเริ่มลดลง เนื่องจากพื้นที่ป่าลดลงอีกทั้งหมู่บ้านอื่นก็มีการขยายอาณาเขตที่นามาบรรจบกันระหว่างหมู่บ้าน และเหลือพื้นที่ป่าสาธารณะบางส่วนเท่านั้น²¹

เมื่อพ่อแม่ตายไปก็จะมีการแบ่งมรดก ที่ดินทำกินของครอบครัวก็就会被แบ่งออก สมมติว่าครอบครัวหนึ่งมีที่นา 30 ไร่ มีลูก 5 คน ในรุ่นต่อมาครอบครัวก็จะมีที่นาเหลือเพียงครอบครัวละ 6 ไร่ และถ้าครอบครัวดังกล่าวในรุ่นถัดมามีลูก 2 คน ปัจจุบันก็จะเหลือที่นาคนละ 3 ไร่ เท่านั้นเอง ซึ่งถ้าหากปลูกข้าวก็ไม่พอกินอย่างแน่นอน นอกจากนี้ยังมีบางส่วนที่ทำการขายกรรมสิทธิ์ที่ดินหรือนำไปจำนองแล้ว ไม่สามารถหาเงินมาไถ่ถอนได้แล้วจึงตกเป็นของนายทุน

ก็มี ปัจจัยดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุสำคัญยิ่งประการหนึ่งในการส่งเสริมให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี²¹

ภาพลักษณ์ของคนไปทำงานที่ดีและการลอกเลียนแบบ

ในยุคแรก ๆ คนในชุมชนลุ่มแม่น้ำชีจะทำงานภายในไร่นาของตน ส่วนใหญ่มีรายได้ไม่เป็นตัวเงิน ตื่นขึ้นมาก็ต้องไปเลี้ยงวัว ควาย ตามท้องนา เข้าป่าไปตัดฟืน แต่ไม่มีการออกไปทำงานนอกชุมชน หลังจากนั้นเมื่อเริ่มออกไปทำงานนอกชุมชน โดยเฉพาะการไปทำงานในเขตเมืองใหญ่หรือกรุงเทพมหานคร คนเหล่านี้จะเก็บและส่งเงินกลับมายังครอบครัว เพื่อมาใช้จ่ายซื้อสิ่งของที่จำเป็น ดังนั้นคนในชุมชนเมื่อเห็นว่าลูกของคนอื่นไปทำงานและมีเงินส่งกลับมาให้แก่ครอบครัวแล้วมีเงินมาสร้างบ้าน ทำให้ฐานะทางครอบครัวดีขึ้น ก็อยากให้ลูกของตนไปทำงานบ้าง นอกจากนี้หลังจากที่กลุ่มคนที่เข้าไปทำงานกรุงเทพซึ่งกลับมา โดยเฉพาะในช่วงเทศกาล เช่น สงกรานต์ ปีใหม่ ตรุษจีน เป็นต้น ซึ่งมีภาพลักษณ์ที่ดีกลับมาด้วยกล่าวคือ มีการแต่งตัวสวยงาม ทนสมัย ผิวขาว ผิวดี เนื่องจากไม่ค่อยได้ออกทำงานกลางแดด ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้คนหนุ่มสาวในชุมชน อยากออกไปทำงานยังกรุงเทพมหานครมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นที่จบการศึกษาภาคบังคับเรียบร้อยแล้ว⁹

การทำนาขาดทุน

นายเจริญ พลเสน²¹ เล่าให้ฟังว่า “ทุกวันนี้ทำนาขาดทุนถ้าคิดถึงกำไร - ต้นทุน เพราะการทำนาในปัจจุบันไม่เหมือนสมัยก่อน ที่ใช้แรงงานในครอบครัวและมีการช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านโดยวิธีลงแรงกัน แต่ปัจจุบันต้องจ้างตั้งแต่ไถนา ซ้อมปุ๋ย ซ้อมยาฆ่าหญ้าฆ่าแมลงมีเซ่นนั้น ต้นข้าวก็จะถูกทำลายหมด จ้างดำนา จ้างเกี่ยวข้าว จ้างนวดข้าว จ้างขนข้าวขึ้นแล้ว แรงงานต่อวันต่อคนวันหนึ่งตก 100 - 120 บาท เมื่อได้ข้าวแล้วนำไปขายมองอย่างไรก็หักกำไรจากการทำนาแล้วไม่เจอ” ซึ่งจากคำบอกเล่านี้จะเห็นได้ว่า ชาวนาเองไม่สามารถจะดำรงชีพอยู่ได้ด้วย การทำนาในสภาพปัจจุบัน ถึงแม้จะมีการทำนาเนื่องจากความเชื่อดั้งเดิมว่า มีความผูกพันมา กับการทำนามาแต่บรรพบุรุษ ดังคำพูดที่ได้จับใจความระหว่างการสนทนากลุ่มย่อยใจความว่า “คนในหมู่บ้านมีความผูกพันกับการทำไร่นาทำมาตั้งแต่เกิด **โดยถือว่าตนเองเป็นพ่อไร่พ่อนา** ถึงแม้ว่าตนเองจะมีอยู่มีกินแล้วไม่ลำบากต้องออกไปทำนาเองก็ได้ หรือถึงแม้ลูกหลานจะออกไปทำแล้วนำมาแบ่งให้ก็ไม่เอา เนื่องจากเคยทำมาตั้งแต่เล็กจนโตถ้าไม่ได้ทำแล้วก็อยู่ไม่ได้ ในช่วงหน้านาถ้าไม่ได้ออกไปตอนเช้าก็ต้องออกไปตอนเย็นเป็นความผูกพันที่ต้องไป โดยเชื่อว่าการไม่ไปไร่ไปนาถือว่าทิ้งของเก่า ของดั้งเดิมที่มีมาแต่บรรพบุรุษ”¹⁵ ซึ่งแนวคิดเหล่านี้เป็นแนวคิดของคนที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไป ส่วนแนวคิดของกลุ่มคนที่อยู่ในวัยรุ่นหรือกลุ่มที่มีครอบครัวแล้วนั้นมีความคิดเห็นที่แตกต่างออกไป กล่าวคือหากทำนาแล้วส่วนใหญ่จะได้ข้าวแต่ไม่ได้เงิน จึงขาดแรงจูงใจในการทำนา ดังนั้นจึงปล่อยให้คนที่มีความอายุมักทำนาอยู่กับบ้าน ส่วนตนเองต้อง

ออกไปทำงานหาเงินเพื่อเลี้ยงครอบครัวเนื่องจากต้องกินต้องใช้อย่างอื่นเป็นประจำวัน และเมื่อถึงฤดูทำนาก็จะส่งเงินมาเป็นค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ย แก้วพ่อแม่หรือบางครั้งก็กลับมาช่วยแรงงานบ้างบางช่วงก่อนจะกลับไปใหม่⁷

วิถีการดำเนินชีวิตในยุคสมัยใหม่

“ปัจจุบันต้องใช้เงินมากขึ้นวันหนึ่งต้องใช้จ่าย 50 – 100 บาท จึงจะอยู่ได้ ลูกหลานเกิดมาก็รู้จักเงิน ตื่นขึ้นมาก็ขอเงิน กลับจากโรงเรียนก็ขอเงินชีวิตกลับตาลปัตร จากเดิมเคยหาอยู่หากินกลับกลายเป็นต้องมาหาเงิน เพื่อมาใช้จ่ายและให้ลูกหลานเวลาขอ นอกจากนี้ค่าน้ำ ค่าไฟก็ต้องจ่าย หากไม่มีเงินก็ต้องไปหา คนส่วนใหญ่ตื่นขึ้นมาก็ต้องเดินเข้าร้านค้าในหมู่บ้าน พอเดินกลับออกมา ก็มาพร้อมกับอาหารถุงพลาสติก เงินในช่วงหลังสำคัญมากต้องใช้ทุกอย่าง ตั้งแต่เดินออกจากบ้าน” นี่เป็นคำที่ตัดพ้อถึงแนวการดำเนินชีวิตสมัยใหม่ที่ พ่อใหญ่บุญรักษาภักดี¹⁵ เองต้องประสบในแต่ละวัน ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิต เพราะแต่ก่อนเคยดำรงชีพได้เองภายในชุมชน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ ส่งผลให้เงินมีความสำคัญต่อการดำรงชีพมากขึ้น อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะหาเงินได้บ้างในชุมชนจากการปลูกพืชผักไปขาย หาปลาปลา รับจ้าง การค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็ไม่เพียงพอแก่การดำรงชีพ ที่จะต้องใช้ต้องจ่ายในแต่ละวัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอพยพแรงงานออกไปทำงานยังที่อื่นที่หารายได้ที่สูงกว่า และเพียงพอกับการดำรงชีพและทิ้งลูกและพ่อแม่ให้อยู่ในชุมชน

เอกสารอ้างอิง

¹ มูลนิธิสารานุกรมไทย. 2542. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 7.

ธนาคารไทยพาณิชย์ สรวมเพลส แมเนจเม้นท์ จำกัด กรุงเทพมหานคร.

หน้า 2427 - 2431.

บุคลากรกรม

²จัดกลุ่มย่อยบ้านท่าขนอยครั้งที่ 1

นายทม สุวรรณภักดี บ้านท่าขนอย ตำบลท่าขนอย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายแถว เนื่องวรรณะ บ้านท่าขนอย ตำบลท่าขนอย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายดำเนิน เนื่องวรรณะ บ้านท่าขนอย ตำบลท่าขนอย อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายประกอบ ช่อประพันธ์ บ้านท่าขนอย ตำบลท่าขนอย อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

นายวิจิต บุญท่ามา บ้านท่าขนอย ตำบลท่าขนอย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545

³จัดกลุ่มย่อยบ้านหันพัฒนาครั้งที่ 1

นายยังยุทธ์ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

นายบุญมี รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

นายสมัย ราชนุ บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2545

⁴จัดกลุ่มย่อยบ้านท่าศิลาครั้งที่ 1

นายบุญถม ฐานะ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายบุญ บุญทัน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายลี ทองกลาง บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายหนูคล้าย หนองผือ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายจรูญ ขามก้อน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

นายทอง ขามก้อน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545

⁵ จัดกลุ่มย่อยบ้านท่าศาลาครั้งที่ 1

นายสุเขียว แสงงาม บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายทองสุข ภูธา บ้านท่าศิลา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัด
อุบลราชธานีวันที่ วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายกาญจน์ ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายชื่น เขิงเขา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

นายบัวลี บุญจันทร์ บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545

⁶ จัดกลุ่มย่อยบ้านดอนแก้วครั้งที่ 1

นายใบ สาริบุตร บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายเฉลิมพล ละอองศรี บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายศุภชัย มูลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายขุนทอง ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

นายอ่อนศรี แข็งแรง บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2545

⁷ การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านหันพัฒนาครั้งที่ 2

นางนาง พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวาสี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวาสี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางอุไร แฝงสมศรี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวาสี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นายบุญมี รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางมะลิวัลย์ ไครตมุงคุณ บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางอุดม พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางเพ็ง โพธิ์ศรีราช บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

⁸การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านท่าขอนยางครั้งที่ 2

นางจันศรี ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นายประกอบ ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นางลุน เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นายบรรลุ ไชยผล บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นางหนู ภาณุตานนท์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นางอำภา สุขชี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นายวิชิต บุญท่ามา บ้านดินดำตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 4 มิถุนายน 2545

⁹การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านท่าศาลาครั้งที่ 2

นายทองสุข ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางไพโร ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางอุดร ดุจดา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางสาวสาคร ผาฉายทอง บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางสำเร็จ ภูษา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางนิยม เชิงเขา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางสายดอน เชื้อเมฆ บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางมณีวรรณ แสงงาม บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

¹⁰การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านท่าศาลาครั้งที่ 2

นางสุกัลยา สมอนา ตำบลโคกใหญ่ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางทอง คำภานาง บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางกุ่น ขามก้อน บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางสังวาล หนองผือ บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางคำปลิ้ว แก้วสาคร บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางหัส ธรรมสีมา บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางบุญเส็ง ชะนะโสม บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

¹¹การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านดอนแก้วครั้งที่ 2

นางห่วน ศิริเมือง บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นางทองสืบ ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นายขุนทอง ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นายทองใส ปากอตุสาร์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุ่มกวาปี อำเภอกุ่มกวาปี จังหวัดอุดรธานี

วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นางหนูเล็ก ผลชอบ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นางกุล พวงขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นายศุภย์ มูลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

¹²นายประกอบ ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 5 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹³นายศุภย์ มูลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁴นางหนูคล้าย หนองผือ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁵นายบุญมี รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 2 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁶นางศิริพรรณ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 29 กรกฎาคม 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁷นางอำภา สุขขี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁸นายแถว เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁹นายดำเนิน เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)

²⁰นายทม สุวรรณภักดี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 12 – 13 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)

²¹นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 9 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

²²นายบรรลุ ไชยผล บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

²³นายบุญ ฝายทอง บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 12 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

บทที่ 5

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี

ในอดีตแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาคือเป็นสิทธิและอำนาจที่ทุกหมู่บ้าน ชุมชนหรือท้องถิ่นมีการใช้ร่วมกันอย่างเป็นระบบ ภายใต้การเกื้อหนุนทางสังคมของการอยู่ร่วมกัน อย่างไรก็ตามในแต่ละหมู่บ้าน ชุมชนหรือท้องถิ่นก็จะมีรูปแบบหรือวิธีการจัดการแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาด อาณาเขต รวมถึงความสำคัญต่อวิถีชีวิต และหมายรวมถึงความเป็นสมบัติสาธารณะของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ ในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยภาพรวมนั้นจะเห็นได้ว่าทั้งแหล่งน้ำและทรัพยากรปลามีความสำคัญ ต่อวิถีชีวิตของคนในลุ่มแม่น้ำชีมาตั้งแต่ตั้งชุมชน พบว่าส่วนใหญ่การตั้งหมู่บ้านหรือชุมชนจะอยู่ไม่ไกลจากแหล่งน้ำ เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำสาขา และลำห้วย ส่วนในกรณีที่ตั้งหมู่บ้านหรือชุมชนระหว่างแม่น้ำหรือลำน้ำสาขา หากขาดแคลนน้ำก็จะมีการขุดคู คลอง หรือบ่อน้ำไว้ใช้ประโยชน์ ซึ่งสามารถมองเห็นภาพลักษณะการตั้งถิ่นฐานเช่นนี้จากแหล่งน้ำสาธารณะได้เกือบทุกชุมชน เมื่อแหล่งน้ำมีความสำคัญและมีความหมายต่อการดำรงชีพ ทุกหมู่บ้านหรือทุกชุมชนก็จะมีการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาภายในหมู่บ้าน ชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมชาติ ความพอเพียงต่อการดำรงชีพ รวมถึงสิทธิในการดูแลเพื่อให้เกิดความชอบธรรมในการใช้ทรัพยากรน้ำและปลาของตนเอง ในการจัดการทรัพยากรทั้ง 2 ประการข้างต้นนั้น เมื่อพิจารณาตั้งแต่ในระดับครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุดขึ้นไป จะพบว่ามีการจัดการทรัพยากรใน 3 ระดับ คือการจัดการในอาณาเขตที่ทำกินของตนเองซึ่งได้แก่ ที่นา และในระดับหมู่บ้านร่วมกับครอบครัวอื่นส่วนใหญ่จะเป็นหนองน้ำ ห้วย แม่น้ำ หรือกุดต่าง ๆ ที่หมู่บ้านแต่ละแห่ง มีสิทธิในการดูแล ส่วนแหล่งน้ำสาธารณะนั้นทุกคนในชุมชนหรือท้องถิ่นต้องร่วมกันดูแลและใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การให้คำนิยามของความเป็นชุมชนและท้องถิ่นในหมู่บ้านที่ศึกษา

การศึกษาเรื่องการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลานั้น มีความจำเป็นจะต้องอธิบายขอบเขตและหาความเป็นชุมชนหรือท้องถิ่นของแต่ละหมู่บ้านที่ศึกษา เพราะหากไม่สามารถอธิบายได้ว่าอะไรเป็นสมบัติของครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชนหรือท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน จะทำให้การมองภาพของสิทธิ อำนาจ และความสัมพันธ์ในเชิงของสิทธิและอำนาจต่อการดำรงชีพของคนในครอบครัว สมาชิกในหมู่บ้านรวมถึงชุมชนหรือท้องถิ่นได้ชัดเจน

การจำแนกความหมายของคำว่า **ชุมชนและท้องถิ่น** ให้แยกขาดออกจากกันนั้นทำได้ค่อนข้างยาก ทั้งนี้เนื่องจากมีความหมายในเชิงของอาณาเขต และรัศมีของความสัมพันธ์ทาง

สังคมระหว่างศัตวรรษที่ 2 คำนั้นยังคลุมเครือ แต่สำหรับการศึกษาที่ใช้คำทั้งสองรวมกันเรียกว่า **ชุมชน ท้องถิ่น** เพื่อตัดปัญหาความขัดแย้งของการใช้คำและการให้ความหมายทางสังคมศาสตร์ ซึ่งบางครั้งก็ไม่สามารถนิยามศัพท์เพื่อที่จะอธิบายปรากฏการณ์บางอย่าง หรือประเด็นการมองของมิติทางสังคมหนึ่ง ๆ ได้

บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านท่าขอนยาง: กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนกลาง

ชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าขอนยาง ประกอบด้วยหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกันหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านดอนยม บ้านดอนเวียงจันทร์ บ้านดอนนา บ้านเขียบ และบ้านขามเรียง เป็นต้น ความสัมพันธ์ของการเกิดขึ้นของชุมชนท้องถิ่นบ้านท่าขอนยางนั้น เกิดเนื่องมาจากปัจจัย 2 ประการ คือ ประการแรกคือการมีเชื้อสายญาติที่อพยพมาจากเมืองคำเกิด คำมวนในสมัยรัชกาลที่ 3¹ ประการที่สองคือการใช้ป่าช้าร่วมกันระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ⁸ ความเกี่ยวพันจากการมีเชื้อสายญาติจะกินความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าขอนยางที่มีอาณาเขตกว้างกว่าการใช้ป่าช้าร่วมกัน กล่าวคือความเป็นญาติเป็นกลุ่มเดียวกันครั้งเมื่อถูกกวาดต้อนมาจากเมืองคำเกิด คำมวนและมาอยู่ที่บ้านแซงบาดาล (อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ในปัจจุบัน) หลังจากนั้นเมื่ออพยพมาตั้งเมืองอยู่ที่บ้านท่าขอนยาง มีบางส่วนที่ทำการตั้งรกรากระหว่างที่เดินทางมาเช่นที่ยางตลาด กันทรวิชัย บ้านลาด บ้านคันธาร์ บ้านสระ และบ้านหัวขัว เป็นต้น¹⁰ ความเป็นท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากเครือญาตินั้นเป็นผลมาจากการไปมาหาสู่ร่วมกับการแลกเปลี่ยนทรัพยากรในแต่ละหมู่บ้าน ในเครือข่ายของเครือญาติ เนื่องจากบางครั้งมีการขาดแคลนทรัพยากรบางอย่าง เช่น ข้าว เกลือ หรือพืชผัก เป็นต้น นอกจากนี้เมื่อมีการทำบุญบ้านของบ้านท่าขอนยาง (เดิมมีศาลากลางบ้านสำหรับทำบุญบ้าน)⁴ การเลี้ยงหอยผัดต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ 3 หอย ญาติที่รู้จักรวมถึงคนที่อยู่บ้านท่าขอนยางเดิมแล้วไปแต่งงานยังหมู่บ้านอื่น หรือครอบครัวที่มีการอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานที่อื่นก็จะกลับมาร่วมพิธีกรรมด้วย¹⁰

ในส่วนของการใช้ป่าช้าร่วมกันนั้น เป็นบริบทชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าขอนยางที่แคลงมาเนื่องจากการเป็นการมองจากการใช้พื้นที่สาธารณะคือป่าช้าร่วมกัน ซึ่งมีหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านท่าขอนยาง บ้านดอนยม บ้านดอนเวียงจันทร์ บ้านดอนนา บ้านเขียบ และบ้านขามเรียง เป็นต้น นอกจากจะใช้ป่าช้าเป็นที่เผาศพร่วมกันแล้ว ยังมีการใช้ประโยชน์จากป่าช้าในการเป็นที่หาอาหาร เช่น เห็ด แมลง ผักบางชนิดและฟืน เป็นต้น⁸ ต่อมาจึงมีการสร้างเมรุเผาศพภายในวัดของแต่ละหมู่บ้าน การใช้ป่าช้าในการเผาและฝังศพจึงหมดไป และในปัจจุบันป่าช้าดังกล่าวได้กลายมาเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยมหาสารคามในปัจจุบัน (พ.ศ. 2545) อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนท้องถิ่นของ บ้านท่าขอนยาง ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของความเป็นคนเชื้อสายญาติก็มีลักษณะทับซ้อนกับบริบทของการใช้ป่าช้า กล่าวคือ คนในหมู่บ้านที่มาใช้ป่าช้าร่วมกันนั้น

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านท่าขอนยาง

บ้านท่าขอนยางมีที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีซึ่งเป็นแหล่งน้ำสาธารณะที่ไหลผ่าน มีกุดหรือทะเลสาบรูปแอกอยู่ทางทิศตะวันออก (วนอุทยานชีหลงในปัจจุบัน) และตะวันตกของหมู่บ้าน นอกจากนี้รอบหมู่บ้านก็มีที่นาอยู่โดยรอบ แต่เดิมด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ต่ำส่วนใหญ่จะเป็นนาทาม ส่วนทางทิศตะวันตกพื้นที่จะสูงขึ้นมาเรื่อย ๆ จนถึงป่าช้า ดังนั้นจึงจัดเป็นนาที่ดอนหรือนาโคก¹⁰

การจัดการการใช้น้ำและทรัพยากรปลาของบ้านท่าขอนยางสามารถแบ่งออกได้เป็น การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำชี กุดหรือทะเลสาบรูปแอก ที่นาและบ่อปลาในที่นาซึ่งแต่ละแหล่งน้ำมีวิธีการจัดการดังนี้

การใช้ประโยชน์จากน้ำและจับปลาจากแม่น้ำชีที่ไหลผ่านบ้านท่าขอนยาง

แม่น้ำชีถือเป็นแม่น้ำสาธารณะของทั้งบ้านท่าขอนยาง และหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งคนจากหมู่บ้านเหล่านี้สามารถเดินทางมาจับปลาได้ตลอดเวลา¹³ แต่ส่วนใหญ่แล้วตลอดลำน้ำชีที่ไหลผ่านหมู่บ้านจะมีเฉพาะคนบ้านท่าขอนยางที่มาจับปลา ทั้งนี้เนื่องจากความเป็นเจ้าของพื้นที่ทำให้ทราบว่บริเวณใดเหมาะสมที่จะจับปลาชนิดไหน อย่างไร บางครั้งมีคนจากหมู่บ้านอื่นเดินทางมาจับแต่ส่วนใหญ่เป็นการเดินทางมาทางเรือและใช้เครื่องมือที่ไม่ใช้เวลา มาก เช่น ทอดแหหรือ ล่องนาม ล่องซ้อน ล่องเต้าและตกปลาบ้าง¹⁴ เพราะชาวบ้านท่าขอนยางจะอนุญาตให้คนจากหมู่บ้านอื่นจับปลาได้เฉพาะในส่วนน้ำลึกของแม่น้ำเท่านั้น ส่วนบริเวณริมฝั่งและมีน้ำตื้นคนในหมู่บ้านจะจับจองและวางเครื่องมืออยู่ก่อนแล้ว เช่น ลอบ ตาข่าย หรือเบ็ดราว นอกจากนี้ตลอดสายของแม่น้ำชีที่ไหลผ่านหมู่บ้านจะมีครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ ครัวเรือนเหล่านี้จะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินริมตลิ่งในอาณาเขตพื้นที่ครอบครองของตน เมื่อถึงฤดูหนาวและฤดูแล้งก็จะปลูกผัก โดยตักน้ำจากแม่น้ำชีขึ้นมารดผักที่ปลูกไว้ แม้ว่าบ้านท่าขอนยางจะอยู่ติดกับแม่น้ำชีแต่จะพบว่ามักขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค ทั้งนี้เนื่องจากการขุดบ่อตื้นแล้วมักจะไม่ได้ น้ำเนื่องจากน้ำใต้ดินจะไหลลงแม่น้ำชีหมด ดังนั้นส่วนใหญ่คนในบ้านท่าขอนยางจะเดินทางไปหาบน้ำมาจากหมู่บ้านข้างเคียงมาเพื่อใช้⁴

การใช้ประโยชน์จากชีหลง (กุดหรือทะเลสาบรูปแอก) ของบ้านท่าขอนยาง

เนื่องจากแม่น้ำชีที่ไหลผ่านบ้านท่าขอนยางมีลักษณะคดเคี้ยว จึงทำให้เกิดเป็นทะเลสาบรูปแอกหรือที่ชาวบ้านท่าขอนยางเรียกว่า “ชีหลง” แหล่งน้ำชนิดนี้ถือเป็นสมบัติสาธารณะเช่นเดียวกับแม่น้ำและมีคนที่มาใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยจะเป็นแหล่งจับปลาของทั้งคนในบ้านท่าขอนยางและหมู่บ้านใกล้เคียงที่รู้จักโดยมิได้มีข้อห้ามในการจับแต่อย่างใด

ส่วนใหญ่การจับปลาในชีหลงจะทำการจับในช่วงฤดูแล้งซึ่งมีปริมาณน้ำลดลงมาก โดยวิธีการ ล้อมเยาะ ทอดแห วางตาข่าย ล่องซ็อนและเคาะซ็อน เป็นต้น⁴

ภาพที่ 20 ชาวประมงกำลังเตรียมแหและอุปกรณ์จับปลาในแม่น้ำชีบริเวณบ้านท่าขอนยาง

ภาพที่ 21 ชาวบ้านท่าขอนยางกำลังเฝ้าดูปลาที่กำลังจะขึ้นมาสูบอากาศเพื่อจะได้ทอดแห บริเวณวนอุทยานชีหลงบ้านท่าขอนยาง

การจับปลาในที่นาของบ้านท่าขอนยาง

ช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 – 2520 ที่นาของบ้านท่าขอนยางแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ที่นาทิศตะวันตกของหมู่บ้านจะเป็นนาในที่ดอน (แต่ไม่มากนัก) ซึ่งน้ำไม่ท่วมสามารถปลูกข้าว

ได้ผล ส่วนที่นาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านจะเป็นนาทาม แต่เนื่องจากส่วนใหญ่เกิดน้ำท่วม ซึ่งบางครั้งอาจเกิดขึ้นปีเว้นปี และรูปแบบของที่นาจะเป็นเพียงร่องน้ำ (ฮ่อมน้ำ) เข้ามาในพื้นที่ เมื่อเวลาน้ำหลากจะไหลเข้ามาท่วมได้ง่าย เพราะไม่ได้ทำคันนาชัดเจน ดังนั้นหากปีใดน้ำท่วม ชาวเจ้าของที่นาก็จะช่วยกันพานปลาโดยใช้ฝ่าฝืนกั้นร่องน้ำ และเมื่อน้ำลงก็จะจับปลาแทนการทำนาข้าว ปลาที่ได้ก็จะนำไปแลกข้าวแทน⁸ ในส่วนของนาที่ตอนนั้นจะเหมือนกับที่นาในแหล่งอื่นซึ่งโดยทั่วไปคือจะมีการขุดบ่อปลาไว้ในที่นา เมื่อถึงฤดูแล้งก็จะมีกรวิดน้ำออกจากนา และจับเอาปลามาบริโภค รวมถึงการจับปลาในช่วงฤดูทำนา การเอาปลาค่อนในเดือน 10 – 12 (กันยายน – พฤศจิกายน) ลักษณะโดยทั่วไปของการให้สิทธิการจับปลาในที่นานั้น พบว่าในช่วงปักดำนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ทุกคนในหมู่บ้านรวมถึงหมู่บ้านอื่นใกล้เคียงกัน สามารถมาหาปลา โดยวิธีการปักเบ็ดในที่นาใครก็ได้ แต่พอเข้าช่วงฤดูข้าวตั้งท้อง ระดับน้ำในที่นาสูงขึ้นจนต้องระบายน้ำออกจากที่นาช่วงนี้เจ้าของที่นาจะทำการดักปลาโดยใช้ไซหรือตาข่าย รวมถึงการทำหลุมดักปลาและการเอาปลาค่อน ช่วงนี้เจ้าของที่นาจะเป็นคนจัดการและมักไม่อนุญาตให้คนอื่นมาหาปลาในกรรมสิทธิ์ที่นาของตน¹⁰

ในช่วงปี พ.ศ. 2515 เริ่มมีการส่งเสริมให้มีการขุดบ่อและเลี้ยงปลาในนาข้าว ชาวบ้านทำขออนุญาตจะไปซื้อปลาจากสถานีประมงน้ำจืดมาปล่อยเลี้ยงในที่นาข้าว รวมไปถึงบ่อปลาในที่นา เจ้าของที่นาจะไม่อนุญาตให้คนในหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงมาทำการหาปลาในที่นาของตน แต่หากเป็นญาติสนิทก็จะอนุญาตบ้างตามสมควร การที่ไม่อนุญาตให้มีการจับปลาดังเช่นก่อนมา เนื่องจากต้องการจับปลาที่เลี้ยงไว้ไปขาย หากปล่อยให้จับโดยเสรีจะทำให้ปลาที่จับได้ช่วงน้ำในที่นาแห้งได้น้อยไม่คุ้มต่อการลงทุนกับที่ซื้อปลามาปล่อยเลี้ยง¹⁰

การเลี้ยงฝิวงบ้านทำขออนุญาต

แม่น้ำชีที่ไหลผ่านบ้านทำขออนุญาตนั้นจะมีวังน้ำ (บริเวณหลุมน้ำลึก) หลายแห่ง ซึ่งเป็นแหล่งหาปลาที่มีขนาดใหญ่เช่น ปลาป้อม ปลาปิ้ง ปลาเค็ง และปลาเค้า เป็นต้น ดังนั้นในแต่ละปีคนในหมู่บ้านทำขออนุญาตรวมถึงหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงเช่นบ้านบ้านดอนยม บ้านดอนเวียงจันทร์ บ้านดอนนา บ้านเขียบ บ้านขามเรียง ซึ่งมาหาปลาบริเวณบ้านทำขออนุญาตจะมาร่วมทำพิธีเลี้ยงฝิวงปลาด้วย โดยจะบอกกล่าวคนทั้งในหมู่บ้านที่ลงจับปลาและส่งข่าวไปยังหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียงให้มาร่วมเลี้ยงฝิวงด้วยกัน หลังจากที่มีการเลี้ยงฝิวงแล้วก็จะมีการลงจับปลาในแม่น้ำชีร่วมกัน แล้วนำปลาที่ได้มาประกอบอาหารรับประทานร่วมกันก่อนแยกย้ายกันกลับ พิธีกรรมในลักษณะนี้มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษและหยุดหายไปราวปี พ.ศ. 2510 การเลี้ยงฝิวงนั้นมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้หัวหรือบวงสรวงและระลึกถึงฝิวงที่คอยดูแลต่าง ๆ รวมถึงการให้ผีเหล่านี้คุ้มครองดูแลเมื่อออกจับปลา เพราะการจะจับได้ปลาตัวใหญ่จะต้องดำน้ำลงไปในช่วงต่าง ๆ เหล่านี้¹⁰

นอกจากนี้เมื่อออกไปหาปลานานๆ หรือนอนค้างคืนก็จะเอาดอกไม้ธูปเทียนมาไหว้ขอปูขอปลาจากเจ้าวังด้วย นอกจากนี้อาจมีการถวายปลาบ่าวหรือปลาสาวในกรณีที่มีความเชื่ออย่างแรงกล้า แต่ถ้าคนที่ไม่เชื่อมากก็จะแค่เอ่ยคำขอปลาจากเจ้าวังที่คอยดูแลวังปลานั้น หรือก่อนลงน้ำจับปลาก็จะเอ่ยคำขอให้ตนเองจับปลาได้หรือให้ดูแลความปลอดภัยให้จากเจ้าหอที่บ้านหรือคุ้มของตนเอง¹⁰

บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านหันพัฒนา: กรณีศึกษาชุมชนปลูกข้าว

บ้านหันพัฒนาเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตตำบลเขวาในปัจจุบัน ประกอบด้วยหมู่บ้านต่าง ๆ ประมาณ 20 หมู่บ้าน³ การจัดระบบของบ้านหันพัฒนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นนั้นอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนในตำบลเขวาเคารพนับถือ นั่นคือ **ปรางค์กู่** ที่ตั้งอยู่ริมหนองท่มซึ่งเป็นแหล่งน้ำสาธารณะของตำบลเขวา ในช่วงวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 ของทุกปี¹¹ จะมีประเพณีสงกรานต์ปรางค์กู่ ซึ่งทั้งคนในหมู่บ้านในเขตตำบลเขวาและใกล้เคียง รวมทั้งคนในอำเภอเมืองมหาสารคามก็จะมาร่วมงาน³ การที่นับถือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้ร่วมกันส่งผลทำให้ผู้คนในเขตนี้รู้จักมักคุ้น พึ่งพาซึ่งกันและกันโดยมีปรางค์กู่เป็นที่ยึดเหนี่ยว ดังนั้นจึงทำให้เกิดความเป็นชุมชนท้องถิ่นขึ้นมา นอกจากการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันแล้วในชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนายังมีการใช้แหล่งน้ำสาธารณะร่วมกันคือ **หนองท่มและห้วยคะคาง** ซึ่งทุกหมู่บ้านที่อยู่รอบ ๆ สามารถมาใช้ประโยชน์เป็นทั้งแหล่งของน้ำที่ใช้อุปโภคบริโภค แหล่งน้ำสำหรับการเกษตร และเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำที่สำคัญโดยเฉพาะปลา³ ดังนั้นเมื่อมองจากฐานทรัพยากรแล้วจะพบว่าหนองท่มและห้วยคะคางยังเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สร้างบริบทของความเป็นท้องถิ่นแก่ชุมชนท้องถิ่นของบ้านหันพัฒนาเช่นกัน

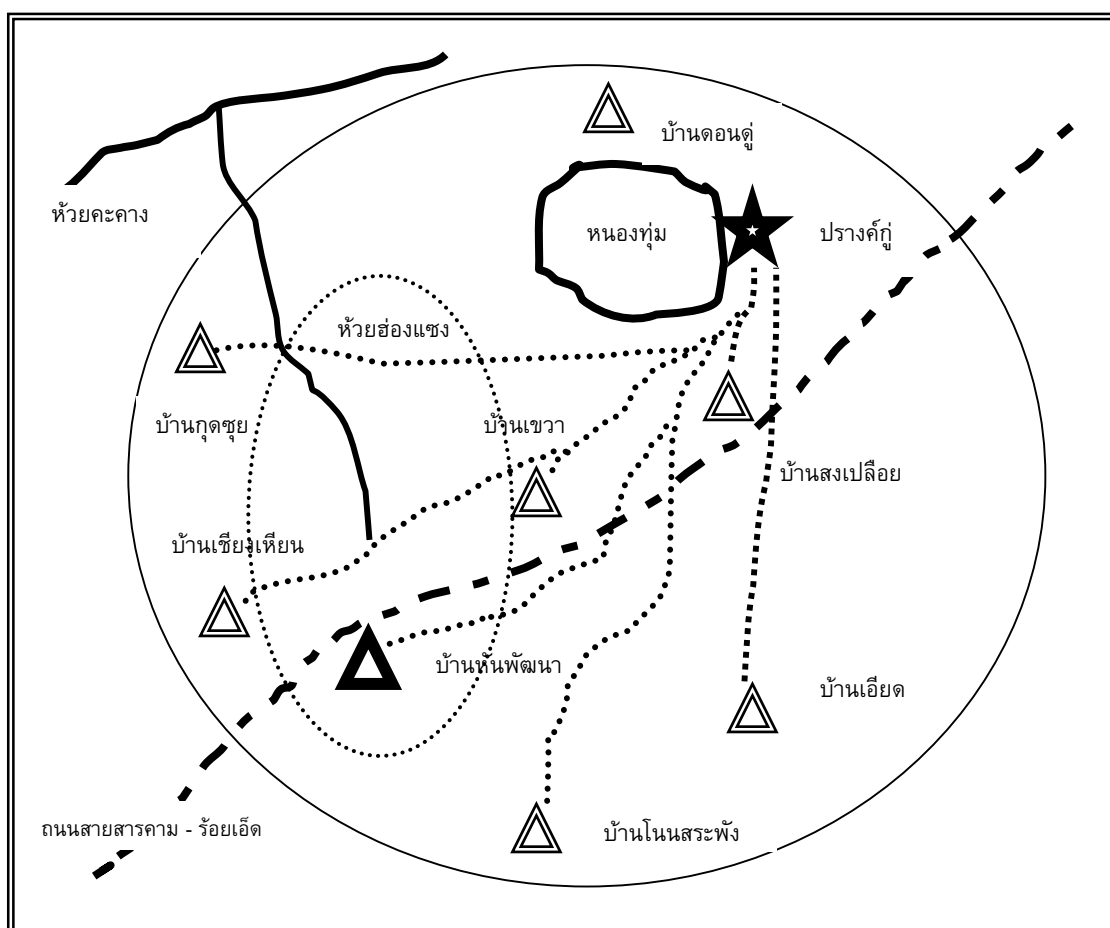
แหล่งน้ำที่สำคัญของบ้านหันพัฒนา

บ้านหันพัฒนาเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะลาดเอียงจากทิศใต้ไปทิศเหนือ ทำให้ทางทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นที่ลุ่มเหมาะสำหรับปลูกข้าวมากกว่าทางทิศใต้ ในอาณาเขตของบ้านหันพัฒนามีหนองน้ำสาธารณะของหมู่บ้านคือ **หนองขอนแก่น**³ ซึ่งได้รับโอนกรรมสิทธิ์จากบ้านเชียงเหียนแบ่งให้ดูแลรักษา ซึ่งอยู่ติดกับบ้านหันพัฒนาทางทิศตะวันตก ในช่วงปี พ.ศ. 2520¹⁵ และห้วยฮ่องแซงซึ่งไหลผ่านที่นาของบ้านกุดชูยและบ้านเชียงเหียนทางทิศเหนือ ซึ่งลำห้วยนี้อยู่ทางทิศเหนือของบ้านหันพัฒนา³

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในที่นาของบ้านหันพัฒนา

การทำนาของบ้านหันพัฒนาอาศัยน้ำฝนเป็นแหล่งน้ำเพื่อปลูกข้าว ดังนั้นจึงมีการจัดการน้ำในที่นาโดยการสร้างคันนา (ในภาษาอีสานเรียก “คันแทน”) เพื่อตีแปลงกักเก็บน้ำฝน

ที่ตกลงมาในฤดูทำนา นอกจากนี้ในยุคต้น ๆ ของการตั้งหมู่บ้านเนื่องจากมักขาดน้ำในช่วงฤดูแล้ง ทุกครัวเรือนจะมีการขุดบ่อในที่นาของตนเอง โดยอาจจะค่อย ๆ ขุดเพื่อเพิ่มขนาดของบ่อขึ้นเรื่อย ๆ ทุกปี ซึ่งขนาดที่เริ่มต้นอาจจะขุดเพียงแค่ 3 x 4 เมตร ความลึก 1 – 1.5 เมตร จากนั้นจึงทำการขุดเพิ่มในปีที่ 2 และ 3 เพิ่มเติมตามกำลังทำให้ขนาดบ่อมีความกว้าง ยาว และลึกเพิ่มขึ้นตามลำดับ การขุดบ่อในลักษณะนี้จะเป็นการขุดโดยใช้แรงงานภายในครัวเรือนเป็นหลัก บางครั้งอาจมีการจ้างแรงงานขุดบ้างก็มี หลังจากนั้นเมื่อมีการใช้ประโยชน์จากบ่อนานหลายปี และเกิดความตื้นเขินก็จะมีการขุดลอกเอาโคลนทางด้านล่างขึ้นมาเพื่อกองความลึกหรือใช้ประโยชน์ได้ดีดังเดิม เมื่อเข้าสู่ยุคที่มีการพัฒนาแหล่งน้ำรัฐจึงเข้ามาส่งเสริมให้มีการขุดบ่อเก็บน้ำ และเลี้ยงปลาขึ้นในหมู่บ้านในช่วงปี พ.ศ. 2520 ซึ่งเงินที่ใช้ อาจเป็นเงินทุนที่เจ้าของที่นาออกเองหรือการกู้ยืมมาจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จากนั้นจึงเริ่มมีการเลี้ยงปลาในบ่อที่สร้างขึ้นมาอย่างเป็นกิจลักษณะ¹⁶

ภาพที่ 22 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านหันพัฒนา

ในยุคแรกนั้นปลาที่อยู่ในที่นาของแต่ละครอบครัว ช่วงหลังจากปักดำเสร็จสิ้นปลาที่อยู่ในที่นาของแต่ละครอบครัว ทุกคนในหมู่บ้านและรวมทั้งหมู่บ้านอื่นที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันสามารถจับมาบริโภคได้ ทั้งนี้เนื่องจากช่วงดังกล่าวน้ำในที่นามีมาก และปลามีการเดินทางระหว่างแปลงนาโดยทั่วไป แต่เมื่อเข้าสู่ช่วงเดือน 12 - เดือนยี่ (พฤศจิกายน - มกราคม) ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำในที่นาได้ลดลงจนเกือบแห้งแล้ว โดยทั่วไปเจ้าของที่นามักจะเป็นผู้จัดการปลาเอง เช่น “การเอาปลาค่อน” ซึ่งเป็นลักษณะการเอาปลาที่ไปอาศัยอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งของที่นา ซึ่งเป็นจุดที่ต่ำสุดและมีน้ำขังอยู่เล็กน้อย หรือ การทำหลุมดักปลา เป็นต้น เว้นแต่เจ้าของที่นาจะอนุญาตให้ผู้อื่นไปจับมาบริโภค³

ชาวนาในบ้านหันพัฒนาวิวัฒนาการประมงในการจับปลาไว้ 2 ประการคือ ประการแรก กักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูกหลังฤดูทำนาซึ่งผักที่ปลูกในระยะนี้จะเจริญเติบโตดี เช่น ผักกาด หอม กระเทียม พริก มะเขือ พัก และผักทอง เป็นต้น ประการที่สอง คือเป็นแหล่งรวมปลาในที่นาเพื่อใช้ในการบริโภคยามขาดแคลน และเป็นการเตรียมปลาเพื่อใช้ในการบุญช่วงเดือน 4 - 5 (มีนาคม - เมษายน) ของทุกปี ซึ่งทุกครัวเรือนจะต้องเตรียมไว้เสมอ เมื่อเข้าสู่ช่วงของการพัฒนาระบบชลประทาน โดยมีการส่งเสริมให้มีการขุดบ่อเลี้ยงปลาและการเลี้ยงปลาในที่นาข้าว³ ในช่วงปี พ.ศ. 2505 ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ส่งผลทำให้การจัดการเกี่ยวกับปลาในชุมชนที่ปลูกข้าว ทั้งนี้เนื่องจากเดิมปลาในที่นาของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งของคนในหมู่บ้าน ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านหรือจากหมู่บ้านอื่นสามารถมาจับเพื่อไปบริโภคได้ในบางช่วง เริ่มเปลี่ยนแปลงเป็นการจำกัดเขตหวงห้ามตามเขตที่นาของแต่ละครอบครัวขึ้นมา เนื่องจากแต่ละครอบครัวนอกจากจะใช้น้ำในที่นาปลูกข้าวแล้ว ยังทำการซื้อปลาจากสถานีประมงน้ำจืดมาปล่อยในที่นาและบ่อปลาที่นา ซึ่งขุดไว้เพื่อเลี้ยงปลาไว้บริโภคและขายตาม โครงการเลี้ยงปลาในที่นาข้าวที่รัฐเข้ามาส่งเสริม ดังนั้นปลาในที่นาและบ่อที่เคยเก็บไว้สำหรับทำบุญ แจกจ่ายแก่ญาติ ๆ และเพื่อนบ้านได้ถูกเปลี่ยนเป็นการนำไปขายยังตลาดแทน ส่งผลให้วัฒนธรรมการรวมญาติจากปลาได้ลดลงด้วย¹⁵

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในหนองขอนพาดของบ้านหันพัฒนา

หนองขอนพาดเป็นหนองน้ำสาธารณะของบ้านหันพัฒนา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน หนองน้ำแห่งนี้เดิมต้นเขิน ต่อมาได้รับงบประมาณในการขุดลอก และมีความลึกสามารถเก็บน้ำไว้ใช้อุปโภคบริโภครวมถึงเป็นแหล่งจับปลาด้วย ลักษณะการจัดการหนองน้ำแห่งนี้จะตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแล โดยจะอำนวยการประโชชน์ให้เฉพาะคนในหมู่บ้านเข้ามาใช้เท่านั้น หลังจากที่ได้มีการขุดลอกเรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการที่ดูแลหนองน้ำแห่งนี้มีจึงมติให้มีการประมูลให้คนในหมู่บ้านมาเช่าเพื่อหาประโยชน์โดยจะให้เช่าเป็นรายปี และนำเงินที่เป็น

ค่าเช่ามาเป็นเงินกองกลางใช้จ่ายภายในวัด คนที่เช่าจะมีสิทธิในการดูแลตลอดจนสามารถปล่อยปลาและจับตอนปลายปีแต่ต้องทำการดูแลรักษาปลาในหนองที่เช่ามาจากหมู่บ้านเอง¹¹

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในห้วยฮ่อแซงของบ้านหันพัฒนา

ห้วยฮ่อแซงเป็นแหล่งน้ำกรรมสิทธิ์ของบ้านหันพัฒนาที่มีมาแต่บรรพบุรุษ ห้วยแห่งนี้แม้ว่าจะไหลผ่านที่นาของหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น บ้านกุดชุย และบ้านเชียงเหียน แต่ทั้งสองหมู่บ้านนี้จะไม่มียกสิทธิในการลงใช้ประโยชน์จากห้วยแห่งนี้ร่วมกับคนบ้านหันพัฒนา โดยบ้านหันพัฒนาจะตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแล โดยจะประมูลให้คนในหมู่บ้านเช่าเช่นเดียวกันกับหนองขอนพาด แล้วนำเงินเป็นเงินกองกลางของเข้าวัด ผู้ที่ประมูลจะต้องดูแลห้วยเองตลอดสาย สามารถซื้อปลาและนำมาปล่อยเลี้ยงได้ และเมื่อถึงฤดูแล้งก็จะสูบน้ำแล้วจับปลาไปใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ สัญญาการเช่าจะเป็นรายปี¹¹

ภาพที่ 23 สภาพที่นาของชาวบ้านหันพัฒนาที่ปักดำเสร็จเรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ 24 ป้ายห้ามจับปลาในที่นาเนื่องจากเจ้าของที่ซื้อปลามาปล่อยหลังปักดำเรียบร้อยแล้ว

การใช้ประโยชน์จากหนองท่อม: หนองน้ำสาธารณะของชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนา

หนองท่อมเป็นหนองน้ำสาธารณะประโยชน์อยู่ทางทิศตะวันออกของบ้านหันพัฒนา แต่เดิมมีขนาดเล็กมีเนื้อที่ประมาณ 9 ไร่ แต่หลังจากที่ชลประทานจังหวัดมหาสารคามมาทำการขุดลอกทำให้มีพื้นที่ขยายเพิ่มขนาดขึ้น โดยซื้อที่ดินรอบ ๆ หนองของชาวบ้านแล้วทำการขุดลอก และเพิ่มขนาดให้ใหญ่เพื่อให้เพียงพอกับการอุปโภคบริโภค ของคนในหมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลเขวา จากการที่เป็นแหล่งน้ำสาธารณะและมีน้ำตลอดปี ทำให้คนในหมู่บ้านต่าง ๆ และบ้านหันพัฒนามาใช้ประโยชน์โดยเฉพาะการจับปลาในฤดูแล้งที่ตามท้องนาและบ่อปลาน้ำแห้งหมดแล้ว การใช้ประโยชน์จากหนองท่อมจะอยู่ภายใต้การดูแลของชลประทาน และองค์การบริหารส่วนตำบลเขวา อย่างไรก็ตามบริเวณริมหนองท่อมด้านที่ติดกับบ้านดอนตู จะมีศาลเจ้าพ่อซึ่งดูแลแหล่งน้ำแห่งนี้ อยู่ในแต่ละปีก็จะมีพิธีไหว้บวงสรวงเพื่อความเป็นสิริมงคลด้วย³

ภาพที่ 25 สภาพบ่อปลาในที่นาของชาวบ้านหันพัฒนาซึ่งจะเป็นแหล่งของปลาที่สำคัญในฤดูแล้ง

ภาพที่ 26 การใช้ตาข่ายเชียวดักปลาขณะระบายน้ำออกจากนาในช่วงข้าวตั้งท้อง

ภาพที่ 27 สภาพห้วยฮ่องแสซึ่งเป็นลำห้วยสาธารณะของของหมู่บ้านหันพัฒนา

ภาพที่ 28 กลุ่มของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนาที่รวมกลุ่มกันมาลงทอดแหในหนองทุ่ม

การใช้ประโยชน์จากห้วยคเคาง: ห้วยสาธารณะของชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนา

ห้วยคเคางเป็นลำห้วยสาขาของแม่น้ำชีที่ไหลผ่านชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนา จัดเป็นลำห้วยสาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ดังนั้นเมื่อถึงฤดูแล้งซึ่งน้ำในที่นาได้ลดลงก็จะมีผู้คนเดินทางไปยังลำห้วยแห่งนี้เพื่อจับปลามาบริโภค การจับปลาส่วนใหญ่นั้นจะเป็นแบบเข้าไปเย็นกลับและการออกจับปลาส่วนใหญ่จะไปเป็นหมู่คณะประมาณ 3 – 5 คน โดยจะมีการจับในช่วงที่ลำห้วยมีน้ำในปริมาณลดลงต่ำมากเท่านั้น ส่วนการลงแขกจับปลาในลำห้วยคเคางจะมีนาน ๆ ครั้ง โดยทั่วไปการลงแขกจับปลาในลำห้วยคเคางของชุมชนท้องถิ่นบ้านหันพัฒนานั้นจะไม่มี การเก็บเงินค่าอุปกรณ์เหมือนกับหนองน้ำสาธารณะของหมู่บ้าน โดยจะเริ่ม

จากมีคนในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งในชุมชน ท้องถิ่นเดียวกันไปจับและจับได้เป็นจำนวนมากก็จะมีการกระจายข่าวไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงให้เข้ามารวมกันลงแขกจับปลาเรียกว่า **การเดินกัน** โดยใช้อุปกรณ์ชนิดต่าง ๆ เช่น แห สุ่ม และสวิง เป็นต้น

ภาพที่ 29 ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่กำลังเดินทางมาห้วยคางเพื่อลงแขกจับปลา

ภาพที่ 30 การลงแขกจับปลาร่วมกันในลำห้วยคางซึ่งเป็นลำห้วยสาธารณะของคนในท้องถิ่นนี้

ภาพที่ 31 คนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มาจับปลาและหยุดพักรับประทานอาหารร่วมกัน

ภาพที่ 32 สำนัอาหารที่ชาวบ้านนำติดตัวมากินร่วมกันระหว่างหาปลาประกอบด้วย ปลาแดก ปลาแดกบอง และปลาเผาที่เพิ่งจะจับได้

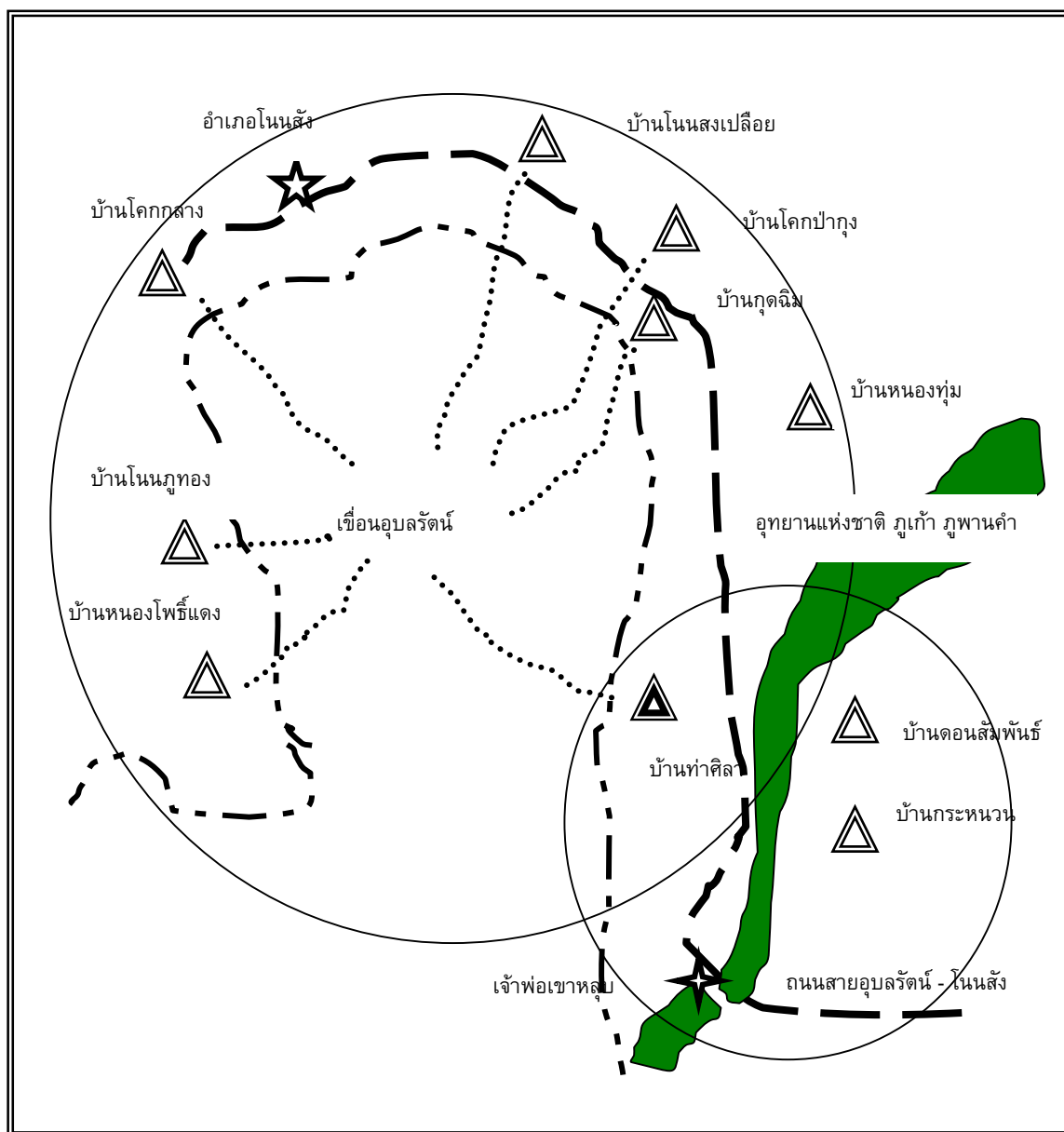
บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านท่าศิลา: กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมเขื่อน

บ้านท่าศิลาเป็นหมู่บ้านใหม่ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ และซึ่งหมู่บ้านนี้เกิดจากการที่มีผู้คนมาจากทั่วสารทิศมาอยู่ร่วมกัน ดังนั้นการมีเอกลักษณ์รวมไปถึงการมีสิ่งยึด

เหนียวระหว่างคนในชุมชนท้องถิ่นจึงมีไม่มาก อย่างไรก็ตามหลังจากที่มาอาศัยอยู่สักระยะก็มีการตั้ง ศาลเจ้าพ่อเขาหลุบ²⁰ ขึ้นบริเวณช่องเขาของอุทยานแห่งชาติภูเก้า ภูพานคำ ซึ่งตัดทำเป็นถนนผ่านภูเขา โดยถือว่าเจ้าพ่อเป็นปู่ตาของหมู่บ้านด้วย ในส่วนของเจ้าพ่อเขาหลุบนั้นจะมีหมู่บ้านที่นับถือร่วมกัน 3 หมู่บ้านคือ บ้านท่าศิลา บ้านกระนวน และบ้านดอนส้มพันธ์ ทั้งนี้เนื่องจากหมู่บ้านเหล่านี้ได้ใช้ประโยชน์จากการเก็บผัก เห็ด ของป่า และฟืนจากอุทยานแห่งชาติภูเก้า ภูพานคำ ร่วมกัน⁶ เพราะเชื่อว่าเจ้าพ่อเขาหลุบช่วยปกป้องรักษาและดูแลภูเขาเขตนี้ ดังนั้นบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นย่อยของบ้านท่าศิลาจึงเกิดขึ้นจากการนับถือผีและการใช้ทรัพยากรจากภูเขาร่วมกับอีกสองหมู่บ้าน ดังที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนบริบทความเป็นท้องถิ่นภาพใหญ่ของบ้านท่าศิลานั้นเกิดจากการใช้แหล่งน้ำร่วมกันของหมู่บ้านต่าง ๆ รอบเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสาธารณะและอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐ

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านท่าศิลา

เนื่องจากเขื่อนอุบลรัตน์เป็นกรรมสิทธิ์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ดังนั้นคนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มาทำการจับปลาจึงไม่สามารถเข้าไปดูแลจัดการเกี่ยวกับแหล่งน้ำได้ ในช่วงแรกมีการจัดเจ้าหน้าที่ประมงเข้ามาดูแลและห้ามจับปลาโดยการใช้เครื่องมือผิดประเภท เช่น การระเบิด การช็อตด้วยไฟฟ้า และการจับปลาในฤดูวางไข่ เป็นต้น แต่ต่อมาจนถึงปัจจุบันจึงล้าสมัยไป ดังนั้นการจับปลาในเขื่อนอุบลรัตน์จึงสามารถจับได้อย่างเสรี ใครจะจับบริเวณไหนก็ได้ไม่มีการแบ่งเขตการจับปลา และมีบ่อยครั้งที่มีการขโมยเครื่องมือจับปลาเกิดขึ้นด้วย²² สำหรับความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศิลา ในส่วนของการใช้ทรัพยากรร่วมกันนั้น เมื่อมองจากแหล่งน้ำจะพบว่าเขื่อนอุบลรัตน์เป็นแหล่งน้ำที่มีหมู่บ้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาใหม่หรือที่มีอยู่เดิมมาใช้เป็นแหล่งจับปลาร่วมกัน เช่น บ้านภูแดง บ้านโนนภูทอง บ้านโคกกลาง และบ้านกุดจิม เป็นต้น ดังนั้นเมื่อออกหาปลาก็จะมีการพบปะรู้จักมักคุ้น เนื่องจากอาจจะพบเจอกันกลางเขื่อนขณะหาปลาพบกันที่ท่าปลาขณะมาขายปลา รวมถึงช่วยเหลือกันในบางโอกาส นอกจากนี้อาจจะมีการเดินทางไปแลกเปลี่ยนปลากับชาวในบางครั้ง เพราะบ้านท่าศิลาไม่มีพื้นที่ในการปลูกข้าว²¹ ดังนั้นจึงต้องติดต่อกับหมู่บ้านอื่นที่รู้จักใกล้เคียงกันเพื่อการดำรงชีพด้วย แต่ความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศิลากับหมู่บ้านอื่นจะไม่ได้เกิดอย่างเหนียวแน่นดังเช่นชุมชนอื่น เพราะเกิดจากการเกี่ยวร้อยด้วยทรัพยากรเพียงอย่างเดียว ทำให้เกิดความหมั่นหม่อมต่อการแตกสลาย ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่เดียวกัน

ภาพที่ 33 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศิลา

ภาพที่ 34 ชาวประมงบ้านท่าศิลาและหมู่บ้านอื่นกำลังออกไปกู้ตาข่ายจับปลาในเขื่อนอุบลรัตน์

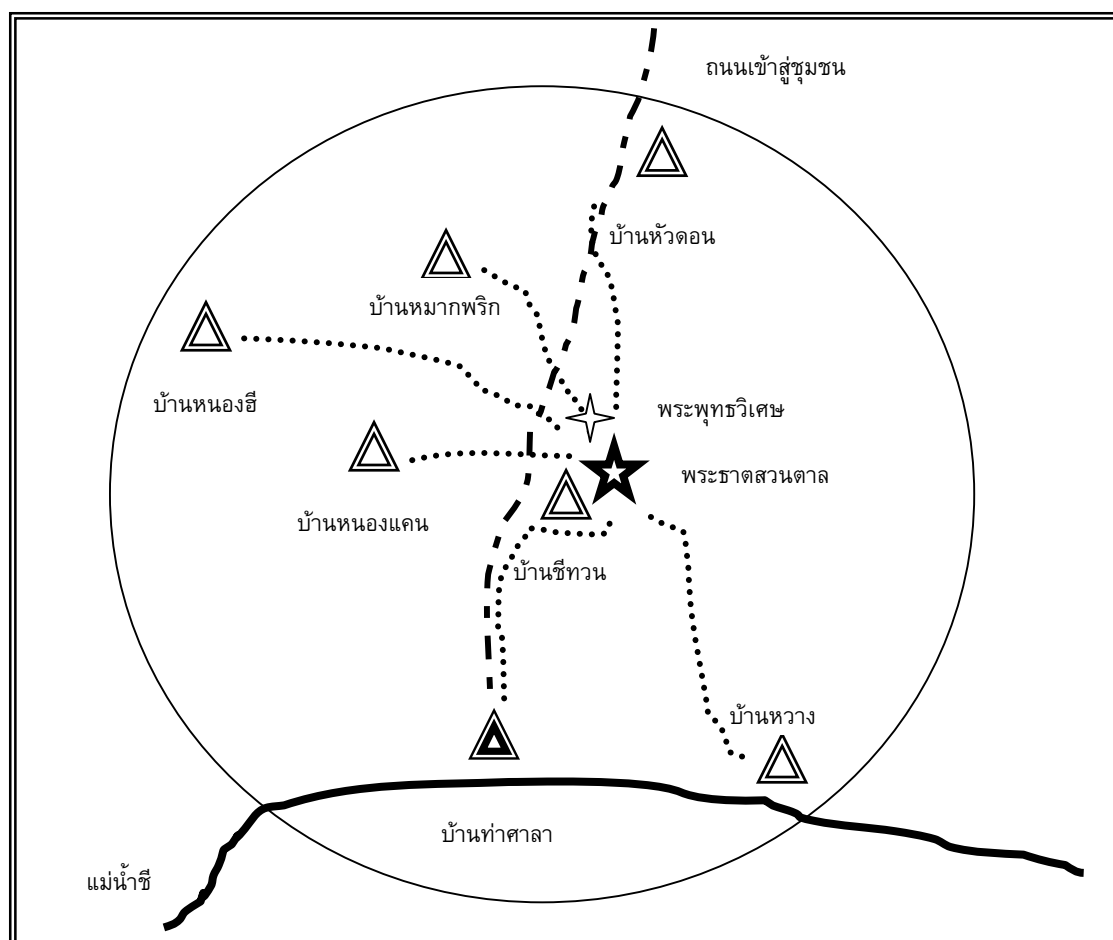
ภาพที่ 35 ปลาที่ชาวประมงจับได้และนำมาขายที่ท่าปลาในตัวอำเภออุบลรัตน์

ภาพที่ 36 ชาวประมงที่ไปกู้ตาข่ายจับปลาแล้วกำลังนำตาข่ายที่มีปลาติดอยู่เดินทางกลับบ้าน

บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของ บ้านท่าศาลา: กรณีศึกษาหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีตอนปลาย

บ้านท่าศาลาเป็นหมู่บ้านที่แยกตัวมาจากบ้านชีทวนในปี พ.ศ. 2462¹⁷ มาตั้งหมู่บ้านอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำชี อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติที่อยู่บ้านชีทวนยังคงมีเช่นเดิมเนื่องจากการไปมาหาสู่กันเป็นประจำ บริบทความเป็นท้องถิ่นของบ้านท่าศาลานั้นเกิดขึ้นจากการมี พระธาตุสรวงตาล² และพระพุทธรวิเศษ¹⁸ ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของคนในหมู่บ้านต่าง ๆ โดยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่บ้านชีทวน⁵ ทำให้คนเหล่านี้รู้จักมักคุ้นและไปมาหาสู่กันทั้งจากการเป็นเครือญาติ การแลกเปลี่ยนทรัพยากร ทั้งนี้เพราะบ้านท่าศาลาบางครั้งขาดแคลนข้าวเนื่องจากน้ำท่วมบ่อยครั้ง ก็จะนำปลาที่จับได้ไปแลกข้าวและพืชผักชนิดต่าง ๆ ยังหมู่บ้านเหล่านี้ เช่นบ้านหัวดอน บ้านหนองฮี บ้านหนองแคน และบ้านชีทวน เป็นต้น⁹ ดังนั้นบริบทของความเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของบ้านท่าศาลาและหมู่บ้านอื่น ๆ จึงขึ้นจึงเกิดขึ้นจากการมีความเชื่อถือความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุสรวงตาล พระพุทธรวิเศษ ระบบเครือญาติ ความสัมพันธ์บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนทรัพยากร และการใช้แม่น้ำชีในการจับปลาร่วมกัน

ภาพที่ 37 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศาลา

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านท่าศาลา

แหล่งน้ำที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของบ้านท่าศาลาคือ แม่น้ำชี ที่ไหลผ่านหมู่บ้าน และกุดต่าง ๆ ที่เกิดจากการหักเหของแม่น้ำชีซึ่งมีอยู่หลายกุดเช่นกุดหลวง กุดตากกล้า และกุดชีเตา⁹ เป็นต้น วิถีชีวิตประจำวันของคนในหมู่บ้านท่าศาลาเกี่ยวข้องกับแม่น้ำชีมาก เนื่องจากภูมิประเทศทางกายภาพของบ้านท่าศาลาอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลไม่มากนักเมื่อเทียบกับหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียง และเป็นทีลุ่มยกเว้นบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้าน ดังนั้นจึงมักถูกน้ำท่วมได้ง่ายและทรัพยากรปลาถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีพ⁵ ดังนั้นจึงมีการจัดการดูแลแหล่งน้ำของตนเองค่อนข้างเข้มงวดและเป็นระบบ ซึ่งไม่จำกัดขอบเขตเฉพาะในหมู่บ้านท่าศาลาเองเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงคนจากหมู่บ้านอื่นที่อยู่ในบริบทชุมชนท้องถิ่นเดียวกับบ้านท่าศาลาด้วยที่จะมาจับปลาบริเวณแม่น้ำชีที่ไหลผ่านหมู่บ้านและกุดต่าง ๆ ที่ดูแลโดยหมู่บ้านแห่งนี้

การจัดการดูแลแม่น้ำและทรัพยากรปลาในแม่น้ำชีที่ไหลผ่านหมู่บ้านท่าศาลา

ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 ได้มีเจ้าหน้าที่จากประมงจังหวัดมาดูแลทรัพยากรแหล่งน้ำและทำหน้าที่ในการตรวจสอบการจับปลาบริเวณช่วงที่ไหลผ่านหมู่บ้านท่าศาลา โดยจะห้ามการใช้อุปกรณ์การจับปลาที่ผิดกฎหมายเช่น อวนลาก สะดุ้งใหญ่ แต่บางอย่างก็พอมีอนุโลมให้มีใช้บ้าง ต่อมาการดูแลจากรัฐได้ลดบทบาทลง¹⁹ คนในบ้านท่าศาลาเองจึงเริ่มมีการตั้งกฎการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำมาบังคับใช้กับคนในหมู่บ้านท่าศาลาและจากหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใกล้เคียง โดยจะอนุญาตคนในหมู่บ้านและทุกหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงสามารถมาใช้ประโยชน์ได้ แต่บ้านท่าศาลาจะเป็นผู้ดูแลแม้ว่าจะเป็นพื้นที่สาธารณะก็ตาม โดยมีกติกาในการจับปลาดังนี้คือ ห้ามจับปลาบริเวณเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา ซึ่งเป็นเขตที่คนในหมู่บ้านท่าศาลาเองก็ห้ามจับด้วย ส่วนของแม่น้ำชีที่เป็นที่สาธารณะนั้น ถ้าหากมีการจับจองบริเวณการวางอุปกรณ์การจับปลาก่อน เช่น การวางลอบหรือไซ ถ้าหากจะไปวางแทนเจ้าของเดิมจะต้องมีการสอบถามเจ้าของเดิมก่อนว่าจะวางอุปกรณ์จับปลาอีกหรือไม่ ถ้าไม่วางจะได้นำเอาลอบหรือไซของตนไปวางดักปลาแทน โดยจะห้ามไปวางเครื่องมือเหล่านี้โดยพลการ (การที่มีการจับจองเพราะเป็นที่เหมาะสมปลาชอบเดินทางผ่านดังนั้นจึงจับได้มากดังนั้นจึงมีการจับจองกันส่วนใหญ่จะจับจองโดยคนในหมู่บ้าน) กรณี **หาดขมนก** ซึ่งเป็นหาดสำหรับการจับปลาของคนในบ้านท่าศาลานั้น คนในหมู่บ้านจะคอยดูแลรักษาโดยจะทำการเก็บเศษไม้หรือก้อนหินออกอย่างสม่ำเสมอ เพื่อไม่ให้เป็นการขัดขวางการวางอุปกรณ์จับปลาชนิดต่าง ๆ โดยจะมีการบอกกล่าวกันในช่วงที่ร่วมแรงกันไปเก็บเศษไม้และหิน นอกจากจะบอกคนในหมู่บ้านแล้วยังแจ้งไปยังคนที่อยู่หมู่บ้านอื่นที่เคยมาจับปลาที่หาดแห่งนี้ด้วยกัน ให้มาลงแรงเก็บเศษไม้และหินร่วมกัน หากไม่มากก็จะมีกรปรับเช่นปรับเหล้า ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติร่วมกัน นอกจากนี้อุปกรณ์การจับปลาบางอย่างที่ทางราชการอนุญาต เช่น อวนลากน้ำไหลก็จะมีกรให้จับบางบริเวณที่หมู่บ้านกำหนดให้เท่านั้น วิธีการที่ใช้

ในการควบคุมคนที่ละเมิดข้อห้ามคือ การบ่นหรือตำหนิที่ทำได้ให้รู้สำนึกถึงข้อเสียของการใช้อุปกรณ์ชนิดนี้และข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชน⁹

การจัดการน้ำเพื่อการปลูกข้าวในนาทามและกุดต่าง ๆ ของหมู่บ้านท่าศาลา

ในช่วงที่ทำการปลูกข้าวในนาทามของบ้านท่าศาลาจะทำการสูบน้ำจากแม่น้ำชีขึ้นไปใช้ปลูก โดยได้รับงบประมาณจากกรมชลประทานให้เครื่องสูบน้ำและน้ำมัน ส่วนการใช้น้ำของชาวบ้านจะรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำโดยใช้กลุ่มละ 20 คน ในการสูบน้ำขึ้นมาใช้ โดยเครื่องสูบน้ำเครื่องหนึ่งต้องมีเนื้อที่ประมาณ 300 ไร่จึงจะทำได้ นอกจากนี้เดิมบ้านท่าศาลาจะมีการทำนาในฤดูแล้ง โดยจะเรียกการทำนาที่ว่า การทำนาแซง ซึ่งเป็นนาที่ทำขึ้นบริเวณกุดหรือหนอง โดยในฤดูแล้งน้ำบริเวณหนองจะแห้งลงไปเรื่อย ๆ จากนั้นก็จะทำการเพาะกล้าข้าวและปล่อยให้ข้าวเจริญเติบโตเป็นเวลาประมาณเดือน 3 และจะเก็บเกี่ยวในช่วงเดือน 4 – 5 (มีนาคม – เมษายน) ซึ่งเป็นข้าวนอกฤดู โดยนาแบบนี้จะมีลักษณะเป็นที่ลุ่ม มีลักษณะเปียก ๆ ซึ่งจะทำบริเวณกุดชีเฒ่า และวังมน โดยจะมีการแบ่งเขตปลูกข้าวของแต่ละครัวเรือนกันอย่างชัดเจนมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และมาหยุดทำในช่วงปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ส่วนฟางจากการปลูกข้าวรูปแบบนี้ก็จะนำมาเป็นอาหารของวัวควายในฤดูแล้ง⁹

ในส่วนการสร้างทำนบกั้นน้ำนั้นจะเป็นการสร้างทำนบแบบอาสาบริเวณกุดหรือหนองน้ำที่จะแห้งในฤดูแล้งและใช้ประโยชน์ไม่ได้ ดังนั้นคนในหมู่บ้านจึงร่วมแรงในการสร้างทำนบกั้นดินเพื่อกันน้ำให้มีอยู่ในกุดเหล่านี้และเมื่อใช้ไปนาน ๆ ทำนบเหล่านี้ก็เกิดทรุดโทรมเมื่อถึงช่วงฤดูแล้งก็จะมี การเรียกชาวบ้านมาร่วมแรงซ่อมแซมทำนบกั้น บางปีการช่วยซ่อมแซมนี้อาจใช้เวลา 3 – 4 วัน โดยจะมาช่วยกันทั้งหมู่บ้าน ใครมีข้าว อาหาร ก็นำมาร่วมกัน หลังจากทำงานเมื่อถึงตอนเที่ยงก็ออกมาหอย หาปลามาประกอบเป็นอาหารรับประทานร่วมกัน ซึ่งประโยชน์ของการสร้างทำนบ คือ รักษาระดับน้ำในกุดต่างๆไม่ให้แห้งในฤดูแล้ง เพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับหา หอย ปู ปลา ของชาวบ้านและวัวควายก็จะได้น้ำดื่มกินด้วย นอกจากนี้ยังสามารถทำนาแซงได้อีกด้วย โดยผู้นำในการสร้างและซ่อมแซมทำนบคือ ผู้ใหญ่บ้านและผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน ในปัจจุบันหากใครไม่ไปช่วยก็จะออกค่าน้ำ ค่าน้ำแข็งไปช่วยงาน ส่วนฝ่ายของหมู่บ้านที่สร้างขึ้นบริเวณกุดชีเฒ่า ได้มีการจัดทำในช่วงปี พ.ศ. 2520 ที่ผ่านมา และการการดูแลกุดต่าง ๆ ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของหมู่บ้าน นั้นเริ่มทำมา 5 – 6 ปี (เริ่มปีพ.ศ. 2539) เนื่องจากแต่เดิมกุดเหล่านี้ได้ถูกบุกรุกมาก มีการทำลายพืชผักที่ขึ้นอยู่ริมน้ำ ปลา หอย ดังนั้นกุดต่าง ๆ ที่บ้านท่าศาลาเป็นผู้ดูแล จึงมีการตั้งกฎห้ามทุกคนในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้านที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นเดียวกันมาทอดแหและลากอวน ส่วนการจับปลาที่ไม่ทำให้เกิดความเสียหาย เช่น การปักเบ็ดก็อนุญาตให้ทำได้⁹

กลยุทธ์ในการแก้ไขความขัดแย้งและการจัดการทรัพยากรปลาของบ้าน ท่าศาลา: กรณีเขตอนุรักษ์ปลา

เดิมบ้านท่าศาลามีเขตอนุรักษ์ปลาที่ทำน้ำวัดอัมพวันซึ่งเป็นวัดประจำของหมู่บ้าน พบว่าผลจากการทำเขตอนุรักษ์ปลา สามารถทำให้จับปลาในแม่น้ำชีบริเวณช่วงไหลผ่านหมู่บ้านได้มากขึ้น เช่น ช่วงฤดูน้ำแดงและในฤดูแล้ง ผลจากการทำเขตอนุรักษ์นี้ชาวบ้านจึงเริ่มเห็นผลดี และเริ่มเห็นศักยภาพของเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา จึงร่วมกันทำเขตอนุรักษ์ปลาขึ้นมาเป็นแห่งที่สองบริเวณท่าวัดป่าของหมู่บ้าน โดยความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้สนับสนุนเงินทุน²⁰

นายทองสุข ภูธา⁹ เล่าว่า “ในช่วงที่เขาได้ชักชวนคนในหมู่บ้านทำเขตอนุรักษ์ปลา บริเวณ แม่น้ำชีซึ่งไหลผ่านหมู่บ้านนั้น มีชาวบ้านบางกลุ่มหรือบางคนไม่เห็นด้วยกับการจัดทำเขตอนุรักษ์นี้ เนื่องจากเห็นว่าจะไม่สะดวกในการทำมาหากินเพราะมีพื้นที่ในการทำมาหากินน้อยลง วิธีการแก้ไขปัญหาคือ ทำการเรียกประชุมคณะกรรมการดำเนินงานก่อน 4 – 5 คน โดยจะใช้คนอาวุโสในหมู่บ้านเป็นหลักที่ทราบต้นลึกหนาบางของแต่ละคนที่มีความคิดไม่ตรงกับกลุ่มใหญ่ จากนั้นก็เรียกคนที่ขัดแย้งมาคุยกันเพื่อทำความเข้าใจถึงเหตุผลในการจัดทำ โดยจะชี้แจงถึงข้อดีข้อเสียของการทำเขตอนุรักษ์ปลา เมื่อทำความเข้าใจในกลุ่มแล้ว จึงยังเสียงอีกครั้งเมื่อเห็นพ้องแล้วก็จัดให้มีการประชุมใหญ่ทั้งหมู่บ้าน โดยให้ชาวบ้านคุยและอภิปรายกันเองหลังจากที่คุยกันแล้ว แล้วจึงวกกลับมาหาคนที่ขัดแย้งว่าจะทำอย่างไรหรือมีเหตุผลอันใดที่ไม่อยากทำ หลังจากนั้นจึงใช้เสียงส่วนใหญ่ในการลงมติการทำเขตอนุรักษ์”

ดังนั้นนายทองสุข ภูธา⁹ จึงสรุปให้ฟังว่า “การใช้อุบายเพื่อให้คนในหมู่บ้านร่วมแรงร่วมใจในการทำงานและไม่ให้เกิดความขัดแย้งขึ้น มีการพูดคุยกันก่อนว่างานที่ทำอยู่นั้นมีใครมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งอยู่หรือไม่ ถ้ามีจะต้องนำเอาคนที่เป็นหัวหน้ากลุ่มที่มีความคิดเห็นขัดแย้งนั้นมาพูดคุย โดยอาศัยผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นคนคอยควบคุม หลังจากมีการชี้แจงแล้วก็ใช้เสียงส่วนมากในการลงมติ นอกจากนี้ยังต้องใช้อุบายในการหลอกล่อให้คนในชุมชนเชื่อบางประการเช่น หากไม่ทำเงินที่ได้มาเขาจะรีบคืนซึ่งเมื่อได้ยินได้ฟังอาจจะเกิดความเสียดาเป็นต้น”

ผลจากการดำเนินงานเขตอนุรักษ์ปลา ส่วนใหญ่จะเห็นด้วยกับการดำเนินการเขตอนุรักษ์ปลา และมีจิตสำนึกร่วมกันจากการทำกิจกรรมร่วมกันทางสังคมนี้ โดยมีการช่วยกันตรวจสอบดูแลเขตอนุรักษ์นี้ “ตัวอย่างเช่น มีชาวประมงคนหนึ่งหมู่บ้านที่คอยจับปลาเรียบ ๆ เคียง ๆ บริเวณใกล้กับเขตอนุรักษ์ ชาวบ้านก็จะมาแจ้งผู้ใหญ่บ้านเมื่อทราบก็สังเกตพฤติกรรมดูอย่างต่อเนื่อง เมื่อพบว่ามีคนมาแจ้งมากขึ้นก็มีการแจ้งทางหอกระจายข่าว ถึงพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องนั้นโดยพูดถึงการตั้งกฎเกณฑ์การปรับไหม การถือมติของชุมชนเป็นหลักซึ่งเป็นลักษณะ

การพูดเรียบ ๆ เคียง ๆ กัน เพื่อให้คนที่ทำผิดรู้สึกถึงความผิดที่ได้กระทำและให้หยุดกระทำ ความผิดนั้นซึ่งก็ได้ผล”⁹

กรณีกุดที่เป็นกรรมสิทธิ์ดูแลโดยบ้านท่าศาลา

ชาวบ้านท่าศาลาก็มีการห้ามการจับปลาโดยเครื่องมือบางประเภท เพื่อเป็นการอนุรักษ์ปลาและระบบนิเวศน์ เช่น บริเวณกุดตากล้าซึ่งห้ามไม่ให้ทอดแหหรือลากอวนโดยเป็นการตกลงกันของคนในหมู่บ้าน เนื่องจากมีผัก บัวแดง ซึ่งใช้เป็นอาหารของคนในหมู่บ้านอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อมีคนมาทอดแหและล้อมอวนมากส่งผลทำให้เกิดความเสียหายกับทรัพยากรเหล่านี้ หลังจากนั้นจึงมีการตกลงร่วมกันในหมู่บ้านว่า “กุดแห่งนี้เป็นแหล่งของปลาที่มีความชุมชุมและมีพืชผักให้หากินตลอดปี จะอนุญาตให้จับเฉพาะวิธีการใช้เบ็ดหรือตาข่ายเท่านั้น” วิธีการในการจัดการดูแลกุดนี้ คือ ถ้าหากคนหมู่บ้านอื่นจะมาหาปลาก็จะต้องให้มาถามผู้ใหญ่บ้านก่อน นอกจากนี้คนในหมู่บ้านก็จะร่วมแรงร่วมใจในการใช้อุปบายร่วมกับการบอกกับคนที่มาจับปลาผิดวิธี เช่น ถ้ามีคนหมู่บ้านอื่นมาจะมาทอดแห คนในหมู่บ้านท่าศาลาก็จะพูดเป็นอุปบายว่า “อย่าไปทอดแหหนองนั้นนะเดี๋ยวถูกปรับนะเมื่อวันก่อนมีคนในเมืองมาหาปลาแล้วถูกปรับ 7 – 8 คน คนละ 500 บาทนะ หมู่บ้านได้เงินตั้ง 3,000 – 4,000 บาท” เป็นต้น สำหรับตัวอย่างของกุดที่ไม่มีการจัดการโดยชุมชนในบริบทชุมชนท้องถิ่นของบ้านท่าศาลาแล้วถูกคนจากที่ต่าง ๆ ลงจับปลาจนเกิดความเสียหายคือ กุดหลวงซึ่งเป็นกุดที่มีหลายหมู่บ้านร่วมกันใช้และใช้เครื่องมือและวิธีการที่หลากหลายในการจัดการจับปลาจึงเกิดความเสื่อมโทรมมาก⁹

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากลอุบายที่สำคัญในการควบคุมและดูแลแหล่งน้ำในชุมชนที่สำคัญนั้นจะต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญดังนี้ คือ การปกครอง การใช้อุปบาย การสร้างจิตสำนึกถึงของคนในหมู่บ้านในการจัดการดูแลรักษา และการมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน⁹

ภาพที่ 38 ชาวบ้านท่าศาลากำลังนั่งเข้าคิวรอล่องตาข่ายบริเวณริมหาดของหมู่บ้าน

ภาพที่ 39 ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตชุมชนท้องถิ่นบ้านท่าศาลามาร่วมจับปลา บริเวณหาดของบ้านท่าศาลา

ภาพที่ 40 การร่วมมือของบ้านท่าศาลาในการทำเขตอนุรักษ์ปลาของหมู่บ้าน

บริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาของบ้านดอนแก้ว: กรณีศึกษาชุมชนหนองน้ำขนาดใหญ่

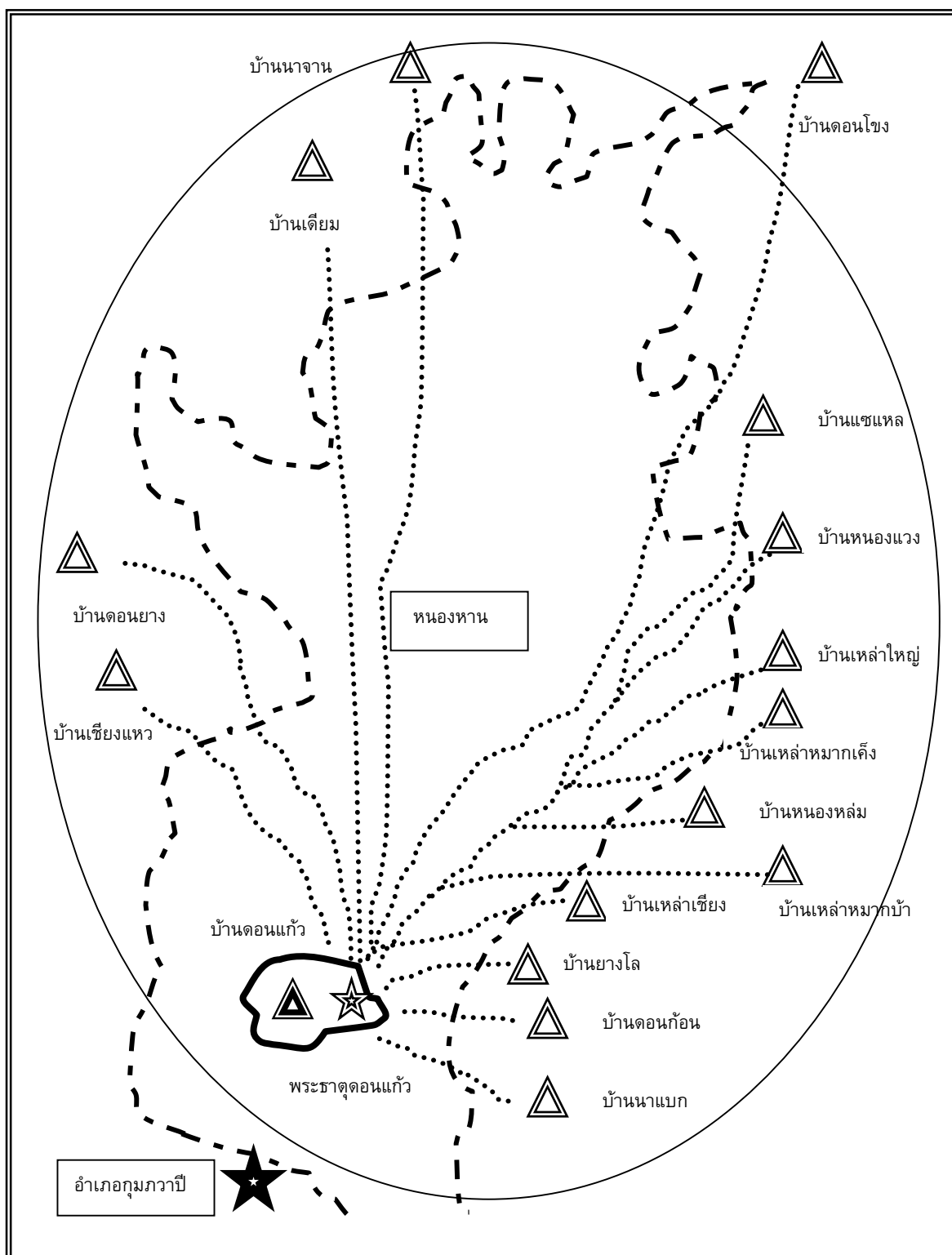
บ้านดอนแก้วเป็นหมู่บ้านที่มีอาณาเขตเป็นเกาะอยู่ทางทิศใต้ของหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี การที่มีลักษณะเป็นเกาะเช่นนี้ทำให้มีลักษณะที่เฉพาะกว่าหมู่บ้านแห่งอื่น ดังนั้นการเดินทางไปมาหาสู่กับหมู่บ้านภายนอกต้องนั่งเรือเข้าออก ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนน จึงทำให้สามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวกขึ้น¹² อย่างไรก็ตามหมู่บ้านแห่งนี้ถือได้

ว่าเป็นศูนย์กลางของบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของหมู่บ้านรอบหนองหาน กล่าวคือ ที่บ้านดอนแก้วจะมีพระธาตุดอนแก้ว ซึ่งเป็นที่นับถือของคนในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่รอบหนองหาน โดยในแต่ละปีจะมีงานประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุ ซึ่งจะมีการเชิญชวนไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ รวมถึงคนที่ไปทำงานยังกรุงเทพมหานครหรือจังหวัดอื่นๆ ก็จะกลับมาร่วมงานมาทำบุญและร่วมสงกรานต์น้ำพระธาตุด้วย⁷ ความเคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน ทำให้เกี่ยวร้อยคนในหมู่บ้านต่าง ๆ รอบหนองหานเข้าด้วยกัน เมื่อมางานเทศกาลก็จะรู้จักกันไปทุกคนทุกหมู่บ้าน ไปมาหาสู่เมื่อขาดแคลนก็มีการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน นอกจากนี้เนื่องจากหมู่บ้านต่างๆ ที่อยู่รอบหนองหานและใกล้เคียง²³ มีการใช้ประโยชน์จากหนองหานในการจับปลา ร่วมกัน ดังนั้นบริบทของความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่ทับซ้อนกับการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ พระธาตุดอนแก้ว ก็คือการที่คนในหมู่บ้านต่าง ๆ เหล่านี้ใช้ประโยชน์จากหนองหานในการจับปลาร่วมกัน

การบริหารจัดการแหล่งน้ำและทรัพยากรปลาในหนองหานของบ้านดอนแก้ว

บ้านดอนแก้วจะอาศัยการจับปลาจากหนองหานเป็นอาชีพหลัก⁷ ดังนั้นจึงมีการจัดการแหล่งน้ำในระดับครอบครัว คือ แต่ละครัวเรือนจะถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้น้ำบริเวณรอบหมู่บ้านของแต่ละครัวเรือน ซึ่งมีการจับจองมาแต่บรรพบุรุษตั้งแต่เข้ามาตั้งหมู่บ้าน ซึ่งที่ดินได้น้ำนี้จะอยู่บริเวณชายขอบของเกาะซึ่งมีลักษณะลาดลงไปยังหนองหาน บริเวณที่ดินได้น้ำดังกล่าวนี้ในช่วงฤดูฝนและบางช่วงของฤดูหนาวจะมีน้ำท่วม และเมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งเมื่อน้ำในหนองหานลดลงก็จะเป็นแผ่นดินเหมือนแผ่นดินอื่นทั่วไป ชาวบ้านดอนแก้วจะมีการขุดบ่อล่อปลาไว้ในที่ดินของตนเองจับจองไว้ และจะเอาไม้ไผ่ที่ตัดแล้วลงไปทำเป็นที่ให้ปลาอาศัย²⁴ เมื่อระดับน้ำลดลงและแห้งจะเหลือแต่บ่อที่มีน้ำขังอยู่ซึ่งจะมีปลาอาศัยอยู่จำนวนมาก จากนั้นชาวบ้านดอนแก้วก็จะวิดน้ำออกจากบ่อน้ำของตนแล้วนำปลาไปใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตามเนื่องจากหนองหานเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เป็นหนองน้ำสาธารณะที่ทุกคนในหมู่บ้านและชุมชนอื่นสามารถมาใช้ประโยชน์ได้ ดังนั้นชาวบ้านจึงมีข้อตกลงโดยทั่วไปในการอนุญาตให้ผู้อื่นมาใช้ประโยชน์ คือ ในช่วงที่น้ำท่วมบ่อปลาทุกคนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้¹²

ต่อมาหลังจากที่ได้มีการปรับปรุงหนองหานในโครงการ โขง ชี มูล พบว่าระดับน้ำได้ท่วมที่นาซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามของหมู่บ้านทำให้ทุกคนรอบครัวไม่ได้ทำนา ดังนั้นทุกคนรอบครัวได้มีการปรับตัวโดยการหันมาจับปลาเป็นอาชีพหลัก และหันมาทำการปรับปรุงที่ยึดครองเดิมให้สามารถจับปลาให้ได้มากขึ้นโดยขุดคูรอบที่ดินได้น้ำเดิมเพื่อให้มีลักษณะเหมือนนาซึ่งชาวบ้านดอนแก้วเรียกกันทั่วไปว่า “นาปลา” จะได้จัดการปลาในพื้นที่ยึดครองได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น²⁴

ภาพที่ 41 เครือข่ายทางสังคมและบริบทความเป็นชุมชนท้องถิ่นของบ้านดอนแก้ว

ภาพที่ 42 สภาพโดยทั่วไปของหนองหานขณะที่กำลังจะเข้าสู่ช่วงฤดูน้ำแดง

ภาพที่ 43 สภาพนาปลาของชาวบ้านท่าศาลาขณะที่กำลังสูบน้ำออกจากนารูปแบบนี้เพื่อจับปลา

ภาพที่ 44 การจับปลาในนาปลาของชาวบ้านดอนแก้วหลังจากสูบน้ำออกหมดแล้ว

นอกจากจะมีการจับปลาโดยครัวเรือนเองแล้ว ในนาปลาของแต่ละครอบครัวนี้อาจจะมีการประมูลโดยให้ญาติหรือเพื่อนบ้านจับปลาในนาปลาไปขายหรือใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ โดยราคาที่ประมูลทั่วไปคือ 10,000 – 20,000 บาท ต่อแปลง²⁵

เอกสารอ้างอิง

¹ทวี ถาวร และจำนง กิตติสกล. 2542. **ไทยอภัยทริวิชัย**. รายงานการวิจัยเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า15.

²ระลึก ธานี. 2527. **บ้านชีทวน**. ที่ระลึกงานยกช่อฟ้าอุโบสถและฝังลูกนิมิตวัดธาตุสวนตาล ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี 6-7-8 เมษายน 2527. หน้า 2-20.

บุคลากรกรม

³การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านหันพัฒนาครั้งที่ 2

นางนาง พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางอุไร แฝงสมศรี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นายบุญมี รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางมลวิทย์ โคตรมุงคุณ บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางอุดม พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

นางเพ็ง โพธิ์ศรีราช บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 9 มิถุนายน 2545

⁴การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านท่าขอนยางครั้งที่ 2

นางจันศรี ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นายประกอบ ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นางลุน เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นายบรรลุ ไซยผล บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นางหนู ภาณุตานนท์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นางอำภา สุขชี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545

นายวิจิต บุญท่ามา บ้านดินดำ ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

วันที่ 4 มิถุนายน 2545

⁵การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านท่าศาลาครั้งที่ 2

นายทองสุข ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางไพโร ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางอุตร ดุจดา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางสาวสาคร ผาฉายทอง บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางสำเร็จ ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางนิยม เขิงเขา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางสายดอน เชื้อเมฆ บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

นางมณีวรรณ แสงงาม บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอยะรัง จังหวัดอุบลราชธานี

วันที่ 14 มิถุนายน 2545

⁶การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านท่าศาลาครั้งที่ 2

นางสุกัลยา สมอนา ตำบลโคกใหญ่ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู

วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางทอง คำภานาง บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางกุ่ม ขามก้อน บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางสังวาล หนองผือ บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางคำปลิว แก้วสาคร บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางหัส ธรรมสิมา บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545

นางบุญเส็ง ชะนะโสม บ้านท่าศิลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545

⁷การจัดกิจกรรมกลุ่มย่อยบ้านดอนแก้วครั้งที่ 2

นางห่วน ศีรเมือง บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นางทองสืบ ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นายขุนทอง ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นายทองใส ปากอูตสาร์ท บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นางหนูเล็ก ผลชอบ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นางกุล พวกขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

นายศุภย์ มูลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545

⁸นายประกอบ ช่อประพันธ์ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

⁹นายทองสุข ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 14 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

¹⁰นายดำเนิน เนื่องวรรณะ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 4 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)

- ¹¹นายบุญมี รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 18 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹²นายขุนทอง ทานสุทัศน์ บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹³นายบรรลุ ไชยผล บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 4 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁴นายทม สุวรรณภักดี บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดจังหวัดมหาสารคาม วันที่ 12-13 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁵นายเจริญ พลเสน บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 9 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁶นายพูน รักษาภักดี บ้านหันพัฒนา ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
วันที่ 4 พฤษภาคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁷นายบุญ ฝายทอง บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁸นางสำเร็จ ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 14 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)
- ¹⁹นายชื่น เชิงเขา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)
- ²⁰นายไพท ภูธา บ้านท่าศาลา ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)
- ²¹นางบุญเสียง ชะนะโสม บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 27 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)
- ²²นายทอง ขามก้อน บ้านท่าศาลา ตำบลบ้านค้อ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู
วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2545 (สัมภาษณ์)
- ²³นางห่วน ศิริเมือง บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ²⁴นายศุภย์ มูลขุนทด บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 9 สิงหาคม 2545 (สัมภาษณ์)
- ²⁵นายเฉลิมพล ละอองศรี บ้านดอนแก้ว ตำบลกุมภวาปี อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี
วันที่ 15 มิถุนายน 2545 (สัมภาษณ์)